

VILNIAUS UNIVERSITETAS

NORBERTAS ČERNIAUSKAS

NEDARBAS LIETUVOJE 1918-1940 METAIS

Daktaro disertacija

Humanitariniai mokslai, istorija (05 H)

Vilnius, 2014

Disertacija rengta 2009 – 2014 metais Vilniaus universitete

Mokslinis vadovas:

prof. habil. dr. Zenonas Butkus (Vilniaus universitetas, humanitariniai mokslai,

istorija – 05 H)

J. Zikaro bareljefas „Bedarbis“ 1926 m.

Kūrinys saugomas nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus padalinio – Juozo Zikaro memorialinio muziejaus archyve. N. Černiausko nuotr.

ĮVADAS	6
I. NEDARBO LIETUVOJE POBŪDIS IR ATSIRADIMO PRIEŽASTYS	35
1.1. Lietuvos visuomenės socialiniai-ekonominiai pokyčiai ir sąlygos nedarbui atsirasti XX amžiaus pradžioje.....	35
1.2. Nedarbo charakteristika ir priežastys	45
II. NEDARBO ĮVEIKOS POLITIKA LIETUVOJE 1918–1940 METAIS.....	56
2.1. Besikuriančios valstybės socialinė politika 1918–1920 metais	56
2.2. Žemės reforma: tarp socialinių ir ekonominių užduočių	63
2.3 Valstybinės ir privačios darbo tarpininkavimo sistemos kūrimasis bei nedarbo statistika	75
2.4. Viešųjų darbų politikos formavimas – svarbiausia valstybės kovos su nedarbu priemonė.....	94
2.5. Socialinio draudimo sistemos diegimas	112
2.6. Socialinės apsaugos įstatyminės bazės kūrimasis	122
2.7. Valstybės institucijų kova su nedarbu 1918–1940 metais	135
2.7.1. Lietuvos centrinių institucijų veikla.....	135
2.7.2. Nedarbo problemos sprendimo pasiskirstymas tarp regioninės ir centrinės valdžios.....	146
III. NEDARBAS IR LIETUVOS VISUOMENĖ 1918–1940 METAIS.....	152
3.1. Nedarbas ir Lietuvos gyventojų vidinė bei išorinė migracija.....	152
3.1.1. Vidinė migracija	152
3.1.2. Išorinė migracija	164
3.2. Visuomeninės organizacijos ir profesinės sąjungos nedarbo kontekste.....	170
3.3. Bedarbių organizuotumas ir saviraiška 1918–1940 metais	179
3.4. Nedarbo atspindžiai kalboje ir mene	192
IV. BEDARBIO SOCIALINIS PORTRETAS.....	200
4.1. Nedarbo pasekmės ir bedarbio kasdienybė.....	200
4.2. Bedarbių tipologija pagal amžių, profesiją ir išsilavinimą	232
4.3. Nedarbo apraiškos kaime.....	243
4.4. Moteris bedarbė.....	250
4.5. Inteligentai bedarbiai	258
V. NEDARBAS POLITINIŲ IR EKONOMINIŲ SUKRĖTIMŲ KONTEKSTE.....	268
5.1. 1926 metų perversmo ir autoritarinio režimo įtaka nedarbui	268

5.2. Nedarbas, ekonominė krizė ir nedarbo suvalstybinimas Lietuvoje	273
5.3. Nedarbas Klaipėdoje 1923–1939 metais ir Vilniuje 1939–1940 metais	281
5.4. Antrojo pasaulinio karo poveikis nedarbui Lietuvoje.....	294
IŠVADOS	304
ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS	311

IVADAS

Nuo šio tyrimo priešlapiu žvelgianti J. Zikaro skulptūra „Bedarbis“ pasaulį išvydo du kartus – 1907 m. ir 1926 m. Kūrinio gimimo laikas, vieta ir tema simbolizuoja nemenkus pokyčius tuometinėje Lietuvos visuomenėje. Antroji pramonės perversmo banga ir pasaulio modernėjimas pagimdė iki tol nematytus socialinius ir ekonominius pokyčius. Deja, greta visuotinių žmonijos politinių, technologinių ir socialinių laimėjimų atsirado ir neigiami pažangos padariniai, kurie neaplenkė ir Lietuvos. XIX–XX a. sandūroje atsiradęs naujas reiškinys – nedarbas labiausiai atsiskleidė 1918–1940 m., visuotino Lietuvos visuomenės modernėjimo laikais. Pirmojo pasaulinio karo pasekmės, pokarinė ir Didžioji ekonominė krizė, Lietuvos įsijungimas į pasaulinę ekonominę sistemą, besikeičianti šalies ūkio sandara ir kryptinga ekonominė bei socialinė valstybės politika – visa tai koregavo Lietuvos gyventojų socialinę raidą ir užimtumą. Nedarbo atsiskleidimą reikėtų vertinti kaip neišvengiamą nepriklausomos valstybės duotybę, kurią pirmiausiai teko pažinti, o tada – stengtis įveikti.

Tyrimo problema. Apsibrėžiant šio tyrimo problemas reikia akcentuoti, kad nedarbo istorija yra neatsiejama nuo valstybės socialinės-ekonominės politikos, teisinės įstatyminės bazės, modernėjančios visuomenės raidos pokyčių. Nagrinėjant šį reiškinį būtina atsižvelgti į istorinius, socialinius, teisinius ir ekonominius kontekstus, juos susieti tarpusavyje bei palyginti su kaimyninių šalių ar regiono patirtimi. Nedarbas kaip socialinė-ekonominė problema turi daug priežastinių reiškinų, galima kalbėti apie įvairias jo egzistavimo formas, įvairialypes pasekmes. Analizuojant šią temą, į vieną visumą tenka sulieti daugelį tiesioginių ir netiesioginių veiksnių, dariusių įtaką vienokioms ar kitokioms nedarbo kaip socialinio-ekonominio reiškinio egzistavimo aplinkybėms.

Nedarbas buvo ir tebėra viena aktualiausių žmonijos problemų. Socialinės rimties paieškos ir gerovės valstybės sukūrimas tapo svarbiu Naujausiųjų laikų visuomenių uždaviniu. Todėl šis tyrimas yra neatsiejamas

nuo Lietuvos valstybės pastangų sukurti ir puoselėti savitą veikiančią socialinės apsaugos sistemą, užtikrinti socialinę rimtį.

Socialinės-ekonominės istorijos tyrimai taip pat susiję su moderniomis tautinės valstybės ir valstybingumo tradicijomis, puoselėtomis XX a. pirmoje pusėje, ir net XXI a. Tyrimą apsunkina tai, kad Pirmosios Lietuvos Respublikos ekonomistai ir istorikai menkai domėjosi socialinėmis problemomis ir nedarbo reiškiniu. Valstybėje ne iš karto pradėta vykdyti bendra nedarbo politika, statistika vesta nesistemiškai. Lietuvos visuomenės ir ūkio sandara gerokai skyrėsi ne tik nuo Vakarų Europos, bet ir nuo kaimyninių šalių, todėl komplikuoja lyginti Lietuvos ir kitų šalių nedarbo apraiškas. Nedarbą Lietuvoje, kaip naują reiškinį, reikėjo ne tik pažinti, bet ir tinkamai įvertinti, vykdyti naujo pobūdžio socialinę vidaus politiką.

Kadangi darbo tema susijusi su visa socialine-ekonominė valstybės būkle, tyrime siekiama naujai pažvelgti į tarpukario Lietuvos visuomenės raidos tendencijas, apčiuopti modernėjimo ir socialinių santykių kaitos mastą, parodyti atskirų socialinių institutų svarbą Lietuvos valstybei ir visuomenei. Norint visapusiškai atskleisti temą, būtina nustatyti Lietuvos visuomenės struktūrą bei jos pokyčius modernios Lietuvos istorijos rėmuose. Tam reikia išanalizuoti gyventojų užimtumo struktūrą, išryškinti urbanizacijos ir agrarinės reformos įtaką jos kaitai, atskleisti visuomenės sluoksnių kaitos tendencijas ir socialinę diferenciaciją, nurodyti pamatines vyriausybės politikos kryptis užimtumo, nedarbo mažinimo ir kitose socialinėse srityse. Konkretizuodami problemas galime teigti, kad nedarbas 1918–1940 m. Lietuvoje nespėtas iširti, sovietiniais laikais vertintas tendencingai, o per dabartinį nepriklausomybės dvidešimtmetį, apleidus socialinius-ekonominius tyrinėjimus, nedarbas kaip viena pagrindinių XX a. socialinių-ekonominių problemų, priešingai nei Vakarų valstybių nacionalinėse istoriografijose, Lietuvoje dar nėra įvairiapusiškai pažintas ir ištyrinėtas. Be to, 1) nedarbas lietuviškoje istoriografijoje atskirais atvejais nagrinėtas kaip paskira ir lokali problema (pavyzdžiui, siekiant nustatyti konkretų bedarbių skaičių), bet ne kaip

socialinis-ekonominis reiškinys; 2) nedarbas vaizduotas tik kaip skaudi socialinė problema, bet ne kaip platesnio Lietuvos visuomenės modernėjimo ir vyriausybės socialinės politikos įgyvendinimo lauko reiškinys; 3) esamų istorinių socialinių-ekonominių tyrimų spektras, skirtas 1918–1940 m. Lietuvos Respublikai, yra nepakankamas.

Tyrimo objektas yra nedarbas kaip reiškinys, kuris tiesiogiai susijęs su socialinėmis-ekonominėmis bei politinėmis priežastimis ir pasekmėmis, atsiskleidusiomis tarpukario (1918–1940) Lietuvos visuomenėje. Taip pat šio darbo objektas – bedarbis, kaip bene vienintelis apčiuopiamas nedarbo reiškinio rezultatas, valstybėje bei visuomenėje egzistuojančių socialinių ir ekonominių pokyčių pasekmė. Nedirbantį asmenį svarbu identifikuoti pagal atskirus komponentus, kurie suteikia galimybę ne tik apibrėžti bedarbius kaip visumą, bet ir nustatyti nedarbo struktūrą, paaiškinti ją atsižvelgiant į platesnį socialinių-ekonominių procesų kontekstą. Minėtais komponentais galime įvardyti bedarbio profesiją, lytį, amžių, išsilavinimą, gyvenamąją vietą, turtinę padėtį, organizavimosi galimybes, statusą visuomenėje bei kasdienybės realijas. Tyrime nedarbas traktuojamas ne tik kaip aiški teisiškai ir ekonomiškai apibrėžta sąvoka, bet ir kaip nuolatos kintantis reiškinys, aprėpiantis ne visada aiškias užimtumo slinktis, egzistavusias 1918–1940 m. Lietuvos visuomenėje, ypač kaime. Todėl, aptariant tarpukario Lietuvos nedarbą, atskirus tyrimo paragrafus būtina kontekstualizuoti, nagrinėjamą informaciją palyginti su bendra Rytų ir Vidurio Europos ar net viso Senojo žemyno patirtimi. Kontekstualus žvilgsnis bei palyginimai leidžia disertacijos objektą išgryninti tarptautiniu lygmeniu, suteikia galimybę užčiuopti atskirų procesų mastą, priežastis, svarbą. Atskleidžiant nedarbo objektą, reikia atlikti ne tik chronologinį tyrimą, bet ir probleminę reiškinio analizę. Objektas neapsiriboja nuodugniu nedarbo aptarimu, išskleidžiant jį laiko juostoje, – disertacijoje problema analizuojama nuo nedarbo kaip reiškinio iki paskiro bedarbio kasdienybės realijų.

Temos aktualumas. Tiek šiuolaikinei, tiek 1918–1940 m. visuomenei, formuojamai pilietinių-tautinių bei demokratinių ir socialinės gerovės siekių, itin svarbu suprasti savo gyvenamosios aplinkos socialinę-ekonominę prigimtį ir tikslus, suvokti šių tikslų svarbą sau ir valstybei, įgyti apie tai istorinių žinių. Mokslinių darbų, skirtų socialinei Lietuvos praeičiai, nėra gausu, šią nišą vis dar užima monumentalūs, bet ideologiniu užtaisū perkrauti sovietiniai „darbininkijos“ tyrimai, kurie, tikėtina, gerokai atbaidė šiandieninius mokslininkus, mieliau besirenkančius politines istorijos tyrimų kryptis. Iki šiol modernėjančios Lietuvos visuomenės tyrimai apsiribodavo paskirų problemų, valstybės socialinę politiką reglamentavusių teisės aktų ir juos įgyvendinusių institucijų analize arba šalies vidaus reikalais besirūpinusių įtakingų asmenybių veiklos nušvietimu.

Kalbant apie atskirų tautų viduje besiplečiantį socialinį mobilumą, ekonomikos raidą, prekybinį pagyvėjimą bei kintančius socialinius ir darbo santykius, reikia pažymėti, kad didelį postūmį šiems procesams suteikė ne tik pramonės perversmo sukelti globalūs pokyčiai, bet ir nacionalinės – savos – valstybės sukūrimas. Tai vainikavo ne tik nacionalizmo amžiui būdingą tautų norą kurti savą valstybingumą, bet ir įtvirtino siekį vienodai rūpintis savo valstybės piliečių socialine buitimi. Todėl besiplečiantis socialinis mobilumas, vyriausybės kontroliuojamos ekonomikos raida, plėtojami visuomeniniai ir darbo santykiai yra neatsiejama nepriklausomos Lietuvos valstybės politinės ir socialinės raidos dalis.

Tyrimas apie vieno svarbesnių visuomenės skaudulių – nedarbo – ištakas leidžia suprasti ir pajauti modernios Lietuvos visuomenės raidos kryptis tiek pirmuoju (1918–1940), tiek antruoju (1990–2014) nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmečiu.

Disertacijos tikslas – atskleisti nedarbo pobūdį, mastą, struktūrą, priežastis ir pasekmes Lietuvos 1918–1940 m. socialiniame, ekonominiame ir politiniame gyvenime. Tikslui įgyvendinti išskelti šie **uždaviniai**:

1. Išanalizuoti Lietuvos Respublikos įstatyminę bazę, skirtą darbo santykių reglamentavimui bei socialinės apsaugos sistemos kūrimui, atsižvelgiant į tarptautinėje teisės praktikoje vyravusias tendencijas.
2. Įvertinti nedarbo atsiradimo priežastis Lietuvoje XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje bei išsiaiškinti šio reiškinio pasekmes tolimesnei Lietuvos 1918–1940 m. socialinei, ekonominei ir politinei raidai.
3. Išnagrinėti tarpukario Lietuvos nedarbo struktūrą kaip neatsiejamą tuometinės darbo sampratos ir kitų socialinių-ekonominių procesų dalį.
4. Atskleisti pagrindinius Lietuvos Respublikos (1918–1940) socialinės politikos raidos etapus, įvertinti jų įtaką nedarbo struktūrai ir pasekmėms.
5. Išanalizuoti šalies politinio gyvenimo poveikį šalies socialinei raidai ir nedarbo problemos sprendiniams.
6. Įvertinti Lietuvos 1918–1940 m. ūkinės sandaros įtaką nedarbo struktūrai ir bedarbių skaičiui.
7. Nustatyti nedarbo Lietuvoje tipologiją ir pagal ją apibūdinti labiausiai šio reiškinio pažeidžiamas visuomenės grupes, įvertinti bedarbio kasdienybės ir savimonės pokyčius.
8. Ištirti nedarbo pasekmes šalies ūkiniam ir socialiniam gyvenimui.
9. Išanalizuoti nedarbo įveikos metodus, mastą ir rezultatus 1918–1940 m. Lietuvoje.

Tyrimo metodai. Disertacijoje taikoma socialiniams-humanitariniams mokslams būdinga tyrimų metodologija. Darbo užduotys, objektas, šaltinių bazės paieška ir atranka bei ginami teiginiai numato tradicinės (istorinės)

analizės ir sintezės naudojimą. Atskiros tyrimo dalys reikalauja lyginamosios bei statistinės analizės elementų. Siekiant įgyvendinti disertacijos tikslą ir uždavinius, tyrimas vykdomas remiantis ne tik tradiciniu chronologiniu aprašomojo laikotarpio atskleidimo principu, bet ir taikant probleminės analizės metodą. Empirinės medžiagos sisteminimas vyksta atsižvelgiant ir į kitų mokslo disciplinų (ekonomikos, sociologijos) metodologinę patirtį, be to, tyrimų priemonių bazė išplečiama panaudojant tarpdisciplininius metodus – į disertacijos šaltinių bazę integruojant grožinės literatūros kūrinius. Temą stengiamasi išskleisti nuo nedarbo atsiradimo užuomazgų ir paplitimo masto iki paskiro bedarbio (jo savimonės, kasdienybės, socialinio statuso) kaip mažiausios nedarbo sudėtinės dalies tyrimo.

Nedarbo problema, kuri tarpukario Lietuvoje tik pradėta suvokti kaip konkreti ir apibrėžta, šiame darbe vaizduojama neatsietai nuo bendrojo “socialinio klausimo” analizės, gerovės valstybės kūrimosi peripetijų ar apskritai Lietuvos socialinės-ekonominės politikos raidos. Platesnis nagrinėjamo klausimo “kontekstualizavimas” leidžia geriau suprasti 1918–1940 m. visuomenėje ir valstybėje vykusias visuotines socialines permainas, kurių atskleidimas tik per nedarbo problemą (atsietą nuo bendresnių procesų) nebūtų visapusiškas.

Tam tikros teksto konstravimo ypatybės (literatūros kūrinių ištraukų, archyvinių nuotraukų, devizų, lydinčių atskirų skyrių ar poskyrių pavadinimus, implikavimas) taip pat nėra atsitiktinė. Kadangi šis tyrimas įmanomas ne tik per konkrečios problemos atskleidimą, bet ir per atskiro laikmečio socialinių realijų analizę (be kurios siauros nedarbo problematikos tyrimai mažai ką pasakytų apie 1918–1940 m. Lietuvos visuomenę ir valstybę), literatūros kūrinių pastraipa, didesnio šaltinio ištraukos citavimas ar iliustracija įterpta į disertacijos tekstą suteikia galimybę betarpiškai pajauti šalia nedarbo esantį visuomenės socialinį-ekonominį kasdienybės pulsą. Paastraštiniai devizai paskirų tyrimo temų pavadinimus padaro “gyvesnius”, įvesdina ir patikslina analizuojamą problemą į bendrą socialinių-ekonominių procesų lauką arba net

konkretizuoja atskiro skyriaus mintį, kurią paprasti ir lakoniški moksliniai pavadinimai ne visada geba tiksliai perteikti. Tai nagrinėjamo metodo pulsas, kurio užčiuopimas leidžia geriau atskleisti bet kokią istorinę problemą.

Ginamieji disertacijos teiginiai. Disertacija turėtų tapti pagrindu naujiems mokslininkų tyrimams, išsamiam 1918–1940 m. Lietuvos socialinės-ekonominės istorijos rengimui. Galimi šios disertacijos rezultatus apibendrinantys ginamieji teiginiai:

- Lietuvos valstybė per dvidešimt metų sukūrė savitą socialinės politikos sistemą, tapusią neatsiejama modernios valstybingumo tradicijos dalimi. Socialinės reformos, įskaitant užimtumo didinimą, rodė šalies vidaus politikos savarankiškumą ir veiksmingumą.
- Bedarbių skaičiaus augimas ir bendros nedarbo statistikos atsiradimas XX a. 4 deš. rodė ne blogėjančią Lietuvos ūkinę ir socialinę padėtį, bet tai, kad šalyje normalizuojasi teisinė, ekonominė ir socialinė darbo reglamentacija. Šalies ūkyje nusistovėjo darbo pasiūlos ir paklausos santykiai, prekyba bei rinka.
- Per nepriklausomybės laikotarpį keitėsi bedarbių savivoka ir visuomenės požiūris į juos. Dalinį neužimtumą dėl socialinių priežasčių pakeitė ekonominis nedarbas. Jį lėmė ne tik socialinė bedarbių aplinka ar visuomenėje užimamas statusas, bet ir ūkinė šalies situacija, pavyzdžiui, ekonominiai pakilimai ir nuosmukiai. Tai rodo pačios visuomenės modernėjimą, valstybinės socialinės ir ekonominės politikos įtaką šalies gyvenimui.
- Nepriklausomybės pradžioje 1918–1924 m. valstybė nepajėgė suvaldyti nedarbo ne tik dėl lėšų trūkumo, bet ir dėl to, kad nedarbas nebuvo iki galo suvoktas ir tinkamai įsisąmonintas socialinis-ekonominis reiškinys. Elementarios nuo Vakarų

valstybių nusižiūrėtos socialinės politikos patirtys, kaip antai, darbo biržų kūrimas, nepasiteisino. Todėl Lietuvos valstybė kūrė savitą, agrarinei visuomenei pritaikytą užimtumo didinimo politiką. Nedarbo problema Lietuvoje reiškėsi ne tik bedarbių skaičiaus augimu miestuose ir bedarbių organizavimusi, bet ir gyventojų migracija bei emigracija. Pastarieji procesai buvo nulemti ne tipiško nedarbo, bet veikiau nepakankamo uždarbio.

- Žemės reforma buvo siekiama išspręsti visų pirma socialines, o tik po to ekonomines ar politines problemas. Reformos įgyvendinimas buvo vienu pagrindinių veiksnių, lėmusių Lietuvos gyventojų užimtumą 1922–1940 m. Jis kurį laiką dideliam kaimo gyventojų skaičiui užtikrino minimalų pragyvenimo šaltinį, leido išvengti dar didesnės emigracijos bei provincijos gyventojų masinio kėlimosi į miestus, kur galėjo sukelti milžinišką nedarbą ar net socialinius ir politinius neramumus. 4 deš. viduryje Lietuvos valstybė iš esmės pakeitė socialinę-ekonominę poziciją nedarbo ir bedarbių atžvilgiu. Iki tol ji tiesiogiai rėmė bedarbius ir organizavo viešuosius darbus kaip savotišką pašalpą bei vis dar siekė sukurti savišalpos ir socialinės globos sistemą, paremtą valstybės, visuomenės ir konkretaus bedarbio pastangomis. Nuo 4 deš. vidurio valstybė bedarbius oficialiai „suvalstybino“, juos įdarbindama į organizuojamus viešuosius darbus. Tai nulėmė ne išskirtinė vyriausybės vidaus politika, bet bendros europinės tendencijos, Didžioji ekonominė krizė, prasidedantis Antrasis pasaulinis karas.
- Tipinis Lietuvos bedarbis per visą 1918–1940 m. laikotarpį mažai tepakito: tai menko išsilavinimo, nekvalifikuotas, jaunas darbininkas, migruojantis tarp kaimo ir miesto bei uždarbiaujantis atlikdamas atsitiktinius darbus. Tačiau per 20

metų itin pasikeitė jo mobilumas ir teisinė savivoka, gebėjimas prisitaikyti darbo rinkoje, supratimas, kaip ir kur galima tikėtis uždarbio.

Šaltinių apžvalga. Svarbiausią šaltinių grupę sudaro nepublikuoti dokumentai, saugomi Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) ir Kauno apskrities archyve (toliau – KAA). Ten esančius šaltinius galėtumėme suskirstyti į keletą grupių: 1) aukščiausio rango, centrinės ir vietos valdžios institucijų dokumentai: vyriausybės, atskirų ministerijų ir departamentų veiklos ataskaitos, vadovybės posėdžių protokolai, tarpinstitucinis susirašinėjimas, su darbo apsaugos įstatymų leidybos, vykdymo ir priežiūros įstaigomis susiję dokumentai, apskričių, miestų ir valsčių savivaldybių užimtumo problemas atspindinti (visų lygmenų) informacija, nedarbo statistika; 2) šaltiniai, susiję su profesinėmis sąjungomis ar kitokiu darbininkų-bedarbių organizavimusi: sąjungų ar kitų visuomeninių judėjimų įstatai, veikimo apžvalgos, policijos ir saugumo pažymos, socialinės-ekonominės padėties vertinimai, sekimo bylos, liudijančios bedarbių organizavimąsi. Iš esmės šie šaltiniai gana nuosekliai parodo visuomenės organizavimąsi socialinių-ekonominių pokyčių akivaizdoje; 3) šaltiniai, susiję su paskirų asmenų paramos prašymais, jų turtinės bei socialinės padėties nustatymo dokumentai. Šie šaltiniai nėra susegti atskiroje byloje ar fonduose – jų galime rasti atskirų institucijų veiklą liudijančiuose bylose. Nors atrodytų, kad šios grupės dokumentai yra pernelyg schemiški ir priklausantys per daug smulkiam „mikrolygmeniui“, kad galėtų pasitarnauti atskleidžiant visuminį vaizdą, tačiau tik juos analizuodami galime užčiuopti valstybės socialinės ir užimtumo politikos rezultatus paskiro individo gyvenime.

LCVA pirmiausiai reikia paminėti Lietuvos Respublikos ministrų kabineto fondo (Nr. 923) dokumentus, atskleidžiančius bendras valstybės socialinės politikos gaires ir tarpinstitucinių pasitarimų rezultatus. Vis dėlto šių šaltinių informacija nėra visapusiška, vyrauja socialinę sistemą kuriančios, o ne

tobulinančios šalies specifiką atspindinti dokumentacija. Šaltiniai neretai išblaškyti po skirtingus nesyk reformuotų institucijų aprašus ir bylas.

Darbo ir socialės apsaugos departamento fondas (Nr. 928), apima ne tik departamento, bet ir kitų institucijų – Viešųjų darbų bei maitinimo (1918–1919), Darbo ir socialinės apsaugos (1919), Tiekimo ir maitinimo (1919) ministerijų, Vyriausiosios darbo ir socialinės apsaugos inspekcijos (1924–1937) bei Darbo ir socialinės apsaugos departamento (1919–1924, 1937–1940) veiklą, jo darbo specifiką. Čia sukaupti valstybės institucijų, reguliavusių darbo santykius ir besirūpinusių darbininkų teisėmis bei pareigomis, dokumentai. Fonde esantys šaltiniai liudija ne tik minėtų aukščiausio lygio valstybės institucijų veiklą, bet apima ir darbo biržas, darbo inspektorius ir kitas panašias įstaigas – jas reglamentuojančius ir nusakančius įstatymus (ar jų projektus), įstatus, įsakymus, veiklos apyskaitas, vidinį susirašinėjimą. Žinia, saugoma dokumentacija nėra nuosekli – ji puikiai atspindi visą socialinės ir darbo apsaugos institucijų gana įvairiapusį ir sykiu kiek chaotišką veikimą, dažnai besikeičiančias užduotis ir nepastovias darbo pobūdį bei apimtis apibrėžiančias funkcijas. Nors atskiros valstybinės įstaigos (išskyrus Darbo biržą), besirūpinusios bedarbių ar nedarbo reikalais, nebuvo, tačiau fonde Nr. 928 esančios darbo inspektorių ataskaitos, atskirų institucijų susirašinėjimas dėl nedarbo, Darbo ir socialinės apsaugos inspekcijos apygardų veiklos apyskaitos (kuriose privaloma tvarka turėjo būti aptarta užimtumo padėtis) suteikė vertingos informacijos, tačiau ją būtina papildyti kitais šaltiniais ar istoriografiniais ištekliais. Gaila, kad išliko tik skurdi dviejų tiesiogiai su nagrinėjama tema susijusių ministerijų (Viešųjų darbų, tiekimo ir maitinimo bei Darbo ir socialinės apsaugos) veiklos dokumentacija – turimi šaltiniai neleidžia išsamiai atskleisti valstybės indėlio kovojant su nedarbu 1918–1920 m., tačiau šią spragą galime užpildyti vėlesnių ministerijų (ypač Vidaus reikalų ministerijos) pateiktomis veiklos apžvalgomis.

Vidaus reikalų ministerijos fondas (Nr. 377) atskleidžia pagrindinius vidaus politikos klausimus – tai liudija ministro įsakymai, ministerijų aparato

parengtos instrukcijos bei nurodymai socialiniais klausimais. Atskirų institucijų veiklos derinimo dokumentai ir posėdžių protokolai iliustruoja bendras institucijų pastangas spręsti socialines ir nedarbo problemas. Svarbios Valstybės saugumo departamento ataskaitos (Nr. 378), kuriose užfiksuotos darbininkų ir bedarbių organizuotumo problemos, gyventojų ekonominės nuotaikos bei sąlyčiai su antivalstybinėmis jėgomis. Savivaldybių departamento fonde (Nr. 379) išlikę dokumentai leidžia analizuoti paskirų Lietuvos Respublikos savivaldybių politinę, ekonominę ir socialinę raidą. Savivaldybių veiklos ataskaitos liudija apie vietos institucijų socialinės politikos išskirtinumą (ar patvirtina tam tikrą visoje šalyje vykdomos politikos bendrumą ir tęstinumą), finansavimo galimybes. Svarbios bedarbių padėties, bedarbių registracijos žinios, bendroji informacija apie viešųjų darbų organizavimą.

Atskirų Lietuvos gyvenamųjų vietovių vietinės valdžios socialinės veiklos išskirtinumo ir specifiškumo momentus atskleidžia šių savivaldybių fondai: Biržų (Nr. 1381, 1600), Utenos (Nr. 843), Panevėžio (Nr. 1264), Marijampolės (Nr. 1361, 1362), Šiaulių (Nr. 862, 1626), Joniškio (Nr. 1626), Jurbarko (Nr. 1753), Ukmergės (Nr. 1262), Tauragės (Nr. 1746), kuriuose esanti medžiaga dokumentuoja apskričių, miestų ir valsčių savivaldybių veiklą.

Žinia, ne iš visų vietovių išliko vienodai vertingų šaltinių, tačiau tai neatsiliepia visuminiam tyrimams, kadangi daugumos regionų specifika leidžia kalbėti apie visą Lietuvos teritoriją. Savivaldybių tarybų posėdžių protokolai, viršininkų, burmistrų ir viršaičių įsakymai leidžia analizuoti ir įvertinti savivaldybių socialinių funkcijų vykdymą. Savivaldybių fonduose esanti medžiaga papildo kitus šaltinius apie atskirų vietovių darbininkų ir bedarbių padėtį, liudija bendras valstybės socialinės politikos tendencijas. Fonde Nr. 1078 saugomi dokumentai teikia žinių apie tarpukario profesinių sąjungų veiklą (įstatai, veikimo apyskaitos, susirašinėjimas su tarptautinėmis organizacijomis). Vis dėlto organizacijų veiklą liudijantys šaltiniai dažnai apsiriboja tik formaliais įstatais, steigimo ir uždarymo (išregistravimo) dokumentais. Apibendrinant galima teigti, kad visapusiška LCVA medžiaga

suteikia galimybę pamatyti bendrąjį Lietuvos socialinės politikos vaizdinį ir valstybės institucinę sąrangą šią politiką įgyvendinant. Be to, remdamiesi archyviniais šaltiniais, galime nustatyti nedarbo poveikį paskiriems individams.

Atskiro aptarimo reikalauja KAA esantys 1919–1940 m. Kauno miesto savivaldybės bei kitų miesto institucijų, įstaigų bei organizacijų veiklos dokumentai. Išskirtinas fondas Nr. 59, apimantis Laikinosios sostinės savivaldybės socialinės apsaugos skyriaus veiklos informaciją. Skyriaus veiklos apyskaitos, atskirų miesto gyventojų socialinių grupių duomenys, viešųjų darbų vykdymo statistika, bendradarbiavimo sutartys su nevyriausybinėmis socialinės globos ir labdaros organizacijomis ir kiti dokumentai leidžia betarpiškai nagrinėti socialinę padėtį Laikinojoje sostinėje. Fonde Nr. 100 saugoma įvairaus pobūdžio 1918–1940 m. Kauno miesto savivaldybės sukaupta statistinė medžiaga. Ypač naudingi duomenys apie miesto socialinę padėtį. Fondo dokumentai atskleidžia socialiniams reikalams skiriamų lėšų kasmetinę kaitos dinamiką, informuoja apie registruotų bedarbių skaičių, lytį bei profesinį išsilavinimą, pateikia tikslius viešųjų darbų mastus. Apskritai KAA sukaupta medžiaga yra nuosekliausia ir geriausiai atskleidžianti valstybės ir visuomenės socialines-ekonomines realijas svarbiausiame tarpukario Lietuvos mieste.

Antrą aptariamų šaltinių dalį sudaro publikuoti tekstai. Pirmiausia gyventojų ar atskirų socialinių-ekonominių grupių surašymo duomenys¹ bei statistikos leidiniai², suteikiantys pagrindinę faktinę medžiagą apie prieškarį Lietuvos ekonominį ir socialinį gyvenimą. Mus dominanti informacija – oficiali valstybės nedarbo statistika, atsiranda tik nuo 1935 m. Vertingą

¹ Lietuvos gyventojai 1923 m. rugsėjo 17 d. surašymo duomenimis, Kaunas, 1923. Vienintelio tarpukario Lietuvos gyventojų surašymo medžiaga suteikia pagrindinę statistinę to laikmečio informaciją; Darbininkų, tarnautojų ir valdininkų šeimų biudžetų tyrinėjimo Lietuvoje 1936–1937 m. rezultatai, Kaunas, 1939; Pastarasis šaltinis naudingas dėl informacijos apie atskirų socialinių grupių ekonominį gyvenimą Lietuvoje, šeimų pajamų ir išlaidų struktūrą; Visuotinis Lietuvos žemės ūkio surašymas 1930, Kaunas, 1932, t. 1-4.

² Kauno miesto statistikos metraštinis (leistas 1935–1939 m.); Lietuvos statistikos metraštinis (1927–1940 m.), Socialinio draudimo statistikos metraštiniai (1935–1938); Statistikos biuletėnis (leistas 1923–1940 m.).

publikuotų šaltinių dalį užima 1920–1927 m. ir 1936–1939 m. Seimų posėdžių stenogramos, pagal kurias galime analizuoti valstybės socialinės politikos įgyvendinimo užkulius bei politinių jėgų nuostatas jos atžvilgiu³. Įsigilinti į įstatyminę bazę ir raidą leidžia pilni Vyriausybės žinių komplektai⁴. Nepriklausomos Lietuvos konstitucijos, socialinių įstatymų rinkiniai bei komentarai⁵ rodo darbo teisės reglamentacijos ypatumus tarpukario Lietuvoje.

Atsiminimai – atskira šaltinių grupė, kuri neretai padeda narpliojant politinės istorijos bylas, tačiau su socialine tema, ypač nedarbu, mažai susiję. Bedarbiai savo atsiminimų nepaliko, o politikų ir visuomenininkų memuarinio pobūdžio veikaluose geriausiu atveju tik probėgšmais užsimenama apie panašias problemas⁶, todėl ši grupė nėra svarbiausia tyrimo šaltinių bazės dalis. Ją kiek papildo istoriografiniai ištekliai: politinės buvusių valstybės vyrų⁷ ar komunistinių veikėjų⁸ biografijos.

Viena esminių šaltinių grupių, kuria remiamasi analizuojant prieškarinio Lietuvos socialinį-ekonominį valstybės ir visuomenės gyvenimą, yra periodiniai tarpukario Lietuvos leidiniai. Socialinės ir ekonominės raidos kryptis puikiai atskleidžia ūkio ir darbininkų periodika, išsiskirianti analitiškumu ir kritiškumu: „Tautos ūkis“ (1930–1940)⁹, „Amatininkas“ (1934–1940)¹⁰, „Darbo sveikata“ (1929–1933)¹¹, „Sveikata ir darbas“¹² (1934–

³ Steigiamojo Seimo darbai 1920–1922; Seimo stenogramos 1922–1927, 1936–1939.

⁴ Laikinosios vyriausybės žinios (lesitos 1918–1920 m.) ir Vyriausybės žinios (1920–1940 m.).

⁵ Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje, Kaunas, 1935; Veikiantieji Lietuvoj įstatymai darbo srityje, Kaunas, 1922.

⁶ KAIRYS S., Lietuva budo, New York, 1957; SKIPITIS R., Nepriklausomą Lietuvą statant, Chicago, 1961 ir Nepriklausoma Lietuva: atsiminimai, Chicago, 1967; MUSTEIKIS K., Prisiminimų fragmentai, Vilnius, 1989; KRUPAVIČIUS M., Atsiminimai, Chicago, 1972; VENCLOVA A., Jaunystės atradimas, Vilnius, 1970; GEDVILAS M., Lemiamas posūkis, Vilnius, 1975.

⁷ GALVA G., Ernestas Galvanauskas politinė biografija, Čikaga, 1982; MERKELIS A., Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla, New York, 1964; Šleževičius Mykolas, Chicago, 1954 (straipsnių rinkinys); GALVA Gediminas, E. Galvanauskas politinė biografija, Čikaga, 1982; ANIČAS J., Jonas Vileišis 1872–1942, Vilnius, 1995; ŠLEKYS J., Jonas Žylius biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys, Vilnius, 2011.

⁸ Pavyzdžiui: Kazys Preikšas, Vilnius, 1964.

⁹ Prie nurodytų leidinių pateikiami pagrindiniai panaudoti straipsniai socialine-ekonominė tematika: Anketa krizės klausimais, 1932, nr. 9; KRIKŠČIŪNAS J., Nedarbo klausimu Lietuvoje, 1933, nr. 2; Iš ekonomistų pasikalbėjimų, 1933, nr. 12; TARULIS A., Nedarbas pas mus per š. m. pirmąjį pusmetį, 1935, nr. 3; AUDICKAS J., Visuotinio ekonominio švietimo reikalai, 1934, nr. 9; VILEIŠIS V., Mūsų emigracija, 1931, nr. 2; KASAKAITIS, Emigracija iš Lietuvos, 1930, nr. 3.

¹⁰ BANIONIENĖ M., Namų pramonė, 1938, nr. 24.

1940), „Lietuvos ūkis“ (1921–1928)¹³, „Ekonomika“ (1935–1940)¹⁴, „Savivaldybė“ (1923–1940)¹⁵, „Vairas“ (1929–1940)¹⁶, „Žemės ūkis“ (1925–1940)¹⁷, „Žemės ūkio akademijos metraštis“ (1927–1940)¹⁸. Šiuose žurnaluose ir laikraščiuose galima rasti nemažai analitinės informacijos, apibendrinančios valstybės socialinę-ekonominę politiką, čia vykdavo diskusijos nedarbo temomis. Spauldoje buvo pateikiama nemažai žinių apie darbininkų ir bedarbių kasdienybę. Paminėtini ir kiti profesinės, politinės ar visuomeninės krypties periodiniai leidiniai, kuriais epizodiškai remtasi, o jų suteikta informacija naudota papildant kitų šaltinių informaciją¹⁹. Didieji šalies dienraščiai – „Lietuva“ (1918–1928), „Lietuvos aidas“ (1928–1940) ir „Lietuvos žinios“ (1922–1940) tyrime naudoti papildant konkrečius faktus ar tikrinant kitus šaltinius. Panaudotos spaudos gausa ir įvairovė leidžia gana plačiai ir visapusiškai įvertinti atskirus faktus ar teiginius.

¹¹ Rezoliucija plėsti socialinį draudimą, 1930, nr. 3; Drabužių įtaka darbui ir kišeniui..., 1930, nr. 4; ŠULAITIS P., Draudimas nuo nedarbo – visuomenės bei valstybės reikalas, 1932, nr. 1-2.

¹² K-NAS Ch., Draudimas nedarbo atveju, 1936, nr. 10; POŽĖLA A., Socialinė nelygybė tarp kaimo ir miesto, 1938, nr. 6.

¹³ Lietuvos žemės ūkis ir žemės reforma, 1923, nr. 4; Nedarbo daviniai Lietuvoje 1927 m., 1927, nr. 12; Nedarbas ir jo statistika Lietuvoje, 1928, nr. 5; GARŠVA B., Svetimšaliai darbo srity Lietuvoje, 1930, nr. 1; BALSYS Vl., Dėl priemonių kovojant su darbininkų bėgimu iš kaimo, 1939, nr. 22.

¹⁴ BUČAS J., Socialinio draudimo organizacijos klausimu, 1937, nr. 1; ŠIMANAUSKAS Stasys, Socialinis draudimas Lietuvoje, 1937, nr. 2; ŠALČIUS P., Darbo klausimai žemės ūkyje, 1939, nr. 3.

¹⁵ Viešieji Kauno bedarbiams darbai, 1925, nr. 1, 2; Kova su nedarbu, 1926, nr. 1; GUSTAINIS V., Kova su nedarbu, 1926, nr. 1; GUSTAINIS V., Kaip apsiginti nuo nedarbo? 1926, nr. 6-7; SKOMĖKIS P., Socialinio aprūpinimo Lietuvoje istorinė apžvalga, 1928, nr. 1; Butų kolonijos, 1927, nr. 5, 10; Kaip gyvena barakuose, 1930, nr. 6; ŠALČIUS M., Elgetavimo sutvarkymo klausimu, 1928, nr. 1; Išlaidos socialės apsaugos reikalams, 1930, nr. 1; BARKAUSKAS Pr., Nedarbas ir viešieji darbai, 1932, nr. 11; STRIMAITIS J., Šelpiamųjų ištyrimo reikalu, 1933, nr. 1; ŠOSTAKAS A., Socialinė apsauga Lietuvoje, 1933, nr. 6; GRAUROKAS A., Lietuvos ekonominė krizė ir kova su ja, 1933, nr. 11; Darbo stovykla inteligentams bedarbiams, 1934, nr. 2; SNIEGUOLIS, Socialinė globa, 1934, nr. 8; OBUOLĖNAS K., Inteligentų bedarbių reikalu, 1934, nr. 7; Kaip kovojame su nedarbu? 1935, nr. 1; Darbo jėgos paskirstymo ir darbo prievolės klausimas, 1939, nr. 9; J-NAS M., Nedarbas ir žemės ūkis, 1936, nr. 4; Darbo biržų uždaviniai, 1936, nr. 9; Darbo problema ir darbo prievolė, 1939, nr. 11; PAŠKEVIČIUS A., Viešieji darbai ir bedarbiai, 1940, nr. 1; Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymą priėmus, 1940, nr. 5; Darbo parūpinimas ir darbo jėgos rikiavimas, 1940, nr. 5.

¹⁶ Darbo ir socialinės apsaugos būklė Lietuvoje, 1934, nr. 4; GAIDŽIŪNAS B., Žemės ūkio darbininkų klausimas, 1939, nr. 5; RUSECKAS Z., Žemės ūkio darbininkų klausimu, 1939, nr. 16; PIKČILINGIS J., Viešieji darbai, 1939, nr. 17.

¹⁷ GAIGALAITIS V., Krašte pasirodžius žemės ūkio darbininkų trūkumo klausimu, 1940, nr. 1.

¹⁸ GARMUVIENĖ O., Žemės ūkio darbininkės ūkininkų ūkiuose Biržų apskrityje, 1938, t. XII, sąs. 1.

¹⁹ „Darbas“ (1936–1940), „Darbininkas“ (1919–1940 m.), „Darbininkų atstovybės balsas“ (1934–1935), „Darbo balsas“ (1929), „Darbo jaunimas“ (1934–1936), „Darbo žinios“ (1935), „Dienos naujienos“ (1931–1933), „Lietuvos darbo balsas“ (1933), „Kultūra“ (1923–1940), „Rytas“ (1923–1936), „Ūkininko patarėjas“ (1925–1940), „Trečias frontas“ (1930–1931), „Savivalda ir kooperacija“ (1921–1924), „Tiesa“ (1934), „Verslas“ (1932–1940).

Nors archyvine medžiaga, spauda ir atsiminimais grįsta šaltinių bazė yra gana plati ir įvairi, tyrime susiduriama ir su tam tikromis problemomis. Pats disertacijos objektas tiek socialinės-ekonominės, tiek politinės minties atžvilgiu (1918–1940) nuolatos kito, įgaudamas naujas apibrėžtis ir prasmes, o tai tik dar labiau apsunkino šaltinių bazės (ypač valstybės institucijų dokumentų) apdorojimą ir klasifikavimą.

Darbe remiamasi ir lietuvių autorių **literatūros kūriniais** – poezija bei proza. Kokia yra literatūrinio šaltinio nauda ir reikšmė moksliniam tekstui ir ar tokio žanro kūrinys gali pretenduoti į mokslinio teksto šaltinių bazės išplėtimą gana paprastai yra atsakęs J. Jurginis. Savo veikalo „Istorija ir poezija“ pratarinėje autorius paaiškino, kad: „Rašytojas, nepriklausomai nuo jo valios, yra liudininkas tos epochos, kurioje gyveno. Kūrinio mintys ir jausmai yra rašytojo pažiūrų į aplinką, idėjas, įvykius ir asmeninis išdėstymas“²⁰. Taigi, istorikas netiesiogiai pritarė, kad meninis kūrinys, įvertinus jo atsiradimo aplinkybes, gali būti traktuojamas ir kaip istorijos šaltinis. Atskiri prozos epizodai ir poezijos posmų ištraukos negali patvirtinti ar nugincyti konkrečių istorinių faktų, tačiau, tinkamai panaudoti, gali atskleisti atskiros laikmečio socialinio gyvenimo tendencijas, iliustruoti visuomenės gyvenimo foną. Tą, pavyzdžiui, dar 1939 m., pademonstravo ir P. Leonas, narpliodamas socialinio klausimo vingrybes savo „Sociologijos paskaitose“²¹. Minėtame veikale autorius teorinę medžiagą sistemiskai pildo ir „įjausmina“ lietuvių (pavyzdžiui, J. Šimkaus, B. Railos, P. Cvirkos) ar užsienio rašytojų kūryba.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad nagrinėjant su kūryba ir literatūra nesisiejančią nedarbo problemą (ir dar praeityje) lietuvių literatūra ne itin paranki. Vis dėlto nagrinėjamos temos chronologiniai rėmai sutampa su lietuvių kūryboje gana tvirtas pozicijas išskleidusiu realizmu ar apskritai modernizmu plačiąja prasme, jame socialinės tikrovės vaizdo perkėlimas į kūrybą (arba kūrybos realistiškumas) buvo vienu svarbiausių literatūrinių

²⁰ JURGINIS Juozas, Istorija ir poezija, Vilnius, 1969, p. 5.

²¹ LEONAS P., Sociologijos paskaitos, Kaunas, 1939.

uždavinių. Be to, ir pats lietuvių kūrėjų (ypač jaunesniosios kartos) noras moderniai rašyti skatino ieškoti naujų, netradicinių kūrybos formų bei temų. Todėl tuo metu kurti ne tik romantizuoti, simbolių pripildyti tekstai, bet atskleidžiama ir modernėjančios visuomenės kasdienybė, miestietiško gyvenimo vaizdiniai, socialinės, ekonominės ar net politinės realijos. Tad neatsitiktinai 3–4 deš. sukurta keliolika literatūrinių tekstų, bylojančių apie nedarbą. Grožinė literatūra ypač pasitarnauja nedarbo temos tyrimui aprašant socialinį bedarbio portretą, atskleidžiant nedarbo pasekmes kasdienybėje bei analizuojant visiškai naujas nedarbo formas, pavyzdžiui, nagrinėjant atleidimo iš darbo dėl politinių aplinkybių temą, kuri beveik neatsispindi archyvuose šaltiniuose, tačiau puikiai aprašyta J. Paukštelio ar J. Grušo romanuose.

Literatūriniai tekstai apie nedarbą nėra nagrinėjami nei atskiroje disertacijos dalyje, nei atskirame paragrafe. Šie tekstai pasklinda po visą tyrimo lauką, papildydami naudojamų šaltinių ir istoriografijos bazę. Suformuoti atskirą tam skirtą skyrių pasirodė netikslinga todėl, kad nėra pakankamo literatūrinių tekstų skaičiaus. Be to, atskiras šių šaltinių nagrinėjimas pakenktų kitų darbo dalių vientisumui.

Kiek didesne problema galėtų tapti politinės aptariamojo laikmečio autorių nuostatos, galimai besikoreliuojančios su jų sukurtais tekstais. Žinoma, šiuo atveju pirmiausiai kalbama apie kairiąją inteligentiją, ties 3 ir 4 deš. sandūra susibūrusią apie kultūrinius žurnalus „Trečias frontas“ ir „Kultūra“. Jų politinės nuostatos turėtų būti vertinamos ne iš dabarties ir net ne iš sovietmečio pozicijų, o iš tarpukario realijų. Visgi aptariamų autorių kūryba disertacijoje atskiriama nuo pačių autorių politinių ir pilietinių pozicijų. Taigi pagrindiniai grožinės literatūros atrankos kriterijai – nagrinėjama nedarbo problema ir kūrinio vienalaikiškumas. Disertacijoje bus remiamasi ir vėliau (po 1940 m.) parašytais kūriniais, bet jie sudarys itin menką naudojamos grožinės literatūros dalį. Apie kokius grožinės literatūros autorius ir jų kūrinius mes kalbame? Nedarbo temą pirmasis lietuvių kūryboje (prozoje) palietė J. Biliūnas

1903 m.²², o poezijoje – J. Janonis 1916 m.²³ Kalbant apie tarpukari, pirmiausiai tenka paminėti 1937 m. išleistą V. Mykolaičio-Putino²⁴ romaną „Krizė“, kuris parodė, kad socialinių-ekonominių temų nagrinėjimas yra priimtinas ir vyresnės kartos bei ne vien realizmo krypties lietuvių rašytojams. Nedarbą gerai atskleidžia kairiųjų intelektualų kūryba – V. Montvilos²⁵, B. Railos²⁶, J. Šimkaus²⁷ poezija, A. Venclovos²⁸ ir T. Tilvyčio²⁹ proza, P. Cvirkos³⁰ poezija ir proza. Tarpukariu nedarbo, emigracijos, socialinės atskirties temas vienaip ar kitaip palietė P. Andriušis³¹, A. Žukauskas-Vienuoelis³², J. Grušas³³, H. Radauskas³⁴, J. Marcinkevičius³⁵, V. Sirijos Gira³⁶, J. Paukštelis³⁷. Po karo socialinius-ekonominius aspektus į literatūrą perkėlė Č. Milošas³⁸ (aprašė tarpukario Vilniaus socialinę tikrovę bręstančio totalitarizmo kontekste), M. Katiliškis³⁹ (nagrinėjo „modernaus“ lietuvių darbininko kasdienybę). Užsienyje lietuvių bedarbius emigrantus pirmą kartą pavaizdavo U. Sinclairas⁴⁰.

Darbo temai atskleisti ir į užsibrėžtus uždavinius atsakyti naudojama ir vizualinė medžiaga – disertacijoje pirmą kartą publikuojamos nuotraukos, tiesiogiai susijusios su nedarbo tema tarpukariu, pavyzdžiui, vaizduojančios

²² BILIŪNAS J., Lazda, Vilnius, 1959. Disertacijoje naudojamas apsakymas „Be darbo“, parašytas 1903 m.

²³ JANONIS J., Puslėtos rankos, Vilnius, 1966. Disertacijoje minimas eilėraštis „Bedarbis“, parašytas 1916 m.

²⁴ MYKOLAITIS-PUTINAS V., Krizė, Vilnius, 2009. Romanas pirmą kartą išleistas 1937 m.

²⁵ MONTVILA V., Apie bedarbį, naktį ir saulę // Darbas: pirmoji rinktinė knyga, Kaunas, 1932, p. 202.

²⁶ RAILA B., Barbaras rėkia, Kaunas, 1930.

²⁷ ŠIMKUS – NĖLIS J., Už durų, Klaipėda, 1927.

²⁸ VENCLOVA A., Draugystė, Vilnius, 1979. Pirmą kartą išleistas 1936 m.

²⁹ TILVYTIS T., Ministerijos rožė, Vilnius, 1978. Pirmą kartą išspausdintas 1931 m.; Kelionė aplink stalą // Ministerijos rožė, Vilnius, 1978. Pirmą kartą pasirodė 1936 m.

³⁰ CVIRKA Petras // Raštai, Vilnius, 1986, t. V. Tome publikuojami eilėraščiai iki 1940 m.

³¹ ANDRIUŠIS P., Kelionių užrašai, Vilnius, 2012.

³² VIENUOLIS A., Brazilijon..! // Raštai, Vilnius, 1985, t. II.

³³ GRUŠAS J., Karjeristai // Raštai, Vilnius, 1981, t. IV. Romanas pirmą kartą išleistas 1935 m.; Už saulę gražesnis // Sunki ranka, Kaunas, 1937.

³⁴ RADAUSKAS H., Visi eilėraščiai, Vilnius, 2007.

³⁵ MARCINKEVIČIUS J., Benjaminas Kordušas, Kaunas, 1937.

³⁶ SIRIJOS GIRA V., Golas į ateitį, Kaunas 1931; Buenos Airės, Vilnius, 1956.

³⁷ PAUKŠTELIS J., Pirmieji metai, Kaunas, 1936.

³⁸ MILOŠAS Č., Pavergtas protas, Vilnius, 2011. Pirmas leidimas 1953 m. (lenkų k.).

³⁹ KATILIŠKIS M., Miškais ateina ruduo, Vilnius, 1991. Romanas pirmą kartą publikuotas 1957 m. Čikagoje.

⁴⁰ SINCLAIR U., Džiunglės, Vilnius, 2012. Pirmas leidimas 1906 m. (anglų k.).

žmones, dirbančius viešuosius darbus. Vaizdinė informacija, kaip ir grožinė literatūra, pasitelkiama siekiant papildyti mokslinį tekstą netradiciniais šaltiniais ir informacija. Tiek iš grožinės literatūros paimti atskiri epizodai, tiek iš paskirų albumų išimtos nuotraukos savaime yra menkai informatyvios, tačiau susietos su istoriniais šaltiniais suteikia naudingos informacijos moksliniam tekstui, gali sudominti jo skaitytojus. Fotografijose įamžintos socialinės-ekonominės tarpukario Lietuvos realijos. LCVA saugomi archyviniai fotodokumentai daugiausiai atspindi Šiaulių apskrityje vykdytų viešųjų darbų kasdienybę. Šie šaltiniai dažniausiai datuoti 3 deš. antrąja puse, kai atsirado ir paplito viešųjų darbų programos. Apibendrinant reikia pabrėžti, kad visos šaltinių grupės, jas papildžius istoriografijoje randama informacija, leidžia visapusiškai atskleisti nedarbo (reiškinio ir problemos) egzistavimą Lietuvoje 1918–1940 m.

Istoriografijos apžvalga. Lietuviškos istoriografijoje, išvagotoje įvairių laikmečių ideologiniais žymenimis, pertrūkiiais ir nuolatiniais bandymais užpildyti baltąsias dėmes arba viską naujai įvertinti, nerasime konkretaus laikotarpio nedarbo problematikai skirtų platesnių tyrimų. Žinia, istoriografijos apžvalgos negalime baigti savanaudiška išvada, jog nedarbo tema yra mažai arba iš viso netyrinėta, todėl šis tekstas puikiai pasitarnaus minėtos socialinės tematikos tyrimų spragoms užpildyti. Neatsiribodami nuo platesnių kontekstų, matome, kad tyrimų, susijusių su tarpukario Lietuvos ekonomine, ūkine ir socialine raida esti, o iš jų galima susidaryti ir tam tikrą požiūrį į tuometinį nedarbo pobūdį, problematiką bei sąlytį su Lietuvos valstybės ir visuomenės raida. Tačiau, palyginus su Vakarų Europa, kur nedarbas nuo XX a. 8 deš. tapo socialinių-ekonominių tyrimų apie 1919–1939 m. laikotarpį ašimi, Lietuvoje tyrimų negausu. 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos istorijos tyrimuose dominuoja vidaus ir užsienio politikos, arba, kitaip tariant, politinių ir valdžios struktūrų bei jų pokyčių tematika. Jei prie jų pridėsime paskiras švietimo, kariuomenės ir lokalių problemų analizes, gausime bendrą tarpukario Lietuvos istorijos tyrimų vaizdinį. Neturėtume skųstis, kad ekonominei ir socialinei

padėčiai skirtų monografijų, straipsnių ar bendro pobūdžio sintezių nėra, tačiau situacija vis dėlto problemiška, nes dar iki 1940 m. pradėtos socialinės-ekonominės krašto padėties analizės darbai nutrūko po sovietinės okupacijos, o nepriklausomų tyrimų tąsa iševijoje dėl specifinės tyrinėtojų aplinkos nebuvo tokia rezultatyvi.

Tarpukario istorikų, ekonomistų ir kitų mokslininkų bandymai apžvelgti ir įvertinti besitęsiantį ar pasibaigusį nepolitinės Nepriklausomos Lietuvos istorijos laikotarpį, dažniausiai buvo skirti nepriklausomybę išsikovojusio krašto socialiniams-ekonominiams laimėjimams vaizduoti. Tokią istoriografiją galėtume įvardyti kaip „pažangos ir pasiekimų“. Jos tikslas – parodyti jaunos valstybės ūkinius laimėjimus nepriklausomybės metais. Socialinės problemos ir nedarbas dažnai įpinami į šią tobulėjimų ir pasiekimų skalę – t. y., vaizduojama, kaip su jais kovojama, o situacija keičiasi ir gerėja. Augantys ekonominiai rodikliai ir akivaizdžiai gerėjanti situacija dažnai nulemdavo faktinį rašymo stilių – konkrečių, pasiekimus įrodančių skaičių publikavimą, pavyzdžiui, valstybės biudžeto, teigiamo užsienio prekybos balanso, įstatyminės darbo teisės bazės plėtrą ir augimą. Nedarbo temai skirtų mokslinių darbų beveik nėra. Apskritai socialine ir ekonomine tikrove to meto istorikai dar mažai domėjosi, todėl daugiau konkrečios informacijos suteikia 1918–1940 m. ekonomistų, sociologų, teisininkų ir kitų mokslininkų darbai. Tokie darbai apima atskiras socialinės ir ekonominės politikos dalis, ypač įstatyminės bazės analizę⁴¹. Vertingi A. Rimkos⁴² (žemės ūkio tyrinėjimai ir statistika), M. Riomerio⁴³, A. Jakobo⁴⁴, P. Šulaičio⁴⁵, K. Račkausko⁴⁶ ir J. Grabausko⁴⁷

⁴¹ Profsąjungos ir TDO, Vilnius, 1935; ŠULAITIS Pr. (red.), Darbo santykių santvarkos pagrindai ir darbo teismai, Kaunas, 1937; STRIMAITIS K., Tarptautinė Darbo Organizacija, Kaunas, 1936; AKELAITIS V., VILPERTAS L., Veikiantieji Lietuvoj įstatymai darbo srityje: žemės reformos įstatymas, Kaunas, 1922; AKELAITIS V., Įstatymai darbo srityje Lietuvoj, Kaunas, 1927; AKELAITIS V., Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje, Kaunas, 1935.

⁴² RIMKA A., Lietuvos ūkis prieš didįjį karą, Vilnius, 1918; Socioekonominė statistika, Kaunas, 1933; Stambusis ir smulkusis žemės ūkis, Kaunas, 1922; Statistika: teorija ir metodai, Kaunas, 1939; Lietuvos ūkis: statistikos tyrinėjimai, Kaunas, 1922; Žemės reformos komisijos Pamatiniai dėsniai žemės reformos įstatymui rengti ir paaiškinamasis raštas (kartu su Mykolu Krupavičium), Kaunas, 1919.

⁴³ RIOMERIS M., Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, Vilnius, 1990; RIOMERIS M., Lietuvos valstybės konstitucijos reforma, Kaunas, 1928.

(teisės), D. Cesevičiaus⁴⁸, P. Šalčiaus⁴⁹, A. K. Kubiliaus⁵⁰, F. Kemėšio⁵¹ ir K. Sruogos⁵² (ekonomikos)⁵³, A. Maceinos⁵⁴ (filosofijos), P. Leono⁵⁵, K. Šaulio⁵⁶, K. Paltaroko⁵⁷, J. Matulevičiaus⁵⁸ (sociologijos), S. Tarvydo⁵⁹ ir K. Pakšto⁶⁰ (geopolitikos) darbai, leidžiantys ne tik pažvelgti į tuometinės Lietuvos gyvenimą pro atitinkamų sričių prizmę, bet ir padedantys suvokti pirmąsias socialinės politikos, nedarbo apibrėžimo ir įvertinimo pastangas. Svarbu ir tai, kad tai pirmieji ir jau gana solidūs leidiniai šia tema. O pirmą išsamesnę Lietuvos socialinės apsaugos politikos apžvalgą 1938 m. straipsnio pavidalu pateikė V. Akelaitis⁶¹.

Sovietinė istoriografija, įgyvendindama jai keltus ideologinius uždavinius, 1918–1940 m. laikotarpį vaizdavo kaip darbininkijos, proletariato ir „pažangiosios“ visuomenės ėjimą, tobulėjimą, kovą ir apskritai revoliucinės situacijos brendimą. Pagal šį modelį visas tarpukaris, nepaisant Lietuvos valstybės dėtų pastangų, tėra ritimasis žemyn dėl nuolatos prastėjančios ekonominės padėties, augančio nedarbo ir didėjančio proletariato išnaudojimo. Nepaisant to, sovietiniu laikotarpiu buvo daug nuveikta perteikiant faktinę-

⁴⁴JAKOBAS A., Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje, Kaunas, 1939; Darbo samda ir darbo apsaugos įstaigos Lietuvoje, Kaunas, 1938.

⁴⁵ŠULAITIS Pr., Darbo sutartis, Kaunas, 1936.

⁴⁶RAČKAUSKAS K., Lietuvos konstitucinės teisės klausimais, New York, 1967.

⁴⁷GRABAUSKAS J., Pramonės darbininkų įstatymai su paaiškinimais, Kaunas, 1936.

⁴⁸CESEVIČIUS D., Lietuvos ekonominė politika 1918-1940, Vilnius, 1995; Domas Cesevičius (Sud. V. LUKOŠEVIČIUS ir M. TREINYS), Vilnius, 1998.

⁴⁹ŠALČIUS P., Ekonomikos pagrindai, Kaunas, 1933; Kooperacija Lietuvoje: bendra apžvalga ligi 1937 m., Kaunas, 1937.

⁵⁰KUBILIUS A. K., Lietuvos ūkio perspektyvos, Kaunas, 1930.

⁵¹KEMĖŠIS F., Socialinės bei politinės ekonomijos įvadas, Kaunas, 1938; KEMĖŠIS F., Lauko darbininkų atlyginimas Lietuvoje 1925-1926 m., 1930; KEMĖŠIS F., Socialinė bei kultūrinė lauko darbininkų būklė Lietuvoje 1925-1926 m., 1931.

⁵²SRUOGA K., Tautiškos vyriausybės ūkio ir finansų politika, Kaunas, 1937, Die Wirtschaft der Republik Litauen und Ihre Notenemission, Kaunas, 1930. Pastaroji knyga svarbi tuo, kad buvo naudojama Vakarų autorių išleistuose veikaluose apie Rytų Europos ar Baltijos šalių socialinę-ekonominę istoriją.

⁵³Prie ekonominių veikalų būtina paminėti: Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938.

⁵⁴MACEINA A., Socialinė filosofija // Raštai, t. 2, Vilnius, 1992.

⁵⁵LEONAS P., Sociologijos paskaitos, Kaunas, 1939.

⁵⁶ŠAULYS K., Sociologija: trumpas to mokslo vadovėlis, Kaunas, 1920.

⁵⁷PALTAROKAS K., Socialinis Klausimas, Kaunas, 1921.

⁵⁸MATULEVIČIUS J., Miestų ir apskritai pramoninos darbininkų klausimas, Kaunas, 1909.

⁵⁹TARVYDAS S., Geopolitika, Kaunas, 1939.

⁶⁰PAKŠTAS K. (sud. GAIŽIŪNAS Silvestras), Kultūra. Civilizacija. Geopolitika, Kaunas, 2003.

⁶¹AKELAITIS V., Socialinė apsauga Lietuvoje // Lietuva 1918-1938, Kaunas, 1990.

statistinę medžiagą. Šio meto socialinės-ekonominės krypties istorijos tyrimams labiausiai tiktų simbolinis „ideologizuotų skaičių“ pavadinimas. Sovietinėje historiografijoje gausu darbų, nagrinėjančių „buržuazinės Lietuvos“ ekonominį ir socialinį gyvenimą, kur epizodiškai randame vietų, skirtų nedarbui kaip neatskiriamam kapitalistinės sistemos palydovui. Pagrindines sovietinės socialinės-ekonominės tarpukario istorijos gaires nustatė „Lietuvos TSR istorijos“ III tomas⁶². Sovietmečiu pagrindiniu nedarbo temos korifėjumi laikytinas Z. Balevičius⁶³. Vėliau visi pagrindiniai „ikisocialistinio“ laikotarpio klasinės, ekonominės struktūros ar pramonės tyrinėtojai, bent menkas savo veikalų dalis paskyrę nedarbui, daugiausia rėmėsi būtent Z. Balevičiumi. Šio tyrėjo stalininiu ir postalininiu laikmečiu padarytos įžvalgos ne kartą atkartotos ir vėliau. Vis dėlto tai buvo pirmas bandymas konkrečiai ir sistemiškai aprašyti ir įvertinti socialinę politiką tarpukario Lietuvoje.

Verta išskirti kitus darbus, kuriuose randame ir daugiau informacijos apie šį reiškinį. Atskiras nedarbui, o ypač bedarbių padėčiai, skirtas dalis randame J. Tamošiūno darbe⁶⁴, kuriame nemažai dėmesio skiriama bežemių ir mažžemių padėčiai tarpukario Lietuvoje. S. Černiausko⁶⁵ ir A. Gaigalaitės⁶⁶ tyrimuose išsamiau aprašyti tarpukario Lietuvoje įvykusių bedarbių saviorganizacijos pavyzdžiai. 1929–1934 m. Č. Mančinsko⁶⁷ tyrime apžvelgiami vykdytos viešųjų darbų politikos etapai ir jų „išnaudojamasis“ pobūdis. E. Dirvelė⁶⁸ išsamiai perteikia Lietuvos vidaus socialinę-ekonominę padėtį Gruodžio 17-osios perversmo išvakarėse. Išskirtini A. Gaigalaitės ir P. Žostautaitės veikalai, skirti Klaipėdos ir Vilniaus problemai⁶⁹. Juose randame

⁶² Lietuvos TSR istorija. Nuo 1917 iki 1940 metų (vyr. red. ŽIUGŽDA J.), Vilnius, 1965.

⁶³ BALEVIČIUS Z., Darbininkų išnaudojimas buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1950; Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1960.

⁶⁴ TAMOŠIŪNAS J., Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos (kapitalizmo ir socializmo epocha), Vilnius, 1974.

⁶⁵ ČERNIAUSKAS S., Profsąjunginio judėjimo vystimasis Lietuvoje 1927-1940 metais, Vilnius, 1966.

⁶⁶ GAIGALAITĖ A., Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais, Vilnius, 1957.

⁶⁷ MANČINSKAS Č., Socialinis draudimas Lietuvoje ir kova dėl jo 1919-1940 metais, Vilnius, 1971.

⁶⁸ DIRVELĖ E., Klasių kova Lietuvoje 1926 metais, Vilnius, 1961.

⁶⁹ ŽEPKAITĖ R., Vilniaus istorijos atkarpa, Vilnius, 1990; ŽOSTAUTAITĖ P., Klaipėdos kraštas 1923-1939, Vilnius, 1992; ŽOSTAUTAITĖ P., Socialinis draudimas Klaipėdos krašte 1923-1939 m. // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1989, nr. 2.

analizes, kurios pabrėžia šių regionų ekonominį ir socialinį išskirtinumą. A. Daniliauskas⁷⁰ bene pirmasis tarpukario Lietuvos darbininkų gyvenimo kasdienybę išanalizavo išsamiau kraštotyrimo lygmeniu. Konkretų ūkio šakų tyrimuose solidžiausiai visų sovietinių socialinių-ekonominių tyrimų aibėje atrodo kolektyvinė K. Meškausko, V. Purono, M. Meškauskienės ir J. Jurginio monografija⁷¹, kurioje, be istoriografiškai ir statistiškai išsamios Lietuvos pramonės raidos, Didžiosios ekonominės krizės kontekste išsamiai aprašoma 1918–1940 m. Lietuvos „darbo žmonių“ ir bedarbių padėtis. Sovietmečiu išleisti ir kiti, ne tokie vertingi ir labiau ideologiškai angažuoti kūriniai, vienaip ar kitaip panaudoti disertacijoje⁷². Pabrėžtina, kad sovietinio laikmečio darbai ne visuomet įtikinamai interpretuoja turimą medžiagą, tačiau juose pateikiama vertinga faktinė informacija.

Kalbant apie išeivijos indėlį tiriant ūkinę ir socialinę Lietuvos sanklodą 1918–1940 m., pirmiausia reikia aptarti mūsų šalyje kiek primirštą A. Simučio 1942 m. JAV išleistą veikalą apie Lietuvos ūkio atkūrimą ir plėtrą po 1918 m.⁷³ Šis tyrimas nedarbo temos tiesiogiai nepaliečia, tačiau yra ypač svarbus nagrinėjant bendrąją tarpukario Lietuvos ekonominę situaciją. Be to, svarbu pasakyti, kad šiame veikale pateikta informacija tapo vienu pagrindinių šaltinių Vakarų autoriams, rašiusiems apie Baltijos šalių ir net Lietuvos socialinę-ekonominę padėtį 1918–1940 metais. B. Povilaičio⁷⁴ ir J. Meškausko⁷⁵ darbai yra svarbūs ne tik dėl išsamios žemės ūkio ir sveikatos apsaugos sistemų apžvalgos, šių autorių knygoje daug dėmesio skiriama ir pačios Lietuvos

⁷⁰ DANILIAUSKAS A., Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija, t. 1 (29), 1969; DANILIAUSKAS A., Šiaurės Rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, Vilnius, 1970.

⁷¹ MEŠKAUSKAS K., PURONAS V., MEŠKAUSKIENĖ M., JURGINIS J., Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, Vilnius, 1976.

⁷² Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais (atsakinga redaktorė ŽEPKAITĖ R.), Vilnius, 1978; ČEPULIENĖ S., Už kovingas profsąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919-1940 m.); VAITKEVIČIUS B., Socialiniai-ekonominiai pertvarkymai Lietuvoje 1918-1919 metais, Vilnius, 1959; RAUDELĪUNIENĖ G., Klerikalinės darbininkų ir tarnaičių draugijos Lietuvoje 1905-1940 // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1978, nr. 2; ŠTARAS P., Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936, Vilnius, 1956; GREGORAUSKAS V., Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940-1960, Vilnius, 1960.

⁷³ SIMUTIS A., The Economic Reconstruction of Lithuania After 1918, New York, 1942.

⁷⁴ POVILAITIS B., Lietuvos žemės ūkis 1918-1940, Torontas, 1988.

⁷⁵ MEŠKAUSKAS J., Lietuvos medicinos istorija, Chicago, 1987.

valstybės socialinės politikos analizei. Pavyzdžiui, B. Povilaičio tyrime randame kaimo socialinio aprūpinimo struktūros analizę, žemės ūkio darbininkų atlyginimo problemos bei pragyvenimo minimumo aptarimą. Užuominų apie valstybinius socialinės-ekonominės politikos vykdymo fragmentus randame pagrindinėse išėivijoje išleistose Lietuvos istorijos sintezėse – P. Čepėno⁷⁶ bei A. Švobos darbuose⁷⁷. Žinia, pastarieji veikalai pasitarnauja tik epizodiškai.

Po 1990 m. išleistas ne vienas darbas, skirtas prieškario Lietuvai, tačiau atskiri tyrimai ne visuomet leidžia susidaryti bendrą socialinės istorijos vaizdinį. Nors, anot Z. Norkaus, atkūrus Lietuvos nepriklausomybę socialinė istorija buvo išversta iš istoriografijos karalienės sosto⁷⁸, po 1990-ųjų politinių ir ekonominių permainų iškilo poreikis naujai įvertinti 1918–1940 m. laikmetį socialiniu ir ekonominiu aspektu. Pirmieji tai pabandė padaryti A. Makarevičius ir V. Rekevičienė⁷⁹, savo nedidelėje sintezėje gana informatyviai atskleidę tarpukario Lietuvos ekonominio gyvenimo specifiką. Knygoje aptariama ir nedarbo problema, ji įvertinama iš daug platesnės perspektyvos nei iki tol. Netrukus pasirodė ir solidi K. Meškausko XX a. Lietuvos ūkio istorijos I dalis, skirta 1900–1940 m. laikotarpiui⁸⁰. Monografijoje gana išsamiai išnagrinėta valstiečių ir pramonės darbininkų socialinė-ekonominė padėtis (ypač kriziniais metais), trumpai aptartas tarpukario nedarbas, teigiant, kad bedarbių būta daug ir darbo pasiūla visuomet viršijusi paklausą, kas neigiamai sąlygojo darbo užmokesčio kitimą. 1993 m. išleistoje J. Grėskos knygoje⁸¹ nagrinėjama Lietuvos ūkio XX a. pirmos pusės situacija, apžvelgiama tarpukario darbininkų, bežemių ir mažžemių padėtis. 2009 m.

⁷⁶ ČEPĖNAS P., Naujųjų laikų Lietuvos istorija, t. 2, Chicago, 1986.

⁷⁷ ŠVOBA J., Seiminė ir prezidentinė Lietuva, Cleveland, 1985.

⁷⁸ NORKUS Z., Lietuvos visuomenės klasinės sudėties kaita 1923-2009 metais: trys pjūviai neovėberiškosios socialinės istorijos požiūriu // Lietuvos istorijos studijos, 2013, nr. 31, p. 9.

⁷⁹ MAKAREVIČIUS A., REKEVIČIENĖ V., Lietuvos Respublikos ekonomika 1918-1940 metais, Kaunas, 1990.

⁸⁰ MEŠKAUSKAS K., Lietuvos ūkis 1900-1940, Vilnius, 1992.

⁸¹ GRĖSKA J., Lietuvos ūkio raida XX a. pirmoje pusėje ir jos problemos, Vilnius, 1993.

pasirodžiusi P. Stankevičiaus monografija⁸² iš dalies tenkino, bet, galbūt, daugiau nuvylė Lietuvos ūkio istorijos tyrinėtojus. Sunku kalbėti apie šio darbo naujoviškumą, kai, pavyzdžiui, skyrius apie tarpukario nedarbą parašytas remiantis beveik vien tik „Lietuviškąja tarybine enciklopedija“.

Socialinių problemų sprendimus atskleidžia „Lietuvos vidaus reikalų istorija“⁸³, kuri gana naujoviškai pažvelgė į valstybės sąrangos tyrinėjimų tradiciją, išaiškino tarpukario valstybės institucinę sąrangą ir pajėgumą sprendžiant iškylančias socialines problemas. Čia teigiama, kad VRM buvo pagrindiniu valstybinio aparato ramsčiu užtikrinant socialinę-ekonominę politiką. Valstybės socialinės politikos gairės pateikiamos ir naujausioje 1918–1940 m. Lietuvos istorijos sintezėje⁸⁴.

Kokybiškai naujų darbų proveržis sietinas su G. Vaskela⁸⁵, kuris, naudodamas statistinius metodus, atskleidė ne tik Lietuvos 1918–1940 m. žemės ūkio raidą agrarinės reformos rėmuose, bet ir palygino ją su Baltijos šalimis ar net Vidurio ir Rytų Europos šalyse vykdytų reformų patirtimi. Šio istoriko veikalai ypač pasitarnauja analizuojant tarpukario Lietuvos gyventojų bei valstybės socialinės-ekonominės politikos transformaciją. Minėtini ir paskiri straipsniai, bandantys aprėpti keletą atskirų, su neužimtumu susijusių sričių. V. Pruskus⁸⁶ savo tyrimuose išsamiai apžvelgė popiežių Leono XIII ir Pijaus XI enciklikų paveiktą krikščioniško socialinio mokslo sklaidą tarpukario Lietuvoje, sąlygojusią Krikščionių demokratų partijos politiką ir įvairių organizacijų veiklą Lietuvos vidaus gyvenime ypač iki 1926 m. Moterų nedarbo problematiką ir skirtingų lyčių galimybes tarpukario darbo rinkoje

⁸² STANKEVIČIUS P., Lietuvos pramonės transformacijos ir jų socialinės-ekonominės pasekmės, Vilnius, 2009.

⁸³ Lietuvos vidaus reikalų istorija (atsakomasis red. N. ŠEPETYS), Vilnius, 2008.

⁸⁴ Lietuvos istorija. Nepriklausomybė 1918-1940, Vilnius, 2013.

⁸⁵ VASKĖLA G., Žemės reforma Lietuvoje 1919-1940 m., Vilnius, 1998; Lietuvos kaimo gyventojai 1920-1940, Vilnius, 1992; Lietuva 1939-1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką, Vilnius, 2002.

⁸⁶ PRUSKUS V., Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžia), Vilnius, 1995; Verslininkystės idėjų raiška Lietuvoje, Vilnius, 1997; Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje, Vilnius, 2001.

bene pirmą kartą Lietuvoje apžvelgė V. Jurėnienė⁸⁷. Tarpukario darbo statistikos tyrinėjimams pagrindus padėjo V. Bankietinė, B. Gruževskis, O. Molienė, A. Pocius⁸⁸, mentalines ir kultūrologines išvalgas apie modernaus darbo sampratą pateikė A. Čiužas, L. Kublickienė, V. Ratkevičienė⁸⁹. Šiandieninėje Lietuvoje vienas kitas autorius, apžvelgęs socialinės politikos raidą, tarpukarį išskyrė kaip atskirą ir svarbų šios politikos formavimosi laikotarpį⁹⁰. Ekonomisto S. Martišiaus tyrimai apie tarpukario ekonomikos mokslo padėtį suteikia pagrindą pažvelgti į socialinio klausimo sprendimo variantus iš akademinės pusės⁹¹. Būtina paminėti ir J. Bikulčiaus puikiai parašytą lokalinės socialinės istorijos pavyzdį – Panevėžio miesto istoriją⁹². Pasitelkdamas lyginamosios istorinės sociologijos analizę, savo gausiais darbais socialinę istoriją iš istoriografijos paribių neabejotinai reabilitavo ir išplėtojo Z. Norkus⁹³, kurio pastarųjų metų socialinius-ekonominius tyrinėjimus vainikavo kapitalinis darbas apie abu nepriklausomybės dvidešimtmečius⁹⁴.

⁸⁷ JURĖNIENĖ V., Darbo rinka ir moterys tarpukario Lietuvoje // Lyčių studijos ir tyrimai, 2006, nr. 2, p. 28-37.

⁸⁸ POCIUS A., Darbo rinka ir jos statistika tarpukario Lietuvoje // Filosofija. Sociologija, 2000, nr. 3, p. 31-38; BANKIETIENĖ V., GRUŽEVSKIS B., POCIUS A., Lietuvos darbo rinkos statistikos raida, 2009, t. 48; Lietuvos statistika XX amžiuje, Vilnius, 1999.

⁸⁹ SAVICKA A., Darbas ir laisvalaikis: naujos jų tarpusavio ryšio sampratos paieškos // Kultūrologija, nr. 13, 2006, p.183-204; ČIUŽAS, A., RATKEVIČIENĖ, V., Požiūrio į darbą kitimas // Filosofija. Sociologija, 2003, nr. 4, p. 20-26; KUBLICKIENĖ L., Laisvalaikio sociologija: paradigmos skirtumai, Filosofija. Sociologija, 2001, nr. 2, p. 35-42.

⁹⁰ LAZUTKA R., Pensijų sistemų raida Lietuvoje // Filosofija. Sociologija, 2007, nr. 2; BITINAS A., TARTILAS J., LITVAITIENĖ J., Socialinės apsaugos teisė: vadovėlis, Vilnius, 2011; AIDUKAITĖ J., BOGDANOVA N., GUOGIS A., Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? Vilnius, 2012; PIVORIENĖ J., MIKALAUSKIENĖ D., Tarpukario Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimasis // Socialinis darbas, 2005, nr. 4 (1), p. 87-94.

⁹¹ MARTIŠIUS S., Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raida XX amžiuje // Ekonomika, 2000, nr. 50, p. 7-17.

⁹² BIKULČIUS J., Panevėžio miesto savivaldybės veiklos bruožai 1918-1940 // Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m., Panevėžys, 2003.

⁹³ NORKUS Z., Kokia demokratija, koks kapitalizmas, Vilnius, 2008; Lietuvos visuomenės klasinės sudėties kaita 1923-2009 metais: trys pjūviai neovėberiškosios socialinės istorijos požiūriu // Lietuvos istorijos studijos, 2013, nr. 31; Kapitalizmo raidos Lietuvoje bruožai ir etapai (iki 1940 m.) postmarksistiniu požiūriu // Lietuvos istorijos studijos, 2012, nr. 29; Kooperacija prieš rinkos ir valdžios nesėkmes, arba kaip anksčiau laiko sukurti gerą kapitalizmą // Problemos, 2012, nr. 82; Agrarinių reformų Pirmoje ir Antroje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė // Sociologijos teorija ir metodologija, 2012, nr. 30.

⁹⁴ NORKUS Z., Du nepriklausomybės dvidešimtmečiai. Kapitalizmas, klasės ir demokratija Pirmoje ir Antroje Lietuvos Respublikoje lyginamosios istorinės sociologijos požiūriu, Vilnius, 2014.

Vertingi neseniai išleisti Lietuvos Respublikos Seimo narių žinynai, suteikiantys įvairiapusę informaciją apie Lietuvos demokratijos raidą, atskirų politikų ir politinių partijų indėlį į socialinės politikos sklaidą Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m.⁹⁵

Nedarbo reiškinių analizė ir įvertinimas pirmiausiai pakliuvo į ekonomistų akiratį. XX a. pradžioje parašyti pirmieji nedarbo reiškinių įvertinantys W. H. Beveridge'o, A. C. Pigou bei F. I. Taylora darbai⁹⁶, kurie iki šiol laikomi klasikiniu ekonominiu nedarbo tyrinėjimų pagrindu. Minėti mokslininkai savo tyrimuose naujai pažvelgė į Anglijos pramonę kankinančią užimtumo problemą ir suformulavo pirmuosius modernaus nedarbo apibrėžimus, išskyrė svarbiausias šio reiškinių priežastis ir pasekmes⁹⁷. Be to, W. H. Beveridge'as nustatė, kad minimalus trumpalaikio nedarbo (iki 2 %) išvengti neįmanoma, toks dydis yra normalus atsižvelgiant į tuometinę ūkinę Didžiosios Britanijos padėtį, o ilgalaikis nedarbas yra beveik negalimas dėl natūralios ekonomikos savireguliacijos procesų. Daugelis jų padarytų išvadų išlieka vertingos ir šiandien. Vis dėlto daugiausiai naujovių į ekonominius tyrinėjimus įnešė ir alternatyvą neoklasikinei ekonomistų mokyklai pateikė J. M. Keynesas, jo Didžiosios ekonominės krizės metu pasiūlytas nedarbo įveikos modelis Vakarų pasaulyje vyravo iki pat XX a. 8 deš. J. M. Keyneso veikale⁹⁸ iš pagrindų suabejojama iki tol vyravusiu požiūriu, kad ekonomika savaime išsprendžia problemas, kuo mažiau į ją kišantis bei reguliuojant vyriausybės priemonėmis („Laissez faire“). J. M. Keynesas prieštaravo minčiai, kad nedarbui įtaką daro nelaksti darbo jėga ir infliacija, jis akcentavo fiskalinės politikos svarbą ir apskritai vyriausybės indėlį reguliuojant nacionalines ekonomikas bei kovojant su nedarbu. Nepaisant to, iki 1970-ųjų J.

⁹⁵ Lietuvos Respublikos Seimų I (1922-1923), II (1923-1926), III (1926-1927), IV(1936-1940) narių biografinis žinynas, Vilnius, 2007; BLAŽYTĖ – BAUŽIENĖ D., TAMOŠAITIS M., TRUSKA L. Lietuvos Seimo istorija XX-XXI a. pradžia, Vilnius, 2009.

⁹⁶ BEVERIDGE W. H., *Unemployment: A Problem of Industry*. London, 1909; PIGOU C., *Unemployment*, London, 1914; TAYLOR F. I., *Bibliography of Unemployment and the Unemployed*, London, 1909. Nepaisant to, istoriografijoje galime sutikti nuomonių, kad pirmieji nedarbą

⁹⁷ Svarbūs ir vėlesni jų darbai, pavyzdžiui: BEVERIDGE W. H., *Full Employment in a Free Society*, London, 1944; PIGOU A. C., *The Theory of Unemployment*, London, 1933.

⁹⁸ KEYNES J. M., *The General Theory of Employment, Interest and Money*, 1936.

M. Keyneso pasekėjai susidūrė su maža, bet įtakinga monetaristų opozicija, teigusia, kad tarp infliacijos ir natūralaus nedarbo nėra ryšio – esą nedarbą lemia mokestinė sistema ir mažas darbo efektyvumas. Nuo 8 deš. ekonomistai nedarbo priežastis ėmė vertinti itin skirtingai, priklausomai nuo atstovaujamų mokyklų pobūdžio (pradedant reformuotomis senosiomis klasikų bei keinsistų mokyklomis ir baigiant naujai susikūrusiomis, pavyzdžiui, naujosios augimo teorijos stovyklos atstovais).

Apskritai per XX a. pirmą pusę požiūris į nedarbą pergyveno įvairius vertinimo lygmenis: nuo darbo pasiūlos ir paklausos neorganizuotumo išdavos iki visiškai įsišaknijusios ir visuotinės problemos nacionalinėse ekonomikose, nuo ekonominės problemos, kuri paveikia tik atskirą visuomenės dalį, iki platesnių darbininkus kamuojančių socialinių-psichologinių pasekmių. Po Didžiosios ekonominės krizės nedarbo politinis vertinimas tapo glaudžiai susijęs su minėtomis ekonominėmis mokyklomis: kairiosios partijos rėmėsi (neo)keinsistine, o dešinėsios – (neo)klasikinėmis prieigomis.

Skirtingai nuo ekonomistų, sociologų ar net žurnalistų, istorikai nedarbo pobūdžio, priežasčių ir pasekmių kaita susidomėjo tik po Antrojo pasaulinio karo. Tačiau itin patrauklia ši tema tapo tik po 1970-ųjų – tuo metu socialinė tematika istorijoje apskritai išgyveno pakilimą, o Vakaruose išaugus nedarbui, šis reiškinys dar kartą sugrįžo į socialinę-ekonominę aplinką.

Beveik visi šiandieniniai veikalai nedarbo tema remiasi socialinės istorijos tyrinėtojų J. A. Garraty⁹⁹, B. Eichengreeno ir T. J. Hattono¹⁰⁰, N. Whiteside'o¹⁰¹ bei profesoriaus J. Burnetto darbais¹⁰². J. Burnettas atskleidžia nedarbo ištakas, suklestėjimą ir raidą iki mūsų dienų. Disertacijai nemenkai pasitarnavo P. Baxandallo straipsnis¹⁰³ apie moderniosios nedarbo sąvokos

⁹⁹ GARRATY J. A., *Unemployment in History: Economic Thought and Public Policy*, New York, 1978.

¹⁰⁰ EICHENGREEN B., HATTON T. J., *Interwar Unemployment in International Perspective*, Cambridge, 1987.

¹⁰¹ WHITESIDE N., *Bad Times: Unemployment in British Political History*, London 1991.

¹⁰² BURNETT J., *Idle hands: The Experience of Unemployment 1790-1990*, London, 1994.

¹⁰³ BAXANDALL P., *Explaining differences in the political meaning of unemployment across time and space // The journal of socio-economics*, 2002, t. 31, p. 469-502.

susiformavimą Vakarų Europos visuomenėse XIX a. pabaigoje. Pagal autoriaus pateiktus pavyzdžius tapo įmanoma patikslinti nedarbo atsiradimo laiką ir Lietuvoje. Mūsų nagrinėjamai temai itin vertinga D. Aldcrofto knyga, kurioje dėmesio skiriama Baltijos šalių, tarp jų ir Lietuvos socialinei-ekonominei raidai tarpukariu¹⁰⁴. Knygoje nedarbo pobūdį autorius lygina, analizuoja bei vertina, atsižvelgdamas ne tik į palyginimams palankias Vakarų Europos valstybes, bet ir į visas „periferines“ to meto šalis (Lietuvą, Latviją, Estiją, Lenkiją, Rumuniją, Bulgariją, Albaniją ir t. t.). Disertacijoje epizodiškai remiamasi ir kitais užsienio šalių autoriais¹⁰⁵. Taip pat paminėtini žymių užsienio mokslininkų istoriniai, istoriosofiniai, sociologijos ir ekonomikos teorijos veikalai, kuriuose išdėstyta teorinė medžiaga paspartino tyrimo eigą¹⁰⁶.

Disertacijos struktūra. Disertaciją sudaro įvadas, kuriame pristatomi darbo metodai, apžvelgiami šaltiniai bei istoriografiniai vertinimai. Taip pat yra tyrimų rezultatai, išvados, naudotų šaltinių bei literatūros sąrašas. Disertaciją sudaro 5 skyriai. Pirmame skyriuje („Nedarbo Lietuvoje pobūdis ir atsiradimo priežastys“) nagrinėjamos nedarbo atsiradimo peripetijos Lietuvoje, šio reiškinių priežastys bei charakteristika. Apibūdinamos sąlygos ir aplinka, kurioje nedarbo reiškinys galėjo atsirasti. Antrame skyriuje („Nedarbo įveikos politika Lietuvoje 1918–1940 metais“) kalbama apie nedarbo problemą visos

¹⁰⁴ALDCROFT D. H., *Europe's Third World. The European Periphery in the Interwar Years*, Leicester, 2006.

¹⁰⁵WALTERS W., *Unemployment and Government: Genealogies of Social*, London, 2000; SABEL Ch., F., *Work and Politics the Division of Labor in Industry*, Cambridge, 1982; PERRY M., *Bread and Unemployment: Social Policy and the Experience of Unemployment, 1919-1939*, London, 2000; VANTHEMSCHE G., *Unemployment Insurance in Interwar Belgium // International Review of Social History*, 1990, t. 35, p. 349-376; BOWDEN S., HIGGINS D. M., PRICE C., *A Very Peculiar Practise: Underemployment in Britain during the interwar years // European Review of Economic History*, 2006, t. 10, p. 89-108; TOMLINSON J. D., *Unemployment and Government Policy between the Wars: A Note // Journal of Contemporary History*, t. 13, no. 1, 1978, p. 65-78; COHEN M., VANAGON M., *Politics, industrialization and citizenship: unemployment policy in England, France and The United States 1890-1950 // International Review of Social History*, Cambridge, 1996, p. 91-129; ORCZYK J., *The main features of the agricultural crisis in Poland in the years 1929-1935 // Studia Historiae Oeconomicae*, t. 3, 1968, p. 221-241.

¹⁰⁶Modernios visuomenės problematiką, socialines, ekonomines bei politines problemas ir jų priežastis nagrinėja: ARENDT H., *Žmogaus būklė*, Vilnius, 2005; DAHRENDORF R., *Modernusis socialinis konfliktas*, Vilnius, 1996; POLANY K., *Didžioji transformacija. Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos*, Vilnius, 2002; Kapitalizmo ir socializmo santykis bei socialinių idėjų transformaciją atskleidžia žymus austrų ekonomistas SCHUMPETER J. A., darbe: *Kapitalizmas, socializmas ir demokratija*, Vilnius, 1998.

Lietuvos socialinės politikos kontekste, išskiriant žemės reformos socialines pasekmes, darbo biržų (tarpininkavimo) sistemos kūrimą, viešųjų darbų politikos suformavimą, socialinių draudimų pasitelkimą užtikrinant savitą Lietuvos Respublikos socialinės politikos įgyvendinimą. Trečia dalis („Nedarbas ir Lietuvos visuomenė 1918–1940 metais“) atskleidžia nedarbo pasekmes Lietuvos visuomenei bendrai ir atskiroms jos profesinėms grupėms. Kalbama apie bedarbių organizavimosi galimybes bei kovą dėl geresnių darbo bei gyvenimo sąlygų. Aptariamas Lietuvos gyventojų (e)migracijos santykis su užimtumu. Galiausiai siekiama parodyti, kad nedarbas atsispindėjo ne tik socialinių-ekonominių procesų rezultatuose, bet ir kalbiniuose pokyčiuose, meninėje raiškoje. Keturtoje skyriuje („Bedarbio socialinis portretas“) nagrinėjama socialiniu-ekonominiu aspektu naujos visuomenės grupės atstovo – bedarbio kasdienybė, atskleidžiamas nedirbančiojo socialinis dosjė. Paskutiniame skyriuje („Nedarbas politinių ir ekonominių sukrėtimų kontekste“) nedarbas nagrinėjama, kaip Lietuvos užimtumo lygį ir jo pokyčius sąlygojo 1926 m. perversmas, Didžioji ekonominė krizė bei prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas. Taigi nedarbas kaip reiškinys, o vėliau ir problema, skirstomas jį analizuojant per valstybės, visuomenės ir individo (kasdienybės) pjūvius. Nedarbas pristatomas siejant jį su Lietuvos Respublikos socialinės ir ekonominės politikos rezultatais, visuomenės modernėjimu, gyventojų emigracija bei šalies ūkio raida.

I. NEDARBO LIETUVOJE POBŪDIS IR ATSIKADIMO PRIEŽASTYS

1.1. Lietuvos visuomenės socialiniai-ekonominiai pokyčiai ir sąlygos nedarbui atsirasti XX amžiaus pradžioje

*Taip darbininkų minios pasilieka be darbo,
lieka išvartytos, kaip sakoma,
gatvėn su tuščiomis rankomis.
Šit opiausias darbininkų klausimas!*¹⁰⁷

Nedarbo atsiradimas neatsiejamas nuo visapusiško visuomenės modernėjimo, todėl Lietuvoje turėjo susiklostyti konkrečios sąlygos, dėl kurių šis reiškinys ir atsirado. Daug pasikeitimų sąlygojo žemės reforma, migracija, miestų plėtra, Lietuvos ūkio struktūra ar kultūrinės tradicijos. Lietuvos visuomenė buvo vis labiau veikiamą tarptautinių ekonominių ir socialinių procesų, be to, keitėsi ir ji pati, keisdama nedarbo pobūdį, paplitimą ir supratimą. Tik XX a. pradžioje užfiksuotas nedarbas jau 3 deš. buvo ne tik „atrasas“ valdžios institucijų, bet ir įsisąmonintas visuomenėje. Problemos suvokimas laikytinas vienu iš šalies socialinio-ekonominio keitimosi požymių.

Lietuvos valstybės kūrimasis sutapo su socialinio klausimo sprendimu, o kad visuomenė sparčiai keičiasi ir senieji instrumentai šiems pokyčiams pažinti nebeveikia, pirmiausiai suprato ne mūsų politikai, bet mokslininkai. Lietuvos sociologijos tėvai K. Šaulys ir K. Paltarokas dar iki Pirmo pasaulinio karo, remdamiesi ne tik pasaulinėmis realijomis, bet ir savo įžvalgumu, įvardijo Lietuvoje egzistuojant naują ir aktualią – socialinę problemą, arba išskirtinį „socialinį klausimą“. Nors šie autoriai nedarbo tiesiogiai nemini, jis tartum slepiasi nagrinėjamoje temoje, socialinis klausimas traktuotas kaip žmonių nepritekliai ir kitos bėdos. Kiek vėliau A. Maceina pridūrė, kad ši socialinė problema esanti naujo pobūdžio ir nepažinta nei senovėje, nei

¹⁰⁷ PALTAROKAS K., Socialis klausimas, Kaunas. 1921, p. 8, 16.

viduramžiais, kadangi tai nėra skurdas tiesiogine šio žodžio prasme, kaip kad būta anksčiau. Įvardydamas pagrindines šalies ūkio ir visuomenės dalis, labiausiai paveiktas naujųjų socialinių negandų, filosofas manė, kad šių problemų sprendimas galimas tik per tinkamą darbo supratimą ir įvertinimą¹⁰⁸. Taigi, naujo pobūdžio klausimus reikėjo ne tik mėginti spręsti (kaip buvo spręsta skurdo problema), bet pirmiausiai juos tinkamai suprasti ir įvertinti – toks poreikis liudijo šių naujųjų mastą. Kiek vėliau P. Leonas, aptardamas socialinį klausimą, konstatavo, kad šis esąs socialinės politikos terminu, kviečiančiu į naują visuomenės santvarką:

Socialinis klausimas, tai dirbančios varguomenės masių aprūpinimo klausimas, tai ieškojimas kelių ir priemonių, kaip ir ko didžiausio žmonių skaičiaus ko geriausio ir ko pigiausio (mažiausiomis išlaidomis) aprūpinus visus šio gyvenimo reikalu.¹⁰⁹

Tuo tarpu K. Šaulys socialinį klausimą aiškino dviem – plačiąja ir siaurąja – prasmėmis. Plačiąja prasme – tai visą visuomenę spaudžiančios bėdos, vargai ir šių problemų sprendimo būdai. Siaurąja prasme – tai darbo žmonių reikalas arba darbo ir kapitalo susidūrimas¹¹⁰. K. Paltarokas šį apibrėžimą papildė teiginiu, kad socialinis klausimas pirmiausiai yra susijęs su ūkine reforma, kurios pagrindą sudaro socialinės atskirties panaikinimas ir atskirties dugne esančių darbininkų problemų išsprendimas.

Šie mokslininkai pirmieji Lietuvoje darbo problemą konceptualiai įvesdino į bendrą socialinio klausimo kontekstą. Dalis jų, aprašydami modernią socialinę terpę, savo veikaluose vadovavosi ir krikščioniškais veikimo principais. Religinis, ypač katalikiškas socialinio klausimo apmąstymas ir sprendimas ėmė reikštis po popiežiaus Leono XIII paskelbtos enciklikos „Rerum novarum“ (1891)¹¹¹ ir po 40 metų Bažnyčios mokymą šioje srityje

¹⁰⁸ MACEINA A., Socialinė filosofija // Raštai II, Vilnius, 1992, p. 7–8.

¹⁰⁹ LEONAS P., Sociologijos paskaitos, Kaunas, 1939, p. 259.

¹¹⁰ ŠAULYS K., Sociologija: trumpas to mokslo vadovėlis, Kaunas, 1920, p. 3, 4.

¹¹¹ Šioje enciklikoje pateikta visuomenės socialinių santykių kritika, aptartos darbininkų ir darbdavių priedermės, valstybės užduotys mažinant socialinę atskirtį, profesinių sąjungų nauda bei Bažnyčios mokymo svarba sprendžiant socialinį klausimą // Leono XIII enciklika Rerum novarum apie darbininkų klausimą, Klaipėda, 1921.

sustiprinusios Pijaus XI enciklikos „Quadragesimo anno“¹¹² (1931), kuri skelbė, kad spręsti labdarybės, globos ir šelpimo klausimus įpareigoja pati krikščioniško mokslo prigimtis, o pagrindinė nedarbo (t. y. tų, kurie gali ir nori dirbti, bet negauna darbo) priežastis yra per mažas arba neadekvačiai didelis atlyginimas¹¹³. Tai vieni reikšmingiausių Vatikano sprendimų, padariusių įtaką socialinėms permainoms visame moderniam krikščioniškame pasaulyje. Todėl neatsitiktinai, šalia kairiosios visuomeninės minties, socialinį klausimą aktyviai svarstė ir lietuvių katalikų institucinė ir pasaulietinė bendruomenė. Šių grupių ginčiuose glūdėjo ir esminis nesutarimas dėl darbininkų. Krikščioniškos krypties atstovai neigė kairiųjų teiginius apie istorinę darbininkijos kaip „kapitalizmo griovėjos“ misiją, siekė mažinti atskirų grupių socialinę konfrontaciją¹¹⁴.

Apskritai, dešinėsios pakraipos mokslininkai ir politikai vykstančias socialines permainas ir problemas matė kaip visuotinį ir natūralų kapitalizmo raidos etapą, o kairieji kaip sąlygiškai natūralų, bet neigiamą rezultatą, su kuriuo, pasitelkiant darbininkus, būtina kovoti, pakreipti visuotinius procesus kita linkme, kadangi tikroji laisvė, anot jų, kapitalizmo sąlygomis negalima. Nors abi stovyklos viena kitai prieštaravo dėl privačios nuosavybės klausimo, tačiau jo nesuabsoliutino. Jos sutarė ir dėl tam tikrų valstybės ir visuomenės solidaristinių principų, kad atskira nauda ar problema turi būti paskirstoma didesnei visuomenės grupei. Tai prieštaravo liberaliems principams, ypač ekonomikoje, kur jau nuo XIX a. pabaigos buvo įsigalėjusi nuomonė, kad ekonomika geba pati save reguliuoti, o asmens nuosavybė yra neliečiama¹¹⁵.

Žinia, nedarbas yra ne tik didžiules permainas žymintis reiškinys, bet ir viena aktualiausių šiuolaikinio pasaulio problemų. Šis reiškinys nesvetimas tiek dabartinei, tiek tarpukario Lietuvai. Kadangi nedarbo atsiradimas sietinas su pramoninio perversmo pasekmėmis ir modernios visuomenės formavimusi

¹¹² VAITIEKŪNAS V., *Quadragesimo anno* santykiai su *Rerum novarum* // *Aidai*, 1951, nr. 6.

¹¹³ DIELININKAITIS P., *Pijus XI ir socialinė katalikų doktrina*, Kaunas, 1937, p. 30.

¹¹⁴ PRUSKUS V., *Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžia)*, Vilnius, 1995, p. 134.

¹¹⁵ WALTERS W., *Unemployment and Government: Genealogies of Social*, London, 2000, p. 20.

Lietuvoje dar iki Pirmojo pasaulinio karo, šias pasekmes ir pagrindinius visuomenės kismo aspektus turime trumpai apžvelgti.

Maždaug iki 1890 m. daugelis Europos tautų nevartojo termino „nedarbas“. Vietoj jo buvo sakoma „žmogus be darbo“, „asmuo, netekęs darbo“, „nedirbantysis“ ir pan. Nedarbo istorijos ir teorijos tyrinėtojo P. Baxandallo manymu, termino „nedarbas“ gimtis buvo vienas pagrindinių indikatorių, žymėjusių modernaus nedarbo ir jo sampratos atsiradimą¹¹⁶. Tuometiniame politiniame žodyne atsirado ši reiškinį apibūdinanti nauja sąvoka – „nedarbo politika“. Būtent tokią ėmė vykdyti atskirų šalių vyriausybės, siekdamos mažinti nedarbo pasekmes¹¹⁷. Neatsitiktinai XX a. pirmoje pusėje nedarbas tapo ir viena pagrindinių priežasčių, vertusių atsistatydinti Vakarų Europos vyriausybes¹¹⁸.

Pažymėtina, kad XIX a. pabaigos ir vėlesnis nedarbas skyrėsi nuo to, kuris buvo būdingas XIX a. viduriui. Anksčiau pabaigoje jis jau buvo tapęs kasdieniu, įprastu, apibūžtu ir žinomu reiškiniu. Iš paskirų žmonių ar miestų problemos, nedarbas virto valstybės ir plačiosios visuomenės reikalu. Galiausiai, iki XIX a. pabaigos jis nebuvo toks masinis ir neišsprendžiamas, jam apibūdinti nė nereikėjo atskiro termino.

Sąlygos nedarbui atsirasti pradėjo formuotis peržengus XIX a. vidurio slenkstį. Lietuviškų gubernijų pramonė iki pat XIX a. 8 deš. buvo gana menka, tačiau nuolatos augo. 1870 m. buvo užregistruotos 636 įmonės su 2,3 tūkst. darbininkais, o 1912 m. – jau 3,5 tūkst. įmonių su 21,7 tūkst. darbininkų¹¹⁹. Reikėtų išskirti 1894–1895 m., tuomet užfiksuotas didžiausias pramonės plėtros šuolis, kurio metu įmonių skaičius padidėjo beveik 700 vienetų, o darbininkų – daugiau nei 1,7 tūkst. Nors statistiškai 1894–1895 m. augimas

¹¹⁶ BAXANDALL P., Explaining differences in the political meaning of unemployment across time and space // *The Journal of Socio-Economics*, Cambridge, 2002, t. 31, p. 475.

¹¹⁷ COHEN M. HANAGON M., Politics, industrialization and citizenship: unemployment policy in England, France and The United States 1890–1950 // *International Review of Social History*, Cambridge, 1996, p. 94.

¹¹⁸ Kaip Lietuvoje kovojama su nedarbu? // *Lietuvos aidas*, 1932 07 09.

¹¹⁹ MEŠKAUSKAS K., PURONAS V., MEŠKAUSKIENĖ M., JURGINIS J., Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, Vilnius, 1976, p. 162, 271.

atrodo gana įspūdingai, tačiau pagal pramonės plėtrą Lietuva ir toliau gerokai atsiliko nuo kaimyninių kraštų. Vis dėlto minimas šuolis negalėjo būti nepajautas pačioje Lietuvoje. Su pramonės išaugimu galime susieti A. Rimkos išvadą, kad būtent nuo 1893–1894 m. lietuvių raštijoje atsirado žymiai daugiau ir profesionalesnės ekonominės literatūros (ne tik atskirų patarimų ūkininkams)¹²⁰. Ekonomistas taip pat pastebi, kad maždaug nuo 1894 m. socialiniai ir ekonominiai reiškiniai lietuvių autorių imami nagrinėti atskirai nuo bendrųjų tautinių klausimų. Galiausiai A. Rimka konstatuoja, kad atsiradus socialdemokratinės pakraipos laikraščiai „Nauja Gdynė“, ekonominių ir socialinių klausimų nagrinėjimui iš tiesų išaušo nauji laikai¹²¹.

„Naujos Gdynės“ leidėjos Lietuvos socialdemokratų partijos (toliau – LSDP) kaip kokybiškai naujos visuomenės grupės atstovės susikūrimas 1896 m., nepaisant visų jos radimosi peripetijų, buvo visiškai savalaikis reiškinys. Svarbu paminėti ir Lietuvoje XIX a. 9 deš. pradėjusias veikti ne mažiau vietos darbininkams svarbias politines jėgas, tokias kaip PPS (*Polska partia socjalistyczna*) ir „Bundas“ (*Algemeiner idišer arbeiter bund in Lite, Poiln un Rusland*). Socialdemokratinės pakraipos politinių jėgų atsiradimas rodo, kad šios idėjos jau turėjo tvirtesnę atramą visuomenėje (t. y. darbininkiją). Apie lūžinį laikotarpį kalba ir patys socialdemokratai, kurių iniciatyva 1903-iejį buvo pažymėti kaip pirmasis susipratusių darbininkų ar užgimusios darbininkų klasės Lietuvoje dešimtmečio jubiliejus¹²², kadangi 1893-iaisiais Lietuvoje pirmą kartą minėta Gegužės 1-oji¹²³.

Be to, apie 1890 m. tiek Lietuvoje, tiek visoje Rusijos imperijoje javų užderėjimas nustojo lemti dirbančiųjų pramonėje skaičių¹²⁴. Tai rodo, kad susiformavo nors ir nedidelis, bet jau savarankiškas darbininkų, gyvenančių tik

¹²⁰ RIMKA A., Aušros–Varpo 1883–1893 m. ekonomistai, Kaunas, 1932, p. 44, 77, 78.

¹²¹ Ten pat, p. 44.

¹²² Lietuvių darbininkų judėjimas // Varpas, 1904, nr. 2.

¹²³ Laikotarpis iš esmės sutampa su Kockos ir Ranko įvardintu modernios visuomenės Rusijoje „užgimimo“ bei „technologinės brandos“ laikotarpio pradžia // KOCKA J., RANK G., *Economic Theory and History*, Budapest, 1985, p. 54-55.

¹²⁴ MEŠKAUSKAS K., PURONAS V., MEŠKAUSKIENĖ M., JURGINIS J., Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu. Vilnius, 1976, p. 144.

iš savo algos, skaičius. Atsiradus tokiems darbininkams, susidarė palankios sąlygos rasti „tikriems“ bedarbiams, kadangi didžiąją darbininko pajamų dalį sudarė įmonėje uždirbami pinigai (iki tol Rusijos miestų darbininkų pajamos iš žemės ūkio sudarė iki 48 % visų pajamų¹²⁵), ėmė trūkinėti socialiniai-ekonominiai ryšiai su kaimu. Tad kalbame apie bedarbius, atsiradusius Lietuvoje 1900–1903 m. ekonominės krizės metu (1897 m. išeiviai iš kaimo jau sudarė 29 % visų Lietuvos miestų gyventojų¹²⁶), o ne apie ankstesnius 1883, 1887 ar 1892 m. nuosmukius, kuomet negausios darbininkijos ryšiai su kaimu buvo užtektinai tvirti.

Manoma, kad Vakarų Europa po 1860 m. neatsitiktinai atsigrėžė į Rytų Europą ir kitas rinkas, kuriose plytėjo dideli javų išteklių¹²⁷. Šiuo laikotarpiu imtas plėtoti geležinkelių tinklas, į kurį suinteresuotos Vakarų valstybės nemažai investavo. Dėl išaugusių prekybinių ryšių ir pigesnių pramoninių prekių, Rytų Europoje ėmė nykti tradiciniai kaimo amatai, prasidėjo vietos gyventojų vidinė ir išorinė migracija. Migruodami ir reemigruodami darbininkai persiėmė moderniomis vakarietiškomis idėjomis, kaip tai jau buvo padariusios kitos socialinės grupės. Šiuos Rytų Europos visuomenės kitimo požymius XIX a. antroje pusėje galėtume matyti ir Lietuvoje. Dėl darbininkų migracijos ir ekonominių pokyčių Lietuva neliko nuošalyje nuo Vakaruose vykstančių procesų. Matyt, neatsitiktinai amžininkas S. Kairys yra paminėjęs, kad darbininkų sąjūdis Lietuvoje natūraliai daugiau siejosi su Vakarais, nei su Rytais¹²⁸. „Lietuvos darbininkas“ 1896 m. rašė, kad klaidinga būtų manyti, jog Lietuvoje per kelis dešimtmečius niekas nepasikeitė; priešingai, sustiprėjo Lietuvos ūkininkai, kurie atsiradus geležinkeliams išėjo į Europos rinką ir taip tapo priklausomi nuo pasaulinių kainų. Sėkmingai ūkininkaujant pamažu ėmė rasti ūkiai, kurie kaupė kapitalą ir pradėjo naudotis samdomąja darbo jėga tų,

¹²⁵ GRANVILLE B., LEONARD C. S., BORODKIN L. The Rural/Urban Wage Gap in the Industrialisation of Russia, 1884–1910 // *European Review of Economic History*, 2008, t. 12, p. 80.

¹²⁶ ALEKSANDRAVIČIUS E. ir KULAKAUSKAS A., *Carų valdžioje Lietuva XIX amžiaus Lietuva*, Vilnius, 1996, p. 231.

¹²⁷ MORAWSKA E., *Labor Migrations of Poles in the Atlantic World Economy, 1880–1914 // Comparative studies in society and history*, 1989, t. 31, p. 239.

¹²⁸ KAIRYS S., *Tau, Lietuva*. Bostonas, 1964, p. 132.

kurie nesugebėjo išlaikyti savo (dažniausiai smulkių) ūkelių¹²⁹. Panašiai apie globalėjančius ryšius vėliau kalbėjo ir „Varpas“. 1900 m. jame rašyta, kad Lietuvos ūkis glaudžiai susietas su pasauliniu, nes jei Amerikoje neužauga kviečių, tai pajaučia ne tik Anglijos darbininkas, bet ir Lietuvos ūkininkas¹³⁰.

Svarbu ir tai, kad 1891–1894 m. Lietuvoje gausėjo vis didesnių ir labiau organizuotų streikų. Dažnėjantys streikai ir Gegužės 1-osios šventimo pradžia rodo, kad Lietuvos darbininkų socialinė grupė įsiliejo į „internacionalinės“ darbininkijos tinklus.

Besiformuojančios socialinės grupės virsmą turėjo lydėti ir naujai atsirandančios socialinės problemos. Štai ką apie jas rašo „Lietuviškasis balsas“ (leistas JAV) dar 1888 m.:

Bežemiai mūsų rėdyboje kasmet didinasi... ir kur dėsies tie bežemiai? Ligi šiolei dar juos vis priimdavo žemdirbystė, bet va jau kaip mažai jie teuždirba. Miestai jau pilni savųjų miesčionių, kurie nuo saulės tekėjimo ligi dvylikos guli dešimtimis ant įkaitusių akmeninių rinkų, laukdami pirkėjų, jų gyvos mėsos. Naujas būdas industrijos jau matosi ir mūsų kertelėje. Per 26 metus Kauno rėdyboje pasididino produkcija per 3 sykius, tuo tarpu skaitlius darbininkų teužaugo 11,4 procentų, o gyventojų pasididino žymiai daugiau...¹³¹

Pranešime nedarbas dar nėra įvardijamas kaip problema, tačiau justai, kad autorius suvokia apie galimą jo atsiradimą, protrūkį, apie tai kalbama kaip apie naują ir dar nepažintą reiškinį.

Šią „Lietuviško balso“ informaciją galime iliustruoti ir statistiniais Lietuvos gyventojų socialinės struktūros duomenimis. Manoma, kad iki Pirmojo pasaulinio karo Lietuvoje iš 100 kaime gyvenančių valstiečių 17 buvo bežemiai, nemažą dalį sudarė ir mažžemiai¹³². Aptariamam laikotarpiu valstiečių ūkiai nuolatos skaldėsi ir smulkėjo, tad dalis gyventojų natūraliai pradėjo pardavinėti savo darbo jėgą. Žinia, ją jau buvo kur pardavinėti.

¹²⁹ Draugijinės sanlygos Lietuvoje // Lietuvos darbininkas, 1896, nr. 1.

¹³⁰ PAGRANDIS, Luomų antagonizmas // Varpas, 1900, nr. 11.

¹³¹ RIMKA A., Aušros–Varpo 1883–1893 m. ekonomistai, Kaunas, 1932, p. 78.

¹³² RIMKA A., Lietuvos ūkis prieš didįjį karą, Vilnius, 1918, p. 49.

Todėl turbūt neatsitiktinai net dviejose Lietuvos istorijos sintezėse¹³³ nedarbo istorija pradedama nuo 1900–1903 m. pasaulinės krizės, kuomet pramonės gamyba ir darbininkų skaičius Lietuvoje sumažėjo maždaug ketvirtadaliu. Tuo metu Vilniuje darbo neteko daugiau nei 2,1 tūkst. darbininkų, kurių padėtis dažnu atveju tapo beviltiška. Miesto situaciją pasunkino iš kaimų plūstelėję darbo ieškantys bežemiai valstiečiai¹³⁴, kurie neretai prašydavo darbo „už bet ką“, taip išstumdami darbininkus miestiečius, itin besipiktinčius tokia padėtimi¹³⁵. Situacija nepagerėjo ir prasidėjus Rusijos–Japonijos karui bei revoliucijai. Jau 1905 m. pradžioje Lietuvoje sklاندė manifestai su reikalavimais „turėti darbo arba apsergėjimo nuo bedarbės“¹³⁶. Tokia demografinė ir socialinė-ekonominė padėtis (ypač kaime) lėmė didžiulę emigraciją.

Teigti, kad nedarbas atsirado konkrečiais XX a. pradžios metais, negalime, nes ir ankstesniuose šaltiniuose galima atrasti žinučių apie bedarbius ir bedarbystę. Pavyzdžiui, 1898 m. „Lietuvos darbininke“ rašoma, kad Kaune, Rekošo fabrike, visi, kurie pasiskųsdavo dėl prastų darbo sąlygų, buvo varomi lauk, nes „už fabriko durų laukia 10 kitų“¹³⁷. Tuo tarpu „Varpas“ teigė, kad darbininkai krizių metu negauna darbo ir turi kęsti baisų pažeminimą ir net badą¹³⁸, tačiau šiuose tekstuose jaučiami ne tik savojo krašto socialinio gyvenimo atspindžiai, bet ir, pavyzdžiui, vokiečių socialistų teoretikų įtaka. Mat pastarieji nedarbą ir socialinį klausimą pradėjo nagrinėti anksčiau, o jų padarytos išvados tapo itin patrauklios kitų šalių mokslininkams, politikams ir visuomenininkams.

Kita svarbi detalė, leidžianti apibrėžti visuomenę, kurioje gimsta nedarbas, yra bedarbio sąvokos išskyrimas iš bendrosios varguomenės rėmų.

¹³³ JUČAS M., LUKŠAITĖ I., MERKYS V., Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1917 metų, Vilnius, 1988; Lietuvos TSR istorija nuo seniausių laikų iki 1917 m., Vilnius, 1985.

¹³⁴ JURGINIS J., MERKYS V., TAUTAVIČIUS A., Vilniaus miesto istorija, Vilnius, 1968, p. 317–318.

¹³⁵ Miesto ir kaimo darbininkai // Lietuvos darbininkas, 1898, nr. 2.

¹³⁶ KAIRYS S., Tau, Lietuva, Bostonas, 1964, p. 39.

¹³⁷ Rekošo fabrikas Kaune // Lietuvos darbininkas, 1898, nr. 2.

¹³⁸ Svarbus klausymas // Varpas, 1896, nr.4; Socializmas ir mūsų ekonomiškos užduotys // Varpas, 1896, nr. 4.

Lietuvoje tik 4 deš. bendromis vyriausybinėmis ir visuomeninėmis pastangomis beveik nunyko bendra varguomenės sąvoka, apimanti beturčius, elgetas, bedarbius ir kitas socialiai pažeidžiamas gyventojų grupes. 1919 m. steigiant darbo biržas atsirado ir pirmasis teisinis bedarbio apibrėžimas, tačiau dar kurį laiką nedarbas nebuvo atskirtas nuo bendrų labdarybės ir socialinės globos reikalų. 1921 m. Vidaus reikalų ministerijoje (toliau – VRM) jau diskutuota, kad negalima žemės ūkio, fabriku, pramonės reikalų suplakti kartu su prieglaudomis, „ubagynais“ ar vaikų lopšeliais¹³⁹. 1934 m. Kauno miesto burmistras parengė sostinės socialinės globos statutą, kuriame aiškiai apibrėžė, kad beturčiais gali būti traktuojami: asmenys, dar nesulaukę 16 metų; negalintieji užsidirbti dėl ligos ar senatvės; šeimos, kurios išlaiko ne mažiau nei 4 nedarbingus asmenis; gyventojai, patekę į vargą „dėl gaivalinių nelaimių“¹⁴⁰. 1937 m. „Darbe“ teigta, kad nedarbas dar nėra visiškai atskirtas nuo bendrųjų labdarybės reikalų, nors yra visiškai kitokios prigimties reiškinys¹⁴¹. Tuo tarpu žymus pedagogas R. Šaltenis 1939 m. aiškiai ragino: „Socialinį teisingumą vykdykime plačiu valstybiniu mastu, o ne labdaringomis poniučiu nuotaikomis... Juk, atrodo, niekas taip nepažeminamas, kaip šelpiamas sveikas bedarbis žmogus“¹⁴².

Taigi, vietoj vienos socialinę atskirtį patiriančios visuomenės dalies atsirado daugiau aiškiau apibrėžtų ir diferencijuotų grupių. Tai palengvino Vyriausybės pagalbos organizavimą ir žymėjo pačios socialinės politikos brandą¹⁴³.

Tad Lietuvoje 4 deš. tiek dėl valdžios sprendimų, tiek dėl visuomenės savitransformacijos susidarė atskira, jau gana apibrėžiama ir identifikuojama bedarbių socialinė grupė. Bedarbiais imta laikyti tuos, kurie norėjo dirbti, bet

¹³⁹ Darbo ir socialės apsaugos departamento paaiškinimas dėl darbo inspekcijos įstatų 1921 m. lapkričio 21 d., LCVA, f. 928 ap. 1, b. 993, l. 78.

¹⁴⁰ Kauno miesto burmistro nutarimas dėl miesto savivaldybės socialinės globos statuto 1934 m. lapkričio 8 d., LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1704, l. 301–304.

¹⁴¹ Dar bedarbių reikalais // Darbas, 1937, nr. 14.

¹⁴² Į N. Romuvos anketą // Naujoji Romuva, 1939, nr. 21–22.

¹⁴³ Kaip antai, Didžiojoje Britanijoje, 1834 m. priėmus Varguomenės įstatymą, iki tol bendra „biednuomenė“ buvo suskirstyta į fiziškai bejėgius „pauperius“ ir užsidirbti galinčius darbininkus – bedarbius. // POLANY K., Didžioji transformacija, Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos, Vilnius, 2002, p. 234, 235.

darbo nerado ir neturėjo pakankamai turto, kad galėtų išgyventi nedirbdami. Ši grupė pamažu atskirta nuo negalinčiųjų dirbti dėl ligos, amžiaus, nelaimingų atsitikimų ar nenoro.

Galiausiai nedarbas galėjo rasti tik toje visuomenėje, kuri puikiai suvokė socialinių-ekonominių procesų kontekstualumą ir globalumą. Šio suvokimo lygmenį Lietuvos visuomenėje puikiai liudija spaudoje teikiama informacija apie nedarbą kaimyninėse šalyse (XX a. pradžioje dažniausiai Latvijoje) ir meninių temų, skirtų naujoviškoms socialinėms problemoms atvaizduoti, įvairovė literatūroje ir dailėje. Menininkai, kaip ir ekonomistai, Lietuvos bedarbį matė jau ne tik savo šalies, bet ir viso pasaulio kontekste:

Nedarbas ir badas visuos kontinentuos:

Žmonės be tėviškės,

Be vardo,

Be pinigų ir žemės

Kelias taip pat iš šalies į šalį

Ieškodami naujo Eldorado,

Žmonės tie visa kam pasiryžę –

Perbrist marias, perkopt kalnus,

Ateit į Šiaurės ar Pietų ašigalius,

Tik duokite jiems duonos!¹⁴⁴

Taigi matome, kad ekonominiai, socialiniai, politiniai ir net kultūriniai pokyčiai Lietuvoje XX a. pirmame dešimtmetyje sudarė sąlygas nedarbo atsiradimui.

¹⁴⁴ CVIRKA P., Mes kalbam apie tvaną // Raštai, Vilnius, 1985, t. V, p.106, 107.

1.2. Nedarbo charakteristika ir priežastys

*Mūsų žmonėms prieškariniais laikais
apie nedarbą beveik neteko girdėti.
Bet negalima sakyti, kad
tada ištikrųjų buvo geri laikai.¹⁴⁵*

Siekiant atskleisti pagrindines nedarbo priežastis ir apibrėžimą bei lengviau spręsti užimtumo problemą, ekonominiuose ar sociologiniuose tyrimuose nedarbą yra įprasta klasifikuoti. Remdamiesi panašiais kriterijais kaip ir dabar, tarpukario nedarbą galime apžvelgti skirstydami į struktūrinį (techninį), ciklinį, tekamąjį (frikcinį), sezoninį ir paslėptąjį¹⁴⁶.

Struktūrinį nedarbą lemia darbininkų žinių, kvalifikacijos neatitikimas besikeičiančiai (diegiant naujas technologijas) darbo pasiūlos struktūrai. Kadangi nepriklausomoje Lietuvoje vyravo tradicinės ūkio šakos, o tokių, kurios gausiai taikytų naujas technologijas, nebuvo, todėl ir šio proceso sukeltas nedarbas nebuvo didelis.

Ekonominių sunkmečių periodiškai sukeltas ciklinis nedarbas labiausiai reišėsi ekonomiškai stipriausiose pasaulio valstybėse, tačiau neaplenkė ir Lietuvos. Labiausiai ciklinis nedarbas buvo jaučiamas Didžiosios pasaulinės ekonominės krizės, kuri Lietuvoje pasireiškė kiek pavėluotai (1931–1935), metu, be to, jos pasekmės buvo nepalyginamai švelnesnės nei kitur.

Tekamasis nedarbas Lietuvoje labiausiai sietinas su vidine šalies darbo migracija, kai nemažai provincijos darbininkų, palikę buvusius pragyvenimo šaltinius, ieškodavo geresnio gyvenimo didmiesčiuose ir kurį laiką neturėdavo darbo.

Tarpukario Lietuvoje labiausiai reišėsi dvi nedarbo rūšys – sezoninis ir paslėptasis. 1918–1940 m. Lietuvos ekonomika buvo paremta žemės ūkio gamyba, todėl natūralu, kad šalyje vyravo sezoninis nedarbas. Vėlyvą pavasarį,

¹⁴⁵ K. K., Nedarbas // Darbas, 1936, nr. 38.

¹⁴⁶ MARTINKUS B., ŽILINSKAS V., Ekonomikos pagrindai, Kaunas, 2001, p. 279.

vasarą ir ankstyvą rudenį, atliekant pagrindinius žemės ūkio darbus kaimiškose vietovėse, o dažnai ir miestuose, bedarbių skaičius žymiai sumažėdavo ar visai išnykdavo, o kartais net pritrūkdavo darbo jėgos. Skirtingais skaičiavimais padienių, atsitiktinių darbų darbininkai per metus dirbdavo tik apie 70–100 dienų, todėl jiems pragyventi buvo itin sunku¹⁴⁷. Sezoninis neužimtumas vyravo žiemą, pasibaigus pagrindiniams žemės ūkio darbams ir užsidarius specifinėms, dažniausiai su statybomis susijusioms įmonėms. Anuomet puikiai suvokta, kad „sezoninis žiemos nedarbas Lietuvoje yra kaip ir natūralus reiškinys, kuris didesniame ar mažesniame laipsnyje gali pasikartoti kas metai“¹⁴⁸. Tačiau toks suvokimas nesušvelnino nuolat į viešąją erdvę išsprūstančių realybės grimasų:

Dabar žiema. Bedarbiai gausėja kasdien, nes žymesnių įmonių mieste maža. Ar šiaip ar taip miesto valdyba jais turi rūpintis. Kad nereiktų veltui mokėti pašalpas, tegul imas vykdyti viešuosius darbus. Trys lentpjūvės, 7 malūnai ir 2 ūkio mašinų dirbtuvės, be kitų mažesnių įmonių, nepatenkina 10000 gyventojų miesto darbininkų.¹⁴⁹

Šią Alytaus situaciją, kai miesto gerovė priklauso net ir nuo mažų, bet stabiliai veikiančių įmonių, paantrina ir 1935 m. atvejis Vilkaviškyje. Užsidarius Sobolevičiaus šerių apdirbimo fabrikėliui, buvo atleista apie 50 darbininkų – šis palyginus nedidelis atleistųjų skaičius miestelyje sukėlė tikrą krizę¹⁵⁰. Sezoninio nedarbo augimą Lietuvoje lemdavo ir gamtinės priežastys – dažniausiai prastas derlius ir stichinės nelaimės¹⁵¹. Šių negandų metu darbdaviai būdavo priversti atsisakyti samdomojo darbo, taip didindami perteklinę darbo jėgą ir kartu nedarbą¹⁵².

Nedarbo sezoniškumo problema buvo aiškiai suvokiama. Daugelis savivaldybių iš anksto ruošdavosi spalio ir lapkričio mėnesiams, kai miestus

¹⁴⁷ Statistinės žinios apie darbo padėtį atskirose darbo inspekcijos apygardose (Kauno, Utenos, Alytaus, Marijampolės, Vilkaviškio, Šiaulių, Rokiškio, Panevėžio, Raseinių ir Ukmergės) 1924 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 948, l. 13, 21, 40, 92, 127, 163, 175, 181.

¹⁴⁸ GUSTAINIS V., Kova su nedarbu // Savivaldybė, 1926, nr. 1.

¹⁴⁹ TOMAS D., Alytaus darbininkų būklė // Darbininkas, 1934, nr. 1.

¹⁵⁰ Vilkaviškio darbininkai nori darbo // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 25.

¹⁵¹ GUSTAINIS V., Kaip apsiginti nuo nedarbo? // Savivaldybė, 1926, nr. 6–7.

¹⁵² Ten pat.

užplūsdavo bedarbiai. Atsižvelgiant į didelę sezoninio nedarbo problemą, Lietuvoje įstatymiškai patvirtinti vadinamieji „nedarbo sezonai“ (lapkritis–birželis), kurių metu užimtumui buvo skiriamas itin didelis dėmesys. Dažna savivaldybė lėšų kovai su nedarbu skirdavo tik šiuo sezonu. Nepaisant sutelkto vietinės valdžios dėmesio, lapkričio–gruodžio mėnesiais bedarbių skaičius visuomet išaugdavo.

Ne viename šaltinyje aptinkame duomenų, kad šiltuoju metų laiku darbo pasiūla taip išaugdavusi, kad smarkiai viršydavo paklausą. Todėl kartais pasitaikydavo teigiančiųjų, kad nedarbo problemos Lietuvoje apskritai nėra. Analizuodami statistinius duomenis matome, kad vien sezoninius bei padenius žemės ūkio darbus Lietuvoje dirbo apie 57 tūkst. vyrų ir 42 tūkst. moterų¹⁵³. Todėl gali kilti pagrįstas klausimas, ką šie asmenys veikė ir kaip išgyvendavo kitu metų laiku?

Vis dėlto sezoninio nedarbo būta ne tik žiemą. Didesniuose miestuose pavasarį ar vasaros pradžioje, nustojus vykdyti viešuosius darbus, dalis žmonių taip ir nesugebėdavo susirasti darbo likusiai vasarai. Pavyzdžiui, Ukmergės akmentašiai ir gatvių grindėjai nuolatos skundėsi, kad vidurvasarį sustojus darbams jiems sunku pragyventi, o kito darbo miesto savivaldybė nesuteikia¹⁵⁴.

Kita sezoninio nedarbo priežastimi įvardijamas juodadarbių darbininkų antplūdis iš kaimo. Tokią migraciją stengtasi įvairiapusisškai reguliuoti, tačiau ne visuomet tai pavykdavo. Siekdami išvengti sezoninio nedarbo sukeltų problemų, kai kurie visuomenės veikėjai siūlė įvesti sezoninę draudimo sistemą: darbo mėnesiais darbininkus versti dalį savo algos mokėti į specialius draudimo fondus, iš kurių būtų mokama pašalpa nedarbingu metų laiku. Vis dėlto toks sprendimas niekada nebuvo priimtas, pripažįstant, jog darbininkų

¹⁵³ Žinios apie žemės ūkio samdinius 1937 m., LCVA, f. 379, ap. 3, b. 66, l. 175.

¹⁵⁴ Ukmergės akmentašių prašymas miesto burmistrui 1935 m. liepos 6 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 69, l. 75. Ukmergės grindikai skundėsi: „Mes visi esame neturtingi žmonės, pragyvenam ir savo šeimas išlaikom tik iš uždarbio grindimo, kurs gaunam į metus maždaug apie 6 mėnesius, gi kitą pusę metų neturime darbo ir todėl vėl liekame sunkioje būklėje“ // Ukmergės grindikų prašymas miesto burmistrui 1934 m. gruodžio 19 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 64a, l. 8.

atlyginimas yra per mažas, kad iš jo būtų galima dar kažką išskaičiuoti¹⁵⁵. Sezoninio nedarbo problema dėl lėtai besikeičiančios ūkio sandaros išliko per visą nepriklausomos Lietuvos laikotarpį.

Paslėptuoju nedarbu vadinamas reiškinys, kai bedarbiai, nors ir ieško pastovaus darbo, bet nesiregistruoja bedarbių registravimosi įstaigose ir išgyvena iš atsitiktinių, padienių, neoficialių ir nepastovių darbų. Kadangi į bendrąją nedarbo statistiką tokie asmenys neįtraukiami, todėl sunku nustatyti, koks buvo tikrasis paslėptojo nedarbo lygis.

Analizuojant turimus statistinius duomenis apie socialinę gyventojų sudėtį, nepastebėti paslėptojo nedarbo neįmanoma. Aptardami šią problemą, pirmiausiai turime kalbėti apie žemės ūkio sektorių, kuriame maždaug 100 tūkst. asmenų dirbo tik sezoninius darbus, todėl manytina, kad didžioji dalis šių darbininkų kitu metų laiku išgyvendavo tik iš savo menkų žemės sklypų arba (ir) dirbdami atsitiktinius darbus. Kita vertus, 1926 m. statistiniai duomenys apie darbininkų pasiskirstymą ūkio šakose skelbia, kad, be žemės ūkio, pramonės, transporto, prekybos, valstybinio ir visuomeninio sektoriaus darbų, apie 115,5 tūkst. asmenų (20,8 tūkst. vyrų ir 94,7 tūkst. moterų) išgyvena iš „kitų“ pragyvenimo šaltinių¹⁵⁶.

Dar didesnius skaičius pateikia J. Krikščiūnas. Pasitelkdamas įvairius statistinius rodiklius, jis daro išvadą, kad 1933 m. Lietuvoje visiškų bedarbių buvo apie 50 tūkst., bet dar egzistavo ir 250 tūkst. sodžiaus bedarbių, kurie tik iš dalies išnaudojo savo darbinį potencialą ir nedarbo metu išgyvendavo iš savo menkų sklypelių¹⁵⁷. Nepaisat pateikiamų statistinių duomenų įvairumo, matyti, kad Lietuvoje daugiausia problemų kėlė šalies ūkinę sandarą atitinkantys sezoninis ir paslėptasis nedarbas.

Karas ir jo atneštos negandos, vidaus ekonominė politika, tarptautinis politinis nestabilumas, ekonominės krizės ir daugelis kitų priežasčių lėmė tai,

¹⁵⁵ Iš ekonomistų pasikalbėjimų // Tautos ūkis, 1933, nr. 12.

¹⁵⁶ Lietuvos gyventojai darbo sritimis ir tautybėmis 1926 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 11, l. 5.

¹⁵⁷ KRIKŠČIŪNAS J., Nedarbo klausimu Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 2.

kad Lietuvoje atsirado, paplito ir valdžios politikoje, visuomenės sąmonėje ir kasdienybėje įsitvirtino naujas supratimas apie nedarbo reiškinį. Be to, Lietuvoje (nors ir su tam tikromis išlygomis) pradėjo plėtotis prekyba ir darbo rinka. Tokioje ekonominėje aplinkoje visuomet egzistuoja didesnis ar mažesnis nedarbo lygis, tačiau tai ne visuomet reiškia problemos egzistavimą. Todėl daugelyje kapitalistinių visuomenių nedidelis nedarbo lygis (pavyzdžiui, JAV po Antrojo pasaulinio karo iki 4–5 %¹⁵⁸) net nėra laikomas problema – toks procentas, anot ekonomistų, tik aktyvina darbo rinką, skatina dirbančiuosius tobulinti profesinius įgūdžius ir aktyviau domėtis alternatyviomis įsidarbinimo galimybėmis. Lietuvoje apie „natūralų“ nedarbo lygį nekalbėta, tačiau aktyviai diskutuota apie galimas šio reiškinio priežastis. Pats suvokimas, kodėl nedarbas atsirado ir reiškesi, Lietuvoje nuolatos kito.

Nedarbo priežastis tarpukariu pirmasis plačiai nagrinėjo publicistas ir sociologas V. Gustainis¹⁵⁹. Jo manymu, nedarbas auga atsiradus „absoliučiam perviršiui darbo jėgų pasiūlymo, kuriam nėra daugiau reikalavimo“¹⁶⁰. Tokią situaciją lemia bendrieji konjunktūros svyravimai. V. Gustainis taip pat neatmetė galimybės, kad nedarbui labai didelę įtaką gali turėti klimatiniai veiksniai – nederlius, potvyniai, gaisrai, sausras. Kita nedarbo priežastimi publicistas įvardijo žmonių skaičiaus augimą pagerėjus jų ekonominėms ir materialinėms gyvenimo sąlygoms. Nedarbo atsiradimui, anot jo, nemažai įtakos turėjusi šalies vidaus politika, glaudžiai susijusi su ūkiu, o dėl globalių ekonominių santykių ir vidaus politinių klaidų didelės kainos kaip niekada didina nedarbą. V. Gustainio pozicija puikiai atspindi tuometinės visuomenės ir valdžios nuomonių spektrą šiuo klausimu.

Kuriantis Lietuvos valstybei, nedarbas ilgą laiką neatrodė tokia neišsprendžiama problema, kaip pramoninėse Vakarų valstybėse, kur jis buvo įgavęs nuolatinis ir plačius mastus. Tačiau jau pirmaisiais pokario metais (1918–1920), anot P. Skomskio, Lietuvos miestuose galėjo būti 30–50 %,

¹⁵⁸ Lietuvių enciklopedija, Boston, 1960, t. XX, p. 125.

¹⁵⁹ GUSTAINIS V., Kaip apsiginti nuo nedarbo // Savivaldybė, 1926, nr. 6–7.

¹⁶⁰ Ten pat.

kaimuose – 5–10 % bedarbių¹⁶¹! Tuo metu nedarbas greičiau suvoktas kaip karo ir sugriauto ūkio pasekmė, o ne ilgalaikis ekonominis procesas. Lietuvoje, kaip ir daugelyje Europos valstybių, didžiulę įtaką nedarbo išaugimui turėjo Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių grįžimas. Juos reikėjo šelpti, galvoti apie jų įdarbinimą. Iš viso per 1918–1924 m. į Lietuvą sugrįžo apie 350 tūkst. iš Lietuvos kilusių išeivių¹⁶². Jiems aprūpinti Vyriausybė įsteigė net atskirą Viešųjų darbų ir maitinimo ministeriją. Jos paskiri departamentai turėjo padėti bedarbiams maistu bei organizuodami viešuosius darbus. Tuo metu buvo itin svarbi Amerikos lietuvių pagalba – Lietuvai paaukota per 200 tūkst. dolerių, daugybė maisto, drabužių ir avalynės¹⁶³. Darbo ir socialinės apsaugos ministerija instruktavo, kad gavus bet kokią labdarą pirmiausiai turi būti aprūpintos ligoninės, paskui senų žmonių ir vaikų prieglaudos, o po jų – vargingiausi piliečiai, tarp kurių atsirasdavo jau prisistatančių bedarbiais¹⁶⁴. Nepaisant šių faktų, egzistavo įsitikinimas, kad karo pasekmės nėra tokios pražūtingos. 1924 m. VRM valdininkai teigė, kad sugriautą didžiąją pramonę ir stambų žemės ūkį pokariu pakeitė smulkios įmonės, kurios ir priėmusios darbininkų perteklių, todėl apie „bedarbę“ Lietuvoje kalbėti nėra reikalo¹⁶⁵.

Bendrajai prasme tarpukariu egzistavo įsitikinimas, kad viena iš nedarbo priežasčių – aukštos pramonės gaminių kainos, mažinusios provincijos gyventojų perkamumo galią bei didinusios kaimo darbininkų migraciją į miestus, o tai skatino nedarbo išaugimą¹⁶⁶. 4 deš. pradžioje teigta, kad sumažėjus privačių darbų apimtims, svarbiausia nedarbo atsiradimo priežastis buvo kaimų ir dvarų darbininkų kėlimasis į miestą. Spaudoje priekaištauta ir dėl pačių bedarbių nerūpestingumo, netvarkingumo, nesirūpinimo savąja

¹⁶¹ SKOMSKIS P., Socialinio aprūpinimo Lietuvoje istorinė apžvalga // Savivaldybė, 1928, nr. 1.

¹⁶² BALKELIS T., Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918–1924 m. // Oikos, Lietuvių migracijos ir diasporos studijos, 2006, nr. 2, p. 68.

¹⁶³ SKOMSKIS P., Socialinio aprūpinimo Lietuvoje istorinė apžvalga // Savivaldybė, 1928, nr. 1.

¹⁶⁴ Darbo ir socialinės apsaugos ministerijos raštas Ukmergės miesto komitetui, 1919 m. rugpjūčio 29 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 36, l. 52.

¹⁶⁵ Darbo padėties Lietuvoje bendra apžvalga 1924 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 62, l. 277.

¹⁶⁶ Darbo ir socialinės apsaugos būklė Lietuvoje // Vairas, 1934, nr. 4.

ateitimi¹⁶⁷. Gana skirtingai nedarbo priežastis suvokė Lietuvos savivaldybių administracijos. Mažesnėse savivaldybėse teigta, kad šį reiškinį lemia neišvystyta vietos pramonė ir prekyba bei mažai pažengusi ūkio kreditavimo sistema, nes nėra skatinamas naujų įmonių ir ūkių kūrimasis, o kartais nedarbas negi laikytas nepakankamai gerai organizuojamų viešųjų darbų pasekme¹⁶⁸. Didesnėse savivaldybėse svarstyta, kad nedarbas egzistuoja dėl bendros Lietuvos ir net Europos ekonominės konjunktūros, kurią vis dar lemia Pirmojo pasaulinio karo pasekmės¹⁶⁹.

4 deš. pati visuomenė ir jos elitas pastebėjo, jog nedarbo lygio kitimus stipriai veikia ir vidinė gyventojų migracija. Sezoninio nedarbo metu nemaža kaimo gyventojų dalis patraukdavo laimės ieškoti į miestus, taip sukeldama nemažas socialines problemas. Dėl to valstybė stengėsi vesti „propagandą“ – kad kiekvienas darbas, nepaisant jo specifikos, yra vienodai gerbtinas. Kitais atvejais siekta, kad kaimo darbdaviai gerintų darbo sąlygas savo darbininkams, pakeltų atlygį, kad samdiniai pirmai progai pasitaikius nebėgtų į miestą¹⁷⁰. Nors miestų savivaldybės ribojo miestuose negyvenančių darbininkų priėmimą į darbą ar kitais būdais stengėsi stabdyti darbininkų plūdimą iš provincijos¹⁷¹, migracija nesiliovė. Manytina, kad 4 deš. spaudoje pasirodantys straipsniai apie visur gerą ir naudingą darbą nebuvo itin paveikūs, nes algos dydis beveik visuomet tapdavo pagrindine darbininko migracijos priežastimi. Pasaulyje sustiprėjus ekonominei krizei, 1933 m., pagrindinėmis bedarbystės priežastimis Lietuvoje ir toliau įvardijamas „emigracijos sustabdymas, bėgimas iš kaimo į miestą, statybos sustojimas žiemos metu ir sezoninių įmonių veikimo

¹⁶⁷ Ukmergės miesto savivaldybės atsakymas Savivaldybių departamentui dėl miesto bedarbių padėties, 1934 m. balandžio 18 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 64a, l. 62.

¹⁶⁸ „Svarbiausiomis nedarbo priežastimis yra natūralus gyventojų prieaugis, emigracijos kelių suvaržymas, žemės ūkio, statybos ir kitų darbų sezoninis pobūdis, nepalankus praėjusios žiemos oras miško darbams, praėjusių metų nederlius“ // Statistinės žinios apie darbo padėtį Marijampolės apygardoje už 1925 m. pirmą pusmetį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 955, l. 51.

¹⁶⁹ Statistinės žinios apie darbo padėtį atskirose darbo inspekcijos apygardose (Kauno, Utenos, Alytaus, Marijampolės, Vilkaviškio, Šiaulių, Rokiškio, Panevėžio, Raseinių ir Ukmergės) 1924 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 948, l. 13, 21, 40, 92, 127, 163, 175, 181.

¹⁷⁰ BALSYS V., Dėl priemonių kovojant su darbininkų bėgimu iš kaimo // Tautos ūkis, 1939, nr. 22.

¹⁷¹ Marijampolės miesto savivaldybės raštas Savivaldybių departamentui dėl Marijampolės miesto bedarbių 1934 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 348, l. 52.

sustabdymas¹⁷². Iš tiesų, 4 deš. daugeliui šalių apribojus imigraciją, Lietuvoje dar labiau išryškėjo perteklinės darbo jėgos problema.

Daugelis Lietuvos ekonomistų ir visuomenininkų dažna nedarbo atsiradimo priežastimi įvardijo gamtos ir kitas stichines nelaimes, pavyzdžiui, blogą derlių ar gaisrus¹⁷³. Tokio pobūdžio katastrofos žmonių ir šalies ūkiui sukeldavo nemenkus nuostolius, tačiau plėtojantis industrializacijai panašių veiksnių įtaka sumenko arba pasikeitė jų pasekmių mastas atskiroms ūkio šakoms. Gamtiniai kataklizmai visuomet vekdavo labiau nuo žemės ūkio priklausomas šalis. Pavyzdžiui, didesnis nederlius stambiems ir vidutiniams ūkiams padarydavo didžiulę ekonominę žalą, todėl ūkininkai įklimpdavo į skolas ir dar ilgai sukauptais ištekliais dengdavo patirtus nuostolius. Tuo tarpu smulkieji ir bežemiai valstiečiai po stichijų beveik visuomet likdavo be pragyvenimo šaltinio. Todėl Lietuvoje, žemės ūkio šalyje, gamtos išdaigos socialinės atskirties ir nedarbo grėsmę sąlygojo gana žymiai. Tai liudija ir 1928–1929 m. Šiaurės Lietuvos pavyzdžiai.

Sunku nustatyti, ar galėjo bedarbystės lygį kiek nors veikti kultūrinė Lietuvos patirtis. Pabaltijo valstybių istorinius-kultūrinius skirtumus, lėmusius šių šalių ekonominę raidą, yra tyręs Z. Norkus, nagrinėdamas postkomunistinės ekonomikos aspektus Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje¹⁷⁴. M. Weberio protestantiškos etikos vaidmens koncepcija gali būti taikoma paaiškinant vienokią ar kitokią nepriklausomos Lietuvos ekonominę-ūkinę plėtrą, gyventojų verslumo lygį, taip pat ir požiūrį į darbą. Autorius remdamasis vokiečių sociologe K. Mattusch pateikia atsakymą į klausimą, kodėl Lietuvoje kapitalizmo raida galėjo atsiliko ne tik nuo Šiaurės Europos šalių, bet ir nuo Estijos. Tai nulėmęs didesnis lietuvių religingumas, tradicijų paisymas, bendruomeniškumas ir tikėjimas, kad mažai ką galima pasiekti savo pastangomis. Tos pačios priežastys padariusios įtaką ir menkesniam Lietuvos palankumui kapitalistinėms nuosavybės ir paskirstymo idėjoms. Tai lyg ir

¹⁷² Savivaldybių įstaigų revizijos // Savivaldybė, 1933, nr. 9.

¹⁷³ Kova su nedarbu // Savivaldybė, 1926, nr. 1.

¹⁷⁴ NORKUS Z., Kokia demokratija, koks kapitalizmas, Vilnius, 2008, p. 605–612.

patvirtino ekonomistas K. Sruoga, dar 1935 m. teigęs, kad „[p]as mus į amatus, į prekybą bendrai į verslus ligšios buvo žiūrima su panieka. Bet padėtis keičiasi, vyksta „pažiūrų reforma“¹⁷⁵. Žinia, K. Sruoga, matyt, akcentavo kultūrinę ir ekonominę praeities įtaką, o ne religinę. Ekonomistas A. A. Kubilius 1930 m. išleistoje Lietuvos ūkio perspektyvas pristatančioje knygoje rašė, kad „mūsų šalies gamybos bei kūrybos organizavimas ir darbo vykdymas visur pasižymi per mažu pasitikėjimu, abejingumu, lėtumu bei susivėlinimu“¹⁷⁶.

Vadovaudamiesi šiomis įžvalgomis galime teigti, kad ir darbo santykių raidą bei užimtumo tendencijas galėjo paveikti kultūrinė-religinė patirtis, tačiau tai jokiu būdu nebuvo lemiamas veiksnys. Be to, reikėtų platesnių komparatyvistinių tyrimų, kurie patvirtintų arba paneigtų šią hipotezę.

Didesnio visuomeninio ažiotažo sulaukdavo informacija apie tai, kad nedarbas egzistuoja ir dėl to, jog užsieniečiai užima vietinių darbininkų vietas. Apgailestauta, kad šalyje dirba nemažai svetimtaučių, o lietuvaičiai dėl menko uždarbio ar užimtumo priversti emigruoti į svetimas šalis. 1930 m. „Tautos ūkis“ užsiminė, kad tokių užsienio darbininkų Lietuvoje galėjo būti net apie 17,5 tūkst.¹⁷⁷ Nors didžiąją dalį Lietuvoje dirbančių užsieniečių sudarė juodadarbiai ir žemdirbiai (apie 40 %), vis dėlto matyti, kad atvykusieji buvo žymiai aukštesnės kvalifikacijos specialistai. Tokių darbininkų, net ir skiriant vis daugiau dėmesio profesiniam ugdymui, Lietuva dar negebėjo parengti. Tad užsieniečių darbavimosi atvejų Lietuvoje nereikėtų vertinti tiesmukai, kaip kad atsitikdavę to meto šalies viešojoje erdvėje – kvalifikuotos darbo jėgos nuolatos trūko. Nepaisant to, aistros dėl atvykėlių užimtų darbo vietų vis atsinaujindavo. 1934 m. spaudoje dar kartą užsiminta apie atsikratymą svetimtaučiais specialistais, „kurie be jokio pateisinimo pelnydami kasmet milijonus mūsų pinigų skriaudžia mūsų žmones“, džiaugtasi, „kad Vyriausybė

¹⁷⁵ SRUOGA K., Finansai, eksportas ir nedarbas // Vairas, 1935, nr. 6.

¹⁷⁶ KUBILIUS A. A., Lietuvos ūkio perspektyvos, Kaunas, 1930, p. 226.

¹⁷⁷ GARŠVA B., Svetimšaliai darbo srity Lietuvoje // Tautos ūkis 1930, nr. 1; Dar bedarbių reikalu // Darbininkas, 1925, nr. 28.

jau imasi šiuo klausimu tam tikrų priemonių¹⁷⁸. Darbo jėgos kaina Lietuvoje buvo itin žema, todėl beveik neįmanoma, kad būtų galėję atsirasti dar pigesnės nekvalifikuotos darbo jėgos pasiūlos, nei kad jos būta pačioje Lietuvoje.

Užsieniečių darbininkų problema buvo sprendžiama ir įstatymiškai. 1940 m. pradžioje patvirtintame Svetimšalių samdos įstatyme išdėstyta, kad kitų šalių piliečiams „[l]eidimas [darbui] gali būti duodamas tik tuo atveju, jei dėl svarbios priežasties negali būti pasamdytas Lietuvos pilietis“, o galimos priežastys turi būti pateikiamos darbo inspektoriams¹⁷⁹.

Nedarbo priežastimi neretai įvardytas net ekonominis ir techninis tobulėjimas¹⁸⁰, kuris, nors ir tenkino išaugusius vartotojų poreikius, tačiau drauge laikinai sumažino darbo jėgos panaudojimą. Panašiai „luditiškai“ kalbėta ne tik „Lietuvos aide“, bet ir kituose spaudos leidiniuose, nedarbo priežastims priskiriant gamybos mašinizavimą ir racionalizavimą, taip pat neribotą gamybos konkurenciją¹⁸¹. Tokios pat nuomonės buvo ir jaunieji katalikų intelektualai, teigę, kad technika ne tik nužmogino darbininką, bet ir yra kalčiausia dėl nedarbo¹⁸². Manyta, kad darbo jėgos perteklius atsirado dėl technikos raidos bei darbų racionalizavimo, kai buvo ieškoma būdų, kaip prekes pagaminti kuo mažesnėmis sąnaudomis. Tokia nuomonė kiek stebina, nes Lietuvos pramonė dar nebuvo taip išaugusi, kad technologinė įvairovė kaip nors paveiktų darbo rinką, ypač žemės ūkio sritį. Vis dėlto kaltinimai technologinei pažangai, atstumiančiai žmogiškuosius resursus, Didžiosios ekonominės krizės metu išpopuliarėjo net Europoje ir JAV. Tačiau vėlesni ekonomistų tyrimai patvirtino, kad mašinizavimas ir technologinė pažanga niekada nelėmė didesnio ilgalaikio nedarbo išaugimo¹⁸³.

Lietuvoje nedarbo priežastimi laikyta ir netinkamai organizuojama bankinė kreditų teikimo praktika, kadangi bankai, gaudami itin dideles

¹⁷⁸ OBUOLĖNAS K., Inteligentų bedarbių reikalu // Savivaldybė, 1934, nr. 7.

¹⁷⁹ Svetimšalių samdos įstatymas // Vyriausybės žinios, 1940, nr. 699; Svetimšalių samdos įstatymui vykdyti taisyklės // Vyriausybės žinios, 1940, nr. 705.

¹⁸⁰ Nedarbas ir kova su juo // Lietuvos aidas, 1930 11 14.

¹⁸¹ Nedarbo problema // Lietuvos aidas, 1930 08 30.

¹⁸² PRUSKUS V., Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje, Vilnius, 2001, p. 161.

¹⁸³ BLANCHARD O., Makroekonomika, Vilnius, 2007, p. 304.

palūkanas, sukauptą kapitalą mažai investuodavo į šalies ūkio plėtrą. Todėl gamyboje organizuojant kasdienius valstybės ir privataus sektoriaus darbus nuolatos trūkę apyvartinio kapitalo. Greta atsirado kita problema – spekuliacija kainomis, mažinusi vartojimą ir sykiu reikalingos darbo jėgos kiekį gaminant prekes bei teikiant paslaugas.

Per visą nepriklausomybės laikotarpį egzistavo įvairios nuomonės dėl nedarbo priežasčių, jo masto ir kovos su juo priemonių. Valstybinių institucijų lygiu dažniausiai manyta, kad dėl nedarbo atsiradimo kalta Lietuvos ūkinė sąranga (pramonės nebuvimas), pasaulinės ekonomikos tendencijos, gyventojų natūralus prieaugis, netinkama Vyriausybės ir bankų finansinė politika ir kitos priežastys. Tuo tarpu apibendrinus paskiras spaudoje narpliojamas nedarbo kilmės priežastis, galima teigti, kad nedarbo atsiradimą lėmė nepakankamas valstybės organizuotumas, bendra tarptautinė padėtis, gamtinės nelaimės, darbo racionalizacija, emigracijos sumažėjimas ir vidinė migracija. Be to, bėgant laikui nedarbas buvo imamas vertinti vis kritiškiau, įvardijamos vis konkretesnės jo priežastys.

II. NEDARBO ĮVEIKOS POLITIKA LIETUVOJE 1918–1940 METAIS

2.1. Besikuriančios valstybės socialinė politika 1918–1920 metais

*Alkstančios ir skurstančios darbininkų minios valstybei
yra lygiai tas pats, kaip po valstybės rūmų pamatais,
kad būtų pakasta sprogstančioji pragaro mašina, kuri
nuolat šnypštų ir pirmajai progai pasitaikius plyštų ir
viską su žemėmis sumaišytų.¹⁸⁴*

Po Pirmojo pasaulinio karo daugelis Europos vyriausybių jau žinojo, kokia rimta yra nedarbo problema, ir ėmėsi įvairių jos užkardymo priemonių. Tačiau problema, lyg koks mutuojantis virusas, tapo ne tik atsparesnė vyriausybinėms priemonėms, bet ir žymiai klastingesnė: nedarbo mastai išaugo, jo laikas pailgėjo – vis dažniau imta kalbėti apie ilgalaikį nedarbą¹⁸⁵. Lietuvos laikraštininkai taip pat pastebėjo, kad nedarbas vertintinas ne tik kaip siaura socialinė problema, o jo nebuvimas dar nerodo gero ekonomikos ir socialinės politikos funkcionavimo¹⁸⁶. Norint suprasti socialinės politikos formavimąsi Lietuvoje po 1918 m., būtina atskleisti besikuriančios valstybės vidaus politikos vykdymo ypatumus bei atsakyti į klausimą, ar socialinė politika buvo kuriama naujai, ar ji tiesiog konstruota ant dar išlikusių Rusijos imperijos paklotų teisinių ir ekonominių pagrindų.

Modernios socialinės apsaugos sistemos tikslai visuomet buvo panašūs – skatinti ir užtikrinti asmens gerovę bei visuomenės santaiką. Į tai įėjo ir kompleksinės nedarbo mažinimo priemonės. Socialinė apsauga kaip valstybinės politikos dalis yra gana jaunas reiškinys, pasaulyje gyvuojantis kiek daugiau nei šimtmetį¹⁸⁷. Todėl pačios sistemos kūrimasis tarpukario Lietuvoje jau savaime traktuotinas kaip novatoriškas jaunos valstybės žingsnis.

¹⁸⁴ Socialinio veikimo gairės // Darbininkas, 1931, nr. 51.

¹⁸⁵ WALTERS W., Unemployment and Government: Genealogies of Social, London, 2000, 76.

¹⁸⁶ K. K., Nedarbas // Darbas, 1936, nr. 38.

¹⁸⁷ Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra, Vilnius, 1998, p. 3.

Valstybinės socialinės apsaugos sistemos atsiradimas bei plėtra itin glaudžiai susijusi su šalies industrializacija ir pastangomis pagerinti pramonės darbininkų socialinę ir ekonominę padėtį. Pirmieji bandymai tai daryti įstatymiškai, lyginant su kitais Rusijos imperijos kraštais, į lietuviškąsias gubernijas atkeliavo pavėluotai. Darbininkų samdos taisyklės, įmonių priežiūros tvarką, darbdavio ir darbininko santykius bei darbo dienos ilgumą nustatantys teisės aktai Lietuvos teritorijoje pasirodė tik XX a. pradžioje¹⁸⁸. Pirmieji socialinio draudimo įstatymai lietuvių gyvenamose gubernijose buvo priimti 1903 ir 1912 m.¹⁸⁹, tačiau jie toli gražu nereglementavo visų samdomų darbininkų draudimo, be to, nebuvo ir bendros įstaigos, galinčios administruoti ir tarpininkauti įgyvendinant socialinio draudimo užduotis¹⁹⁰. Todėl net pačioje Rusijoje iki 1903 m. tik apie 28 % darbininkų buvo bent iš dalies apsaugoti kokio nors socialinio draudimo. Pats draudimasis dažnai priklausydavo ne nuo darbininko požiūrio, bet nuo fabriko savininko įnorių¹⁹¹. Net ir po 1903 bei 1912 m. priimtų įstatymų darbininkų gerovė kiek pagerėjo tik didžiuosiuose Rusijos pramonės centruose, tuo tarpu Lietuvoje šie įstatymai buvo įgyvendinami gana paviršutiniškai¹⁹². Pavyzdžiui, pirmosios primityvios ligonių kasos Lietuvos teritorijoje ėmė veikti 1896 m. prie kai kurių Vilniaus, Kauno ir Šiaulių fabrikų, tačiau jų buvo labai nedaug, o didžiąją dalį draudiminių išlaidų turėjo padengti patys darbininkai. Amžininkų teigimu, „tuometiniai įstatymai dirbantiesiems apsaugoti ir patys darbo inspektoriai buvo paslaugūs darbdavio patarnautojai. Išimtys buvo labai retos. Apie

¹⁸⁸ MEŠKAUSKAS K., PURONAS V., MEŠKAUSKIENĖ M., JURGINIS J., Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, Vilnius, 1976, p. 150. Svarbu žinoti, kad teisės sritis, reglamentuojanti darbo santykius, Lietuvoje buvo nevienalytė ir dėl kitų priežasčių. Nepriklausomoje Lietuvoje kurį laiką veikė net keli skirtingos prigimties įstatymų šaltiniai. Užnemunėje (Suvalkijoje) darbo santykius reguliavo kiek patobulintas Napoleono kodeksas, Klaipėdos krašte – Vokietijos civilinių įstatymų rinkinys, Palangos ir Zarasų apylinkėse – specifiniai buvusių Pabaltijo gubernijų įstatymai.

¹⁸⁹ 1903 m. išleistas įstatymas dėl atlyginimo nukentėjusiems nuo nelaimingų atsitikimų darbininkams ir tarnautojams. 1904, 1905, 1906 ir 1912 m. įstatymas buvo pildomas. 1912 m. pasirodė įstatymas dėl darbininkų aprūpinimo jiems susirgus. 1903 ir 1912 m. pasirodė pirmieji įstatymai, reglamentuojantys draudimą ligos atveju.

¹⁹⁰ Socialinio draudimo statistikos 1935–1937 m. metraštis, Kaunas, 1939, p. 8.

¹⁹¹ GLICKMAN R. L., Russian Factory Women: Workplace and Society 1880–1914, London, 1984, p. 10.

¹⁹² Socialinis draudimas Lietuvoje // Savivaldybė, 1934, nr. 4.

senatvės aprūpinimą arba pagalbą nedarbo metu dar ir kalbų nebuvo“¹⁹³. Todėl istorikai daro išvadą, kad dėl neišsprendtų problemų (antisanitarinių darbo sąlygų, menko atlyginimo ir nenormuotos darbo dienos) ne itin gausi darbininkija tapo didele „sprogstama medžiaga“, bet kada galėjusia sudrebinti tuometinę visuomenę¹⁹⁴.

Kalbėti apie konkretų nedarbo problemos sprendimą Lietuvoje iki Pirmojo pasaulinio karo pabaigos sunku. Viena vertus, pati Rusijos imperija šioje srityje buvo netoli pažengusi ar net trypčiojo vietoje, kita vertus, yra išlikę mažai šaltinių apie nedarbo mastą, o tuo labiau apie vyriausybinis problemos sprendimo būdus. Nepaisant to, dar iki nepriklausomybės Lietuva jau buvo susipažinusi su darbo tarpininkavimo institucijomis¹⁹⁵. Žinoma, kad Vilniuje 1904 m. įsteigtos pirmosios, tikriausiai privataus pobūdžio, darbo tarpininkavimo įstaigos¹⁹⁶. Tokių įstaigų iki 1918 m. būta ir Kaune. Čia vokiečių okupacijos laiku įkurtame Darbo mylėtojų name¹⁹⁷ pasirinkta netradicinė išeitis – įstaigos patalpose būdavo tiesiog suteikiamas laikinas darbas. Miesto nepasiturintieji ir bedarbiai laikinai galėjo gauti įvairių darbų: siuvimo, lopymo, plunksnų plėšymo, verpimo, klumpių taisymo ir kitokių¹⁹⁸. Be to, Darbo mylėtojų name veltui arba už nedidelį mokestį apie 300 pavargėlių ir bedarbių gaudavo pietus.

Kaune po karo prieš įsisteigiant valstybinei Darbo biržai jau veikė jos pirmtakas – Darbo prirodymo biuras¹⁹⁹. Paskirų bandymų kurti biržas būta ir

¹⁹³ KAIRYS S., *Lietuva budo*, New York, 1957, p. 214.

¹⁹⁴ Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia, Vilnius, 2011, t. 8, d. I, p. 406.

¹⁹⁵ Pirmoji valstybinė darbo birža Europoje pradėjo veikti nuo 1910 sausio 1 d. Didžiojoje Britanijoje, o pirmieji modernūs bandymai tarpininkauti minimi dar 1885 m. tos pačios šalies Eghamo ir Ipsvičo miestuose: H. BEVERIDGE, *A Seventeenth-Century Labour Exchange* // *The Economic Journal*, t. 24, no. 95, Sep., 1914, p. 371.

¹⁹⁶ BANKIETIENĖ V., GRUŽEVSKIS B., POCIUS A., *Lietuvos darbo rinkos statistikos raida* // *Lietuvos statistikos darbai*, 2009, t. 48, p. 42; MANČIANSKAS F., *Nedarbas džiugina vien tinginį* // *Lietuvos ūkis*, 1991, nr. p. 29–31.

¹⁹⁷ Raštas Viešųjų darbų ir maitinimo ministerijai apie socialinę padėtį Kaune, 1919 m., KAA, f. 59, ap. 5, b. 6, l. 47.

¹⁹⁸ Ten pat.: l. 46.

¹⁹⁹ Raštas Kauno miesto valdybai apie socialinę padėtį Kaune, 1919 sausio 29 d., KAA, f. 59, ap. 5, b. 7, l. 2.

¹⁹⁹ Skaudvilės apskrities komitetų suvažiavimo protokolų ištrauka 1919 m. kovo 12 d., LCVA, f. 379, ap. 2, b. 30, l. 9–11.

provincijoje. 1919 m. pradžioje Skaudvilės apskrities komitetų suvažiavimas, susipažinęs su darbo biurų veikimu (taigi jau turėta iš kur imti pavyzdį), nutarė „organizuoti prie visų Komitetų darbo biurus“²⁰⁰. Nepaisant šių atvejų, bendra situacija iš esmės pasikeitė tik po Darbo biržos įstatymo priėmimo 1919 m. pavasarį.

Taigi nenuostabu, kad kuriant nuoseklią tarpininkavimo sistemą pirminių ir pagrindinių jaunos valstybės socialinės politikos tikslu tapo pavaldėtos socialinės apsaugos sistemos perkūrimas ir išplėtojimas atsižvelgiant į gerokai pakitusias vietines ir pasaulines realijas²⁰¹.

Pokarinė Lietuvos situacija buvo nepavydėtina. Naujai valstybei teko kurtis ant griuvusių tiesiogine to žodžio prasme. Savo ūkine gerove ir taip negalėjęs didžiuotis kraštas susidūrė su milžiniškomis problemomis – fronto sugriautais miestais ir pramone, pragaišintu žemės ūkiu. Šalyje tebevykstant Nepriklausomybės kovoms, sugrįžo tūkstančiai pabėgėlių. Agrariniame krašte buvo apsėjama tik iki pusės buvusių plotų, auginamų gyvulių sumažėjo keletą kartų, siautė šiltinė ir kitos užkrečiamos ligos. Tamsiausią padėties pusę rodo tokio pobūdžio 1919 m. pabaigos pranešimai Vyriausybei:

Ežerėnų apskrity jau 5 metai karo stovis, mieste darbininkų ir amatininkų padėtis kuo blogiausia, rugių ir maisto niekas neįperka, nes nedirba ir neturi pinigų. Dauguma jų sugrįžę tremtiniai iš Rusijos. Per vasarą maitinasi žolėmis ir batvinlapiais, o dabar ir to nėra. Todėl Ežerėnų apskrities komitetas prašo skubios pagalbos maistu. Pagalbos reik beveik 15000 žmonių.²⁰²

Matyti, kad pokarinėje Lietuvoje 1918–1922 m. nedarbas egzistavo ne kaip ilgalaikių ekonominių procesų išdava, bet kaip bendrų karo bei pokario negandų sukulto chaoso, kuriame sunku įžvelgti skirtumus tarp įvairių visuomenės grupių ekonominės ir socialinės padėties, dalis. Karo pasekmės ir vėliau dar ilgai buvo laikomos vienu svarbiausių veiksnių, lėmusių nedarbo

²⁰¹ ŠIMANAUSKAS S., Socialinis draudimas Lietuvoje // *Ekonomika*, 1937, nr. 2, p. 199.

²⁰² Raštas Darbo ir socialinės apsaugos ministerijai 1919 m. spalio 20 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 26, l. 4.

Lietuvoje atsiradimą. Pokarinė suirutė ypač ryški mažesniuose Lietuvos miestuose, kur besikurianti savivalda sprendė bendrus nepasiturinčiųjų ir karo pabėgėlių klausimus – organizavo viešą maitinimą, medicininę pagalbą, dalijo maisto produktus. Bedarbiai kaip atskira socialinė grupė buvo išskiriami retai, vietos valdžios ataskaitose vyravo „biednuomenės, varguomenės“ ir „beturčių“ kategorijos. Štai Vilkaviškio apskrities komisaras V. Vitkauskas vietos gyventojų socialinę padėtį identifiko gana paprastai – pagal galimybę įsigyti maisto produktų, o ne darbo turėjimą ar neturėjimą. Komisaras vidaus reikalų ministrui raportavęs, kad ekonominė padėtis buvusi tokia komplikauta, jog gyventojai skirstyti pagal galimybę įsigyti: „1) elgetos, kuriuos valsčius aprūpina veltui 2) tie, kurie turi maisto pirktis arba dasipirkti 3) turintieji (maisto) pardavimui 4) miestų pasiturintieji ir turtingi“²⁰³. Kiek kitaip būta didesniuose miestuose, kur socialines problemas valdžia fiksavo aiškiau ir tiksliau. 1918 m. Vyriausybės atstovas Kaune VRM informavo apie penkias komisijas, išrinktas vietos problemoms spręsti; viena komisijų buvo skirta būtent bedarbių reikalams. Laikinajame Šakių apskrities savivaldos statute buvo nurodyta, kad valsčiai turėję atlikti 10 funkcijų, kurių viena – darbo tiekimas darbininkams ir mažžemiams.

Nepaisant senųjų įstatymų netobulumo, Lietuva nebuvo šalis, kuri visą socialinės apsaugos sistemą kūrė nuo pagrindų. 1918 m. priimtoje pirmoje Laikinojoje Konstitucijoje skelbta, kad tose srityse, kuriose Lietuvos valstybė nėra išleidusi naujų įstatymų, laikinai lieka galioti prieš karą veikusieji, jei tik jie neprieštaruja pamatiniams Konstitucijos dėsniams²⁰⁴. Pagal potvarkį visi teisės aktai, reguliavę socialinę politiką, buvo perimami ir vėliau reorganizuojami prisitaikant prie konkrečių vietos sąlygų ir problemų – nedarbas ir jo grėsmė buvusi viena tokių. Nedarbas minimas ir pirmoje Vyriausybės deklaracijoje: „Laikinoji vyriausybė laiko savo pareigą griebtis

²⁰³ Vilkaviškio apskrities komisaro V. Vitkausko raštas Vidaus reikalų ministrui 1918 m. gruodžio 30 d., LCVA, f. 379, ap. 2, b. 93, p. 12.

²⁰⁴ Lietuvos valstybės laikinosios Konstitucijos pamatiniai dėsniai // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919, nr. 6.

visų jai prieinamų priemonių aprūpinimui darbu bedarbių²⁰⁵. Po keleto mėnesių (1919 m. sausio 17 d.) šiuos pažadus dar tvirčiau išdėstė Ministras Pirmininkas M. Sleževičius:

Dėl susidėjusių aplinkybių visoj šaly yra ištisos eilės bedarbių. Reikia visiems duoti darbo. Ūkio darbininkai pavasarį gaus darbo, tam turi padėti valstiečiai. Valstiečiui yra naudinga padėti tiems žmonėms, kurie naujai ims vesti ūkį. Miestuose ir miesteliuose turi būti duota darbininkams darbo. Iš vokiečių atperkami fabrikai. Laikinoji Vyriausybė kreipėsi į fabrikantus, kad jie padėtų darbe.²⁰⁶

Nedarbo klausimas nebuvo svetimas ir svarbiausioms lietuvių politinėms partijoms. Tą rodo jų programinės nuostatos bei diskusijos Steigiamajame Seime ir vėliau. Tiek Lietuvos krikščionių demokratų²⁰⁷, tiek valstiečių liaudininkų²⁰⁸, tiek socialdemokratų²⁰⁹ pirminės programinės nuostatos nedarbo klausimu buvo gana panašios, nors ir besiremiančios

²⁰⁵ Laikinosios vyriausybės deklaracija // Laikinosios vyriausybės žinios, 1918, nr. 1.

²⁰⁶ Sleževičius Mykolas, Chicago, 1954, l. 106.

²⁰⁷ Pirmojoje po Nepriklausomybės paskelbimo partijos programoje ir toliau buvo kalbama apie sodžiaus darbininkų padėties gerinimą, apie socialinio darbininkų draudimo įvedimo būtinybę, kuri buvo itin aktuali ligotiems ir senyvo amžiaus darbininkams, negalintiems užsidirbti ir neturintiems pragyvenimo šaltinio. LKDP pastangomis Konstitucijoje atsirado nuostata, teigianti, kad valstybės ūkis yra tvarkomas taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbą. Kadangi nedarbas egzistavo, krikščionys demokratai pirmieji pradėjo rimčiau organizuoti viešuosius darbus, nes suprato, kad toks problemos sprendimas daug geresnis nei pašalpų mokėjimas bedarbiams // GRAŽIŪNAS Albinas., Krikščioniškoji Demokratija Lietuvoje, Vilnius, 1994, p. 68.

²⁰⁸ 1919 m. Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos programoje atsiranda nuostatos dėl socialinio draudimo: visuomeninis valstybinis draudimas nuo ligos, nedarbo ir senatvės. Daug dėmesio skiriama kaimo darbininkams, būsimai žemės reformai. 1922 m. programoje jau skelbiama apie „apdraudimą visuomenės lėšomis nuo ligų, nelaimingų atsitikimų ir nedarbo“ // Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos programa 1922 m., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 571, l. 5. Kita LVLS pirmtakė – Lietuvos valstiečių sąjunga 1919 m. priimtoje partijos programoje kėlė klausimus dėl socialinės valstiečių padėties. Čia randame nuostatas dėl 8 val. darbo dienos kaime, darbo atlygio sureguliuavimo, valstybinio draudimo nedarbo atveju // Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos pamatiniai programos dėsniai ir organizacijos įstatai, 1919, p. 3–4; Lietuvos valstiečių sąjungos programa ir įstatai 1919 m., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 569, l. 6; KRUPAVIČIUS A., Nuo ištakų – į rytdieną: valstiečiams liaudininkams 100 metų, Vilnius, 2005, p. 18.

²⁰⁹ 1919 m. pabaigoje LSDP programoje skelbta apie siekius „[p]aimti valstybės rankosna darbininkus ir jų šeimynų aprūpinimą nelaiminguose atsitikimuose, ligoje, senatvėje ir darbo nustojus, dalyvaujant vedime reikalų patiems darbininkams“ // Lietuvos socialdemokratų partijos programa 1919 m. lapkričio 3 d., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 456, l. 42. Jau Steigiamojo Seimo darbo pradžioje socialdemokratų frakcija paskelbė deklaraciją, kurioje išdėstė siekius ginti socialines ir ekonomines darbininkų teises, įvesti draudimą nedarbo atveju. Svarstant pirmosios nuolatinės Konstitucijos projektą, LSDP siūlė įstatymiškai įteisinti Konstitucijos priedą, kuriame būtų užtikrinta teisė į darbą, valstybė įsipareigotų kovoti su nedarbu, o pastarojo metu užtikrintų bedarbių minimalias išgyvenimo sąlygas bei steigtų darbo biržas // Socialdemokratai Lietuvos Respublikos seimuose, Vilnius, 2006, p. 77.

skirtingomis ideologinėmis priegomis²¹⁰. Kaip vėliau konstatavo P. Leonas²¹¹, dėl darbininkų simpatijų vienodai varžėsi trys pagrindinės šalies partijos. Valstybės socialinė-ekonominė realybė diktavo išskirtinį socialinės politikos aktualumą. Apskritai, anot D. Cesevičiaus, demokratiu Lietuvos raidos laikotarpiu šalį valdė daugiau ideologinės-dogmatinės partijos, nusvėrusios ekonomines-pragmatines jėgas. Nepaisant to, ideologinė partinė konkurencija nemažai prisidėjo prie socialinio klausimo sprendimo ir ekonominio gyvenimo organizavimo²¹², nors tarpusavio kova ir prasklaidė energiją, užuot ją tikslingai nukreipusi spartesnei šalies ūkio plėtrai.

Nepaisant pirmųjų partijų programų, vyriausybių deklaracijų ar atskirų politikų pasisakymų dėl neatidėliotinių socialinių (kartu ir nedarbo) problemų sprendimo visuotinės svarbos, vėliau, matyt, susidurta su kitokia finansine, administracine ir teisine realybe, vertusia rinktis ne revoliucingą visų negandų sprendimą, o paskirų ir apgalvotų prioritetų sudėliojimą. Imtasi kuruoti tik aktualiausias socialines problemas – karo pabėgėlių aprūpinimą ir dvarų darbininkų apsaugojimą.

Apibendrinami galime pasakyti, kad 1918 m. Lietuvoje socialinės apsaugos ir darbo srityje susiklostė itin sudėtinga situacija. Darbo santykių reglamentacija buvo pasenusi arba neatitiko naujos Lietuvos sąlygų, o šalies ūkis buvo visiškai sugriautas, todėl nedirbančiųjų skaičius ir socialinė įtampa reikalavo įvairiapusių permainų.

²¹⁰ Iš esmės Lietuvos politinės partijos atitiko sociologo G. Esping-Anderseno sudarytą socialinės gerovės principais paremtą gerovės valstybės schemą – Lietuvos socialdemokratų ir dalies valstiečių liaudininkų vertybinės nuostatos atitiko socialdemokratinį tipą, kuriuo siekiama universalumo, solidarumo ir lygybės principų, o socialinio draudimo ir visiško užimtumo politikos vykdymas užtikrinamas valstybinio biudžeto lėšomis. Tuo tarpu pagrindinių dešiniųjų – krikščionių demokratų – socialinė politika atspindėjo konservatyvų korporatyvinį modelį, kuriame socialinės sistemos kūrimą ir užtikrinimą valstybė dalijasi su darbdaviu ir šeimos institutu // ESPING-ANDERSEN, G., *The three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, 1990, p. 22.

²¹¹ LEONAS P., *Sociologijos paskaitos*, Kaunas, 1939, p. 275.

²¹² CESEVIČIUS D., *Lietuvos ekonominė politika 1918–1940*, Vilnius, 1995, p. 19.

2.2. Žemės reforma: tarp socialinių ir ekonominių užduočių

*Prieš naujųjų šeiminkų akis kilo sunki problema: socialinė problema, kuri buvo ir agrarinė problema.*²¹³

Išskirtinis visos Rusijos (ir Lietuvos) pramonės darbininkų požymis XX a. pradžioje – jų glaudus socialinis-ekonominis ryšys su kaimu. Nenuostabu, kad besiformuojanti Lietuvos miesto darbininkija radosi būtent iš provincijos. Natūralu ir tai, kad pirmosios tokių darbininkų kartos palaikė glaudžius ekonominius ryšius su gimtine kaime. Provincijoje likę namai ir artimieji neretai darbininkui garantuodavo, kad negavus ar nustojus darbo visada bus įmanoma grįžti atgal. Manoma, kad iki XX a. didžioji dalis Rusijos imperijos pramonės darbininkų dirbo ne tik fabrikuose, bet ir savo užmiestiniuose ūkeliuose. Tokia migracija tarp kaimo ir miesto socialinių-ekonominių erdvių buvo ypač jaučiama keičiantis metų laikams – prasidėjus ar pasibaigus žemės ūkio sezoniniams darbams. Kai kurie autoriai siūlo tokią Rusijos darbininkijos specifiką vadinti savotišku hibridiniu valstiečio-proletaro variantu²¹⁴. Panaši situacija buvusi ir lenkiškoje imperijos dalyje, kur 1890–1914 m. apie trečdalį Lenkijos miesto gyventojų sudarė sezoniniai darbininkai, migruojantys tarp miesto ir kaimo²¹⁵. Net XX a. pradžioje Peterburgo ir Maskvos darbininkams ryšys su kaimu buvo pagrindiniu išsigelbėjimu nuo nedarbo, ligos ar net užklupusios senatvės²¹⁶. Miesto darbininkų „kaimietišką prigimtį“ taip pat liudija ir fabrikų darbuotojų skaičiaus kitimas pagal konkrečių metų javų derlingumo lygį. Nederliaus metais pramonės darbininkų skaičius išaugdavo, o gausiai pripildžius aruodus – sumažėdavo. Panašiai atsitikdavo ir ekonominių krizių metu, kuomet darbininkai plūsdavo atgal į kaimus, o pakilimo laiku

²¹³ TAMOŠAITIS Iz., Tautos vienybės kelias // Lietuva 1918–1938, Kaunas, 1990, p. 15.

²¹⁴ GLICKMAN R. L., Russian Factory Women: Workplace and Society 1880–1914, London, 1984, p. 3–4.

²¹⁵ MORAWSKA E., Labor Migrations of Poles in the Atlantic World Economy, 1880–1914 // Comparative studies in society and history, 1989, t. 31, p. 248.

²¹⁶ BONNELL V., Roots of rebellion. Workers politics and organizations in St. Petersburg and Moscow 1900–1914, London, 1983, p. 55.

sugrįždavo į miestus²¹⁷. Nepaisant šių XX a. pradžios pokyčių, Lietuvos kaimas socialiniu požiūriu vis dar buvo monolitiška žemės ūkio gamyba besiverčiančių žmonių gyvenvietė²¹⁸. Panaši situacija Lietuvoje susiklostė po 1918 m. Apmąstant grįžtančių Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių būklę konstatuota, kad „[g]rįžusiems į Lietuvą darbininkams sunku bus šiandien rasti darbo ir jų padėjimas, jei jie bus sutraukę visus ryšius su sodžiumi, gali šiandien ir Lietuvoje nepagerėti“²¹⁹. Šis ir anksčiau paminėti Rusijos ir Lenkijos (kartu ir Lietuvos) pavyzdžiai rodo ne išskirtinį Rytų Europos ekonominės plėtros atvejį, o tiesiog pramonės perversmo pobūdį agrariniuose kraštuose. 1918–1940 m. Lietuvoje socialinės ir ekonominės sąsajos tarp kaimo ir miesto nyko²²⁰, tačiau išliko gana glaudžios, neretai laimės neradusių provincijos darbininkų keliai užsibaigdavo grįžimu atgal į kaimą:

Apie miestą

Žinau, kad miestų gatvės ateina į kaimą

Ir suodinos prašosi nakvynės.

Žinau, kad miestas pilnas krautuvių ir biržų,

Bet ten daug kas neturi landynės.

[...]

Ten nieks nesėja, o valgyti vis viena reikia,

Todėl fabrikai kas rytą baisiai rėkia,

Todėl tai miestų gatvės ateina į kaimą

Ir alkanos prašosi nakvynės.²²¹

Darbo jėgos ryšiai tarp kaimo ir miesto ėmė nykti tik tada, kai rizika gauti darbą mieste tapo patrauklesne nei sunkus darbas ir minimalus pragyvenimas kaime. Ilgainiui sezoninę dvipusę migraciją pakeitė vienpusė kryptis – žemės ūkio darbininkai kėlėsi į miestus, mąstydami tik apie įsišaknijimą ten.

²¹⁷ SABEL Ch. F. *Work and Politics the Division of Labor in Industry*, Cambridge, 1982, p. 102.

²¹⁸ Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: visuomenė ir valdžia, Vilnius, 2011, t. 8, d. I, p. 153.

²¹⁹ Raštas Ministrų kabineto pirmininkui dėl grįžtančių darbininkų iš Ravelio, 1919 m. liepos 2 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 45, l. 23.

²²⁰ „Miestų gyventojų nuošimtis nedidelis. Be to žymi jų dalis yra dar iš sodžių miestan atėję, moka žemės ūkio darbus dirbti, turi dažnai nors po mažą žemės sklypą“: Lietuvos žemės ūkis ir žemės reforma // Lietuvos ūkis, 1923, nr. 4.

²²¹ CVIRKA P., *Apie miestą* // Raštai, Vilnius, 1985, t. V., p. 8.

Lietuvos nepriklausomybės pradžioje diskutuojant apie socialines problemas skelbta, kad atsižvelgiant į krašto ūkio specifiką, esminė socialinė problema yra ekonominė-agrarinė²²². Dar iki Pirmojo pasaulinio karo (tačiau netrukus ir po jo) Lietuvos agrarinėje sanklodoje gyventojų buvo pernelyg daug, todėl didžiulė jų dalis savo pragyvenimo lūkesčius pradėjo sieti su artimiausiu miestu. Tačiau ir čia paieškos nebuvo lengvos, tad perteklinė darbo jėga nepasiribodavo vykimu į artimiausią apskrities centrą ar kitą miestą – kelionės dažnai baigdavosi ir už keleto šimtų ar tūkstančių kilometrų. Nekvalifikuotos darbo jėgos pasiūla Lietuvoje, ypač miestuose, visuomet žymiai viršijo paklausą. Tokia buvo atkurtosios Lietuvos ikireforminė socialinė-ekonominė kasdienybė, užsitęsusi nuo XIX a. pabaigos:

„Todėl, jog ūkė daugiau rankų savaip nebegali sutalpinti, kiek ana dabar jų sutalpina, o skaitlius mūsų krašto žmonių kasmet vis eina didyn ir, kaip rodo statistika, kasmet skaitlius vienu lietuvių tikrojoje Lietuvoje pasididina ant 40 tūkstančių žmonių. Taigi ūkininkai, tie svarbiausieji mūsų krašto darbdaviai, ar jie būtų dvarponiai, ar kiemonys, daugiau žmonių pas save ant darbo nebegali sutalpinti.“²²³

Tikriausiai todėl dar 1923 m. džiaugtasi, kad Lietuvos žemės ūkis mažai mechanizuotas, tad visi provincijos darbininkai gali rasti darbo²²⁴. Nepaisant to, delsti vykdyti žemės valdymo pertvarką nebuvo galima, nes bežemiai tapo agrarinio judėjimo varomąja jėga. Lietuvos karo pabėgėliai ir tremtiniai grįždami iš Rusijos parsinešė bolševikų skelbiamas idėjas, kuriomis užkrėtė dvarų darbininkus, Lietuvos bežemius ir mažžemius²²⁵.

Pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, didesnio atlygio masinami provincijos darbininkai ir toliau bandė savo laimę įsitvirtinti didmiesčiuose. Miestuose darbininkų algos buvo mažiausiai penktadaliu didesnės nei kaime, be to, reikėjo dirbti mažiau valandų, o ir sąlygos buvo geresnės. Nepaisant to, provincijos gyventojų perteklius ir toliau buvo akivaizdus, todėl visų socialinių

²²² PALTAROKAS K., Socialinis klausimas, Kaunas, 1921, p. 10.

²²³ RAGIS M., Didžiosios mūsų slogos ir ką mums reikia daryti // Šviesa, 1890. p. 212.

²²⁴ Lietuvos žemės ūkis ir žemės reforma // Lietuvos ūkis, 1923, nr. 4.

²²⁵ ELZBERGAS S., Lietuvos žemės reforma (diplominis darbas), Kaunas, 1935, p. 7.

problemų išsprendimas ir ekonominių lūkesčių įgyvendinimas sietas su artėjančiu žemės reformos vykdymu:

Čia ir yra žemės reformos klausimo pagrindas, priežastis ir jojo esmė. Arti trečdaliao gyventojų laikyti svetimos malonės ar nemalonės priklausomybėje bei versti pusbadžiu gyventi ir dirbti tam, kad iš šimto vienam antram žmogui duoti progos nedirbant gyventi arba lėbauti, visuomeniniu atžvilgiu yra neteisinga, o valstybei – didžiai pavojinga. Alkanas, tamsus be nuosavo namo ir be užtikrinto darbo žmogus negali būti per daug ištikimas valstybės ramstis, nes neturi jis nieko, prie ko galėtų prisirišti arba ko nustoti. O kada tokie žmonės sudaro ligi trečdaliao, arba dar daugiau, visų gyventojų skaičiaus, tai yra pavojaus dažnų sukilimų sulaukti arba nuolatinės anarchijos stovyje būti. Pakeisti tokią padėtį pas mus, nesant išsiplėtojusios pramonės, gali tik atitinkama žemės reforma.²²⁶

Žemės reforma turėjo spręsti ne tik žemės ūkio ir kaimo problemas, bet ir stabilizuoti visos Lietuvos ekonominę, socialinę ar net politinę padėtį – didelis darbo jėgos perviršis kaime galėjo baigtis socialine katastrofa. Iki 1914 m. šią padėtį amortizavo milžiniška (taip pat ir sezoninė) emigracija, kai į pramoninius kraštus kasmet išvykdavo dešimtys tūkstančių darbininkų. Po Pirmojo pasaulinio karo dėl prasidėjusios krizės emigracija sustojo, o perteklinės darbo jėgos problema kaime ir toliau grėsmingai augo. Su panašiais demografiniais galvosūkiiais susidūrė visos jaunos Vidurio ir Rytų Europos valstybės, bet Lietuvos padėtis buvo išskirtinė, nes industrializacijos lygis, galėjęs gelbėti šioje situacijoje, čia buvo vienas menkesnių. Todėl diskutuojant agrarinių pertvarkų klausimu buvo pabrėžiama ne tik ekonominė-gamybinė reformos nauda, bet ir ypač svarbus socialinis jos pobūdis:

Vienintelis sodžiaus pragyvenimo šaltinis – žemė. Jos našumas labai apribotas. Kiekvienas žemės kąselis kasmet vis intensyviau išnaudojamas. Kaimo žmonės duoda didžiausią gyventojų prieaugį. Žmonės smarkiai daugėja. Žemės plotas tas pats – jo nepadidinsi, nepratempsi. Kur, dėtis ypač tam prieaugliui, kuris neturi jokios nuosavybės – proletarų vaikams? – Kaime vasarą darbų visai mažai, žiemą visai nėra. Į užsienį išvažiuoti negalima.²²⁷

Manytina, kad iki 1923 m. rudens iki 250 tūkst. Lietuvos kaimo gyventojų buvo nuolatiniais arba padieniais samdomais žemės ūkio

²²⁶ RIMKA A., Stambusis ir smulkusis žemės ūkis, Vilnius, 1920, p. 4.

²²⁷ TAMOŠAUSKAS A., Ko jie bėga? // Darbininkas, 1935, nr. 7.

darbininkais. A. Rimkos duomenimis, 1919 m. Lietuvoje buvo 57,5 tūkst. bežemių (daugiausia sodžiaus ūkio darbininkai) ir 41,4 tūkst. mažažemių (daugiausia turintieji iki 3 ha žemės)²²⁸. Taigi apie 100 tūkst. asmenų, kurie sudarė iki 20–30 nuošimčių šalies gyventojų (pridėjus nedarbingus šeimų narius), neturėjo arba turėjo tik dalinį tiesioginį pajamų šaltinį – žemę. Pridėjus dvarų darbininkus, gautume dar didesnę skaičių. Todėl nenuostabu, kad beveik 95 % žmonių, buvusių „šalia žemės“, norėjo gauti mažesnę ar didesnę sklypą prasimaitinimui. Žinia, visų, siekusių įsigyti žemės, negalime traktuoti kaip bedarbių, tačiau ilgainiui, plėtojantis žemės ūkio gamybai, pramonės plėtrai, plečiantis socialinio aprūpinimo sistemai ir įsisavinant jos sampratą, ši gyventojų dalis turėjo neišvengiamai išsigryninti ir į darbo rinkos paribius išstumti keliasdešimt tūkstančių bedarbių be menkiausio alternatyvaus pragyvenimo šaltinio. Mažtant galimybėms užtektinai užsidirbti provincijoje ar gauti darbą mieste, turimas sklypelis, daržas, „plecius“ ar ordinarija būtų vis mažiau begelbėję, todėl šalies socialinei-ekonominei rimčiai grėsė rimtas pavojus. Be kita ko, reikia atsiminti, kad bežemių ir mažažemių būtų daugėję ir dėl natūralaus gyventojų prieaugio, ūkių smulkėjimo ir bankrotų.

Apskritai nustatyti, kiek Lietuvoje būta perteklinės darbo jėgos žemės ūkyje ir kokia buvusi jos kaita 1920–1940 m., yra itin kebli užduotis. Jos sprendiniai įmanomi, bet aptakūs.

Įgyvendinant žemės reformą, Lietuvoje susikūrė 38,7 tūkst. naujų ūkių, o 26,4 tūkst. ūkių gavo žemės priedą (reformos metu sklypus gavo 70 % prašiusiųjų), dar 12,6 tūkst. sklypų paskirti kaimo amatininkams, miestų ir miestelių gyventojų daržams, sodininkystės ūkiams, žvejams. Dėl šių priežasčių iki 1930 m. (dėl reformos ir emigracijos) žemės ūkio darbininkų ir bežemių galėjo sumažėti nuo 250 iki 200 tūkst. (manoma, kad žemę ėmė dirbti iki 40 tūkst. buvusių samdomų darbininkų)²²⁹. 1940 m. jų skaičius siekė apie 190 tūkst. (net ir prijungus Vilniaus kraštą, žemės ūkio darbininkų sumažėjo

²²⁸ RIMKA A., Stambusis ir smulkusis žemės ūkis, Vilnius, 1920, p. 4.

²²⁹ Netgi sovietų istorikai patvirtina, kad bežemių 1918–1940 m. sumažėjo: TAMOŠIŪNAS J., Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos (kapitalizmo ir socializmo epocha), Vilnius, 1974.

dar apie 10 tūkst.)²³⁰. Sumenko ir pačių smulkiausių sklypininkų skaičius (nuo 125 tūkst. 1930 m. iki 100 tūkst. 1940 m.)²³¹. Tačiau gerokai padaugėjo smulkių ūkių (apie 5 ha dydžio), o tai liudija, kad dalis buvusių žemės ūkio padienių darbininkų po žemės reformos pradėjo ūkininkauti, tačiau dėl pernelyg menkų sklypų to nepakako pilnam jų užimtumui. Žemės ūkiu besiverčiančių gyventojų skaičius per visą tarpukarį išaugo nuo 1130 tūkst.²³² (1923 m.) iki 1390 tūkst. (1940 m.), tačiau augimą daugiau nulėmė Vilniaus regiono įjungimas, o ne natūralus gyventojų prieaugis. Nors bendrame šalies gyventojų ūkiniame pasiskirstyme žemės ūkiu užsiimančiųjų dalis sumažėjo, tačiau kaime žemės nepadaugėjo, be to, ji dirbta vis intensyviau, taigi gyventojų perteklius išliko.

Reforma pristabdė ir iš dalies stabilizavo provincijos gyventojų augimą bei padidino jų užimtumą. Išsiplėtęs smulkiųjų ūkininkų sluoksnis amortizavo neužimtumo problemos plitimą, savotiškai ją užkonservavo, tačiau aišku, kad agrarinis gyventojų paviršio klausimas iki galo nebuvo išspręstas. Geresnio gyvenimo provincijoje siekiai gerokai pranoko ūkinį Lietuvos augimo tempą, todėl dalis gyventojų savo nusivylimą išreiškė migruodami į miestus ar išvykdami geresnio gyvenimo ieškoti užsienyje:

Kaip ir kituose agrariniuose kraštuose, taip ir pas mus pasunkėjo žemės ūkio gamybos sąlygos, kurių pasėkoje pasirodė pirmieji nedarbo ženklai. Tačiau nedarbas greitai išnyko, nemaža žemės ūkio darbininkų dalis susirado pragyvenimo šaltinių miestuose, nors dalis sezoniniams darbams vykdavo ir į užsienį.²³³

Didžioji dalis buvusių bežemių ir mažžemių niekur nedingo – tiesiog persislinko į smulkiųjų ūkininkų gretas. Pastarųjų situacija nebuvo lengva,

²³⁰ GAIGALAITIS V., Krašte pasirodžiusio žemės ūkio darbininkų trūkumo klausimu // Žemės ūkis, 1940, nr. 1; K. Surblys mini, kad imant 1897–1938 m. laikotarpį Lietuvoje žemės ūkio darbininkų padidėjo tik nuo 189 tūkst. iki 200 tūkst. // SURBLYS Konstantinas, Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida: iš Lietuvos komunistų partijos patirties formuojant išsivysčiusią visuomenę socialistinę visuomenę, Vilnius, 1985.

²³¹ VASKELA G., Lietuvos kaimo gyventojai 1920–1940 (socialinis ir ekonominis aspektas), Vilnius, 1992, p. 155–158.

²³² Z. Norkaus teigimu – 1086 tūkst.: Lietuvos visuomenės klasinės sudėties kaita 1923–2009 metais: trys pjūviai neovėberiškosios socialinės istorijos požiūriu // Lietuvos istorijos studijos, 2013, nr. 31, p. 30.

²³³ YLA S., Dvasinė kaimo krizė ir kunigas, Kaunas, 1940, p. 9.

ūkius teko kurti nuo pagrindų, sunkiomis sąlygomis statyti ūkinius pastatus, įsigyti žemės ūkio padargus, gyvulius. Nors reformos metu buvę Nepriklausomybės kovų savanoriai įsikūrimui gavo apie 16 mln. Lt paramos, o bežemiai ir mažažemiai – 40 mln. Lt kreditų, tačiau, nepaisant Vyriausybės pastangų, naujiesiems ūkininkams atsistoti ant kojų buvo nepaprastai sunku. 1931 m. jau penktadalis naujakurių buvo pardavę savo sklypus ir tik 27 % turėjo pasistatę visus reikiamus ūkinius pastatus²³⁴. Galiausiai trečdalis naujakurių savo sklypuose neįsikūrė, juos pardavė. Taigi be pragyvenimo šaltinio liko ir galimai į atvirą darbo rinką įsiliejo (arba sugrižo atgal) nauja armija darbininkų²³⁵. Daliai naujakurių nesugebėjus įsitvirtinti ir išaugti iki vidutinių ūkininkų, Lietuvoje itin išsiplėtė smulkiųjų žemdirbių grupė. Dar tarpukariu reformos rezultatus tyrinėjęs S. Elzbergas pastebėjo, kad „pažvelgus į dabartines žemės reformos ūkiškąsias išdavas, tenka konstatuoti, kad stambusis žemės ūkis jau pabaigė savo gyvenimo dienas, tuo tarpu, kaip smulkusis ūkis, dėl sunkių kūrimosi sąlygų nerodo reikiamo gajumo“²³⁶. Apskritai 3 deš. kaime dar vyravo ekonominis konservatyvumas, o gausėjantis smulkių ūkininkų sluoksnis gebėjo tik išlaikyti savo šeimas²³⁷. Dėl šių nesėkmių tarp mažažemių ir bežemių buvo gajus posakis, kad „vargšu gimęs, vargšu ir dvėsi“²³⁸.

Reforminės permainos buvo per menkos, kad daugeliui metų iš esmės pakeistų situaciją provincijoje. 1939 m. skaičiuota, kad žemės ūkyje buvo beveik 80 tūkst. 5–10 ha ūkių, kuriuose vyravo chroniškas darbo jėgos perteklius, ir 53,4 tūkst. ūkių iki 5 ha dydžio, kur pragyvenimas iš žemės tebuvo pagalbinis jų savininkų ir šeimos narių užsiėmimu. Apskaičiuota, kad 2–5 ha ūkiuose šimtui hektarų teko 97 gyventojai, kai to meto sąlygomis jų užtekdavo 20²³⁹. Smulkieji ūkiai nebuvo našūs ir prekiniai, nes rėmėsi tik savo

²³⁴ GALVA G., Ernestas Galvanauskas politinė biografija, Čikaga, 1982, p. 239.

²³⁵ CESEVIČIUS D., Lietuvos ekonominė politika 1918–1940, Vilnius, 1995, p. 93.

²³⁶ ELZBERGAS S., Lietuvos žemės reforma (diplominis darbas), Kaunas, 1935, p. 51.

²³⁷ MAČIULIS D., Kultūriniais ūkiais virtę dvarai // Dvaras modernėjančioje Lietuvoje XIX a. antra pusė – XX a. pirma pusė, Vilnius, 2005, p. 87.

²³⁸ ŠALČIUS M., Elgetavimo sutvarkymo klausimu // Savivaldybė, 1928, nr. 1.

²³⁹ KNIURAITĖ V., 1922 metų žemės reforma Lietuvoje, Vilnius, 1992, p. 82.

darbo jėga bei didžiąją dalį pagamintų produktų suvartodavo savo reikmėms²⁴⁰. Nepaisant to, kad Lietuvos kaime sumažėjo bežemių ir laisvai samdomų darbininkų, visų žemės ūkiu užsiimančių gyventojų skaičius tarpukariu išaugo iki maždaug 130 tūkst. Taigi ir taip smulkių ir vidutiniškų ūkių perpildyta provincija dar šiek tiek pasipildė. Nors 1922 m. reformos rezultatai vertinami daugiau ar mažiau teigiamai, matyti, kad 4 deš. pabaigoje, dar nepasibaigus 1922-ųjų reformos „galiojimo laikui“ visuomeninėje ir politinėje erdvėje pribrendo naujos žemės reformos reikiamybės klausimas. Šį kartą jau užsimenama, kad reikia skirti žemės sklypus ne tik bežemiams, bet ir bedarbiams, kad šie galėtų pragyventi neekvodomis viešiesiems darbams skiriamų lėšų²⁴¹. Naujos reformos aktualumą taikliai apibūdino E. Galvanauskas:

Lietuvos žemės ūkis yra ekstensyvus ir dėl to jame per daug žmonių, kurie negali normaliai pragyventi. Todėl Lietuva susidurianti su kasmetinio 20–25 tūkst. gyventojų prieaugio problema (jie neturi darbo ir negali emigruoti).²⁴²

Vėliau buvo raginama naują žemės reformą susieti su socialiniais pertvarkymais, tačiau valstybės valdžia, ypač prezidentas A. Smetona, į naujas agrarines, o kartu ir socialines permainas žiūrėjo itin atsargiai, be to, Vyriausybei teko spręsti su Klaipėdos krašto praradimu ir Vilniaus krašto atgavimu susijusias problemas. Dar 1938 m. neoficialus žemės ūkio ministro, liaudininko J. Krikščiūno siūlymas žemės viršutinę normą mažinti iki 50 ha, prezidento buvo sutiktas itin priešišškai. Anot liudytojų, A. Smetona raginęs geriau apjungti arba darbu aprūpinti Varėnos ir Zarasų ūkininkus, turinčius 1–2 ha žemės²⁴³. Tad matyti, kad lyg ir norėta spręsti dėl nepakankamo gyventojų užimtumo kylančias socialines problemas, bet kartu nenorėta skaldyti jau susidariusio agrarinio ūkinio potencialo.

Socialinis klausimas su žemės klausimu Lietuvoje sietas neatsitiktinai. Agrarinėje visuomenėje įvykdžius žemės reformą, tikėtasi išspręsti ūkines,

²⁴⁰ GRĖSKA J., Lietuvos ūkio raida XX a. pirmoje pusėje ir jos problemos, Vilnius, 1993. p. 12.

²⁴¹ RUDAITIS L., Duokim darbininkams žemės // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 33.

²⁴² VASKELA G., Lietuva 1939–1940 metais, kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką, Vilnius, 2002, p. 157.

²⁴³ MUSTEIKIS K., Prisiminimų fragmentai, Vilnius, 1989, p. 23.

socialines bei ekonomines problemas. Nors iki šiol kalbama apie ekonominę ir net politinę reformos svarbą, bet socialinis veiksnys buvęs gal net svarbiausias. M. Krupavičius, 1919 m. klausdamas, „kokia mums reikalinga laisvė?“, leido suprasti, kad politinė laisvė, kurią Lietuva išsikovojo 1918 m., be „ekonominio-medžiaginio“ žmogaus ar šalies aprūpinimo nėra pakankama. Duodamas pavyzdžius iš konkrečių miesto ir kaimo darbininkų gyvenimo, M. Krupavičius skelbė, kad politinę ir ekonominę laisvę galima pasiekti tik visus gyventojus aprūpinus pastoviu pragyvenimo šaltiniu, o kadangi Lietuva – žemės ūkio kraštas, reikiamas raktas į minimą gerovę yra žemės reforma²⁴⁴. Aptardamas ikireforminę žemės ūkio padėtį politikas ne veltui konstatavo, kad „Lietuvoje kuo ne ketvirta visuomenės dalis neturi pastovaus išimtinio šaltinio“, o kuo daugiau tokių žmonių, tuo daugiau pavojų ir pačiai valstybei. Be to, negalėdami užsidirbti, į užsienį traukia tūkstančiai geriausių Lietuvos darbininkų²⁴⁵. Perfrazuojat vieną pagrindinių žemės reformos tėvų, konstatuotina, kad iš esmės žemės klausimas buvo pamatinis sprendžiant pragyvenimo šaltinio problemą: „Žemės klausimas galimas spręsti ir socialistišku ir agrariniu būdu, bet palikimas didelių ūkių išsprendžia tik ūkines-gamybines problemas, bet neišsprendžia socialinių“. Todėl M. Krupavičius aiškiai įvardijęs ir patvirtinęs ligtolinį mūsų teiginį: „mūsų visuomenės svarbiausia liga – tai žemės klausimas“²⁴⁶. Kito žemės reformos tėvo A. Rimkos atstovaujamos Lietuvos valstiečių sąjungos partijos (iki 1922 m.) programoje rašoma: „iš valstybinio žemės fondo žemė turi būti skirstoma bežemiams ir mažžemiams po tiek, kad žmogus ir šeimyna galėtų išgyventi“²⁴⁷. Taigi matome, kad abu reformos kūrėjai apie ją kalba visų pirma socialiniu, o ne ekonominiu aspektu.

Reforminiam naujų vidutinių ūkių kūrimo pagrindui (taigi iš esmės socialiniam, o ne ekonominiam sprendiniui) pritarė visos pagrindinės politinės Lietuvos partijos, tik dešinieji „Santaros“ nariai pasisakė už stambesnių ūkių

²⁴⁴ KRUPAVIČIUS M., Žemės klausimas Lietuvoje, Kaunas, 1919, p. 4–5.

²⁴⁵ Ten pat, p. 6, 9.

²⁴⁶ Ten pat, p. 21.

²⁴⁷ Lietuvos valstiečių sąjungos programa ir įstatai 1919 m., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 569, l. 6.

kūrimo politiką ekonominiais tikslais. Taigi, net žvelgiant į reformos rengimą, matyti, kad jos esmė taip pat buvo daugiau socialinė, nei ekonominė.

Ekonomistas D. Cesevičius įvykdytas agrarines permainas taip pat traktavo kaip socialines, kadangi, anot jo, daugelis priimtų sprendimų nebuvo ekonomiškai pagrįsti. Vienu tokių ekonomistas įvardija smulkių ūkių skaičiaus išaugimą. Pasak jo, tai naudinga tik socialiniu, bet ne ekonominiu atžvilgiu: „mažų sklypelių savininkai tapo susieti su atitinkama vietove, gavo papildomas pajamas nesezoninių darbų metu ir apskritai turėjo nors ir minimalų, bet garantuotą pajamų šaltinį“²⁴⁸. Jam antrino ir agrarininkas B. Povilaitis, teigdamas, kad pagrindiniu žemės reformos uždaviniu buvęs siekis sukurti ūkius iki 20 ha, galėjusius darbu aprūpinti vidutinę šeimą. Tačiau ūkiai susiformavo keliais hektarais smulkesni, o tai sąlygojo tokių ūkių nerentabilumą, nepakankamą darbo jėgos išnaudojimą²⁴⁹. Sezoninio neužimtumo problema liko. Žiema ir toliau buvo ne eiliniu metų laiku, o sunkmečiu daugeliui Lietuvos šeimų:

Lietuva – žiema...

Lietuva – švilpianti pirkia.

Nykiai be darbo slenka per kiemus

ašarom sodriai skrandos primirkę.²⁵⁰

Daryti tiesioginę išvadą, kad žemės reformos vykdymas smarkiai pasitarnavo užkardant nedarbą negalime, kadangi pati reforma nebuvo tiesiogiai nukreipta nedarbo užkardymui. Tačiau neabejotina, kad ji pristabdė užimtumo problemos sprogimą, nes buvo akivaizdu, kad nieko nedarant mažiausiai 100 tūkst. asmenų būtų papildę realių bedarbių, emigrantų ar beturčių gretas. Šis skaičius būtų dar ilgai tempęs valstybės biudžetą į dugną, didinę socialinių ir ekonominių problemų skaičių.

Šalia žemės reformos ir siekio stabilizuoti gyventojų užimtumo struktūrą administraciškai ribojant gyventojų judėjimus srautus, taikytos ir

²⁴⁸ CESEVIČIUS D., Lietuvos ekonominė politika, Vilnius, 1995, p. 47.

²⁴⁹ POVILAITIS B., Lietuvos žemės ūkis, Torontas, 1988, p.74.

²⁵⁰ RAILA B., Lietuvos žiema // Barbaras rėkia, Kaunas, 1930, p. 20–21.

kitos priemonės. Kurtos ilgalaikės strategijos, pavyzdžiui, profesinio švietimo ir amatininkystės skatinimo. Įvairūs profesiniai kursai, naujų specialybių įgijimas ir panašūs dalykai Lietuvoje dar nebuvo labai populiarūs²⁵¹. Kitaip tariant, imta suvokti, kad nedarbą sąlygoja ne tik kaimo darbininkų perteklius, bet milžiniškas nekvalifikuotos darbo jėgos skaičius apskrityse. Todėl Vyriausybė susirūpino savarankišku ūkininkavimu, verslo, amatininkystės skatinimu.

Manyta, kad visuomenei reikalingas ekonominis, techninis-profesinis švietimas. Žmonės turi žinoti apie modernų ūkininkavimą, įvairių naujovių diegimą, o tai neabejotinai skatintų užimtumą²⁵². Galvota apie ugdymo įstaigų tinklo plėtrą, kadangi Lietuva pagal amatų, namų ruošos, specialiųjų žemės ūkio mokyklų tinklą (tiek profesinių, tiek aukštesniųjų) gerokai atsiliko nuo kitų Europos valstybių²⁵³. Tai rodė, kad Lietuvoje daugelis nekvalifikuotų darbuotojų negalėjo įgyti kvalifikacijos net ir to norėdami. Todėl jau 3 deš. pradėtos sparčiai kurti naujos amatų ir žemės ūkio mokyklos, rengiami įvairiausi kursai, jaunimas skatinamas įgyti vienokią ar kitokią profesiją, specialybę. Tankinant specialiųjų mokyklų tinklą tikėtasi paruošti įvairesnių žemės ūkio specialistų, o dėl to gerėtų Lietuvos žemdirbystės ir gyvulininkystės kokybė. Ne veltui 4 deš. vis labiau plitusi nuomonė, kad kiekvienas darbininkas turėtų mokėti kokį nors, kad ir menkiausią amatą, nes profesinės kvalifikacijos stygius apsunkina pragyvenimą, tokie bedarbiai ilgiau būna be darbo, valstybei jais sunkiau rūpintis. Lietuvoje kildavo net įvairių kursų ir mokymų skatinimo bumai tam tikrai profesijai, amatui ar darbo įgūdžiui išugdyti. Darbo rūmų oficiozas skelbė, kad „geram amatininkui valstybės parama darbo pavidale beveik niekuomet nėra reikalinga“²⁵⁴. Siekiant sumažinti sezoninį nedarbą ir padidinti darbo jėgos panaudojimo efektyvumą, 4 deš. imtas propaguoti „namų pramonės“ gamybos būdas. Siekta,

²⁵¹ Kur sutalpinti tautos prieauglį // Darbininkų atstovybės balsas, 1935 m. gruodis.

²⁵² Ankieta krizes klausimais // Tautos ūkis, 1932, nr. 9; AUDICKAS J., Visuotinio ekonominio švietimo reikalu // Tautos ūkis, 1934, nr. 9.

²⁵³ KAUBRYŠ S., Lietuvos mokykla 1918–1939 m.: galios gimtis, Vilnius, 2000, p. 194–208.

²⁵⁴ Nekvalifikuoti darbininkai // Darbas, 1937, nr. 19.

kad žiemos metu provincijos darbininkai ne sėdėtų be darbo, o namų sąlygomis gamintų įvairius namų apyvokos ar kitus smulkius daiktus, be kurių neapsieinama buityje.

Šiai programai įgyvendinti 1930 m. prie Žemės ūkio rūmų įsteigtas Namų pramonės skyrius, turėjęs išsiaiškinti įvairių namų apyvokos produktų paklausos ir pasiūlos santykį bei skatinti reikalingiausių daiktų gamybą²⁵⁵. Į miestą atvykę buvę žemės ūkio darbininkai susidūrė su kita problema: jiems stigo profesinės kvalifikacijos, daugelis mokėjo dirbti tik paprastus žemės darbus, visiškai netinkamus fabrikuose²⁵⁶, todėl tiek valstybė, tiek savivaldybės kūrė darbo vietas srityse, nereikalavusiose ypatingų profesinių sugebėjimų. Tai nebuvo itin ekonomiška ir rentabilu žinant, kad Lietuvoje per visą tarpukario laikotarpį nuolatos trūko kvalifikuotų darbininkų. Todėl 1933 m. kilo amatų kursų organizavimo idėja, kurią įgyvendinus būtų galima rengti įvairius specialistus: statybininkus, dailides, mūrininkus, krosnininkus, račius ar stalius²⁵⁷. Šių amatininkų trūkumus buvo žymus netgi provincijoje. Todėl visu 1918–1940 m. laikotarpiu apie nekvalifikuotos darbo jėgos profesinį švietimą kalbėta nuolatos:

Reikalinga sudaryti krašte tokią tvarką, kuri duotų galimumą visiems jauniems darbininkams įsigyti reikalingą stažą, nes kitaip susidaro užburtas ratas: yra darbas, bet nėra tinkamų vietinių darbininkų, o darbininkai vėl nėra tinkami, neturi praktikos dėl to, kad negauna atitinkamo darbo, kur turėtų galimybę praktikuotis ir tobulėti. Ir darbdaviai samdosi užsieniečius, o vietiniai darbininkai neturi darbo ir gauna emigruoti; šitas žymiai pagerintų dirbančiųjų ir ieškančiųjų darbo darbininkų socialinę būklę ir sumažintų mūsų gerų jėgų emigraciją užsienin, kuri tuo tarpu neša mūsų tautos ūkiui tiesioginius ir netiesioginius didelius nuostolius.²⁵⁸

Kiek bandymai plėtoti profesinio švietimo reformą netiesiogiai prisidėjo prie nedarbo mažinimo atsakyti sunku, tačiau ilgalaikiai profesinio ugdymo

²⁵⁵ BANIONIENĖ M., Namų pramonė // Amatininkas, 1938, nr. 24; KRIKŠČIŪNAS J., Nedarbo klausimu Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 2.

²⁵⁶ Nedarbas ir kelių taisymas // Savivaldybė, 1925, nr. 11.

²⁵⁷ Inž. A. GRAUROKAS, Kauno m. burmistras, Lietuvos ekonominė krizė ir kova su ja // Savivaldybė. 1933, nr. 11.

²⁵⁸ KUBILIUS A. A., Lietuvos ūkio perspektyvos, Kaunas, 1930, p. 275.

planai buvo itin tinkami, nes bedarbiais beveik visais atvejais tapdavo specialybių neturintys ir žemiausio rango darbininkai.

Taigi jau nepriklausomybės pradžioje šalies intelektualai suprato, kad esmine socialinio klausimo sprendinio dalimi yra žemės reforma – galimas agrarinio nedarbo užkardymas. Įvykdyta žemės reforma ir žemės ūkio modernizacijos procesas stabilizavo Lietuvos provincijos gyventojų skaičių, pagerino darbo jėgos efektyvumą, našumą ir konkurenciją, sukūrė pagrindą tolimesniam žemės ūkio augimui. Nepaisant to, provincijos gyventojų skaičius ir toliau buvo per didelis. Dėl šios priežasties bei noro daugiau užsidirbti Lietuvoje vyko didžiulė sezoninė vidinė migracija iš kaimo į miestą. 4 deš. pabaigoje pirmiausiai tarp visuomenininkų imta svarstyti naujos žemės reformos galimybė, susiejant ją su naujais socialinio klausimo sprendimo variantais.

2.3 Valstybinės ir privačios darbo tarpininkavimo sistemos kūrimasis bei nedarbo statistika

Visi kaip vienas – ir visuomenė, ir valstybė – privalo padėti kovoti su nedarbo kaltininkais, ypač šiuo svarbiuoju momentu, kada tiesiama Lietuvos nepriklausomybei pagrindai ir kada kuriama savarankiška valstybė.²⁵⁹

Kokybiškai nauja Vyriausybės nedarbo mažinimo politika pradėta vykdyti 1919 m. kovą, paskelbus Darbo biržos įstatymą²⁶⁰. Pagal jį darbo biržos turėjo kurtis apskričių ir miestų savivaldybėse, o mažesnieji skyriai net ir valsčiuose. Pagrindinį biržos valdymo organą – komitetą – turėjo sudaryti darbininkų ir darbdavių atstovai, o veiklai vadovauti atitinkamos savivaldybės

²⁵⁹ Kovokime su nedarbu! (skelbimas), 1919 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 995, l. 19.

²⁶⁰ Darbo biržos įstatymas // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919, nr. 7.

paskirtas asmuo²⁶¹. Visos darbo biržos finansuotos iš vietos savivaldybių biudžetų, todėl jų teikiamos paslaugos buvo iš dalies ar visiškai nemokamos²⁶². Institucija, pagal įstatyme numatytas veikimo nuostatas, turėjo būti socialiai itin paslanki ir svariai atstovaujanti esminiams darbdavių, darbininkų ir valstybės interesams. Darbo biržos įstatymas skelbė, kad birža tampa tarpininke, neutralizuojančia galimus darbininkų ir darbdavių konfliktus. Priėmus teisės aktą, Lietuvos valstybė ne tik pradėjo modernią darbo tarpininkavimo praktiką, bet ir pripažino nedarbo problemos egzistavimą apskritai. Darbo biržos įstatyme buvo įvardytos ir nedarbo Lietuvoje priežastys, kurios daugiausiai yra išorinės – pasaulinis ūkio „sujudimas“ ir pramonės „krizis“²⁶³. Įstatymas pirmą kartą apibrėžė ir konkretizavo nedarbo (ir bedarbio) sąvoką²⁶⁴, pirmą kartą buvo pradėtas skirti savanoriškas ir nesavanoriškas nedarbas. Pagal įstatymą, pirmasis atsirandęs, kai darbininkai savo noru atsisako dirbti, pavyzdžiui, reikalaudami geresnio atlygio arba kai jie apskritai nedirba dėl netinkamų darbo sąlygų. Darbo birža skelbė, kad jos pareiga yra padėti tik nesavanoriško nedarbo ištiktiems darbininkams – tiems, kurie ieško, bet uždarbio neranda²⁶⁵. Birža taip pat kėlėsi užduotį sušvelninti nedarbo pasekmes Lietuvoje²⁶⁶. Nagrinėjant nedarbo problemą, ypač svarbu identifikuoti bei išanalizuoti, kaip bedarbį suvokė valstybinės institucijos ir visuomenė. Bedarbio sąvokos apibrėžimas labai reikalingas, nes, anot A. Rimkos, analizuojant socialinius-ekonominius procesus ar jų elementus, nedarbas tirtinas ir nagrinėjamas tik per bedarbį, nes pats nedarbas kaip teorinė sąvoka yra neprieinama, bent jau statistikos metodams²⁶⁷. Todėl svarbu

²⁶¹ Darbininko, darbdavio ir valstybės „susodinimas“ prie bendro stalo anuomet vertintas kaip ypač naujoviškas ir teigiamas reiškinys. Darbo biržoje diegtas principas prieš tai bandytas įgyvendinti įkuriant Darbo tarybą prie Darbo ministerijos // TUČKUS P., Darbininkų klausimu, Vilnius, 1918, p. 18.

²⁶² TUČKUS P., Darbininkų klausimu, Vilnius, 1918, p. 18.

²⁶³ Darbo biržos įstatymai 1919 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 995, l. 65.

²⁶⁴ Nepaisant dėtų pastangų, bedarbio sąvoka kaip statistinių tyrimų objektas buvo apibrėžta neaiškiai, o tai rodo, kad darbo rinka dar nebuvo pakankamai organizuota: MOLIENĖ O., Lietuvos darbo statistikos raida // Lietuvos statistika XX amžiuje, Vilnius, 1999, p. 166.

²⁶⁵ Ten pat, l. 65.

²⁶⁶ GRUŽEVSKIS B., POCIUS A., BANKIETIENĖ V., Lietuvos darbo rinkos statistikos raida // Lietuvos statistikos darbai, 2009, t. 48, p. 44.

²⁶⁷ RIMKA A., Socialekonominė statistika, Kaunas, 1933, p. 456.

suvokti, koks buvo bedarbio teisinis apibrėžimas ir reglamentavimas Lietuvos Respublikoje, kaip ši sąvoka kito ir kiek ji buvo priimtina visuomenei.

Nedarbo apibrėžties nustatymas nebuvo lengvas uždavinys pagrindinėms tuo reikalu suinteresuotoms Lietuvos institucijoms: ministerijoms, departamentams, savivaldybėms ar darbo tarpininkavimo įstaigoms. Kiekviena jų buvo priversta bedarbio reglamentaciją įsprausti į kuo aiškesnius rėmus – tai lėmė ligtolinės bedarbių valstybinės registracijos praktikos nebuvimas, finansinės galimybės ir piliečių teisinis išprusimas.

Pirmą oficialią užuominą apie tai, kas yra bedarbis, randame Darbo biržos įstatyme ir jo išaiškinimuose, skelbiančiuose, kad bedarbiu laikomas asmuo, kuris tam tikrą nustatytą laiką neturi darbo²⁶⁸. Konkretesnių ir specifinių apibrėžties detalių nei pačiame įstatyme, nei taisyklėse nebuvo, todėl bedarbiais save galėjo laikyti visi, kurie nedirbo ir planavo ar siekė darbą susirasti. Plačios apibrėžties ribos rodo optimistines ir deklaratyvias to meto politinių jėgų nuostatas socialinės politikos ir, šiuo atveju, tarpininkavimo įstaigų veiklos atžvilgiu. Manyta, kad darbo biržų veikimo praktikos perkėlimas į Lietuvą savaime žymiai labiau palengvins nedarbo problemas sprendimą.

Po įstatymo priėmimo darbo biržos steigtos gana entuziastingai ir atkakliai, po savivaldybės platintos konkrečios vyriausybės instrukcijos, ką ir kaip atlikti:

Reikia telefonizuoti, telegrafuoti ar kitaip pranešti apie nedarbą konkrečioje vietovėje, vesti aiškią registraciją. Prie biržų organizuoti bedarbių fondą kad sušelpiti siunčiamuosius į darbą bedarbius. Darbdaviui atsisakius priimt atvykusį darbininką – jis privalėjęs sumokėti pastarojo atvykimo išlaidas, kilus nesusipratimams dėl netikslių bedarbio žinių atsakomybė krenta ant darbo biržos vedėjo.²⁶⁹

²⁶⁸ Ponui Darbo Rūmų Pirmininkui l.e darbo rūmų statistikos skyriaus vedėjos, K. Mažuolytės pareiškimas, LCVA, f. 389, ap. 4, l. 9.

²⁶⁹ Apskričių darbo biržoms instrukcija dėl atliekamų reikalavimų 1919 m. rugsėjo 16 d., LCVA, f. 1262, ap.3, b. 36, l. 52.

Darbo biržų skelbimai buvo spausdinami keliomis kalbomis: lietuvių, lenkų ir jidiš – taigi socialinės permainos turėjusios pasiekti ir pagrindines tautines mažumas²⁷⁰.

Savivaldybės, kurios neskubėjo ar nespėjo įkurti tarpininkavimo įstaigų, buvo raginamos kuo skubiau tai padaryti. Pavyzdžiui, 1919 m. Centrinė darbo birža spartino biržos steigimą Ukmergėje – kadangi buvo praėjęs tam duotas terminas, be to, artinosi ruduo, kuomet daug darbininkų nustosią darbo ir tokia svarbiame punkte kaip Ukmergė nebus kam jais pasirūpinti²⁷¹.

Betgi netrukus pamatyta, kad tiek darbdaviai, tiek bedarbiai ne itin aktyviai naudojami valstybinio tarpininko paslaugomis. Darbo ir socialinės apsaugos ministerija praėjus vos keletui mėnesių nuo Darbo biržų įstatymo priėmimo paskelbė: „griežtai visiems darbdaviams ir taip pat privatininkams, valstybinėms ir visuomenės įstaigoms bei įmonėms samdytis darbininkų ir tarnautojų tikrai per darbo biržas, o visi bedarbiai – visi ligi vienam – užsirašytų artimiausiose darbo biržose“²⁷², tačiau įvesti privalomo registravimosi neišdrįso. Savotiškas neryžtingumas sulaukė daug kritikos iš atskirų savivaldybių administracijų (ypač Kauno miesto), nes be privalomos registracijos darbdaviai atsiveždavo darbininkus iš ten, „kur gauna juos pigiau“²⁷³ (be to, atvežtiesiems bent kurį laiką nereikia taikyti jokių socialinių garantijų), o tai tik apsunkino sąlygas mieste gyvenantiems dirbantiesiems. Pačios institucijos vidiniuose susirašinėjimuose savikritikos taip pat netrūko: „Darbo birža yra gavusi žinių, kad provincijoje didelė darbininkų stoka. Būta atsitikimų, kad ūkininkai važiavo į Kauną darbininkų ieškant. Tas apsireiškimas parodo, kad darbo biržos ar ne moka ar ne gali atsiekti savo tikslo“²⁷⁴. Savikritika ir minėtos savivaldybių pastabos atsirado pamatuotai:

²⁷⁰ Skelbimas dėl Ukmergės darbo biržos įsteigimo 1920 m. rugpjūčio 20 d., LCVA, f. 1262, ap.3, b. 39, l. 2.

²⁷¹ Ukmergės miesto komitetui nuo Lietuvos Centralinės darbo biržos vedėjo 1919 m. rugpjūčio 17 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 36, l. 19.

²⁷² Kovokime su nedarbu! (skelbimas), 1919 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 995, l. 19.

²⁷³ Kauno miesto tarybos posėdžio stenograma, 1925 m. gegužės 6 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 408, l. 19.

²⁷⁴ Lietuvos centralinės darbo biržos vedėjo raštas Ukmergės miesto komitetui, 1919 m. rugsėjo 16 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 36, l. 15.

tiek darbdaviai, tiek bedarbiai neturėjo jokio ligtolinio įpročio naudotis tarpininkavimo paslaugomis, tad panašūs paraginimai akyčiau registruoti tapo nuolatiniais. Tačiau situacija iš esmės nepakito visu tarpukariu. Dėl tinkamo Darbo biržos funkcionavimo kovojo ir besiorganizuojanti Lietuvos darbininkija, įvairiose vietovėse kėlusį reikalavimus darbdaviams dėl privalomos dirbančiųjų paieškos tik per darbo biržas²⁷⁵. Kritikuota ir susikūrusių biržų veikla. Pavyzdžiui, 1922 m. Kauno miesto valdybos darbininkų frakcija net abejojo Darbo biržos veiklos naudingumu, nors pat tuo metu skelbta kad, 1922 m. sausio–gegužės mėnesiais Kauno darbo birža nemokamai įregistravo ir padėjo susirasti darbą 1 tūkst. bedarbių²⁷⁶.

Nepaisant minėtų raginimų, darbo jėgos judėjimas ir toliau neretai vykdavo aplenkiant Darbo biržą. Tiesa, paskirose vietovėse darbo biržos tapo bedarbių atstovavimo ir saviraiškos centrais. Pavyzdžiui, 1926 m. Tauragės darbo biržos komiteto vadovybėje įvairių darbininkų profesinių sąjungų atstovai sėkmingai reikalavo, kad biržoms vadovautų tik patys darbininkai²⁷⁷. Į Darbo biržos komiteto posėdžius būdavo išsikviečiamas miesto burmistras, pramonininkų atstovai, o bedarbių delegatai nuolatos lankydavosi savivaldybės valdybos posėdžiuose. Naudodamiesi komiteto teikiama tribūna, profesinių sąjungų atstovai kėlė reikalavimus dėl privalomo darbininkų įdarbinimo tik per Darbo biržą, o savivaldybė raginta pradėti kanalizacijos tiesimo darbus įdarbinant tik Darbo biržoje registruotus bedarbius. Tuomet Lietuvoje bedarbiai mėgo drąsius ir kartu deklaratyvius reikalavimus, pavyzdžiui: „kad būtų visiems bedarbiams duodama darbo“, „kad būtų duodama piniginė pašalpa“²⁷⁸. Ilgainiui, silpstant darbo biržų kūrimosi bumui, tokie šūkavimai išnyko.

²⁷⁵ Tauragės darbo biržos posėdžio protokolas, 1926 m. rugsėjo 11 d., LCVA, f. 1746, ap. 1, b. 76, p. 1.

²⁷⁶ Socialės Apsaugos skyriaus vedėjo raštas Kauno miesto burmistrui dėl darbininkų frakcijos paklausimo 1922 m. birželio 22 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 219, l. 1–2.

²⁷⁷ Tauragės miesto bedarbių susirinkimo protokolas, 1926 m. birželio 9 d., LCVA, f. 1746, ap. 1, b. 76, p. 75.

²⁷⁸ Ištrauka iš Bendrosios darbininkų profesinės s-gos Tauragės skyriaus visuotinio narių susirinkimo protokolo, 1926 m. rugpjūčio 29 d., LCVA, f. 1746, ap. 1, b. 76, p. 7; Tauragės miesto bedarbių susirinkimo protokolas, 1926 m. lapkričio 29 d., ten pat, l. 32.

Negalima sakyti, kad darbo biržų idėja nepasiteisino dėl finansinių išteklių trūkumo – biržų išlaikymas daug nekainuodavo. Štai 1928 m. Šiaulių darbo biržos metiniam išlaikymui buvo skiriama 8,6 tūkst. Lt, o tai sudarė tik iki 0,7 % visų miesto savivaldybės išlaidų²⁷⁹. Kauno birža išleisdavo dar mažesnę sumą, joje dirbo tik du darbuotojai – vedėjas ir kurjeris²⁸⁰. Kita vertus, ir pačios biržos turėjo tam tikrų pajamų, kuriomis dengdavo dalį išlaidų. Nors ir skelbta, kad Kauno valstybinė darbo tarpininkavimo įstaiga neatsieina daug miesto lėšų, bet tai dar nereiškė gero jos funkcionavimo. Užteko tik pasidairyti į pačios biržos aplinką, patalpas. Ne veltui įstaigos vedėjas 1924 m. vidaus reikalų „ministeriui“ skundėsi:

Dėl mažutėlio ankštaus kambario, kurio didumas 3 x 4 mt. ir dar suolų pristatyta, pasėkmingas veikimas ir publikos pritraukimas yra tiesiog negalimas. Darbdavys atėjęs į darbo biržos raštinę vos vargais negalais prisigrūda prie registracijos stalo, o prisigrūdęs labai nejaukiai jaučiasi kvėpuodamas tvankiu – sugadintu oru, kuris prisidaro nuo bedarbių prakaito ir kvėpavimo, taip kad net bedarbiai stengiasi daugiausiai darbdavius gatvėje gaudyti.²⁸¹

Vėliau, norėdami pagerinti savosios įstaigos prestižą, bedarbiai prašė įrengti krosnelę vandens užvirinimui²⁸². Darbo biržos aplinkos nepuošė – ne tik gatvė, garsėjusi laisvo elgesio moterų dislokacija²⁸³, bet ir pastatas, kuriame įstaiga buvo įsikūrusi. Ši vieta charakterizuota taip: „[N]amas kur yra darbo birža gyvena pilietis, kuris užlaiko pas save prostitutas, jos kliudo darbui ir tvirkina darbininkus, kurie čia lankosi“²⁸⁴.

Visgi kartais darbo biržoms lėšų pritrūkdavo. Susidūrusios su finansinėmis problemomis, savivaldybės neskubėjo vykdyti Darbo biržos įstatymo. Galima spėti, kad kai kurios savivaldybės darbo biržų įkūrimą apskritai vertino kaip nereikalingą žingsnį. Todėl ilgainiui visoje Lietuvoje

²⁷⁹ Iš Šiaulių miesto savivaldybės darbuotės // Darbo balsas. 1929, nr. 16.

²⁸⁰ Kauno miesto savivaldybės 1926 m. etatai ir tarnautojų atlyginimų lentelė, KAA, f. 219, ap. 1, b. 436, l. 18.

²⁸¹ Darbo biržos vedėjo raštas miesto valdybai 1924 m. gegužės 27 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 67, l. 145.

²⁸² Kauno miesto tarnaičių pageidavimas miesto darbo biržos komitetui 1926 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 91, l. 28.

²⁸³ Kauno miesto Darbo biržos vedėjo pareiškimas, 1924 m. gegužės 12 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 67, l. 54.

²⁸⁴ L. e. p. burmistro raštas Kauno miesto milicijos vadui, 1922 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 14, l. 59.

teliko trys funkcionalios tokio pobūdžio įstaigos – Kaune, Šiauliuose ir Panevėžyje²⁸⁵. Su finansinėmis problemomis susidurta ir jau įsteigtose darbo biržose, biržų komitetai dėl lėšų trūkumo buvo priversti taikyti rinkliavas darbdaviams ir bedarbiams²⁸⁶ ar net organizuoti loterijas²⁸⁷. Apskritai matyti, kad Darbo biržai numatytos funkcijos (išskyrus tarpininkavimą, o vėliau – bedarbių registravimą) nepriėjo, savivaldybių socialinės apsaugos skyriai, nekurdami papildomų etatų ir tarnybų, patys imdavosi registruoti bedarbius. O praėjus keleriems metams veikusios darbo biržos ėmė stengtis nusikratyti papildomo, įstatymu numatyto vykdyti, tačiau realiai neveikiančio veiklos balasto: pavyzdžiui, 1925 m. Kauno darbo biržos statute bandyta palikti tik darbo tarpininkavimo funkcijas, išbraukiant darbdavių ir darbininkų santykių reguliavimo reikalus. Vis dėlto toks siūlymas miesto valdžios buvo atmestas²⁸⁸.

Darbo biržų nebuvimą turėjo kompensuoti savivaldybės. Jau 1921 m. sugalvota prie kiekvieno valsčiaus ar miesto savivaldybės steigti Socialinės apsaugos komisijas²⁸⁹ – bedarbių komisijas²⁹⁰, kurių vienas tikslų buvo rūpintis darbo suieškojimu bedarbiams²⁹¹. Ilgainiui miestuose bedarbių registracijos ir darbo tarpininkavimo funkcijas pamažu perėmė savivaldybės.

Darbo biržų veikla kritikuota, ją siekta reformuoti, vėliau siūlyta pasižvalgyti plačiau – pažiūrėti, kaip tokios įstaigos funkcionuoja užsienyje. Pavyzdžiu laikyta Karaliaučiaus valstybinė darbo tarpininkavimo įstaiga: „nuvažiuokime Karaliaučium ir pamatysime, kokia ten birža yra“²⁹². 1926 m.

²⁸⁵ BALEVIČIUS Z., Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1960, p. 185.

²⁸⁶ Nuo 1924 m. Kauno darbo biržoje įvestas tarpininkavimo mokestis, darbdaviai mokėdavę 2, o bedarbiai 0,5 Lt // Kauno Darbo biržos vedėjo pareiškimas, 1924 m. vasario 5 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 67, l. 13.

²⁸⁷ Darbo biržos loterija 1926 m., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 47, l. 9.

²⁸⁸ Kauno miesto tarybos 1925 m. birželio m. 17 d. posėdžio stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 420, l. 44.

²⁸⁹ Komisijas būtų sudarę valsčiaus valdybos ar tarybos atstovai, labdaros ir profesinių organizacijų atstovai.

²⁹⁰ Kaune 1924–1925 m. savivaldybės sudaryta bedarbių komisija registravo bedarbius ir dubliavo Darbo biržos veiklą // Kauno miesto tarybos posėdžio stenograma, 1925 m. sausio 28 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 397, l. 10.

²⁹¹ Lietuvos labdarybės ir šelpimo organizacijų atstovų suvažiavimo Kaune 1921 m. sausio 15 d. protokolai, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 22, l. 7–8.

²⁹² Kauno miesto tarybos 1925 m. birželio m. 17 d. posėdžio stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 420, l. 27.

Savivaldybių departamento vyriausiasis revizorius, tikrindamas Kauno darbo biržą, konstatavo, kad biržoje surinktos žinios apie bedarbius yra netikslios, nėra nuoseklios registracijos sistemos²⁹³. Vėliau, darbo biržoms nesugebant atlikti esminių joms pavestų funkcijų, pasigirsdavo raginimų pradėti nuoseklų institucijos reformavimą ir veiklos tobulinimą. Daug rimtų svarstymų kilo 1932 m. diskutuojant apie siekiamybę įkurti bendrą ir stiprią darbo tarpininkavimo instituciją²⁹⁴. 1935–1936 m. būta diskusijų dėl poreikio steigti Centrinę darbo biržą, buvo svarstoma išplėsti šios institucijos funkcijas nuo darbo parūpinimo iki labdaros teikimo ir šalpos. Darbo biržoms keliami reikalavimai kiekvienais metais griežtėjo: buvo norima atsijoti tikruosius bedarbius nuo „šmugelių“, o registraciją padaryti privaloma²⁹⁵. Siekta, kad naujosios darbo biržos taptų atsakingos ne savivaldybėms, o tiesiogiai valstybei²⁹⁶. Pradėjus vykdyti viešuosius darbus bei didinant jų apimtį, tarpininkavimo funkcija vis labiau liko nuošalyje, o bedarbių užimtumu tiesiogiai daugiau rūpinosi Vyriausybė, o ne vietos valdžia ir jų išlaikomos darbo biržos. Valstybinių darbo tarpininkavimo institucijų nepopuliarumą liudija ir 4 deš. pabaigoje provincijoje steigti darbo biurai. Šie turėjo registruoti ir valstybės mastu racionaliai paskirstyti žemės ūkio darbininkų pasiūlą ir paklausą, tačiau savo pareigą atlikdavo tik iš dalies, nes vietos ūkininkai nuo seno buvo įpratę darbininkų ieškoti artimesnėse apylinkėse, kur bent kiek pažinojo būsimą samdinį arba galėjo nesunkiai apie jį susižinoti. Į minėtus biurus ypač atsargiai kreipdavosi aplinkinių apskričių žemdirbiai, nes nepasitikėjo neišbandytais darbininkais²⁹⁷.

Savivaldybėse įkurtų darbo biržų veikla ir rezultatai gerokai skyrėsi, nes darbo kokybę lėmė ne tik įstaigos vadovybė, darbininkų ar darbdavių požiūris,

²⁹³ Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento vyriausiojo revizoriaus aktas dėl Kauno darbo biržos 1926 m. gruodžio 30 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 91, l. 78.

²⁹⁴ VILŪNAS VI., Padėkime kovoti su nedarbu miestuose // Darbo žinios, 1935 m. gruodžio 22 d.

²⁹⁵ Darbo biržų uždaviniai // Savivaldybė, 1936, nr. 9; Reikalinga Centralinė darbo birža // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 3.

²⁹⁶ Reikalinga centralinė darbo birža // Darbininkų atstovybės balsas, 1935 m. vasario 1 d; Kaip kovojama su nedarbu? // Ten pat., balandžio 1 d.

²⁹⁷ GARMUVIENĖ O., Žemės ūkio darbininkės ūkininkų ūkiuose Biržų apskrityje // Lietuvos žemės ūkio akademijos metraštis, 1938, t. XII, sąs. 1, l. 87–88.

bet ir vietinė valdžia. O vietinės valdžios vertinimą rodo ne tik daug kur apskritai neįsteigtos darbo biržos, bet ir įsteigtųjų neprofesionalumas registruojant bedarbius. Aplaidų bendros bedarbių registravimo sistemos veikimą rodo ir pačių darbo priežiūros institucijų dokumentai, kuriuose nuolatos užsimenama apie poreikį suvienodinti nedarbo reglamentaciją ir pagaliau pradėti vesti bedarbystės mastus atspindinčią statistiką²⁹⁸.

Darbo biržos reformuoti ir reanimuoti taip ir nepavyko. Galiausiai 1940 m. pradžioje buvo priimtas įstatymas Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti, o darbo biržos ir jų veiklą reglamentavęs įstatymas (galiojęs nuo 1919 m.) buvo panaikinti²⁹⁹.

Buvo pavyzdžių, rodančių, kad Darbo birža kaip institucija galėjo tapti žymiai naudingesnė. Plėtojantis Kauno ekonominiam gyvenimui, šis miestas sutraukdavo vis daugiau darbininkų, smarkiai išaugo tiek darbo paklausa, tiek ir pasiūla. Nepaisant oficialios Darbo biržos veikimo, atsirasdavo vis daugiau privačių įdarbinimo agentūrų ar net pavienių asmenų (vadintų „bedarbių motinomis“³⁰⁰), tiek legaliais, tiek nelegaliais būdais įsiliejusių į miesto socialinį-ekonominį gyvenimą. Nelegalios įdarbinimo įstaigos, darbininkų vadintos „faktorkomis“, veikė visu tarpukariu. „Faktorkų“ atsiradimą iš dalies lėmė ir neefektyvus valstybinės Darbo biržos veikimas. Darbo biržoje registracija taip ir liko neprivaloma, tarp darbdavių ir darbininkų ji buvo nepopuliari ir dėl biurokratijos ir nepaslinkumo. Pačios įstaigos įdarbinimo efektyvumas privačiame sektoriuje buvo gana menkas, o ir valdžia (šiuo atveju Kauno) ne kartą pastebėjo, kad bedarbiai keliauja į įvairias labdaringas organizacijas ar tiesiogiai pas darbdavius, bet tik ne į Darbo biržą³⁰¹.

Nepaisant susidariusios situacijos, esminiu Darbo biržos privalumu, leidusiu įstaigai gyvuoti, buvo nemokamai ar beveik nemokamai teikiama

²⁹⁸ Darbo rūmų statistikos skyriaus vedėjos Mažuolytės laiškas Darbo Rūmų pirmininkui 1937 m. gruodžio 21 d., LCVA, f. 389, ap. 1, b. 9, l. 102–104; Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamento vyriausiojo revizoriaus aktas dėl Kauno darbo biržos 1926 m. gruodžio 30 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 91, l. 78.

²⁹⁹ Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymas // Vyriausybės žinios, 1940, nr. 703.

³⁰⁰ Bedarbių motinos // Lietuvos žinios, 1922, nr. 219.

³⁰¹ Kauno miesto valdybos posėdžio 1922 m. vasario 2 d. protokolai, LCVA, f. 379, ap. 2, b. 567, l. 25.

tarpininkavimo paslauga. Šis privalumas turėjęs nulemti Darbo biržos populiarumą prieš privačias agentūras ir tarpininkautojus, už paslaugas imdavusius nemenkus pinigus³⁰² arba dalį pirmosios algos³⁰³. Neretai privačios tarpininkavimo įstaigos kaltintos tuo, kad pasiimdavo bedarbių pinigus, o realaus darbo nesuteikdavo. Darbo biržos atstovai ne kartą įspėjo tiek darbdavius, tiek darbininkus, kad šie saugotųsi „faktorkų“, kurios išnaudodavusios bedarbius „iki kruvinių ašarų“³⁰⁴. Tačiau, nepaisant Kauno savivaldybės pastangų ir noro reguliuoti ar uždaryti darbo biržų konkurentes, to taip ir nepavyko padaryti³⁰⁵. Alternatyvi įdarbinimo rinka dėl nemenkos pasiūlos išliko iki pat 5 deš.

Kadangi įdarbinimo agentūros veikė per visą tarpukarį, savivaldybės su šiuo reiškiniu nuolatos susidurdavo ir net kovodavo. Pirmųjų privačių tarpininkavimo įstaigų veikla buvo glaudžiai susijusi su emigracijos biurais. Pavyzdžiui, pirmieji darbo agentai³⁰⁶ Kaune atsirado apie 1923 m., užrašinėjant darbininkus vykti darbams... į Japoniją. Pasiūlymu susigundė ne vienas asmuo, tačiau agentai juos apgavo, pasiimdami reikalaujamas sumas ir prapuldami. 1925 m. Kaune Marijaškos „faktorka“ verbavo darbininkus į Prancūziją žemės ūkio darbams. Susigundę galimu 150 frankų mėnesiniu atlygiu, į Kauną plūdo provincijos darbininkai, taip apsunkinę socialinę miesto būklę³⁰⁷. Tuo pasinaudojo darbininkų verbavimo kontoros, dalį apgautų ir į užsienį neišvykusių darbininkų įdarbindamos mieste už 44 Lt mėnesinį atlygį³⁰⁸.

Atslūgus pirmai emigracijos bangai bei intensyvėjęnt Kauno darbo biržos veiklai, dalis privačių tarpininkavimo agentūrų žlugo arba turėjo mažinti savo teikiamų paslaugų įkainius, siekusius iki 15 Lt už paslaugą³⁰⁹. Vėliau,

³⁰² Socialės Apsaugos skyriaus vedėjo raštas Kauno miesto burmistrui dėl darbininkų frakcijos paklausimo 1922 m. birželio 22 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 219, l. 1.

³⁰³ ULYTĖ–GRIGELEVIČIENĖ V., Kaip tarpukariu kovota su nedarbu // IQ, 2011, nr. 11.

³⁰⁴ Darbo birža ir „faktorkos“ // Lietuva, 1924, nr. 81.

³⁰⁵ Ten pat, p. 68.

³⁰⁶ NERAMUOLIS V., Rūpinkimės bedarbiais // Darbininkas, 1924, nr. 34, p. 1.

³⁰⁷ Kauno miesto tarybos posėdžio stenograma, 1925 m. rugsėjo 10 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 419, l. 12.

³⁰⁸ Darbininkų, norinčių vykti į Prancūziją, žiniai // Darbininkas, 1924, nr. 48, p. 2.

³⁰⁹ Kauno miesto tarybos 1925 m. birželio 17 d. posėdžio stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 420, l. 27.

stabilizavusis bedarbių skaičiui, dalis „faktorkų“ prisitaikė prie naujų rinkos sąlygų ir dirbo toliau.

Problemų dėl privačių darbo agentūrų, žinoma, būta ir vėliau. Pavyzdžiui, 1926 m. pabaigoje Kauno miesto tarnaitės kreipėsi į Seimą, prašydamos uždrausti privačių įdarbinimo agentūrų ir atskirų asmenų tarpininkavimą, nes jie iškreipia visą tarpininkavimo rinką, ima didžiulius pinigus iš tarnaičių už „darbo prirodymą“ bei skleidžia tarp darbdavių gandus, kad Darbo biržoje registruojasi tik ištvirkusios ir nesąžiningos bedarbės³¹⁰. Tarnaičių skundus išskiriame neatsitiktinai, nes „faktorkos“, be minėtų sąsajų su emigracijos kontoromis, užsiiminėjo daugiausia tarnaičių įdarbinimu. Už tokį patarnavimą agentūros ėmė 2–15 Lt iš kiekvienos darbo ieškančios tarnaitės, o darbdaviai privalėdavo sumokėti dar 5–25 Lt³¹¹. Neretai „faktorkų“ atstovai naudodavosi atvykusiųjų iš provincijos patiklumu bei siekiu žūtbūt susirasti darbą.

Kriziniu laikotarpiu, 1933–1934 m., į miestus plūstelėjus kaimo darbininkams agentūrų veikla vėl suintensyvėjo. Tai lėmė ne tik krizė, bet ir valstybinės Kauno darbo biržos reorganizavimas. Naujos 1934 m. bedarbių registracijos taisyklės nurodė, kad birža metus netarpininkaus ieškant darbo, jei bedarbis tris kartus atsisakys gauto darbo arba tris sykius bus pašalintas iš jo kaip netinkamas. Be to, sugriežtintas ir gyvenamosios vietos cenzas. Kadangi nauji atvykėliai šių kriterijų atitikti negalėjo, o darbo reikėjo, atsiradusią nišą vėl užpildė „faktorkos“. Žinia, dažnai akcentuota, kad privačių įdarbinimo agentūrų surasti darbai būdavę pačios blogiausios kokybės, dažniausiai šeimose, nesirūpinančiose savo darbininkais, tačiau tokius spaudos pranešimus reikėtų vertinti kritiškai – sunku patikėti, kad visą laiką klientus apgaulinėjanti agentūra būtų radusios tiek lengvatikių.

Privačiu įdarbinimu dažniausiai užsiimdavo tautinių mažumų, ypač žydų verslininkai. 1934 m. lyg ir skūstasi, lyg ir apgailestauta, kad beveik

³¹⁰ Kauno tarnaičių prašymas Jo Ekselencijai III Lietuvos Seimo pirmininkui parašytas 1926 m. rugsėjo 20 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 91, l. 24.

³¹¹ Ten pat, l. 29.

„visos faktorkos svetimtautės, daugiausiai žydiškos“³¹². Galbūt šis tautinis verslo akcentas galėjęs lemti ne itin palankią viešąją nuomonę apie privačius įdarbinimo biurus.

Darbo birža buvo itin naujoviškas ir novatoriškas Lietuvos Vyriausybės žingsnis formuojant savąją socialinę politiką, tačiau pačios institucijos įkūrimas dar negarantavo modernaus darbo tarpininkavimo atsiradimo. Ilgainiui paaiškėjo, kad bene vienintele darbo biržų veikla liko bedarbių registravimas. O daug svarbesnės – darbo jėgos srautų reguliavimo, darbo vietų registracijos ir jų viešinimo, tiesioginio tarpininkavimo tarp darbdavių ir bedarbių – funkcijos beveik nepriėjo. Tai nulėmė ne nepakankamas valstybės dėmesys ar išskirtinis darbdavių ir bedarbių noras sabotuoti Darbo biržą. Tiesiog darbo santykiai Lietuvoje dar nebuvo tiek išsirutulioję, kad tiek bedarbiai, tiek darbdaviai būtų jautę pareigą registruotis tik Darbo biržoje, o tarpininkavimo paslaugų poreikis apskritai egzistavo tik keliuose didžiuosiuose miestuose. Todėl darbo biržos sėkmingai ir veikė tik toje terpėje, kur buvo aktyvi darbo jėgos migracija ir ekonominė konkurencija. Mažesniuose Lietuvos miestuose darbo biržos neįsitvirtino ne dėl nepakankamo valstybės ar savivaldos dėmesio, bet dėl nepribrendusios socialinės ir ekonominės padėties. Šios priežastys sąlygojo, kad valstybinės Darbo biržos galia nebuvo didelė, bedarbių registravimo funkciją natūraliai perėmė savivaldybės, o didėjant viešųjų darbų apimtims ir didžiąją dalį darbo biržose registruotų bedarbių siunčiant į juos, esminė tarpininkavimo funkcija tapo nebereikalinga. Vis dėlto tokio tipo institucijos poreikis egzistavo – tai rodo privačių darbo tarpininkavimo įstaigų atsiradimas. Šios veikė efektyviau ir kryptingiau, todėl išsilaikė visu tarpukariu. Tačiau net ir privačios iniciatyvos teišsiskleidė keliuose Lietuvos didmiesčiuose – tai tik patvirtina teiginį, kad kitur darbo santykių ir paieškos procesai veikė tiesiogiai ir apsiėjo be jokio tarpininkavimo.

³¹² Brazdžionytė Ap., Darbininkų globėjai – išnaudotojai, 1934 m. lapkričio 1 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 967, l. 137.

Bedarbių statistika. Turimos nedarbo statistikos apibendrinimas yra gana keblus dėl įvairių priežasčių. Nepaisant to, kad dar 1919 m. vietinės darbo biržos buvo įpareigosios kas savaitę siuntinėti pranešimus ir apyskaitas iš savo veikimo³¹³, realybėje šie įpareigojimai nebuvo vykdomi. Paradoksaliai atrodo savivaldybės, neužregistravusios nė vieno bedarbio, nors kaimyninėse apskrityse ar valsčiuose fiksuojamas nemažas nedarbas. Rastume atvejų, kai bedarbiai nebuvo registruojami sąmoningai, kadangi savivaldybė tuo metu neturėjo lėšų nei bedarbių pašalpoms, nei viešiesiems darbams. Čia „pavyzdine“ taptų Joniškio miesto burmistro A. Gedvilos ataskaita apskrities valdybai, skelbianti, kad bedarbių registracija nevedama, todėl tikslus bedarbių skaičius nežinomas³¹⁴. Peržvelgus 1924 m. Darbo inspekcijos duomenis apie bedarbių padėtį atskirose apygardose matyti, kad bedarbiai fiksuoti tik penkiose iš jų. Pavyzdžiui, kiek įtartina atrodo Alytaus, Telšių ar Raseinių apygardų ataskaitos, informuojančios, kad bedarbių nėra, kai tuo pačiu laikotarpiu Rokiškio apygardoje jų fiksuota net iki 4 tūkst.³¹⁵ Panaši padėtis išliko ir vėliau. 1928 m. spalio–gruodžio duomenimis Marijampolėje, Tauragėje, Vilkaviškyje ir Telšiuose bedarbių neužregistruota, o Šiauliuose, Raseiniuose ir Kretingoje jų buvo nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų³¹⁶. Tik Šiauliuose, Kaune ir Klaipėdoje nedarbo mastas matuotas kruopščiau – tai rodo nuoseklios ataskaitos ir logiškos skaičių sekos jose. Sekti darbininkų srautus pagal Socialinio draudimo valdybos duomenis taip pat negalime, nes tarp jos dokumentacijos yra išlikę šimtai administracinių nutarimų, skelbiančių apie baudas darbdaviams, kurie, pažeisdami Ligonių kasų įstatymą, savo darbininkų

³¹³ GRUŽEVSKIS B., POCIUS A., BANKIETĖNĖ V., Lietuvos darbo rinkos statistikos raida // Lietuvos statistikos darbai, t. 48, 2009. p. 44.

³¹⁴ Joniškio miesto burmistro ataskaita Šiaulių apskrities valdybai apie bedarbystę Joniškyje 1933 m., LCVA, f.1626, ap. 2, b. 94, l. 13.

³¹⁵ Statistinės žinios apie darbo padėtį atskirose darbo inspekcijos apygardose (Kauno, Utenos, Alytaus, Marijampolės, Vilkaviškio, Šiaulių, Rokiškio, Panevėžio, Raseinių ir Ukmergės) 1924 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 948, l. 13, 21, 40, 92, 127, 163, 175, 181.

³¹⁶ Šiaulių, Marijampolės, Tauragės, Vilkaviškio, Telšių, Raseinių, Kretingos miestų ir apskričių savivaldybių vyriausio darbo socialinės apsaugos inspektoriaus, darbo inspekcijos žinios apie bedarbius ir viešųjų darbų organizavimą 1928 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 2–152.

iš viso neregistravo arba juos nuolatos perregistruodavo siekdami išvengti mokesčių³¹⁷.

Tad dėl nenuoseklios, padrikos ir net ne visą valstybės teritoriją apimančios statistikos daryti konkrečias išvadas apie nedarbo lygį ir jo kaitą Lietuvoje neįmanoma iki pat 1935-ųjų. Galima matyti tik paskiras užimtumo kryptis ir bedarbių amžiaus, profesijos ar išsilavinimo pjūvius.

Kritiškumo reikalauja ir tos apskričių savivaldybės, kurios iš pirmo žvilgsnio registraciją vedė stropiai, sistemiškai pateikdavo nedarbo ataskaitas. 1928 m. Kretingos bedarbių ataskaitose matyti, kad biržoje užsiregistravusiųjų ir darbą susiradusiųjų skaičiai neatitinka, be to, nesutampa atskirų mėnesių pabaigos ir pradžios duomenys³¹⁸. Esant tokiai situacijai susidaro įspūdis, kad ataskaitos kartais siųstos tik dėl formalumo. Ypač sunku užčiuopti nedarbo kaitos pokyčius apskričių savivaldybėse, kuriose nebuvo didesnių miestų – čia bedarbiai (jei tokių ir būta), nesitikėdami gauti darbo, registruodavosi retai, o ir pačios savivaldybės tą daryti neskatino³¹⁹. Net Kaune 1927 m. (ir vėliau) susidarė paini situacija, kai tas pats darbininkas iš Darbo biržos būdavo po 2–3 kartus siunčiamas į potencialias įdarbinimo vietas. Vienoje negavęs darbo, bedarbis naujai perregistruojamas nebūdavo, todėl įdarbintų asmenų skaičius statistikoje atrodydavo daug didesnis, negu buvo iš tikrųjų³²⁰. Kita vertus, net ir aiški statistika ne visada atsako į konkrečius klausimus. Pavyzdžiui, 1938 m. Kaune užregistruota per 11 tūkst. bedarbių, tačiau pabrėžiama, kad naujų, o ne kelis kartus vis persiregistravusių būta tik apie 40 %. Dažnai neaišku, ar statistinėse suvestinėse pateikiamas tik užsiregistravusiųjų (nesvarbu kelintą kartą) skaičius, ar konkrečios dienos duomenys, ir panašiai. Pažymėtina, kad nedarbo lygio pagal šiandien visiems gerai žinomą formulę $U_r = U / LF \times$

³¹⁷ Pavyzdžiui, žr.: Vyriausiosios Socialinio Draudimo V–bos administracinių baudų nutarimai 1936 m. nr. 1–50 ir 201–250, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 811, 815.

³¹⁸ Kretingos Apskritis bedarbių registracijos apskaitos lapas už 1928 m. sausio mėn., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 8, l. 1.

³¹⁹ Bedarbės moterys ir viešieji darbai. Darbo knygelių įvedimo proga // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 1.

³²⁰ Savivaldybių veikimas // Savivaldybė, 1927, nr. 5.

100 %³²¹ niekas neskaičiavo. Įvairių valstybės įstaigų ar visuomeninių organizacijų oficialiai registruojamas nedarbas neatitiko realios situacijos, nes bedarbių skaičius dažnai priklausė nuo savivaldos institucijos finansų, skirtų kovai su nedarbu, arba nuo to, kaip gerai savo darbą atlikdavo atskirų apygardų darbo inspektoriai. Nedarbo statistika kito net ir dėl visuomenės suvokimo, kas yra bedarbis. Apskritai, 1927 m. „Lietuvos ūkis“ konstatavo, kad ligtolinis statistinių žinių kaupimas yra netikslus ir niekam nereikalingas³²².

Taigi darnios bedarbių registravimo sistemos Lietuvoje (išskyrus Klaipėdos kraštą) nebuvo iki 4 deš. vidurio – vienur bedarbius registravo darbo biržos, kitur valsčių, miestų ar apskričių savivaldybės, galiausiai dalyje savivaldybių bedarbių nebuvo arba jų skaičiaus niekas nefiksavo. Spaudoje periodiškai pasirodydavo informacija apie esamus oficialius ir neoficialius bedarbius, neaiškų nedarbo lygį, tačiau ar šios žinutės atliepė tikrąją socialinę Lietuvos būklę, ar tik referavo Vakarų spaudą, nėra aišku. 1925 m. vidaus reikalų ministras A. Enziulaitis pareiškė, kad „bedarbių klausimas virto pas mus gan opiu“, prašė darbo inspektorių kaupti statistiką ir žinias apie bedarbių padėtį, nedarbo priežastis³²³. Visuotinę registraciją bandyta įvesti ir 1927–1928 m., tačiau galiausiai pripažinta, kad VRM to padaryti nesugeba, ir nuo 1928 m. Lietuvoje neliko jokios nedarbo statistiką kaupusios institucijos³²⁴. Tik nuo 1935-ųjų šie duomenys tapo mažiau chaotiški, konkretesni ir tikslesni, jie imti skelbti oficialiuose statistikos leidiniuose.

Sovietmečiu buvo paplitusi nuomonė, kad tarpukariu egzistavo mažesnioji oficialiai registruotų ir didžiulė (gal net sistemiškai slėpta) neoficialių bedarbių armija. Slėpimo tikslas, anot sovietinės istoriografijos, aiškus – nuo visuomenės paslėpti realius skaičius, bedarbių sąskaita taupyti biudžetą, pasipelnyti iš bedarbių juos pigiai samdant į viešuosius ar kitus

³²¹ U_r – faktinis nedarbo lygis, U – bedarbių skaičius, LF – darbo jėga.

³²² Nedarbo daviniai Lietuvoje 1927 m. // Lietuvos ūkis, 1927, nr. 12.

³²³ VRM raštas visų apygardų darbo inspektoriams 1925 m. sausio 26 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b.158, l. 15.

³²⁴ Nedarbas ir jo statistika Lietuvoje // Lietuvos ūkis, 1928, nr. 5.

darbus³²⁵. Sovietinių istorikų duomenimis, 4 deš. pabaigoje Lietuvoje būta apie 29 tūkst. bedarbių (prijungus Vilnių prie jų prisidėjo dar 53 tūkst.), o „atkūrus“ sovietinę valdžią jų „priregiuota“ jau iki 109 tūkst.³²⁶ Iš pažiūros panašiai teigė ne tik komunistai, bet ir valstybinių politinių jėgų atstovai dar iki 1940-ųjų, tačiau pastarųjų požiūris buvęs kitoks. Ekonomistas J. Krikščiūnas 1933 m. pastebėjo, kad Lietuvoje gali būti net 50–60 tūkst. bedarbių miestuose ir miesteliuose bei apie 250 tūkst. – provincijoje³²⁷, tačiau čia pat patikslino, kad į šį skaičių įeina laikinai netekę darbo padieniai darbininkai, taip pat provincijos darbininkai, esant nedarbui pragyvenantys iš savo smulkių ūkelių, ir visi kiti „pusiau bedarbiai“, kurie nė vienoje šalyje nebūtų traktuojami kaip oficialūs bedarbiai. Todėl natūralu, kad didžioji jų dalis nebuvo registruojami, tačiau apie galimas „pusiau bedarbystės“ pasekmes, anot ekonomisto, kalbėti būtina. Apie didžiausius nedarbo skaičius provincijoje kalbėjo ekonomistas A. Baltrušaitis, anot jo, „pusiau bedarbių“ Lietuvoje galėjo būti net apie 0,5 mln.³²⁸. Būta ir kitokių skaičiavimų. V. Gustainis 1926 m. teigė, kad sunkiausiu metu – žiemą – Lietuvoje gali būti 10–20 tūkst. bedarbių³²⁹. „Lietuvos ūkis“ 1927 m. konstatavo, kad šalyje, įskaitant Klaipėdos kraštą, yra apie 8 tūkst. bedarbių³³⁰, bendrais Savivaldybių departamento ir profesinių sąjungų duomenimis 1927 m. Lietuvoje galėjo būti apie 10 tūkst. bedarbių, VRM 1938 m. duomenimis – iki 9 tūkst., o „Sveikata ir darbas“ 1935 m. kalbėjo apie 8 tūkst.³³¹ Pagal oficialią statistiką Lietuvoje 1935–1939 m. buvo 2–4 tūkst. bedarbių (płg. Latvijoje 2–5 tūkst., Estijoje 1–2 tūkst., Suomijoje 4–7 tūkst., Danijoje 92–112 tūkst.)³³².

³²⁵ BALEVIČIUS Z., Darbininkų išnaudojimas buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1950, l. 77, 80.

³²⁶ BALEVIČIUS Z., Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1960, p. 190.

³²⁷ KRIKŠČIŪNAS J., Nedarbo klausimu Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 2.

³²⁸ BALTRUŠAITIS A., Lietuvių tauta ir jos ateitis // Naujoji Romuva, 1939, nr. 21–22.

³²⁹ GUSTAINIS V., Kaip apsiginti nuo nedarbo? // Savivaldybė, 1926, nr. 6–7.

³³⁰ Ekonominio Lietuvos gyvenimo kronika // Lietuvos ūkis, 1927, nr. 1.

³³¹ K-NAS Ch., Draudimas nedarbo atveju // Sveikata ir darbas, 1936, nr. 10.

³³² Bedarbių skaičius valstybėmis // Lietuvos statistikos metraštis, 1939, p. 237.

**I. lentelė. Užregistruotų bedarbių skaičius Lietuvoje 1936–1939 m.
(asm.)³³³**

Mėnuo / Metai	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12
1936	5531	5804	4940	4038	3977	2870	3008	2356	2020	2438	3247	4673
1937	3924	5887	5445	4577	3840	2116	1763	740	843	1272	1700	3787
1938	5368	4783	4024	2746	2630	2307	1860	1799	1511	1546	1987	3272
1939	3116	2679	2391	2282	2217	1263	–	–	–	–	–	–

Panašius duomenis, gauname išnagrinėję viešiesiems darbams skiriamų lėšų panaudojimą. Pavyzdžiui, 1939 m. nedarbui mažinti buvo skirta apie 4 mln. Lt (administracinėms išlaidoms – ne daugiau kaip 6 % nuo šios sumos); per dieną bedarbiui mokant iki 5 Lt atlygį galima apskaičiuoti, kad valstybė vidutiniškai kasdien įdarbindavo daugiau nei po 2 tūkst. asmenų.

Jau po 1990-ųjų A. Eidintas samprotavo, kad 1933 m. Lietuvoje buvo 50 tūkst. bedarbių miestuose ir apie 200–300 tūkst. kaimuose³³⁴. G. Vaskela 2007 m. apskaičiavo³³⁵, kad be žemės ūkio sektoriaus jų Lietuvoje buvo apie 15–20 tūkst. Nors skaičiai gerokai skiriasi, negalėtume teigti, jog bedarbiai buvę neregistruojami tikslingai, kad egzistavo neoficialus valdžios siekis turėti kuo mažesnę bedarbių skaičių „ant popieriaus“. Nedarbas net ir lokaliai sukeldavo įvairias skaudžias socialines pasekmes, o patys bedarbiai, didėjant jų skaičiui ir koncentracijai atskiroje vietovėje, imdavo organizuotis bei kelti savo reikalavimus. Todėl nemanytina, kad kuri nors savivaldybė, jau nekalbant apie valstybę, galėjusi ilgesniam laikui nuslėpti bent kiek didesnę nedarbo masą. Be to, pačiai valstybei vykdyti tikslią bedarbių apskaitą nebuvo lengva dėl įvairių priežasčių: visoje Lietuvoje neveikė nuosekli apskaitos ir socialinio

³³³ Lentelė sudaryta remiantis: Statistikos biuletenis, 1936, nr. 2, 9, 10; 1937 m.; nr. 2, 9, 11; 1938, nr. 2, 9, 10. 1939 nr. 2, 9.

³³⁴ EIDINTAS A., Lietuvių Kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža, Vilnius, 1993, p. 67.

³³⁵ VASKELA G., Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 m. // Lituanistika, 2007, nr. 4, p. 22.

aprūpinimo bei globos sistema, patys bedarbiai, dažniausiai iš provincijos, dar nelabai suvokė, kad jie turi teisę prašyti ir gauti tam tikrą socialinę paramą ir statusą (bedarbio, beturčio), neturėję darbo asmenys nematė reikalo (dėl socialinio-ekonominio neraštingumo ar per menkos galimos paramos) kur nors registruotis ar kitaip pranešti apie save. Be to, valstybei nesisekė sukontroliuoti bedarbių „migraciją“ tarp realaus ir paslėptojo nedarbo. Galiausiai, nedarbo statistika reikalavo tikslaus bedarbio apibrėžimo. Darbo biržų bei savivaldos institucijų taikyti sėslumo ir turto cenzai ne tik tikslino, bet ir ribojo pačią bedarbio sąvoką. Reikalavimai nuolatos griežtėjo, norintieji tapti oficialiu bedarbiu turėjo atitikti vis daugiau kriterijų. Norint įsiregistruoti bedarbiu atskirose savivaldybėse, reikėjo išgyventi joje tam tikrą nustatytą laiką ir neturėti jokių pragyvenimo šaltinių³³⁶. Atskirų savivaldybių (dažniausiai miestų) taikomas sėslumo cenzas tarpukario metais išaugęs nuo 0,5 iki 3 metų³³⁷. Reglamentacijos tobulinimas ir griežtinimas reiškė ir pačios problemos suvokimo kaitą. Kuriantis valstybės socialinės politikos įstatyminei bazei, savivaldybėms tobulinant socialinės globos funkcionavimą, plečiantis viešųjų darbų mastams, tobulėjant darbo teisei ir jos priežiūrai, natūralu, kad bedarbiais negalėjo būti laikomi visi tie, kurie tiesiog buvo be darbo. Iš esmės, konkreti ir net iš pirmo žvilgsnio griežtėjanti bedarbio apibrėžtis rodo, kad valstybės rūpinimasis bedarbiu tampa apčiuopiamu veiksmu, o ne tik gražia deklaracija.

Oficialus nedarbo lygis buvo žemas ne tik dėl formaliai griežtų bedarbių registravimo taisyklių, bet ir dėl besistruktūruojančios visuomenės provincijoje. Turto (žemės) ir gyvenamosios vietos cenzas atitiko agrarinės visuomenės realybę, juos įvesdama valstybė siekė išvengti sumaišties, kurią

³³⁶ Į oficialius bedarbių sąrašus buvo įtraukiami asmenys, kurie užsiregistruodavo savo savivaldybėje ar Darbo biržoje kaip neturį darbo, buvo išgyvenę atitinkame mieste nustatytą laikotarpį, neturėjo darbo, neturėjo jokių kitų pajamų, nekilnojamojo turto, nebuvo anksčiau atsisakę duoto darbo ar iš jo savavališkai ar bloga valia pasitraukę ir kurių šeimos nariai taip pat neturėjo jokio darbo // Savivaldybių bedarbių registravimui ir viešųjų darbų tvarkai palaikyti taisyklės 1935 m., LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 604, l. 15.

³³⁷ Prienų miesto tarybos protokolas 1936 m. vasario 12 d., LCVA, f.1361, ap. 1, b. 318, l. 4; Marijampolės miesto valdybos raštas dėl bedarbių registracijos 1925 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 50, l. 10; Raštas Šiaulių miesto burmistrui dėl bedarbių registracijos 1937 m., LCVA, f. 1600, ap. 3, b. 88, l. 43.

galėjo sukelti iš provincijos plūstantys asmenys, kurie, nors ir gyveno skurdžiai, bet pragyvenimo šaltinius vis dėlto turėjo. Tuo tarpu oficialios nedarbo statistikos atsiradimas XX a. 4 deš. rodo ne bedarbių problemos išaugimą, bet bendrosios socialinės apsaugos sistemos normalizavimąsi. Apibendrinant galima manyti, kad 4 deš. nedarbo sezono metu Lietuvoje (su Klaipėdos kraštu) bedarbių skaičius galėdavo svyruoti nuo 2 iki 12 tūkst.

I lentelė. Užregistruotų bedarbių pasiskirstymas pagal nedarbo mėnesius, savivaldybių tipus ir lytį 1935 m. sausį–birželį³³⁸

Savivaldos tipas	Mėnuo / Lytis	Sausis	Vasaris	Kovas	Balandis	Gegužė	Birželis
Pirmaeiliai miestai	Vyrai	3793	3943	3704	3061	1819	2053
	Moterys	783	637	737	702	454	415
	Iš viso	4576	4580	4441	3763	2273	2468
Antraeiliai miestai	Vyrai	284	382	530	546	417	159
	Moterys	5	5	19	37	34	2
	Iš viso	289	387	549	633	451	161
Valsčiai	Vyrai	431	324	295	197	93	34
	Moterys	21	16	16	18	8	8
	Iš viso	452	340	311	215	101	42
Iš viso	Vyrai	4508	4649	4529	3854	2329	2246
	Moterys	809	658	772	757	496	425
	Iš viso	5317	5307	5301	4611	2825	2671

³³⁸ Lentelė sudaryta remiantis: Tarulis A., Nedarbas pas mus per š.m. pirmąjį pusmetį // Tautos ūkis, 1935, nr. 10.

2.4. Viešųjų darbų politikos formavimas – svarbiausia valstybės kovos su nedarbu priemonė

*[J]is įsitikino, kad tai buvo apdriskę, sulysę benamiai, įsitaisę guolius kanalizacijos vamzdžiuose... – Kas mes?! Ar nepažįsti? Mes – viešųjų darbų darbininkai!.. Tris dienas dirbame, tris vargstame!..*³³⁹

Šiuolaikiniai tyrėjai pripažįsta, kad viešųjų darbų kuriama ekonominė nauda yra gana dirbtinė, rinkos ekonomikos sąlygomis ji neturi tiesioginės paklausos. Todėl manoma, kad viešieji darbai labiau propaguotini valstybėse, kurių indėlis kontroliuojant savąsias ekonomikas yra didesnis³⁴⁰. XX a. pirmoje pusėje valstybėse, kuriose socialinio draudimo sistema dar nebuvo pakankamai išplėtotą, viešieji darbai ekonominių sukrėtimų atveju tapdavo bene pagrindine gelbėjimosi priemone. Lietuvoje šių darbų praktika pradėta aktyviai diegti kuriantis ir stiprėjant centrinei valdžiai bei savivaldos institucijoms, tačiau aiškios ir vientisos valstybinės politikos šioje srityje kurį laiką nebuvo, darbus savo nuožiūra dažniausiai organizuodavo savivaldybės, atsižvelgdamos į turimus išteklius.

Stiprėjant valstybiniam administraciniam aparatui, viešųjų darbų politika tapo organizuotesnė, ji nebebuvo paskirų savivaldybių iniciatyvos reikalas. A. Tumėno vadovavimo Vyriausybei metu (1924–1925) imta už mažas palūkanas teikti kreditus būtiniausiems, bet kartu ir strateginiams savivaldybių darbams vykdyti, taip pat ir viešiesiems darbams finansuoti. Kreditai pirmiausiai skirti Kaunui, kur nedarbas buvo didžiausias³⁴¹. Maždaug nuo 1924–1925 m. sandūros pradėta vykdyti sisteminga viešųjų darbų politika, imti organizuoti pastovūs darbai. Tuo metu atsiranda ir patikimesni šių darbų apskaitos duomenys³⁴² – šis, vienas pirmųjų Vyriausybės bandymų plėtoti

³³⁹ TILVYTIS T., Kelionė aplinkui stalą // Ministerijos rožė, Vilnius, 1978, p. 140.

³⁴⁰ Socialinė apsauga: tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra, Vilnius, 1998, p. 87.

³⁴¹ Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918–1940 m.), ČEPAS R. (sud.), Vilnius, 1997, p. 271.

³⁴² 1924 m. Kauno miesto birža į viešuosius darbus pasiuntė beveik 1,6 tūkst., o 1925 m. jau daugiau kaip 2,1 tūkst. bedarbių. 1925 m. Laikinojoje sostinėje iš viso viešuosius darbus dirbo 3,6 tūkst.

viešuosius darbus sutapo su pokarinės krizės laikotarpiu. Tuo tarpu, po Gruodžio perversmo viešųjų darbų organizavimo pradžia imama traktuoti kaip nevykusi ir „tvirkinanti“ darbininkus.

I iliustracija. Pirmieji viešieji darbai Kaune 1925 m.³⁴³

Viešųjų darbų reglamentacija ir bedarbių registravimo politika iki 1926 m. įstatymo vyko savivaldybių nuožiūra. Kiekvienoje savivaldybėje egzistavo skirtingi reikalavimai, cenzai ir taisyklės norintiesiems dirbti viešuosius darbus. Vienas jų – sėslumo cenzas, būtinas tokiems darbams gauti, visuose regionuose nuolatos griežtėjo. Pavyzdžiui, 1925 m. Marijampolėje norint tapti oficialiu bedarbiu bei gauti darbą, tereikėjo mieste pragyventi pusę metų³⁴⁴. 1927 m. kai kur miestų savivaldybėse reikėjo išgyventi jau ne mažiau kaip metus³⁴⁵. Sėslumo cenzai rodė, kiek miestai ekonomiškai pajėgūs priimti naujus, iš kaimo migruojančius gyventojus ir užtikrinti jų socialinę gerovę nedarbo atveju. Todėl būta atvirų nuomonių, kad cenzų įvedimas yra ne tik noras atskirti tikruosius bedarbius nuo netikrų, bet ir lėšų, skiriamų vešiesiems

bedarbių // Kauno miesto Darbo biržoje įsiregistruoti bedarbiai, dirbę prie viešųjų darbų 1924–1933 m., KAA, f. 218, ap. 1, b. 1109, l. 16 ir Kauno miesto viešieji darbai 1925–1939 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 118, l. 3–6.

³⁴³ Kauno gatvės tvarkymo darbai, Kaunas, 1925 m. sausio 4 d., fotografas nenurodytas // LCVA, saug. vienet. nr.: P–20221

³⁴⁴ Vyriausiojo Marijampolės technikos inspektoriaus raštas miesto valdybai 1925 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 50, l. 10.

³⁴⁵ Viešųjų darbų lėšų gavimo ir naudojimo taisyklės // Vyriausybės žinios, 1926, nr. 242.

darbams, trūkumo bei sezoninio nedarbo padarinys. Kita vertus, visuomenei buvo nelengva suprasti, kad į valstybės paramą gali pretenduoti ne visi.

II iliustracija. Pirmieji viešieji darbai Šiauliuose 1925 m.³⁴⁶

Pirmasis nuoseklus kovos su nedarbu priemonių paketas suformuotas 1926 m. pabaigoje priėmus Viešųjų darbų lėšų gavimo ir naudojimo taisykles³⁴⁷. Kartu su taisyklėmis buvo paruošta darni bedarbių registracijos tvarka, bedarbių kortelės (pildoma informacija apie bedarbių šeimos sudėtį, profesiją, darbo netekties aplinkybes, turtinę padėtį, gyvenamąją vietą ir t. t.) bei registravimo nuostatai, įvestos bedarbių kategorijos, pagal kurias darbo dienų skaičius buvo suteikiamas atsižvelgiant į šeiminių bedarbio padėtį³⁴⁸. Visoms darbo inspekcijoms išsiuntinėti bendri bedarbių registravimo apskaitos lapai.

Tarpukario Lietuvoje buvo paplitęs bedarbių skirstymas į kategorijas. Visų pirma to reikėjo dėl socialinės pagalbos ribotumo – trūkstant lėšų

³⁴⁶ Pirmieji viešieji darbai Žvyro gatvėje Šiauliuose. Iš kairės trečias stovi inžinierius Karolis Reisonas, iš dešinės pirmas – burmistras Kazys Ubeika. Šiauliai, 1925 m. sausio mėn., fotografas nenurodytas // LCVA, saug. viet. nr.: A14–P155.

³⁴⁷ Viešųjų darbų lėšų gavimo ir naudojimo taisyklės // Vyriausybės žinios, 1926, nr. 242.

³⁴⁸ I kategorija: bedarbiai, turintys 3 ir daugiau nedarbingų šeimos narių. Darbo jiems duodama ne daugiau kaip 5 dienas per savaitę. Šeimoje, kurioje yra daugiau 5 šeimos narių, darbo duodama dviem šeimos nariams ne daugiau kaip po 4 dienas per savaitę. II kategorija: bedarbiai, turintys 2 šeimos narius. Darbo jiems duodama ne daugiau kaip 4 dienas per savaitę. III kategorija: bedarbiai viengungiai. Darbo jiems duodama ne daugiau kaip 3 dienas per savaitę // Vyriausybės žinios, 1926, nr. 242.

stengtasi pagelbėti labiausiai skurstantiems. Antra, kategorijų įvedimas nekvestionavo pačios bedarbio sąvokos (niekaip „nesumažino“ bedarbio statuso), tačiau proporcingai reguliavo pagalbą nedirbantiems, atsižvelgiant į jų finansinę ir šeiminių padėtį. Nuo 1927 m. beveik visose Lietuvos savivaldybėse kriterijai, pagal kuriuos bedarbiai būdavo skirstomi į 3 kategorijas, buvo panašūs. Įdomu, kad į tokias pat kategorijas skirstyta ir „biednuomenė“, arba beturčiai, kurie dažnai gretinti su bedarbiais, nes „beturtystė“ būdavo laikoma viena iš bedarbystės priežasčių ir pasekmių (darbingi asmenys nepakliūdavo į I neturtėlių kategoriją, kuriai buvo garantuota vienokia ar kitokia pagalba). Štai 1927 m. Kauno miesto savivaldybė netgi buvo išleidusi taisyklės, skirtas „beturtėlių ir bedarbių“ globai, kurioje matyti, kad visi beturčiai, paliegliai, sužalotieji, bedarbiai ir kiti asmenys, negalintys pragyventi iš savo darbo, buvo priskiriami vienai socialinei kategorijai³⁴⁹. Todėl galime daryti išvadą, kad nedarbas dar kurį laiką labiau suvoktas ne kaip ekonominis, bet kaip socialinis asmens būvis.

1926 m. priimtas įstatymas padidino savivaldybėms skiriamą viešųjų darbų asignavimą. Jei iki įstatymo priėmimo centrinė valdžia viešųjų darbų vykdymui Kaune paskyrė 394 tūkst. Lt, Šiauliuose – 110 tūkst. Lt, Panevėžyje – 68 tūkst. Lt³⁵⁰, tai jau 1929 m. valstybė, remdama savivaldybes, išdavė beprocentes paskolas: Kaunui – 400 tūkst. Lt, Šiauliams 150 tūkst. Lt, Panevėžiui 100 tūkst. Lt. Įstatymiškai paskirstomi asignavimai proporcingai rodė nedarbo lygį atskirose savivaldybėse³⁵¹. Tačiau lėšų savivaldybėms beveik visuomet trūkdavo, pavyzdžiui, 1935 m. Kauno savivaldybė, viešųjų darbų vykdymui išleidusi apie 100 tūkst. Lt, prašė dar tiek pat; Šiauliai, išleidę 75 tūkst. Lt, prašė dar 65 tūkst. Lt; Panevėžys įvykdė darbų užm. 37 tūkst. Lt ir siekė gauti dar 35 tūkst. Lt³⁵². 1931 m. pabaigoje pati Vidaus reikalų ministerija jau prašė 150 tūkst. Lt avanso iš kitų metų biudžeto, skirto kovai su

³⁴⁹ Beturtėlių ir bedarbių globa Kaune, 1927 m. spalio 1 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 105, l. 29–31.

³⁵⁰ Vidaus reikalų ministerijos raštas ministrui pirmininkui dėl viešųjų darbų vykdymo, 1930 m. vasario 4 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 97.

³⁵¹ Ten pat.

³⁵² Vidaus reikalų ministerijos viešųjų darbų plano vykdymas 1930 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 78–79.

nedarbu. Ministrų kabinetas su šiomis išlaidomis buvo priverstas sutikti³⁵³. Tokia situacija vertė valstybę ieškoti naujų išeičių ir rengti naują, tinkamesnę Viešųjų darbų įstatymą³⁵⁴.

III lentelė. Viešiesiems darbams skirtų lėšų paskirstymas miestams 1935–1937 m. (tūkst. Lt)³⁵⁵

Miestas / Metai	Kaunas	Šiauliai	Panevėžys	Marijampolė	Kėdaičiai	Telšiai	Ukmergė	Alytus
1935 / 1936	500	103,4	183	51,5	23,9	53,3	37	46,6
1937	805	160	90	70	50	50	55	85

Lėšų deficitas apribodavo savivaldybių teikiamų socialinių paslaugų mastą – besikeičiant ūkio struktūrai ir darbo jėgos mobilumui, vis mažiau bedarbių buvo įdarbinama. Kauno savivaldybė 1933–1934 m. nedarbo sezonu per viešuosius darbus sugebėjo įdarbinti 78 % I kategorijos (1176 iš 1611), 30 % II kategorijos (187 iš 624) ir 20 % III kategorijos (100 iš 499) bedarbių. 1935–1939 m. Kauno miesto darbo birža viešuosiuose darbuose įdarbino nuo trečdalis iki pusės visų bedarbių, tačiau tai nerodo prasto savivaldybės darbo, nes bendras įdarbinimo procentas (pridėjus nukreiptuosius į privačias įstaigas) siekė 85–90 %³⁵⁶. Nors Laikinosios sostinės valdžia dar įstengdavo įdarbinti daugiau nei 50 % registruotų bedarbių, tačiau, pavyzdžiui, Šiaulių miesto savivaldybė (trečia pagal bedarbių skaičių) nesugebėdavo įdarbinti nė pusės. 1936–1939 m. Panevėžio miesto savivaldybė aprūpindavo apie 60 % visų norinčių dirbti³⁵⁷. 4 deš. pabaigoje iki Klaipėdos praradimo valstybė per

³⁵³ Ministerių kabineto reikalų vedėjo raštas VRM 1932 m. sausio 2 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1132, l. 245.

³⁵⁴ KAIRYS J., Kurie bedarbiai aprūpinami viešaisiais darbais // Darbo žinios, 1935 12 29.

³⁵⁵ Lentelė sudaryta remiantis: 1935–1936 nedarbo sezono viešųjų darbų planas, LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1707, l. 2–12; 1937 metų viešųjų darbų planas, LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1711, l. 1–14.

³⁵⁶ Apskaičiuota remiantis Kauno miesto savivaldybės darbo biržos statistinės žinios už 1935–1939 m. KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 22, 45, 66, 90.

³⁵⁷ BIKULČIUS J., Panevėžio miesto savivaldybės veiklos bruožai 1918–1940 // Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m., Panevėžys, 2003, p. 418.

viešųjų darbų programą aprūpindavo iki 70 % oficialiai registruotų bedarbių³⁵⁸ (dalis jų buvo įdarbinami privačiai ar patys susirasdavo darbą). Šie skaičiai rodo, kad valstybė sugebėjo suteikti minimalų pragyvenimo šaltinį tik labiausiai to stokojantiems.

Siekiant išspręsti daugelį susidariusių problemų, 1933 m. pabaigoje buvo priimtas Viešųjų darbų fondo įstatymas³⁵⁹ – bene sėkmingiausias valstybės žingsnis kovojant su nedarbu visu tarpukariu. Įsigaliojus įstatymui, Viešųjų darbų fondo sistema tapo gerokai funkcionalesnė ir efektyvesnė. Pagal naują tvarką savivaldybėse pradėti organizuoti nuolatiniai viešieji darbai (be to, šios rūšies darbus atskirai organizavo Susisiekimo ir Žemės ūkio ministerijos ir Savivaldybių departamentas), įstatymiškai patvirtintas finansavimo šaltinis – darbų fondą sudarė darbdavių įmokos, rangovų ir tiekėjų mokesčiai bei valstybės ir savivaldybių lėšos³⁶⁰. Vėliau, įstatymą pakoregavus, į fondą buvo papildomai pervedami mokesčiai nuo visų ūkio būdu vykdomų darbų³⁶¹. Siekdama didinti fondo įplaukas ir solidarizuoti visuomenę, valstybė aktyviai išieškodavo nuo fondo galimai nuslėptas lėšas. Vis dažniau atskiros įmonės ragintos nuo atliktų statybos darbų sąmatų susimokėti mokesčius į Viešųjų darbų fondą. To nepadarę ūkio subjektai buvo perduodami policijos žinion; štai, vienoje policijos ataskaitoje sakoma, kad: „Pil. Levinas Izaokas, gyv. Pramonės g. iki šiol dar nėra sumokėjęs Lietuvos Bankan viešųjų darbų fondo sąskaiton 198,70 lit. už pristatytas plytas ir čerpes Seinų apskrities Valdybai 1938 metais. Prašau parėdymo išieškoti iš Levino Izaoko minėtus 198,7 lit. su

³⁵⁸ Vidaus reikalų ministerijos viešųjų darbų planas 1939 metams, LCVA, f. 377, ap. 7, b. 140, l. 47–84.

³⁵⁹ Viešųjų darbų fondo įstatymas // Vyriausybės žinios, 1933, nr. 431. Pats įstatymas buvo šiek tiek koreguotas 1936 m. Žr.: Viešųjų darbų fondo įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios, 1936, nr. 561.

³⁶⁰ Kaip buvo surenkamos fondo lėšos, gerai parodo pirmųjų (1934) metų surinkimo prognozė, teigianti, kad į Viešųjų darbų fondą per ligonių kasas įplauks 690 tūkst. Lt darbdavių mokesčių, tokia pat suma prisidės valstybės biudžetas bei savivaldybės (pirmaeiliai miestai 472 tūkst., antraeiliai – 225 tūkst. Lt). Kiek įmokės rangovai ir tiekėjai neprognozuota: Viešųjų darbų fondo veikimas // Savivaldybė, 1934, nr. 2.

³⁶¹ Rangovai ir tiekėjai moka viešųjų darbų fondui 1 proc. darbo ar tiekimo vertės, jei ta vertė yra ne mažesnė kaip 5 tūkst. Lt // JAKOBAS A., Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje, Kaunas, 1939, p. 60.

4 % baudos³⁶²; „[p]asirėmęs vieš. Darbų fondo įst. vykdyti taisyklių 21 punktu, prašau išsiieškoti iš Marijampolės spirito varyklos [...] mokestį [...] su bauda³⁶³.

Pats fondo formavimas buvo įlietas į besikuriančią socialinio draudimo sistemą, nes į jį patekdavo 1/3 draudimo mokesčio, darbdavių mokamo ligonių kasoms (kaip vėliau paaiškėjo, šios įmokos sudarė per 1/4 visų fondo įplaukų). Griežtėjo reikalavimai ir viešuosius darbus vykdančioms savivaldybėms. Jos iš anksto turėjo patvirtinti reikalingų darbų sąrašą ir sąmatą nedarbo sezonui (lapkričio 15 d. – gegužės 15 d.), kurią koreguoti buvo galima tik vieną kartą – kovo mėnesį. Fondo įplaukos ir išlaidos puikiai atspindi paskirų savivaldybių ūkinę padėtį ir nedarbo lygį. Kaip ir anksčiau, pirmose vietose atsidūrė Kauno, Šiaulių, Panevėžio ir Marijampolės miestų ir apskričių savivaldybės. Šių miestų savivaldybės, remiantis 1936 m. duomenimis, į fondą įnešdavo 74 % visų lėšų (2,02 mln. Lt), apskričių savivaldybės – 25 % (beveik 688 tūkst. Lt), o likusių miestų ir valsčių savivaldybės fondą papildydavo tik apie 20 tūkst. Lt (apie 1 % nuo bendros sumos)³⁶⁴. Atsižvelgiant į fondo metinio biudžeto augimą, galima teigti, kad jo įsteigimas pasiteisino, surenkama suma kiekvienais metais augo: iki 1934 m. surinkta apie 1,4 mln. Lt, 1937 m. – 3,48 mln. Lt³⁶⁵, 1939 m. – jau daugiau kaip 4 mln. Lt. 1939 m. rangovai ir tiekėjai Viešųjų darbų fondui sumokėjo 0,7 mln. Lt, valstybė ir savivaldybės – 2 mln. Lt, o darbdaviai per ligonių kasas pervedė apie 1 mln. Lt³⁶⁶ (likusias lėšas sudarė fondo sutaupytas rezervas). Paskutinis Viešųjų darbų fondo įstatymo pakeitimas įvyko 1940 m. liepos pabaigoje³⁶⁷, tačiau jokios įtakos darbininkų gyvenimui jis nebedarė.

³⁶² Marijampolės miesto burmistro raštas Marijampolės miesto policijos nuovados viršininkui 1940 m. sausio 23 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 650, l. 84.

³⁶³ Marijampolės miesto burmistro raštas Marijampolės miesto policijos nuovados viršininkui 1936 m. vasario 4 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 553, l. 13.

³⁶⁴ 1936 m. visų savivaldybių išlaidų suma viešiesiems darbams, LCVA, f. 379 ap. 2, b. 3104, l. 185.

³⁶⁵ Suma išleista viešųjų darbų vykdymui Lietuvoje 1937 m., LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1711, l. 6.

³⁶⁶ Vidaus reikalų ministro planas dėl viešųjų darbų 1939–iems metams, 1938 m. gruodžio 31 d., LCVA, f. 377, ap. 7, b. 140, l. 1–84.

³⁶⁷ Viešųjų darbų fondo įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios, 1940, nr. 720; Viešųjų darbų fondo įstatymui vykdyti taisyklės // Vyriausybės žinios, 1940, nr. 721.

Būtina paminėti, kad Lietuvos valdžia nuolatos domėjosi socialinės politikos vykdymu kitose šalyse (Lenkijoje, Latvijoje, Estijoje, Suomijoje, Čekoslovakijoje, Danijoje, Vokietijoje, Didžiojoje Britanijoje³⁶⁸), ypač viešųjų darbų praktika. Viešųjų darbo fondo įstatymo 1933 m. priėmimas nebuvo atsitiktinis įvykis ir bendrame Europos kontekste. Panašiu metu Europoje taip pat pradėtos masiškai įgyvendinti viešųjų darbų programos, o Tarptautinis darbo biuras (toliau – TDB) 1935 m. išleido instrukcijų ir patarimų rinkinį „Une Politique Des Travaux Publics“³⁶⁹, kuriame buvo sistemiškai aprašytas viešųjų darbų organizavimas švelninant visuotinio nedarbo pasekmes³⁷⁰. Lietuvos Vyriausybė, priėmusi naujos kartos Viešųjų darbų įstatymą, deklaravo norą prisiimti ir tarptautinius šios srities įsipareigojimus:

Darbo ir socialinės apsaugos departamentas nemato kliūčių prisidėti prie Tarptautinės darbo konferencijoje XXIII sesijoje priimtų rekomendacijų, būtent: dėl rekomendacijų vykdančių ir organizuojančių viešuosius darbus.³⁷¹

1934 m. įsigaliojus Viešųjų darbų įstatymui, Lietuvoje suaktyvėjo diskusijos apie nedarbo draudimo poreikį. Pirmuoju valstybės gyvavimo dešimtmečiu ši draudimo rūšis ar pašalpų mokėjimas bedarbiams laikyti net kenksmingu dalyku. Nuo 4 deš. Lietuvoje brandinta ir ginta idėja, kad pašalpų mokėjimas bedarbiams yra finansiškai ar net morališkai neteisingas, o esmine kovos su nedarbu priemone turi tapti viešųjų darbų vykdymas, visiškai atstojantis nedarbo draudimą³⁷². Pagrindiniu argumentu tapo teiginiai, kad viešieji darbai yra tam tikros socialinės globos forma, nes darbas bedarbiui suteikiamas kaip savotiška pašalpa, o ne kaip konkretus darbas, t. y. tarp valstybės ir bedarbio nebuvo normalių darbinių santykių kaip tarp darbininko ir paprasto darbdavio, be to, savivaldybėms pirmiausiai rūpėjo duoti darbą kaip

³⁶⁸ Pavyzdžiui analizavo Latvijos socialinės apsaugos įstatyminę bazę: Socialinis įstatymų leidimo vystymasis Latvijoje, LCVA, f. 389, ap. 1, b. 4, l. 3; 1932 m. buvo palankiai atsiliepta apie Didžiosios Britanijos pastangas kovojant su nedarbu bei apie britų taikomą protekcionistinę politiką, kuri saugojo vidaus rinką ir mažino nedarbą: Raštas užsienio reikalų ministerijos ekonominiam departamentui Kaune 1932 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 928, l. 77,79.

³⁶⁹ Liet. „Viešųjų darbų politika“.

³⁷⁰ Pasaulinis ūkis ir užsienio kronika // Tautos ūkis, 1935, nr 3.

³⁷¹ Raštas užsienio reikalų ministerijai, 1938 m. lapkričio 22 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, l. 22.

³⁷² ŠOSTAKAS A., Socialinė apsauga Lietuvoje // Savivaldybė, 1933, nr. 6.

pragyvenimo šaltinį, o ne atlikti konkrečią, reikalingą užduotį³⁷³. Vėliau, 4 deš. antroje pusėje, viešųjų darbų praktika tobulinta tiek gerinant jos funkcionalumą, tiek performuluojant šių darbų sampratą – dirbantieji viešuosius darbus vis dažniau traktuoti kaip valstybės samdomi darbininkai, o ne kaip pašalpą gaunantys asmenys. Nepaisant šių pokyčių, Viešųjų darbų įstatymas ir toliau vertintas kaip nedarbo draudimo atitikmuo (nes įstatymas reglamentavo tiek darbdavių, tiek darbininkų dalyvavimą kaupiant Viešųjų darbų fondą). Be to, dar 4 deš. išryškėjo tendencija, kad ir patys darbininkai prašėsi darbo, o ne pašalpų (galbūt ir dėl to, kad jų mokėjimas buvo itin retai praktikuotas), kurios, anot savivaldybininkų, vertintos kaip negeistinas ir demoralizuojantis reiškinys³⁷⁴. Taigi, neišgalint suręsti nedarbo draudimo sistemos, Lietuvoje susiformavo konkrečia praktika paremta nuomonė, kad geriausia kova su nedarbu yra viešųjų darbų organizavimas.

III iliustracija. Kanalo tarp Rėkyvos ir Šiaulių ežerų kasimas 1929 m.³⁷⁵

Abejonių dėl nedarbo draudimo funkcionalumo būta ir daugiau. Sunku pasakyti, ar Lietuvoje, vyraujant sezoniniam darbų grafikui, nedarbo

³⁷³ Šiaulių miesto savivaldybės skundas VRM dėl draudimo nelaimingų atsitikimų 1936 m. lapkričio 13 d., LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3344, l. 3.

³⁷⁴ Kauno miesto burmistro laiškas Vidaus reikalų ministerijai 1925 m. gruodžio 15 d., KAA, f. 219, ap.1, b. 494, l. 23.

³⁷⁵ Kasamas griovys, kuris sujungs Rėkyvos ir Šiaulių ežerus. Šiaulių apskr., 1929 m. Fotografas nenurodytas // LCVA, saug. viet. nr.: A14-P384.

draudimas būtų buvęs toks pat efektyvus kaip, pavyzdžiui, sezoniškai stabilus Vakaruose egzistuojantis pramonės nedarbo draudimas. Todėl, žinant Lietuvos ūkinę sandarą, viešųjų darbų politikos plėtojimas itin pasiteisino. Be to, tokiu būdu buvo pradėti įgyvendinti dideli valstybiniai užsakymai. Pavyzdžiui, 1938 m. viešųjų darbų metu nutiesta 66 km kelių, paklota apie 200 m kanalizacijos tinklų, prisidėta prie 15 mokyklų ir 5 ligoninių statybų, 1939 m. tikėtasi nutiesti 40 km plentų ir 31 km vieškelių, pakloti 19 km kanalizacijos ir vandentiekio tinklų, prisidėti prie 15 mokyklų, 5 ligoninių ir 2 šaulių namų statybos³⁷⁶. Netrukus tokios rūšies darbų organizavimas taip išaugo, kad buvo neįsivaizduojami jokie kitokie nedarbo mažinimo būdai.

Bandydama rasti finansavimo šaltinius minėtų darbų išlaidoms padengti, VRM iš Vyriausybės tikėjosi gauti per 120 tūkst. Lt (ketvirtadalį sumos prašyta suteikti pašalpos forma, o likusią – kreditų). Tikėtasi darbu iki 3 mėn. aprūpinti iki 100 bedarbių. Tai ne vieninteliai atvejai, kai valstybės ar savivaldybės asignavimai viešųjų darbų vykdymui tapatinti su pašalpomis ar šelpimu³⁷⁷. Pavyzdžiui, dar 1925 m. pradžioje, pradėjus vykdyti didžiulius gatvių tinklo pertvarkymo bei kanalizacijos tiesimo darbus, Kaune visiškai nutrauktas pašalpų mokėjimas, o bedarbiams buvo siūloma tik parama įdarbinant³⁷⁸. 1928 m. Šiaurės Lietuvoje dėl nederliaus gerokai išaugus nedarbui, Vyriausybė teikė kreditus viešiesiems darbams organizuoti, o ne kitokiai socialinei paramai. Taip būdavo elgiamasi ir netikėtų nedarbo protrūkiu metu, kada net pačios savivaldybės prašydavo finansavimo padidinimo būtent viešųjų darbų organizavimui, o ne kitokiai galimai socialinės globos išraiškai³⁷⁹. Jonišio miesto burmistras 1934 m. pareiškė, kad negali aprūpinti bedarbių, nes nėra numatytų darbų (o ne lėšų pašalpoms) statyti tiltus ar visuomeninius pastatus³⁸⁰. 1939 m. pabaigoje paaštrėjus

³⁷⁶ Viešųjų darbų planas 1939 m., 1938 m. gruodžio 31 d., LCVA, f. 377, ap. 7, b. 140, l. 1.

³⁷⁷ ŠIAULIŲ AINIS, Bedarbiai ir viešieji darbai // Lietuva, 1926 01 29.

³⁷⁸ VRM raštas ministrų kabinetui, 1925 m. sausio 9 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 428, l. 347.

³⁷⁹ BIKULČIUS J., Panevėžio miesto savivaldybės veiklos bruožai 1918–1940 // Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m., Panevėžys, 2003, p. 419.

³⁸⁰ Jonišio burmistro raštas Šiaulių apskrities valdybai 1934 m. balandžio 14 d., LCVA, f. 1626, ap. 2, b. 94, l. 13.

tarptautiniams santykiams, sutrikus prekybos rinkoms bei nutrūkus atskirų žaliavų tiekimui, vidaus reikalų ministras apskaičiavo, kad savo veiklą stabdančios įmonės gali „prigaminti“ apie 6 tūkst. naujų bedarbių, todėl būtina skirti papildomus 1,3 mln. Lt ne kam kitam, o viešųjų darbų organizavimui³⁸¹. Panašiai problemos spręstos ir atgavus Vilniaus regioną. Taigi, viešieji darbai tapo ne tik didžiulių valstybinių darbų užsakymų, bet ir paramos, bedarbių šelpimo sinonimu.

Viešieji darbai, jei juos traktuosime kaip atitinkamą draudimo rūšį (tam pagrindo yra ypač po 1933 m. įstatymo paskelbimo ir fondo sudarymo), buvo gana efektyvūs, tačiau nepigūs. 1938 m. ligonių kasoms priklausė apie 119 tūkst. apdraustųjų, o metinės išlaidos siekė iki 8 mln. Lt (apie 121 Lt vienam asmeniui). Tais pačiais metais draudimu nuo nelaimingų atsitikimų buvo apdrausta daugiau nei 82 tūkst. asmenų, o išlaidos sudarė per 1,5 mln. Lt (18 Lt vienam asmeniui). Tuo tarpu viešuosiuose darbuose ketinta įdarbinti iki 7 tūkst. bedarbių darbo sezonu ir apie 2,5 tūkst. kitu metų laiku (manoma, kad iš viso jų būta iki 9 tūkst.), tam skiriant mažiausiai 4 mln. Lt (571 Lt vienam asmeniui)³⁸². Nė viena kita draudimo rūšis neapėmė tokios didelės dalies savo potencialių draudžiamųjų (potencialių draudžiamųjų nuo ligos ir nelaimingų atsitikimų buvo žymiai daugiau, nei kad buvo apdrausta). Be to, reikia atkreipti dėmesį, kad dirbantieji viešuosius darbus pamažu buvo įtraukti ir į kitas socialinės apsaugos sistemos dalis. Pavyzdžiui, realybėje pradėjo veikti draudimas nuo nelaimingų atsitikimų, į savo veikimo ribas įtraukęs ir viešųjų darbų darbininkus. Jei iki tol susižeidimas dažnai reikšdavo ir pragyvenimo šaltinio praradimą,³⁸³ tai įsigaliojus įstatymui situacija ėmė keistis. Peržvelgus Marijampolės draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasos dokumentus matyti, kad 1938 m. šiuo draudimu buvo draudžiama iki 100 viešųjų darbų darbininkų,

³⁸¹ VRM prašymas papildomai finansuoti viešuosius darbus 1939 m. pabaigoje, 1939 spalio 30 d., LCVA, f. 923, ap. 10, b. 30, l. 6.

³⁸² Vidaus reikalų ministerijos viešųjų darbų planas 1939 metams, LCVA, f. 377, ap. 7, b. 140, l. 47–84.

³⁸³ Pavyzdžiui: „Mano vyras dirbdamas miške susilaužė ranką. Neturiu iš ko pragyventi – šeima didelė“ // Marės Marčiauskaitienės prašymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. vasario 9 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 546, l. 40.

nuo kurių uždarbio į draudimo kasą būdavo nuskaičiuojama po 2,2 %, o draudimas padėjo 6 viešųjų darbų darbininkams, kurie darbo metu patyrė nelaimingus atsitikimus³⁸⁴. Funkcionuoti pradėjo ir kita sistema: imta nustatinėti minimalią mėnesinę atlyginimo vertę³⁸⁵, o Vyriausioji socialinio draudimo valdyba eiliniams darbininkams nustatė minimalų galimą uždarbį³⁸⁶ – šie sprendimai galiojo ir viešųjų darbų darbininkams. Tai reiškė, kad didelė nekvalifikuotų darbininkų dalis pradėjo gauti pastovesnį darbą su minimalia, bet garantuota alga ir šiokiomis tokiomis socialinėmis garantijomis. Pavyzdžiui, nuo 1934 m. bedarbiai, ilgiau nei mėnesį dirbantys viešuosius darbus, buvo draudžiami ligonių kasose³⁸⁷, vėliau ir nuo nelaimingų atsitikimų³⁸⁸, o nuo 1940 m. pradžios įsigaliojo dar labiau supaprastintas bedarbių draudimas.

Todėl neatsitiktinai viešųjų darbų išaugimas sąlygojo ir nekvalifikuotų darbininkų (kartu ir bedarbių) sąmoningumo išaugimą. Dalis įdarbintųjų įgydavo naujų darbo įgūdžių ar kėlė kvalifikaciją. Natūralu, kad tarp viešųjų darbų darbininkų kildavo mažiau ar daugiau pagrįstų nepasitenkinimų, reikalavimų, vyko derybos su savivaldybių atstovais, darbo priežiūros pareigūnais – darbininkų sąmoningumas augo platesnėje teisinėje terpėje. Viešųjų darbų darbininkų teisinio sąmoningumo augimą parodo ir pagarsėjusi 1934 m. byla, kai Kauno miesto savivaldybė, nesumokėjusi išeitinių kompensacijų, atleido apie 50 darbininkų, dirbusių prie miesto vandentiekio,

³⁸⁴ Apie susirašinėjimą su Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasa, 1938 m. vasario 8 – gruodžio 31 d., LCVA, f. 1362, ap. 1. 643, l. 1–34.

³⁸⁵ 1938 m. Kaune alga natūra buvo įvertinta 85 Lt (Maistas – 45, butas–10, kuras ir šviesa – 15, drabužiai – 15 Lt), kitose vietovėse – 60 Lt) // Uždarbio žinių lapas nr. 1795 draudimo nuo nelaimingų atsitikimų kasai LCVA, f. 1362, ap. 1. 643, l. 1.

³⁸⁶ Minimalus uždarbis buvo nustatytas toks: Kaune vyrams 5 Lt, moterims 4 Lt, jaunamečiams 3 Lt per dieną; Šiauliuose, Panevėžyje, Vilkaviškyje ir Marijampolėje: vyrams 4 Lt, moterims 3 Lt, jaunamečiams 2 Lt per dieną // Jaunamečiai iki 17 m. amžiaus, 1938 m. kovo 10 d., LCVA, f. 1362, ap. 1. 643, l. 1.

³⁸⁷ „Bedarbiai bei jų šeimos nariai, norintys gauti medicinos pagalbą, kreipiasi į savivaldybės socialinės apsaugos skyrių. Išskyrus tuos atvejus, kai susižeidžiama arba staiga susergama darbo vietoje. Tokiais atvejais medicinos pagalba suteikiama nedelsiant“ // Savivaldybių bedarbių registravimui ir viešųjų darbų tvarkai palaikyti taisyklės 1935 m., LCVA, f. 1264, ap. 1, b. 604, l. 15.

³⁸⁸ Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas // Vyriausybės žinios, 1936, nr. 531; Tokiam bedarbių draudimui ypač priešinosi Šiaulių miesto savivaldybė, nes viešuosius darbus traktavo kaip globą, o ne darbą // Šiaulių miesto savivaldybės skundas VRM dėl draudimo nelaimingų atsitikimų 1936 m. lapkričio 13 d., LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3344, l. 3.

motyvuodama tuo, kad jie vykdė akordinį darbą ir gavo padienį uždarbį. Tačiau teismas pripažino darbininkus laimėtojais ir priteisė jiems įvairių kompensacijų po keletą šimtų litų³⁸⁹.

Vis dėlto tuometiniai viešųjų darbų organizatoriai pripažino, jog darbu aprūpinami toli gražu ne visi to pageidaujantys bedarbiai. Tačiau 100 % draudimo ir pagalbos nedarbo atveju tuomet negalėjo tikėtis nei vienos Europos šalies bedarbis, net tose šalyse, kur jau galiojo pakankamai išvystyta socialinė sauga ir nedarbo draudimas. Turtingose Vakarų Europos valstybėse socialinio draudimo sistema veikė nuolatos užstrigdama. Pavyzdžiui, iki krizės Didžiojoje Britanijoje nuo nedarbo buvo drausta iki 60 %, Vokietijoje – 40 %, o kitose „apsidraudusiose“ šalyse – iki 25 % gyventojų, kitur tokių nebuvo iš viso³⁹⁰. Didžiosios ekonominės krizės metu pats nedarbo draudimas toli gražu neapsaugojo nuo problemų. Vokietijoje nedarbo draudimas buvo įvestas 1927 m., tačiau jau po poros metų neatlaikė pirmojo krizės smūgio ir naujų bedarbių apgulties, todėl patyrė milžiniškų funkcionavimo sutrikimų³⁹¹. Krizei reiškiantis, Didžiojoje Britanijoje buvo panaikinta besąlyginė bedarbio pašalpa ir įvesta pragyvenimo priemonių patikrinimo praktika³⁹². Lenkijoje 1932 m. nedarbo pašalpa apsidraudusiesiems ir darbo netekusiesiems darbininkams buvo sumažinta per pusę, o jas apskritai gaudavo tik apie 20 % visų užsiregistravusių bedarbių³⁹³.

Šie atvejai rodo, kad net šalys, kuriose socialinė politika daugelį metų buvo plėtojama labiau nei Lietuvoje, dar negebėjo užtikrinti visų šalies gyventojų gerovės. Neatmestina galimybė, kad Lietuvoje, atsižvelgiant į kitų šalių patirtį, šio draudimo rūšies įvedimo apmąstymai, ypač krizės metu, buvo pristabdyti.

³⁸⁹ Penkiasdešimt darbininkų bylinėjosi ir laimėjo bylą su Kauno m. savivaldybe // Lietuvos žinios, 1934 12 08.

³⁹⁰ HOBBSWAN E., Kraštutinumų amžius, Vilnius, 2000, p. 115.

³⁹¹ PATCH W. L., Christian Trade Unions in the Weimar Republic 1918–1933, London, 1985, p. 117.

³⁹² POLANY K., Didžioji transformacija. Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos, Vilnius, 2002, p. 237.

³⁹³ PERRY M., Bread and Unemployment: Social Policy and the Experience of Unemployment, 1918–1939, London, 2000, p. 165, DAVIES Norman, Dievo žaislas: Lenkijos istorija II, Vilnius, 2008, p. 455.

Viešieji darbai ilgainiui tapo bene vienintele vieta, kur daugelis bedarbių tikėjosi įdarbinimo. Pavyzdžiui, sekdami Marijampolės miesto registruotų bedarbių judėjimą, matome, kad iš visų įdarbintų bedarbių tik penktadalis pragyvenimo šaltinį susirado privačiame sektoriuje, likusi dalis buvo nusiųsta į viešuosius darbus, iš kur greičiausiai ir atėjo³⁹⁴. Nors šios srities darbų organizavimas valstybei kėlė papildomų rūpesčių, tačiau investicijos į viešuosius darbus atsipirko tiek atliktais darbais, tiek išnaudojama paviršine darbo jėga. Viešieji darbai nemažai daliai juodadarbių leido suprasti, kad jie nėra iš prigimties socialiai atskirta išlaikytinių grupė, neturinti jokių galimybių užsidirbti kitaip, nei iš pripuolamų darbų, aukų ar pašalpų³⁹⁵. Valstybė sėkmingai juos įtraukė į darbo rinką, suteikdama galimybę bent iš dalies savo rankomis užsidirbti pragyvenimui. Nieko nebestebino, kad bedarbiai į viešuosius darbus ėję kaip į įprastą tarnybą, pavyzdžiui, susitarus naudodavo savo darbo priemones – kartais dirbdavę su savo arkliais, prie nesudėtingų darbų apsieidavo ir su savo įrankiais³⁹⁶. Taigi viešieji darbai vykę ne tik intensyviau, bet ir lanksčiau.

Greta teigiamų viešųjų darbų ypatybių būtina paminėti ir kritiškesnes – tokie darbai ne visais atvejais buvo geriausia alternatyva sprendžiant nedarbo klausimą. Pavyzdžiui, 1926 m. savivaldybininkai siūlė viešiesiems darbams skiriamus pinigus pervesti į darbininkų žiemos savišalpos kasas, kad nedarbo sezonu būtų galima išgyventi, nes „bedarbių darbai“ tik demoralizuoja darbininkus, iš jų sukurta nauda yra labai nedidelė, o gal net ir nuostolinga³⁹⁷. 4 deš. nuolatos kalbėta apie viešųjų darbų darbininkų savišalpos kasas, kadangi šie darbai šalčiausiais žiemos mėnesiais būdavo nutraukiami. Svarstyta, kad galbūt reikėtų privestinai atskaičiuoti dalį atlygio, kad būtų galima jį išmokėti nedarbo sezonu. Dar 1934 m. Marijampolės miesto savivaldybė, teikdama

³⁹⁴ Marijampolės savivaldybės pranešimas Centraliniam statistikos biurui apie bedarbių judėjimą 1935 m. sausio 5 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 486, l. 60–63.

³⁹⁵ ČERNIAUSKAS N., Bedarbių organizuotumas ir veikla Lietuvoje XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje // Istorija, 2012, t. 85, l. 29.

³⁹⁶ Ukmergės miesto savivaldybės atsakymas Savivaldybių departamentui dėl miesto bedarbių padėties 1934 m. balandžio 18 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 64a, l. 62.

³⁹⁷ Kauno miesto tarybos 1925 m. gegužės 6 d. posėdžio stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 408, l. 27.

žinias apie Marijampolės miesto bedarbius, pageidavo, kad: „darbo sezono metu būtų daromi iš darbininkų uždarbių išskaitymai ir atėjus nedarbo sezonui gruodžio–sausio–vasario–kovo mėn., kuriame laike yra sunkiausias nedarbo sezonas, iš tų išskaitymų juos šelpti“³⁹⁸. Nedarbo draudimo ar savišalpos šalininkai teigė, kad toks modelis leistų remti tuos, kurie prieš tai dirbdami yra sukaukę tam tikrą kapitalą (draudimines įmokas), be to, tai skatintų atsakingesnę požiūrį į darbą, jo tęstinumą ar net didintų darbo efektyvumą. Tokių nuomonių skirtumai išryškėjo palyginus 3 ir 4 deš. valdžių požiūrį į vidaus politiką. Jei iki 1927 m. viešieji darbai nors ir vykdyti, bet būta diskusijų ir kalbų apie reikiamybę kurti darbininkų savišalpą ar net nedarbo draudimą. Po Gruodžio perversmo sutvirtėjo nuomonė, kad Lietuvoje egzistuoja netinkamas darbo jėgos sureguliuojimas, bet ne pats nedarbas. Vėliau ši nuomonė išaugo į praktinius bandymus kontroliuoti darbo jėgos judėjimą ir organizuoti centralizuotus viešuosius darbus. Parlamentiniu laikotarpiu (1920–1926) svarstyta apie galimybę skatinti darbininkus savanoriškai draustis, o antruoju (1926–1940 m.) valstybė pati ėmėsi organizuoti darbininkams viešuosius darbus. Jei iki 1927 m. bedarbių viešieji darbai buvo viena iš daugelio galimų kovos su nedarbu priemonių (bent jau teoriškai), tai 4 deš. ji tapo pagrindine ir iš esmės vienintele. Nepaisant to, dėl viešųjų darbų neefektyvumo būta ir kitokių nuomonių:

Viešuosius darbus bedarbiai eina dirbti tik kraštutiniais atvejais, o atėję dažnai neišdirba ne tik kelių savaičių, bet kartais net dienos. Todėl itin sunku susekti ir kruopščiai administruoti šį procesą. Pavyzdžiui, jei darbams atlikti yra reikalinga arba yra numatyta darbų 300 bedarbių, dažnai dėl darbininkų nepastovumo ir kaitos per šias vietas „praeina“ iki 1,5 tūkst. bedarbių.³⁹⁹

Kitaip tariant, atsirasdavo teigiančiųjų, kad viešieji darbai skatina neefektyvumą, neatsakingumą darbui, darbai vykdomi tiesiog dėl paties darbo proceso.

³⁹⁸ Raštas Savivaldybių departamentui apie Marijampolės miesto bedarbius 1934 m. balandžio 27 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 348, l. 51.

³⁹⁹ Šiaulių miesto savivaldybės skundas VRM dėl draudimo nelaimingų atsitikimų 1936 m. lapkričio 13 d., LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3344, l. 3.

Organizuojant ir vykdant viešuosius darbus savivaldybės taip pat nebuvo itin patenkintos vis didėjančiu papildomu biurokratizmu, o norėdamos pinigų panaudoti efektyviai, jos privalėjusios pažinti bene kiekvieną miesto ar miestelio bedarbį:

Bedarbių būklė buvo tikrinama registracijos metu pagal turimus miesto gyventojų sąrašus, vidaus pasus ir be to, kiekvienas buvo smulkiai apklaustas ir žinios patikrintos per patikimus tuos pačius bedarbius. Daugumoj miesto bedarbiai miesto savivaldybei žinomi ir jų būklė taip pat žinoma⁴⁰⁰.

Tad viešieji darbai tapo pagrindine valstybės kovos su nedarbu priemone. Kuriantis valstybei, ši priemonė taikyta paskirose savivaldybėse. Vėliau, nuo 1925 m. viešieji darbai pradėti sistemingai organizuoti ir plėtoti valstybiniu mastu – todėl 1926 m. pabaigoje ir priimtas pirmasis Viešųjų darbų įstatymas. Šių darbų vykdymas itin aktualizavosi Didžiosios ekonominės krizės metu, kada viešųjų darbų mastas išaugęs net keletą kartų, o pats procesas įtvirtintas nauju Viešųjų darbų fondo įstatymu, kuris dažnai traktuotas kaip nedarbo draudimo „lietuviškas“ atitikmuo.

⁴⁰⁰ Ukmergės miesto savivaldybės atsakymas Savivaldybių departamentui dėl miesto bedarbių padėties 1934 m. balandžio 18 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 64a, l. 62.

III lentelė. Didžiųjų Lietuvos savivaldybių išlaidų dalis, tenkanti viešųjų darbų programai 1935–1937 m. (tūkst. Lt)⁴⁰¹

Metai / Apskritis	1935			1936			1937		
	Tūkst. Lt	Bendras sav. biudžetas	%	Tūkst. Lt	Bendras sav. biudžetas	%	Tūkst. Lt	Bendras sav. biudžetas	%
Alytus	47	1035	4,5	122,6	1485,2	8,3	139,7	1519,6	9,2
Biržai	18,9	1222,8	1,5	64,5	1335	4,8	161	1821,1	8,8
Kaunas	975,4	10621,6	9,2	1611,2	13230	12,2	1314,3	17055,0	7,7
Kėdainiai	62	1355,9	4,6	34,9	1720	2	75,8	1737,4	4,4
Kretinga	7,5	1106,6	0,7	147,7	1256,5	11,8	86,9	1372,5	6,3
Marijampolė	118,7	1512,8	7,8	176,3	1582,5	11,1	179,7	2333,3	7,7
Mažeikiai	10,5	833,7	1,3	32,7	1117,8	2,9	19,9	1355	1,5
Panevėžys	205,7	3310,5	6,2	186,1	3751,2	5	148,2	4050	3,7
Raseiniai	3,9	1449,9	0,3	91,9	1383,8	2,4	91,9	1564,7	5,9
Rokiškis	12,7	898,5	1,4	7,0	972,9	0,7	–	1257,7	0
Seinai	–	242,8	0	–	259,4	0	–	271,8	0
Šakiai	–	778,7	0	53	743,4	7,1	36,3	1043,8	3,5
Šiauliai	169,4	4120,5	4,1	369,4	5209,4	7,1	204,8	5689,2	3,6
Tauragė	22,9	1436,5	1,6	–	1505,4	0	70,6	1895,7	3,7
Telšiai	0,1	906,6	0,0	5	1013,7	0,5	26,4	1058	2,5
Trakai	–	427,0	0	23,2	506,7	4,6	35,7	554,3	6,4
Ukmergė	60,3	1258,4	4,8	52,1	1527,5	3,4	136	1709,9	8
Utena	–	958,6	0	–	971,1	0	37,2	1194,1	3,1
Vilkaviškis	90,2	1207,7	7,5	101	1226,8	8,2	95,1	1395,2	6,8
Zarasai	2,7	434,5	6,1	–	402,1	0	35	561,9	6,2
Iš viso	1805,2	35145,6	5,1	3078,6	41200,4	7,4	2894,5	49440,2	5,9

⁴⁰¹ Didž. Lietuvos savivaldybių išlaidos 1935–1932 m. (1000 lt.) // Lietuvos statistikos metraštis, Kaunas, 1936, p. 192; Didž. Lietuvos savivaldybių išlaidos 1936 m. (1000 lt.) // Lietuvos statistikos metraštis, Kaunas, 1937, p. 189; Didž. Lietuvos savivaldybių išlaidos 1937 m. (1000 lt.) // Lietuvos statistikos metraštis, Kaunas, 1938, p. 192. Tuo tarpu 1932 m. išlaidų dalis viešųjų darbų programai sudarė 2,8 % (922,2 tūkst. Lt), 1933 m. – 5,1 % (1701,6 tūkst. Lt), o 1934 m. 5 % (1674,5 tūkst. Lt).

V lentelė. Didžiųjų Lietuvos savivaldybių išlaidų dalis, tenkanti viešųjų darbų programai 1938–1939 m. (tūkst. Lt)⁴⁰²

Metai / Apskritis	1938			1939		
	Tūkst. Lt	Bendras sav. biudžetas	%	Tūkst. Lt	Bendras sav. biudžetas	%
Alytus	187,5	1946	9,6	134,1	1720,6	7,8
Biržai	195,2	2408,8	8,1	199,1	2435,2	8,2
Kaunas	1551,1	21638,8	7,2	1492,7	20159,2	7,4
Kėdainiai	117	2006,6	5,8	111,8	1779,7	6,3
Kretinga	122,8	2142,8	5,7	173,2	2221,1	7,8
Marijampolė	350,7	2577,9	13,6	415,9	2390,6	17,4
Mažeikiai	107,6	1667,8	6,5	52,3	1672	3,1
Panevėžys	157,9	4716,4	3,3	262,6	4998,9	5,3
Raseiniai	37,4	2013,5	1,9	46,5	2260,5	2,1
Rokiškis	27	1285,2	2,1	28,9	1391	2,1
Seinai	0,4	437,3	0,1	–	387,3	0
Šakiai	56,1	1400,7	4	92,1	1450,8	6,3
Šiauliai	421,6	6804,3	6,2	491,8	7295,1	6,7
Tauragė	98,5	1915,8	5,1	57,4	2262,5	2,5
Telšiai	40,6	1484,7	2,7	29,7	1743	1,7
Trakai	58,5	636,9	9,2	145	870,8	16,7
Ukmergė	146,3	2078,1	7	158,3	2295,3	6,9
Utena	36,9	1361,3	2,7	6,6	1309,1	0,5
Vilkaviškis	111,2	1699,1	6,5	101	1876,4	5,4
Zarasai	48,7	746,6	6,5	38,5	863,4	4,5
Iš viso	3873	60968,6	6,4	4037,5	61382,5	6,6

⁴⁰² Savivaldybių išlaidos 1938 m. (1000 Lt) // Lietuvos statistikos metraštis, Kaunas, 1939, p. 325; Savivaldybių išlaidos 1939 m. (1000 Lt) // Lietuvos statistikos metraštis, Vilnius, 1940, p. 341.

2.5. Socialinio draudimo sistemos diegimas

*Tačiau gyvenimas taip vystosi, kad anksčiau ar vėliau ne tik teks praplėsti esamų socialinių draudimų apimtį, bet taip pat įvesti naujas šio draudimo rūšis, būtent: draudimą invalidumo, senatvės ir nedarbo atsitikimais.*⁴⁰³

Po 1918 m. Europoje nedarbo draudimo įgyvendinimas bei laikinų pašalpų mokėjimas tapo pirminiais pokyčiais įgyvendinant naujovišką socialinę politiką. 1918–1921 m. šiuo keliu žengė (ar iš dalies reformavo ikikarinę socialinės apsaugos sistemą) Vokietija, Italija, Didžioji Britanija, Lenkija ir Šveicarija, o netrukus prie jų prisijungė ir Olandija, Čekoslovakija, Austrija ir Belgija⁴⁰⁴. Iki karo Europoje valstybiniai įdarbinimo biurai ar nedarbo draudimas buvo išimtys, tačiau po karo jie tapo norma⁴⁰⁵.

Iki 1918 m. Lietuvos teritorijoje socialinio draudimo srityje jokių darbų nuveikta nebuvo, žinia, egzistavo tik paskirų fabriku darbininkų savišalpos kasos. Nepriklausomos Lietuvos paveldėtą būklę 1924 m. taikliai apibūdino parlamentaras V. Kaskaitis⁴⁰⁶:

Vienas svarbiausių socialinės politikos uždavinių yra socialinis draudimas. Darbininkai bendrai blogai aprūpinami. Jeigu jie negauna paramos iš socialinio draudimo įstaigų, jie skursta skurdą, vargsta vargą. Lig šiolei mes socialinio draudimo beveik neturėjome. Mes turėjome vieną kitą įstatymo nuostatą, kuri šiek tiek judino draudimo dalyką. Bet sistemingo, privalomo kultūrinei valstybei socialinio draudimo įstatymo neturėjome ir neturime.⁴⁰⁷

Lietuvos valdžios institucijose pirmiausiai pradėta kalbėti apie privalomą draudimą ligos atveju. Parlamentiniu valstybės raidos laikotarpiu Seimo ir Vyriausybės narių diskusijose minėtos ir kitos draudimo rūšys. Be to,

⁴⁰³ BUČAS J., Socialinio draudimo organizacijos klausimu // *Ekonomika*, 1937, nr. 1, p. 72.

⁴⁰⁴ PERRY M., *Bread and Unemployment: Social Policy and the Experience of Unemployment, 1918–1939*, London, 2000, p. 162.

⁴⁰⁵ GREBLIŪNAS A., *Pasaulio ūkio raida XX a.*, Kaunas, 2001, p. 15–16.

⁴⁰⁶ V. Kaskaitis (1894–1985) į Seimą išrinktas kaip Lietuvos darbo federacijos atstovas, priklausė Krikščionių demokratų blokui, taigi ir Seimo daugumai.

⁴⁰⁷ Seimo stenogramos, 2-asis Seimas, 124–as posėdis, 1924 m. spalio 14 d., 1925, p. 13.

atsižvelgiant į įvairiuose Seimuose sudarytas socialinių ir darbo reikalų komisijas, matyti, kad socialinės ir nedarbo problemos tuo metu taip pat buvo vienos prioritetinių tiek Steigiamojo, tiek vėlesnių seimų darbotvarkėse. Analizuodami Parlamento posėdžių stenogramas matome, kad kalbos apie nedarbo draudimą pasidėjo dar Steigiamojo Seimo metu, diskutuojant apie dalinio ir visuotinio darbininkų draudimo rūšis ir galimybes jį įvesti 1921 m.⁴⁰⁸

1921 m. Steigiamasis Seimas ėmėsi svarstyti Ligonių kasų įstatymą. Pagrindiniai debatai vyko dėl įstatymo nuostatos, aiškinančios, ar draudimas ligos atveju turi būti visuotinis, t. y., ar turi būti draudžiami ir žemės ūkio darbininkai. Seimo narys F. Mikšys⁴⁰⁹, prieštaraudamas žemės ūkio darbininkų privalomam draudimui, užsiminė, kad Lietuvos noras sekti Vakarų Europos (pirmiausia Vokietijos) socialinių garantijų pasiektais laimėjimais yra sveikintinas, tačiau Lietuvos žemės ūkis per silpnas ir naujiems iššūkiams nepasiruošęs – ūkininkams ir darbininkams planuojamas 6 % dydžio įmokos gali tapti didžiuliu išbandymu. F. Mikšys taip pat užsiminė, jog Seimo sudarytoje Socialinės apsaugos komisijoje jau svarstyti projektai dėl visuotinio draudimo nelaimingų atsitikimų ir nedarbo atvejais – taigi, anot F. Mikšio, jei visi šie įstatymai būtų įgyvendinti, provincijos darbdaviams tektų pakloti iki 20 % papildomų įmokų nuo darbininkams sumokėtų algų⁴¹⁰, o tai neabejotinai taptų sunkiai pakeliama finansine našta. Kalbėti apie savanorišką apsidraudimą taip pat buvo beprasmiška, nes dirbantieji neturėjo nei reikiamo sąmoningumo, nei pajamų, kurias galėtų atidėti draudiminėms įmokoms. 1923 m. Vyriausybėje svarstant savanoriško darbininkų sveikatos draudimosi klausimą buvo konstatuota, kad jis beveik neįgyvendinamas, kadangi savo lėšomis niekas nesidraus⁴¹¹. 1936 m. atlikus darbininkų šeimų tyrimus nustatyta, kad tik 7 % darbininkų (1/3 jų iš Klaipėdos) 1936 m. apskritai nuo ko nors draudėsi

⁴⁰⁸ Steigiamojo Seimo darbai, Seimo stenogramos, 100-asis posėdis, 1921 m. birželio 3 d., Kaunas, 1920 – 1922, p. 86–87.

⁴⁰⁹ Mikšys priklausė Lietuvos ūkininkų sąjungai, taigi ir valdančiųjų blokui.

⁴¹⁰ Steigiamojo Seimo darbai, Seimo stenogramos, 100-asis posėdis, 1921 m. birželio 3 d., Kaunas, 1920 – 1922, p. 86–87.

⁴¹¹ Lietuvos vidaus reikalų istorija, Vilnius, 2008, p. 225.

savo noru⁴¹². Nepaisant dvejonų ir klausimo atidėliojimų, po kelerių metų Seimas vėl ėmėsi svarstyti darbininkų ligos draudimo įvedimo klausimą.

Parlamentinės diskusijos puikiai perteikia tuometinės Lietuvos socialinę-ekonominę padėtį: politinių, ekonominių ir socialinių žinių apie modernią darbo draudimo sistemos veikimą jau būta, tačiau valstybės ir darbdavių finansinė padėtis ar pačių darbininkų savivoka dar nebuvo taip pažengusi.

Todėl 1924 m. Seime pristatant Priverstinio draudimo ligoje įstatymo projektą daug dėmesio skirta ne tik konkrečioms su įstatymu susijusioms padariniams, bet ir mentaliniams dalykams:

Priverstinio draudimo organizacija duoda darbininkui galimybės dalyvauti jos valdyme, auklėja jį prie visuomeninių darbų ir gali priruošti jį būti naudingą kitoms gyvenimo sritims. Per draudimą jisai pripras prie savišalpos idėjos ir supras kokią svarbą turi susiorganizavimas. Tas praktinė socialiai politikai irgi atneš vaisių, priverstinis draudimas mažina darbininkų sirgimų skaičių ir laiką, didina jų darbingumą, visuomenėje mažėja elgetų, pusiau nedarbingų ar nedarbingų atvejų.⁴¹³

Ligonių kasų įstatymas buvo paskelbtas 1926 m.⁴¹⁴, tačiau iki 1929 m. jis iš esmės neveikė ir buvo dar keletą kartų tobulintas⁴¹⁵. Nepaisant to, esminė nuostata, susijusi su nedarbu (negalėjimu dirbti dėl ligos), išliko – įstatyme skelbta, kad jei ligonių kasos narys dėl ligos negali dirbti, tai ligonių kasa, atsižvelgdama į ligonio šeimos padėtį, suteikia jam piniginę pašalpą nuo pusės iki viso jo mėnesinio uždarbio dydžio. Pašalpa duodama nuo ketvirtos susirgimo dienos ir ne ilgiau kaip 26 savaites. Taigi, priėmus šį įstatymą,

⁴¹² Darbininkų, tarnautojų ir valdininkų šeimų biudžetų tyrinėjimo Lietuvoje 1936–1937 m. rezultatai, Kaunas, 1939, p. 26.

⁴¹³ Seimo stenogramos, 2–asis Seimas, 124–as posėdis, 1924 m. spalio 14 d., 1925, p. 13.

⁴¹⁴ Ligonių kasų įstatymas // Vyriausybės žinios, 1926, nr. 227.

⁴¹⁵ Įstatymas tobulintas dar tais pačiais 1926 m. išplečiant valstybės finansinį indėlį. 1928 m. buvo įvesti tam tikri ribojimai dėl draudimo amžiaus, sveikatos ir žemės ūkio darbininkams, o 1929 m. buvo apribotos administravimo išlaidos žr.: Ligonių kasų pakeitimo įstatymas // Vyriausybės žinios, 1926, nr. 237; Ligonių kasų įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios, 1928, nr. 273, Pavyzdinis liginių kasų statusas // Vyriausybės žinios, 1928, nr. 282 ir Ligonių kasų įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios, 1929, nr. 298.

bedarbiai kaip socialinė grupė teisiškai buvo atsieti nuo asmenų, kurie negalėjo dirbti dėl sveikatos problemų.

Panašiu metu, apie 1929 m., netgi svarstyta galimybė įvesti „bedarbių mokestį“ gyventojams, kurį būtų galima panaudoti siekiant geriau aprūpinti bedarbius, tačiau svarstymai taip ir neperžengė diskusijų ribų⁴¹⁶. Vėliau atskirose savivaldybėse diskutuota apie prabangos mokesčio įvedimą (20 ct nuo svaigiųjų gėrimų butelio), surinktus pinigus skiriant bedarbių šelpimui⁴¹⁷. Pastarosios diskusijos neliko bevaisėmis, 1932 m. patobulinus dar 1924 m. priimtą Pramogų mokesčio įstatymą, buvo nustatyta, kad $\frac{2}{3}$ visos surenkamos sumos turi būti paskirta labdarybės reikalams (iki tol tokių nuostatų nebuvo)⁴¹⁸. Reikia pasakyti, kad 4 deš. priimti mokesčių įstatymai buvo gana stipriai socialiai orientuoti, įstatymiškai susiejant ir tam tikrą surenkamų mokesčių dalį paskiriant socialinėms reikmėms, savivaldai. Apskritai, netgi apibūdinant Vyriausybės finansų politiką, greta anksčiau populiarių taupumo ir „ūkiškos ir dvasinės krašto kūrybos skatinimo“ lozungų pradėtas vartoti ir socialinio teisingumo terminas⁴¹⁹. Lanksčiau ar net progresyviai taikyti kiti mokesčiai, padidinti darbo pajamų ir nekilnojamo turto mokesčiai (pastarasis tik didžiuosiuose miestuose). Be to, būtų mokesčiu nebuvo apdėtos labdarinių įstaigų ir organizacijų patalpos bei butai, kurių metinė nuoma neviršijo 72 Lt (Kaune 240 Lt).

1931 m.⁴²⁰ ir 1934 m.⁴²¹ su daugybe tarpinių korekcijų buvo paskelbti nauji ligonių kasų įstatymai, dėl kurių draustųjų skaičius nuolatos augo. Nepaisant to, provincijos gyventojai į jo veikimo ribas galėjo patekti tik savanoriškai. Pirmasis žingsnis į visuotinį ir privalomą sveikatos draudimą buvo žengtas 1938 m. paskelbus Kaimo gyventojų sveikatos reikalams rūpinti

⁴¹⁶ Posėdžio, įvykusio Darbo ir socialinės apsaugos departamente 1926 m. sausio 26 d. protokolas, LCVA, f, 928, ap. 1, b. 993, l. 24.

⁴¹⁷ ANIČAS J., Jonas Vileišis 1872–1942, Vilnius, 1995, p. 383.

⁴¹⁸ Pramogų mokesčio įstatymas // Vyriausybės žinios, nr. 390.

⁴¹⁹ SRUOGA K., Tautiškosios vyriausybės ūkio ir finansų politika, Kaunas, 1937, p. 27.

⁴²⁰ Ligoninių kasų įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios, 1931, nr. 362.

⁴²¹ Ligoninių kasų statutas // Vyriausybės žinios, 1934, nr. 452.

įstatymą⁴²², skirtą provincijos gyventojams. Įstatymu numatyta kurti platų sveikatos punktų tinklą provincijoje (suplanuoti 209 centrai⁴²³), kad kaimo gyventojai galėtų už nedidelį mokestį arba net už dyką (pavyzdžiui, beturčiai, kurių negloboja valsčių savivaldybės) gauti pirminę gydytojo pagalbą. Projekto įgyvendinimui paskirtas ir konkretus finansinis pamatas – 6 % nuo valstybinio žemės mokesčio (pagal 1938 m. valstybės biudžetą tai sudarė apie 1,12 mln. Lt⁴²⁴).

1938 m. pradėtas spręsti visuotinis žemės ūkio darbininkų draudimo klausimas susilaukė teigiamo įvairių mokslininkų ir visuomenininkų palaikymo. P. Šalčius konstatavo, kad „smulkių ūkininkų būklė ekonominiu ir socialiniu požiūriu nesiskiria arba maža kuo tesiskiria nuo samdininkų ir dažnai esti daug prastesnė už pramonės darbininkų“⁴²⁵. Diskutuojant apie žemės ūkio darbininkų draudimo reikalus, galiausiai dar kartą pastebėta, kad ir kaime gali egzistuoti nedarbas⁴²⁶. Šias prielaidas ypač išryškino Didžioji ekonominė krizė, vėliau apie tai kalbėta 4 deš. pabaigoje prasidėjus diskusijoms dėl galimybės įgyvendinti naują agrarinę reformą bei svarstant kaimo gyventojų pertekliaus problemas.

Jau 1925 m. pavasarį į Seimo darbotvarkę įtrauktas klausimas dėl nelaimingų atsitikimų draudimo įvedimo, tačiau, kaip paaiškėjo vėliau, demokratiškai rinkti Seimai šio projekto taip ir nespėjo apsvarstyti. Tų pačių metų pavasarį turėjo būti apsvarstytas ir Globos įstatymas⁴²⁷, tačiau jį ištiko draudimo nuo nelaimingų atsitikimų likimas. Šio įstatymo projektas mūsų

⁴²² Kaimo gyventojų sveikatos reikalams rūpinti įstatymas // Vyriausybės žinios, 1938, nr. 597.

⁴²³ Kaimo gyventojų sveikatos reikalams rūpinti taisyklės // Vyriausybės žinios, 1938, nr. 610.

⁴²⁴ 1938 m. valstybės biudžetas iš žemės mokesčio surinko per 18,6 mln. Lt // Statistikos biuletenis, 1939, nr. 2, p. 71.

⁴²⁵ ŠALČIUS P., Darbo klausimai žemės ūkyje // Ekonomika, 1939, nr. 3, p. 227.

⁴²⁶ Pasaulinės organizacijos šiuo metu taip pat atkreipė dėmesį į nedarbą kaime. 1935 m. buvo sudaryta nuolatinė komisija iš TDB ir Tarptautinio žemės ūkio instituto narių, kurie stebėjo žemės ūkio darbo rinkos pokyčius Europos valstybėse. Kai kurie tyrimų rezultatai gana naujai atskleidė nemažai aktualių problemų. Pavyzdžiui, buvo nustatyta, kad net iki 7 mln. Lenkijos kaimo gyventojų yra tam tikra prasme pertekliniai ir bet kada gali patirti visiško ar dalinio nedarbo problemą. Panašių problemų turėjo Bulgarija, Jugoslavija, Čekoslovakija ir Vengrija. Tuo tarpu Lietuva priskiriama grupei šalių, kurių darbo rankų pasiūla ir paklausa žemės ūkio srityje yra subalansuota, kartais žemės ūkio darbininkų net trūksta, o nedarbas šiek tiek pasireiškė tik ekonominės krizės metu: ŠALČIUS P., Darbo klausimai žemės ūkyje // Ekonomika, 1939, nr. 3, p. 228–230.

⁴²⁷ Seimo stenogramos, 2–asis Seimas, 178–as posėdis, 1925 m. balandžio 28 d., p. 1.

nagrinėjamai temai itin svarbus, nes net iki 4 deš. nedarbo ir bendrieji labdarybės, globos ir kiti panašūs klausimai nebuvo išskiriami⁴²⁸. Prie svarstymų dėl draudimo nuo nelaimingų atsitikimų grįžti teko tik daugiau nei po 10 metų. 1936 m. pabaigoje toks įstatymas buvo pagaliau priimtas ir įsigaliojo nuo 1937 m. sausio 1 d.⁴²⁹ Vienas teisės akto punktų skelbė, kad apsidraudęs asmuo gauna nustatytą gydymą ir atlyginimą, jei dirbdamas darbovietėje patyrė nelaimingą atsitikimą, kurio metu buvo sužalotas jo kūnas ar pakenkta sveikatai⁴³⁰.

Įstatymas su menkais pakoregavimais veikė iki pat valstybingumo praradimo. Tačiau esminės permainos šio draudimo srityje įvyko 1938 m. paskelbus apie privalomą draudimą ir dirbantiesiems žemės ūkyje⁴³¹. Apdraudus žemės ūkio darbininkus, Lietuvos Respublika suvis atsikratė pasenusių Rusijos imperijos įstatymų ir sukūrė naują, prie savojo krašto specifikos pritaikytą socialinio aprūpinimo sistemą. Tačiau tuo neapsiribota ir 1938–1939 m. buvo parengtas pirmasis privataus sektoriaus senatvės pensijų projektas, turėjęs padėti pagrindą visuotiniam draudimui senatvėje. Nors įstatymas ir nebuvo priimtas, bet patys svarstymai ir diskusijos parodė, kad tokie projektai netrukus galėjo virsti realybe.

Šis draudimo rūšių įgyvendinimo aptarimas nėra atsitiktinis. Nedarbo draudimo negalime išskirti iš visos socialinio draudimo sistemos, nes paskiri draudimai be nuoseklios sistemos apskritai neegzistuoja. Tai suvokta ir anuometinėje Lietuvoje, tačiau valstybė buvo finansiškai per silpna, kad priimtų visus draudimus iš karto. Be to, Lietuvos ekonomistai dar 4 deš. pabaigoje konstatavo, kad „nedarbo draudimą iš visų apdraudos rūšių yra sunkiausiai sudaryti ir administruoti“⁴³².

⁴²⁸ Nedarbas turėtų būti atskirtas nuo bendrųjų labdarybės reikalų, nes yra visiškai kitokios prigimties reiškiny, – maždaug taip buvo samprotaujama 1937 m.: Dar bedarbių reikalais // Darbas, 1937, nr. 14.

⁴²⁹ Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų įstatymas // Vyriausybės žinios, 1936, nr. 531.

⁴³⁰ JAKOBAS A., Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje, Kaunas, 1931, p. 50.

⁴³¹ Nukentėjusiųjų nuo nelaimingų atsitikimų dirbančiųjų žemės ūkiuose aprūpinimo įstatymas // Vyriausybės žinios, 1938, nr. 626.

⁴³² KEMĖŠIS F., Socialinės bei politinės ekonomijos įvadas, Kaunas, 1938, p. 368.

Galime numanyti tarp valdžios institucijų egzistavus tam tikrą neoficialią privalomųjų draudimų priėmimo eilę, rikiavusią įstatymų projektus pagal finansines ir kitas priėmimo aplinkybes. Šioje sekoje nedarbo draudimas dažniausiai atsidurdavo pačioje pabaigoje⁴³³. Kita vertus, reikia suvokti, kad nedarbo draudimas galėjo atsirasti ir gerai veikti tik visuomenėje, kur darbo santykiai ir pati darbo samprata yra gerai subalansuota. Ne veltui Vakarų Europos praktikoje šis draudimas buvo paskutinis įtvirtinant pilno socialinio draudimo sistemą⁴³⁴. Lietuvai priėmus ligonių kasų ir nelaimingų atsitikimų draudimus bei siekiant įgyvendinti senatvės pensijų sistemą, neabejotina, kad galutiniu akcentu kuriant savąją gerovės valstybę būtų buvęs nedarbo draudimo įvedimas.

Lietuvos specialistų pastebėta, kad įvairių socialinių draudimų sistemos geriausiai prigija ten, kur jau iki valstybinio draudimo įvedimo socialinio solidarumo iniciatyvos aktyviai keltos ir vykdytos atskirų įmonių ar profesinių sąjungų veikloje (daugiausia savišalpos kasų forma). Savišalpos sistema Lietuvos pramonės ar prekybos įmonėse nebuvo naujiena, tačiau jų kiekybinė patirtis negalėjo paveikti didžiosios gyventojų masės, dirbančios žemės ūkio srityje⁴³⁵. Nepaisant to, pramonės darbininkų socialinės apsaugos klausimai buvo sprendžiami žymiai greičiau nei provincijos darbininkų.

Nuo XX a. pradžios Belgijoje, o vėliau ir Danijoje, Suomijoje, Islandijoje, Norvegijoje bei kitose šalyse išpopuliarėjo vadinamoji Gento draudimo nuo nedarbo sistema, kurios esmė – bedarbių pašalpų mokėjimo paskirstymas tarp valstybės ir konkrečių profesinių sąjungų. Nedarbo atveju bedarbis vieną dalį pašalpos gaudavo iš profesinės sąjungos savišalpos kasų, o kitą dalį – iš valstybės. Darbininkas, nepriklausantis darbininkų organizacijoms, gaudavo tik valstybės dalį. Kitaip tariant, darbininko nedarbo

⁴³³ Ir partijų, ir profesinių sąjungų, ir visuomenės veikėjų kalbose buvo matyti tokia socialinių draudimų įgyvendinimo tvarka: ligos, nelaimingų atsitikimų, senatvės ir nedarbo, retkarčiais draudimą nuo nelaimingų atsitikimų sukeičiant vietomis su senatvės pensijų draudimu.

⁴³⁴ Be to, iki 1939 m. Europoje tik 7 šalys buvo įsivedusios privalomąjį nedarbo draudimą, žr.: AMBROSIUS G., and HUBBARD W. H., *A social and Economic History of Twentieth-Century Europe*, London, 1989, p. 118–119.

⁴³⁵ BUČAS J., Socialinio draudimo organizacijos klausimu // *Ekonomika*, 1937, nr. 1, p. 76.

draudimas buvo administruojamas profesinių sąjungų, o išmokų dydis priklausė ir nuo išdirbto laiko bei vidinių konkrečios atstovaujamos organizacijos taisyklių⁴³⁶. Pirmosios kalbos apie šios sistemos pritaikomumą Lietuvoje pasigirdo 1924 m. Kaune. Miesto valdyboje vyko aršios diskusijos dėl tam tikrų turto mokesčių įvedimo, kad surinktomis lėšomis būtų galima šelpti bedarbius. Svarstyta įvesti darbininkų nedarbo draudimą, draudimo atsakomybę padalijant valstybei, savivaldybei ir darbininkui, netgi konkrečiai siūlyta pereiti prie Gento sistemos⁴³⁷. Nors daugelyje Lietuvos profesinių sąjungų 3 deš. pradžioje buvo organizuojama darbininkų savišalpa net ir nedarbo atvejui, tačiau organizuotų darbininkų skaičius buvo pernelyg mažas, kad būtų galima rimtai svarstyti galimybę pereiti prie sistemos, panašios į Gento. Betgi ir pati sistema nuo 4 deš. patyrė nemažai vidinių sukrėtimų – darbininkai pradėjo pernelyg piktnaudžiauti profesinių sąjungų teikiamomis galimybėmis, daugelis jų stojo į jas ne dėl profesinio solidarumo, bet tik tam, kad gautų pašalpas. Kitais atvejais toks draudimas Lietuvoje buvo neįmanomas, nes daug kur profesinės sąjungos buvo silpnos, o dalis jų dėl politinių sumetimų jokių būdu negalėjo būti remiamos valstybės. Ilgainiui ir pati valstybė sukritikavo belgišką patirtį – imta manyti, kad ši finansiškai išvargina profesines sąjungas, o sistemai egzistuojant beveik neįmanoma sekti tikslios nedarbo statistikos⁴³⁸.

Lietuvoje gana minimaliai, bet vis dėlto veikė ir senatvės pensijų sistema. Iki 1940 m. ji nebuvo visiškai išplėtota ir apėmė tik atskiras įstatymiškai apibrėžtas profesijas. Tuomet valstybė pensijų draudimu buvo apdraudusi bent 20 metų kariuomenėje išstarnavusius kariškius bei krašto apsaugos sistemoje dirbusius civilius⁴³⁹, valstybės tarnautojus⁴⁴⁰ bei

⁴³⁶ VANTHEMSCHE G., Unemployment Insurance in interwar Belgium // *International Review of Social History*, 1990, t. 35, p. 350.

⁴³⁷ Kauno miesto tarybos posėdžio 1924 m. birželio 17 d. stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 420, l. 25.

⁴³⁸ Raštas VRM apie socialinės apsaugos santvarka Čekoslovakijos Respublikoje 1926 m., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 162, l. 6–7.

⁴³⁹ 1922 m. buvo priimtas Sveikatos netekusiems kariams, jų šeimoms, o taip pat žuvusiųjų karių šeimoms pensijų įstatymas (Vyriausybės žinios, 1921, nr. 104), pagal kurį buvo reglamentuojama parama kariams, šauliams ir jų šeimoms tuo atveju jei karys, šaulys visiškai ar iš dalies tapo nedarbingas. Pagal 1925 m. priimtą (Vyriausybės žinios, 1925, nr. 201) Karių pensijų įstatymą,

pasižymėjusius visuomenės veikėjus⁴⁴¹. Atrodytų, kad draudimo ribos apėmė gana menką visuomenės dalį, tačiau šioje srityje Lietuva įgyvendino jau Vakaruose priimą praktiką: kuriantis senatvės pensijų sistemoms, pirmiausiai apdrausti ištikimiausi ir labiausiai nusipelnę valstybei asmenys⁴⁴² – atsargos karininkai, valstybės tarnautojai ar kitaip pasižymėję piliečiai. Taip aktyviausia ir labiausiai valstybingumui nusipelnusi visuomenės dalis atitraukta nuo galimų socialinių problemų senatvėje, ligos ar invalidumo atveju. Kita vertus, dar ekonomistas D. Cesevičius yra pastebėjęs, kad Lietuvos Respublikoje labiausiai finansiškai apkrautas visuomenės sluoksnis ir buvo valstybės, savivaldybių ir kitokių visuomeninių ar kultūrinių organizacijų tarnautojai, prekybos, pramonės ir amatų darbuotojai⁴⁴³. Todėl nenuostabu, kad besikurianti socialinio draudimo sistema pirmiausiai ir palietė dalį šios aktyviosios grupės.

Nors konkretus draudimas nuo nedarbo ir nebuvo priimtas, bet, kaip ir minėjome, būta nuomonių jį egzistavus kitomis formomis – įgyvendinant Viešųjų darbų įstatymą. Viešųjų darbų fondo įsteigimas Lietuvos valdžios buvo suprantamas kaip nedarbo draudimas: „Draudimo nuo nedarbo Lietuvoje nėra. Vieton šio draudimo Lietuvoje veikia Viešųjų darbų fondas, kurio lėšomis pagal iš anksto paruoštą viešųjų darbų planą bedarbiai aprūpinami

senatvės pensijų draudimu buvo apdrausti ne tik dalinio ar visiško darbingumo netekę, bet ir atitinkamą laiką ištarnavę kariškiai. 1940 m. apie 2,3 tūkst. buvusių karių gavo pensijas arba pašalpas.

⁴⁴⁰ 1926 m. priimtu Valstybės tarnautojų pensijų ir pašalpų įstatymu (Vyriausybės žinios, 1926, nr. 221, 235) ir jo vykdymo taisyklėmis buvo reglamentuotas pašalpų mokėjimas valstybės tarnautojams netekus darbingumo, ligos atveju ir pensijų mokėjimas atsižvelgiant į užtarnautą laiką. Pensijai gauti reikėjo ištarnauti ne mažiau kaip 25 metus, atsižvelgiant į sveikatos būklę ši norma galėjo būti mažinama. 1939 m. paskelbus Savivaldybių tarnautojų pensijų įstatymą (Vyriausybės žinios, 1939, nr. 643), nuo senatvės ir nedarbingumo buvo papildomai apdrausti valsčių, apskričių, miestų savivaldybių, žemės ūkio, prekybos ir pramonės, darbo rūmų, ligonių ir nelaimingų atsitikimų kasų bei savivaldybių tarnautojų pensijų fondo ir miestų sąjungos tarnautojai. Pagal šiuos įstatymus 1940 m. pensijas gavo beveik 3,8 tūkst. buvusių valstybės tarnautojų.

⁴⁴¹ 1926 m. priimtas Pasižymėjusiems asmenims ar jų šeimoms pensijų įstatymas (Vyriausybės žinios, 1925, nr. 196). Jame skelbiama, kad valstybei nusipelnę asmenys prezidento teikimu iki gyvos galvos gauna valstybinę pensiją. Vėliau priimtoje pataisoje (Vyriausybės žinios, 1935, nr. 213) valstybinės pensijos buvo atšauktos tiems, kurie vis dar gavo atlygį iš valstybės biudžeto. 1940 m. pasižymėjusių asmenų pensijas gavo 337 asmenys.

⁴⁴² LAZUTKA R., Pensijų sistemų raida Lietuvoje // Filosofija. Sociologija, Vilnius, 2007, t. 18, nr. 2, p. 68–69.

⁴⁴³ CESEVIČIUS D., Lietuvos ekonominė politika 1918–1940, Vilnius, 1995, p. 42.

darbu⁴⁴⁴. Lygindami Lietuvą su kitomis šalimis (Didžiąja Britanija, Austrija, Vokietija), kur jau veikė privalomasis nedarbo draudimas, mūsiškiai valdininkai buvo įsitikinę, kad vietoj pašalpos suteiktas darbas yra žymiai naudingesnis tiek valstybei, tiek asmeniui. Nors Viešųjų darbų fondo lėšomis darbu buvo aprūpinami ne visi bedarbiai, tačiau tai buvo pirmas žingsnis į *tikrą* nedarbo draudimą⁴⁴⁵. Vis dėlto šalyje, kur dėl specifinės ūkinės situacijos vyravo sezoninis nedarbas, viešieji darbai galėjo puikiai padėti nedarbingu laikotarpiu, kita vertus, tai įgyvendinti buvo itin nelengva, nes nedarbo sezonas prasidėdavo šaltuoju metų laikotarpiu, kada vykdyti viešuosius darbus dėl oro sąlygų buvę itin sunku. Nepaisant viešųjų darbų dominavimo, augantis gyventojų verslumas, darbo jėgos mobilumas ir didėjanti miestų pramonės ekonominė galia nedarbo draudimo priėmimą darė vis labiau neišvengiamą. Tai rodo ir nuolat viešojoje erdvėje kildavusios diskusijos. Pavyzdžiui, 1930 m. Kauno miesto ligonių kasos taryba priėmė rezoliuciją dėl socialinio draudimo sistemos plėtros, kadangi kitų draudimo rūšių nebuvimas „neigiamai atsiliepia ligonių kasoms“⁴⁴⁶. 1934 m. darbo inspektorai kaip vieną iš socialinės sistemos trūkumų įvardijo ir nedarbo draudimo nebuvimą⁴⁴⁷.

Žvelgiant į priimtų įstatymų seką atrodo natūralu, kad kitas įvestas privalomasis draudimas turėjęs būti nuo nedarbo. Tai patvirtina ir 1940 m. pradžios svarstymai, kad bedarbius, atliekančius viešuosius darbus, reikia drausti ne tik ligos ar nelaimingų atsitikimų, bet ir nedarbo atveju – sudarant atskirą fondą, veikiantį prie Viešųjų darbų fondo. Taip pat siūlyta bedarbiams įvesti darbo knygeles, padėsiančias ne tik kontroliuoti darbo rinką ir pačius bedarbius, bet ir sekti nesąžiningus darbo stokojančius asmenis, galbūt slepiančius kitus pajamų šaltinius⁴⁴⁸.

⁴⁴⁴ Vidaus reikalų ministerijos raštas Karališkajai Italijos pasiuntinybei 1938 m. rugpjūčio 11 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 193, l. 44.

⁴⁴⁵ AIDUKAITĖ J., BOGDANOVA N., GUOGIS A., Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? Vilnius, 2012, p. 142; KAIRYS J., Kova su nedarbu kitur ir Lietuvoje // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 27.

⁴⁴⁶ Rezoliucija plėsti socialinį draudimą // Darbo sveikata, 1930, nr. 3.

⁴⁴⁷ Darbo ir socialinės apsaugos būklė Lietuvoje // Vairas, 1934, nr. 4.

⁴⁴⁸ PAŠKEVIČIUS A., Viešieji darbai ir bedarbiai // Savivaldybė, 1940, nr. 1.

Pagrindiniai Lietuvos Respublikos įstatymai socialinei gerovei užtikrinti buvo priimti 4 deš. Tuo laiku galiausiai išsivaduota iš imperinės Rusijos sukurtos įstatyminės bazės ir sukurta pamatinė erdvė lietuviškos socialinės gerovės plėtojimuisi. Žemės ūkio darbininkų samdos (1929) ir draudimo (1938), Pramonės darbininkų samdos (1933), Ligonių kasų (1928), Kaimo gyventojų sveikatos reikalams rūpinti (1938), Draudimo nuo nelaimingų atsitikimų (1936) ir Viešųjų darbų fondo (1933) įstatymai iš pradžių gana silpnai veikė nedarbo problemos sprendimus, tačiau ilgainiui susiaurino arba pateikė visai kitokius nedarbo ir bedarbio apibrėžimus. Po šių įstatymų priėmimo bedarbiai nebetapatinti su negalinčiais dirbti dėl ligos ar susižalojimų. Be abejo, pagerėjo ir pačių bedarbių kasdienybė.

2.6. Socialinės apsaugos įstatyminės bazės kūrimasis

*Lietuvos Vyriausybė rūpinsis, kad miesto ir sodžiaus darbininkai turėtų darbo ir uždarbio ir kad jie būtų saugojami nuo išnaudojimo.*⁴⁴⁹

Socialinės apsaugos įstatyminės bazės formavimasis Lietuvoje prasidėjo 1917 m. rudenį, kai Lietuvos Taryba nutarė skolintis ir skirti lėšų nukentėjusiųjų nuo karo šelpimui⁴⁵⁰. Tačiau realus, struktūruotas ir kryptingas darbas šioje srityje prasidėjo vėliau.

Skelbiant Lietuvos nepriklausomybę, jos ekonominis gyvenimas jau daugiau kaip šimtmetį buvo visapusiškai prisitaikęs prie rusiškos santvarkos. Lietuvoje veikė Rusijos ekonominiai įstatymai, administravimo ir kontrolės modelis. Nenuostabu, kad Lietuvos valstybės egzistencijos pradžioje imperiniai įstatymai buvo natūraliai perimami arba tik kosmetiškai apdorojami juos pritaikant prie naujų politinių realijų. Nepaisant to, Lietuvos inteligentija, organiškai suaugusi su Rusijos ekonomine santvarka, jau žinojo, kad Vakarų

⁴⁴⁹ Lietuvos piliečiai! // Lietuvos aidas, 1918 11 13.

⁴⁵⁰ Lietuvos vidaus reikalų istorija, Vilnius, 2008, p. 223.

ekonomika vis labiau telkiama socialiniam klausimui spręsti⁴⁵¹. Todėl Lietuvos Vyriausybė turėjo ne tik sklandžiai perimti buvusią įstatyminę sanklodą, bet ir kokybiškai kurti naują teisinę bei ekonominę socialinės politikos bazę.

Socialinės apsaugos įstatyminė bazė Lietuvoje formavosi lėtai, bet ne padrikai. Šalyje, kur $\frac{3}{4}$ gyventojų gyveno ir dirbo kaime, įgyvendinti bet kokias permainas kainavo milžiniškus organizacinius ir finansinius išteklius. Kitų socialinių sluoksnių gerovė, pradedant miestų darbininkija ir baigiant valstybės valdininkija, darbas ir socialinis statusas buvo minimaliai įstatymiškai reglamentuoti dar nuo Rusijos imperijos laikų. O ir vėliau pritaikyti ir įgyvendinti tam tikras naujoves šių grupių atžvilgiu buvo žymiai lengviau, kadangi kartais ir skurdžiau nei provincijos darbininkai gyvenę pramonės „proletarai“ buvo bent minimaliai įreminti socialinėje aplinkoje, apibrėžti darbo teisėje. Jų ekonominis paslankumas, įvairialypė miestietiška kultūrinė terpė darė juos kur kas judresniais besivystančios rinkos dalyviais. Todėl ir 1918–1940 m. laikotarpiu pramonės darbininkų, prekybininkų, amatininkų bei valstybės tarnautojų teisiniai socialinės ir ekonominės gerovės pagrindai dėl gana nedidelio šios grupės dydžio bei imlumo vystėsi sparčiausiai.

Vis dėlto šios visuomenės dalies dydis buvo pernelyg menkas, kad jų socialinė gerovė sparčiai pasklistų po visą kraštą ir lemtų ženklų ekonominį tobulėjimą, nes pagrindinė problema glūdėjo provincijoje. Iki 3 deš. Lietuvos kaime sprendžiant socialinį klausimą buvo nuveikta apgailėtina mažai, tačiau pagrindinės ir neatidėliotinos problemos buvo pakankamai aiškios. Ir iki Pirmojo pasaulinio karo, ir po jo pagrindine Lietuvos provincijos yda laikyta neteisingas žemėvaldos paskirstymas, didelis bežemių ir mažažemių skaičius. Tad politiniuose-visuomeniniuose kuluaruose tikėtasi, kad pirmines, o gal net ir svarbiausias provincijos (o kartu ir visos Lietuvos) problemas turėtų išspręsti žemės reforma. Jos principams, pasirengimui ir įgyvendinimo būdams nepriklausomybės pradžioje buvo skiriama labai daug tiek visuomenės, tiek

⁴⁵¹ CESEVIČIUS D., Lietuvos ekonominė politika 1918–1940, Vilnius, 1995, p. 20.

politikų dėmesio. Kita vertus, pokariu, be žemės reformos, buvo ir kitų neatidėliotinų problemų, susijusių konkrečiai su dvarų darbininkija. Aktualioms dvaro darbininkų problemoms spręsti žengti pirmieji socialinės teisėkūros žingsniai, netiesiogiai palietę ir nedarbo klausimą – tuo metu iš provincijos vis dažniau atkeliaudavo darbo inspektorių ataskaitos, kad žemės ūkyje nedarbas pradėtas pastebėti būtent likviduojant dvarus⁴⁵².

Pastarąsias problemas būtina aptarti plačiau, kadangi dvaro darbininkai pirmieji susidūrė su realiu nedarbu. Ekonominėms negandoms palietus Lietuvos dvarus, kuriuose karo metu apsigyveno ar prisiglaudė žymiai daugiau darbininkų, negu dvarai ekonomiškai pajėgė talpinti, iškilo grėsmė, kad dvarininkai imsis priemonių mažinti nerentabilių darbininkų skaičių. Dėl to būtų išaugusi socialinė įtampa, nes dvarų darbininkai neturėjo jokių alternatyvių pragyvenimo šaltinių. Ieškodama išėties iš susidariusios situacijos, Lietuvos valstybė ėmėsi pirmosios realios ir savarankiškos teisėkūros socialinėje srityje – dvaro darbininkų apsaugojimo.

1919 m. liepą Vyriausybė, reaguodama į masinį darbininkų „paliuosavimą“ iš dvarų, paskelbė pirmąjį įstatymą, reguliuojantį tokių darbininkų atleidimą iš dvarų (apskritai pirmą tokio pobūdžio įstatymą, kuriuo siekiama reguliuoti darbo santykius žemės ūkyje)⁴⁵³. Šiuo sprendimu uždrausta šalinti esamus darbininkus, kol jie susiras kitą darbą. Tačiau problema išliko, todėl teisės aktas iki 1921 m. buvo nežymiai atnaujintas ir tobulintas dar keturis kartus⁴⁵⁴, kol pagaliau priimtas nustačius galutinį atleidžiamų darbininkų gyvenimo dvare terminą (su buto ir kuro aprūpinimu bei reikalingomis ordinarijomis). Pereinamojo laikotarpio dvarų darbininkų samda galiausiai sureguliuota 1921 m. kovo ir 1922 m. balandžio mėnesiais⁴⁵⁵. Naujuose teisės aktuose nustatyta, kokį skaičių darbininkų dvaras privalo

⁴⁵² Statistinės žinios apie darbo padėtį Kauno apygardoje nuo sausio 1 iki liepos 1 d., 1925 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 995, l. 27.

⁴⁵³ Įstatymas apie darbininkų–ordinarininkų iš dvaro dėlei darbų sumažėjimo pašalinimą // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919, nr. 9.

⁴⁵⁴ LEONAS P., Raštai, Vilnius, 2005, t.3, p. 136.

⁴⁵⁵ Dvarų darbininkų samdymo ir atstatymo įstatymas // Vyriausybės žinios, 1922, nr. 86.

minimaliai įdarbinti pagal savo žemėvaldos dydį, nustatyta minimali dvaro darbininko alga, nuolatinės pensijos seniems ir sveikatą praradusiems darbininkams. Be visa ko, dvarai įtraukti į darbo ir socialinės apsaugos inspektorių veikimo akiratį. Nustatytas ir konkretus amžius (60 m.) nuo kurio darbininkai galėjo nedirbti dėl senatvės⁴⁵⁶. Taip nors ir minimaliai teisiškai apibrėžus dalies provincijos darbininkų darbo santykius ir jų atleidimo iš tarnybos sąlygas, Lietuvos provincijoje jau galėjo oficialiai atsirasti bedarbių.

Be valstybės įsikišimo, kumečių gyvenimas galėjo tapti neramumų židiniu provincijoje. Tačiau gana greitas ir esminis dvaro darbininkų darbo santykių ir socialinių garantijų sureguliuojimas tenkino toli gražu ne visus politikus. 1920 m. balandį vykusiuose Vyriausybės posėdžiuose socialinės garantijos dvaro darbininkams paskirų ministrų traktuotos kaip parazitavimo ar anarchijos skatinimas. Apskritai galime teigti, kad valstybės gyvavimo pradžioje bet koks socialinių sąlygų įstatymiškas pagerinimas darbininkams susilaukdavo ryškių prieštaravimų: vieni teigė, kad tų garantijų maža, darbininkija skriaudžiama, kiti skelbė, kad priėmus dalį socialinių garantijų darbininkai nuo tik išpuikstą.

Vykdamas žemės reformą, 1922 m. dvarų darbininkų įstatymas buvo pakeistas, o jo nutartys buvo privalomos tik tiems dvarams, kurių dirbamos žemės plotas viršijo 80 ha bei kuriuose buvo naudojamosi samdomu darbu⁴⁵⁷. Vėliau, svarstant eilinį dvarų darbininkų samdymo ir atstatymo įstatymo papildymą, Seime iškelta idėja apsaugoti ne tik dvarų (per 80 ha), bet ir visų ūkių darbininkus:

Žodžio dvaras sąvoka pas mus nėra aiškiai nusakyta ir negalima tiksliai pasakyti, kas yra dvaras, kas ne. Pagal Žemės Reformos įstatymą galima pasakyti, kad jei kas turi daugiau per 80 ha žemės, tai jau ir yra dvaras.⁴⁵⁸

⁴⁵⁶ LEONAS P., Raštai, Vilnius 2005, t.3, p. 136.

⁴⁵⁷ Dvarų darbininkų–ordinarininkų samdymo ir atstatymo įstatymas // Vyriausybės žinios, 1924, nr. 155.

⁴⁵⁸ Steigiamojo Seimo darbai: Seimo stenogramos, 240–ais posėdis, 1922 m. rugpjūčio 10 d., Kaunas, 1920–1922, p. 61.

Taigi bandyta išplėsti žemės ūkio darbininkų, esančių įstatymo galioje, skaičių. Po kelerių metų iš dalies taip ir atsitiko, nes priėmus darbo inspekcijos įstatymą, į inspektorių ir darbo apsaugos įstatymų globą pateko visi ūkiai, didesni nei 80 ha. Šiuo pakeitimu Seimas neapsiribojo ir 1925 m. opozicijoje subrendo mintis, kad darbo apsaugos įstatymai turėtų galioti visuose ūkiuose, neatsižvelgiant į žemėvaldos dydį. Nepaisant to, šis sumanymas nebuvo įgyvendintas, o darbo inspektoriai ir toliau kontroliavo tik didžiuosius dvarų ir ūkininkų ūkius. Taigi nauja socialinės apsaugos sistema apėmė tuos provincijos ūkius ir jų darbininkus, kurie, sprendžiant pagal žemėvaldos dydį, buvo orientuoti į kuo didesnę produkcijos gavybą ir pelną (ir, žinoma, naudojami pastovia samdyta darbo jėga).

Visi šie neatidėliotini dvarų darbininkų problemų svarstymai ir juos reglamentuojančios įstatyminės bazės plėtra nebuvo atsitiktiniai – tai konkrečių socialinio klausimo sprendimų valstybinė politika. Dvaruose susikaupusias problemas liudija ne tik priimtų įstatymų ir jų pataisų gausa, bet ir darbo inspektorių registruojamų darbininkų skundų turinys, kuris beveik išimtinai susijęs su dvarais – dėl neišmokėtų algų arba neteisingų „paliuosavimų“ iš darbo. Pavyzdžiui, Alytaus apygardos darbo ir socialinės apsaugos skundų registravimo knygoje per 1922–1924 m. užregistruota daugiau nei 300 skundų, didesnioji jų pusė susijusi su problemomis dvaruose, trečdalis skundų kalba apie neteisingą dvaro darbininkų atleidinėjimą iš darbo⁴⁵⁹. Panaši situacija klostėsi ir kituose regionuose. Suvalkų ir Panevėžio apygardose 1920–1921 m. spręstos beveik vien tik dvarų problemos: „skundžiasi daugiausiai dvarų darbininkai ant darbdavių [...] atsakymu be svarbių priežasčių iš vietų“⁴⁶⁰. Net Kauno miesto ir apygardos veikimo apyskaitose pažymima, kad „užregistruota apie 70 gaunamųjų raštų. Daugelis jų – skundai dėl neteisėtų darbininkų

⁴⁵⁹ Alytaus apygardos darbo ir socialinės apsaugos inspekcijos skundų registravimo knyga 1922–1924 m. LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1314, l. 1–68.

⁴⁶⁰ Suvalkų, Marijampolės ir Panevėžios apygardų darbo ir soc. apsaugos inspektoriaus mėnesinės ataskaitos už 1920 m. kovą, balandį, rugsėjį, lapkritį, gruodį ir 1921 I–ąjį ketvirtį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1139, l. 1–16.

paliuosavimų mieste ir sodžiuje⁴⁶¹. Tik 1927 m. apygardų darbo ir socialinės apsaugos inspektoriai fiksavę, kad, be nusiskundimų dvaruose, esti skundų ir kituose sektoriuose: „darbininkų atstatymo nuo vietų anksčiau pabaigos sandymo sutarties laiko“⁴⁶². Iš to spręstina, kad situacija dvaruose kiek normalizavosi ir tam neabejotinai padėjo valstybės sprendiniai.

Svarbu suvokti, kiek asmenų tiesiogiai palietė dvarų darbininkų apsaugos įstatymai. Anot A. Rimkos, rūpinimasis dvarų darbininkais ir ordinarininkais apėmė nemenką Lietuvos provincijos gyventojų dalį. 1919 m. duomenimis, Lietuvos dvaruose dirbo per 16 tūkst. asmenų, neskaitant šeimos narių⁴⁶³.

Įstatymų dėl dvarų darbininkų priėmimas buvo vienas gausiausiai diskutuotų demokratiniuose Seimuose. Be to, pats procesas provincijoje nebuvo toks paprastas, kaip galėtų atrodyti iš pirmo žvilgsnio. Pradėjus vykdyti žemės reformą, diskusijos dėl dvarų darbininkų dar labiau paaštrėjo, nes darbininkų „paliuosavimai“ tapo kasdieniu reiškiniu, todėl įstatymo būtinybe neabejojo visas Seimas, idant provincijoje būtų išvengta galimo keršto ar net nedarbo⁴⁶⁴. Raginimai vis griežčiau „imtis dvarų“ ateidavę ir iš pačių provincijos darbininkų. Pavyzdžiui, Vilkaviškio apylinkių dvarų darbininkai 1919 m. pabaigoje priėmė rezoliuciją dėl esamos „bedarbės“, reikalaujančią imtis įvairių kompleksinių priemonių problemai spręsti:

Pašalinti bedarbei Vyriausybė turi imtis vidaus atitinkamų priemonių: rengti viešus darbus, prižiūrint, kad dvarai būtų visi užsėjami, svarbiausia, kad darbininkams būtų duodama dvarų žemės nurodytų žemės rezoliucijoj būdu ir Vyriausybės padedama jiems, kiek galima ūkis įsikurti.⁴⁶⁵

⁴⁶¹ Kauno miesto ir apygardos darbo inspekcijos veikimo apyskaita, LCVA, f. 928, ap.1, b. 1139, l. 8.

⁴⁶² Raštas vyriausiajam darbo inspektoriui nuo Alytaus apskrities darbo ir socialinės apsaugos inspekcijos 1927 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1318, l. 54, 135.

⁴⁶³ RIMKA A., Stambusis ir smulkusis žemės ūkis, Kaunas, 1920, p. 6.

⁴⁶⁴ Steigiamojo Seimo darbai: Seimo stenogramos, 189–ais posėdis, 1922 m. kovo 29 d., Kaunas, 1920 – 1922, p. 55.

⁴⁶⁵ Vilkaviškio dvarų darbininkų suvažiavimo 1919. 27 – 28. XII rezoliucijos // Darbininkas, 1920, nr. 6.

Taigi dar iki žemės reformos pagrindinio įstatymo priėmimo nuolatiniai dvarų darbininkai įgijo tam metui gana apibrėžtas socialines garantijas – panašias ne dvarų darbininkai gavo tik po 1929–1930 m. samdos įstatymų paskelbimo. Laikiniai buvo išspręsta ir galimo nedarbo provincijoje problema. Anot ekonomisto prof. F. Kemėšio, 1926 m. Lietuvoje ordinarininkai ir žemės ūkyje dirbantys pilnamečiai metiniai samdiniai buvę užtikrinti bent jau dėl dviejų dalykų – kad jų neištiksiąs badas ir nedarbas⁴⁶⁶.

Nepaisant aptartų įstatymų priėmimo ir žemės reformos vykdymo, egzistavo kita, ne mažesnė problema – 3 deš. viduryje tik šiek tiek daugiau nei trečdalis žemės ūkio darbininkų apskritai mažai tegalėjo ką nors pasakyti, padiskutuoti ar, tuo labiau, teikti pasiūlymus dėl jų darbo, samdos ar kitokių jų gyvenimą reglamentuojančių teisės aktų⁴⁶⁷. Pavyzdžiui, pašalpą gavę darbininkai jausdavo begalinį dėkingumą⁴⁶⁸ – tapatindavo ją su išmalda, o ne įstatymiškai priklausančia parama. Tai rodo, kad socialinio klausimo sprendimas kaime buvo visiškai naujas net ir mentaline prasme. Todėl vieno ar kito įstatymo įsigaliojimas dar negarantavo, kad jis bus įvykdytas ne tik dėl administracinių ar finansinių problemų.

Įstatymas, apsaugantis dvarų darbininkiją, su nežymiais pakeitimais liko galioti iki 1929 m. paskelbto Visuotino žemės ūkio darbininkų samdos įstatymo⁴⁶⁹ bei jo papildymo 1930 m.⁴⁷⁰, apėmusio ne tik dvarų, bet ir visų žemės ūkio darbininkų samdą ir tam tikrų socialinių garantijų patvirtinimą. Tai buvo nors ir menkas, bet pirmas bandymas aiškiau sureguliuoti šios visuomenės grupės padėtį. Pagrindinė ir vienintelė nuostata, apibrėžusi išėjimą (atleidimą) iš darbo, skelbė, kad atleidus neterminuotą darbininką ir apie tai jo

⁴⁶⁶ KEMĖŠIS F., Lauko darbininkų atlyginimas Lietuvoje 1925–1926 m. // Žemės ūkio akademijos metraštis, 1930, p. 241.

⁴⁶⁷ KEMĖŠIS F., Socialinė bei kultūrinė lauko darbininkų būklė Lietuvoje 1925–1926 m. // Žemės ūkio akademijos metraštis, 1931, p. 129.

⁴⁶⁸ „Pone! Jei išgelbėsite mane nuo baisaus skurdo, bado ir vargo už ką būsiu amžinai dėkingas“ // Kalvaičio Karoliaus prašymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. kovo 17 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b.546, l. 40.

⁴⁶⁹ Žemės ūkio darbininkų samdos įstatymas // Vyriausybės žinios, 1929, nr. 306.

⁴⁷⁰ Normalinės samdos sutarčių sąlygos // Vyriausybės žinios, 1930, nr. 324; Samdos sutarčių sąlygos buvo kiek pakoreguotos 1932 m., tada atsirado tikslesnis žemės ūkio darbininkų darbo įvertinimas atskirais mėnesiais, plačiau: Normalinės samdos sutarčių sąlygos // Vyriausybės žinios, 1932, nr. 379.

neįspėjus prieš dvi savaites, darbdavys privalo išmokėti dviejų savaičių buvusio darbo užmokesčio dydžio kompensaciją. Nepaisant šių konkrečių detalių, įstatymo priėmimas žymėjo ir platesnes permainas. Darbo santykių reglamentavimas ir įteisinimas žemės ūkyje rodo, kad tuometiniai ūkiai siekė ne tik savo poreikių patenkinimo ar smulkaus produkcijos realizavimo lokaliajoje aplinkoje, bet ir grynojo pelno racionalizuojant gamybą ir didinant našumą. Pelno siekis ir gyvulininkystės plėtra reikalavo ieškoti naujų darbo rankų (šeimos narių jau nebeužteko), o išoriniai darbo resursai (jėga) imti traktuoti ne kaip laikina pagalba talkų metu (asmeniniais ryšiais paremti darbo santykiai), o kaip įstatymiškai reglamentuotas darbo jėgos samdymas (finansiniai, prekiniai santykiai).

Iš turimos medžiagos matyti, kad ilgą laiką valstybė neturėjo nei organizacinių, nei finansinių galimybių spręsti visų žemės ūkio darbininkų samdos, socialinio ar tuo labiau nedarbo draudimo klausimų. 1919–1924 m. aktyviau spręstos tik dvarų darbininkų problemos, nes iš jų atleidus darbininkų perteklių, šalį galėjo ištikti didžiulė socialinė sumaištis, kurią valstybė vargiai būtų pajėgusi sukontroliuoti. Taip pat tikėtasi, kad likusias kaimo problemas išspręs žemės reforma. Be to, visi klausimai, susiję su dvarų darbininkų būklės pagerinimu ir apsaugojimu nuo greito darbo netekimo, buvo užkrauti ant dvarų savininkų pečių, todėl pačiai valstybei papildomai beveik nekainavo. Apskritai visų žemės ūkio darbininkų samdos ir draudimo klausimai buvo netiesiogiai palikti žemės reformos savieigai, kadangi dėl valstybės finansinės padėties šelpiami, globojami ir draudžiami buvo tik tie, kurie neturėjo jokio alternatyvaus pragyvenimo šaltinio (kad ir mažiausio žemės sklypo) – tad dažniausiai rūpintasi miestų gyventojais, dirbančiais pramonėje ar užsiimančiais padiniais darbais. Vėliau, kaime susiformavus ir sustiprėjus pastovesniam ūkių skaičiui (o iš rinkos pasitraukus bankrutavusiems ūkiams), kaimo gyventojų, o drauge ir žemės ūkio darbininkų nedarbo klausimas vėl tapo aktualus. Nedarbą vėlei galvota mažinti vykdant naują žemės reformą. Kitaip tariant, sprendžiant žemės ūkio darbininkų problemas iki pat 1940-ųjų

laikytasi dar 1918 m. Laikinosios Vyriausybės suformuluotų principų⁴⁷¹, kad valstiečiams reikia žemės, o darbininkams – darbo.

Pramonės darbininkų draudimu pirmiausiai pradėta rūpintis Vokietijos imperijoje dar 1889 m. (priimtas senatvės pensijų draudimas). Rusijos imperijoje pirmasis įstatymas pasirodė 1903 m. Lietuvoje įstatyminė bazė, reglamentuojanti pramonės darbininkų padėtį, keitėsi žymiai greičiau nei likusios darbininkijos; minimalių pasiekimų būta ir nedarbo prevencijos srityje. Nors nuo 1903 m. ir 1913 m. galioję pramonės darbininkų įstatymai buvo kardinaliai pakeisti tik 1933 m., tačiau dar 1921 m. senieji įstatymai buvo papildyti nuostatomis⁴⁷², reglamentuojančiomis kompensacijas atleistiems darbininkams. Pastarosioms įsigaliojus, darbo inspektoriai pažymėjo, kad darbininkai įstatymu buvę „labai užganėdinti“⁴⁷³. 1933 m. paskelbtas visiškai naujas Pramonės darbininkų samdos įstatymas⁴⁷⁴, kuris reglamentavo didesnes išmokas atleistiems darbininkams prieš tai jų neįspėjus⁴⁷⁵; nuo 6 iki 8 savaičių pailgintas sirgimui „skirtas“ laikas. Be to, 1934 m. po Pramonės darbininkų samdos įstatymo pakeitimų visos įmonės į apygardą turėjo pristatyti dokumentus apie įmonėje mokamus atlyginimus darbininkams. Apygardos darbo inspektorius, atsižvelgdamas į esamą pragyvenimo lygį ir uždarbio normas, pagal atskiras kategorijas tvirtindavo įmonės darbininkų algas⁴⁷⁶. Šiuos algų klausimus sprendavo specialiai sudaryta Pramonės įmonių samdinių uždarbio normoms nustatyti komisija.

⁴⁷¹ Lietuvos piliečiai! // Lietuvos aidas, 1918 11 13.

⁴⁷² Pramonės įstatų papildymas // Vyriausybės žinios, 1921, nr. 61.

⁴⁷³ Kauno miesto ir apygardos darbo inspekcijos 1921 m. veikimo apyskaita nuo kovo 1 d. iki kovo 31 d. 1921, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1139, l. 8.

⁴⁷⁴ Pramonės darbininkų samdos įstatymas // Vyriausybės žinios, 1933, nr. 429.

⁴⁷⁵ Įstatymas skelbė, kad išdirbus iki 3 mėn. skiriama vienos savaitės darbo užmokesčio kompensacija, 3–6 mėn. – 2 darbo savaičių, 6–12 mėn. – 3 sav., 1–2 m. – 4 sav., 2–3 m. – 6 sav., 3–4 m. – 8 sav., 4–5 m. – 10 sav., o už ilgesnį nei 5 m. laiką priklausė 12 darbo savaičių darbo užmokesčio kompensacija. Anksčiau laiko atleidus darbininką, pasamdytą pagal terminuotą sutartį, darbdavys privalo sumokėti algą už visą sutartyje numatytą laikotarpį.

⁴⁷⁶ Lietuvos darbininkų susivienijimo organizacijos generalinės atstovybės raštas Vyr. darbo inspektoriumi 1934 m. gruodžio 6 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 310, l. 400.

Svarbu paminėti, kad dar 1919 m. Lietuvoje įteisinta 8 valandų darbo diena⁴⁷⁷, neretai taip pat traktuota kaip reikšminga pergalė prieš nedarbą. Apribojus darbo dienos laiką, įmonės privalėjo priimti daugiau darbuotojų⁴⁷⁸. Kita vertus, ištikus ekonominėms krizėms, Vakaruose ilgainiui pradėta taikyti dar trumpesnė darbo diena. Pavyzdžiui, Didžiojoje Britanijoje 1926–1938 m. taikytas vadinamasis sutrumpinto darbo laiko metodas (angl. „short-time work“), kai darbininkai dirbo gerokai mažiau valandų. Vyriausybė, pramonininkai ir net darbininkai pritarė šiam projektui, nes taip išsaugota galimybė nenutraukti gamybos ir neatleisti didesnės dalies darbininkų. Pastarieji po tokios reformos, nors ir gavo atitinkamai mažesnes algas, tačiau išsaugojo darbo vietą bei minimalų darbo užmokestį. Tuo tarpu Vyriausybė, leidusi trumpinti darbo trukmę, išvengė didžiulių išlaidų galimų bedarbių pašalpoms⁴⁷⁹. Lietuvoje ši praktika pramonės įmonėse nebuvo dažna, bet net keletą kartų taikyta atliekant valstybinius viešuosius darbus ir Šiaurės Lietuvos ūkiuose po stichinių nelaimių. Panaši situacija susiklostė ir 1939–1940 m., kai dėl prasidėjusio karo daliai įmonių sumažinus gamybą darbininkai dirbdavo tik 3–4 dienas per savaitę. Nepaisant tokių priemonių, aplinkinėse šalyse siaučiant Antrojo pasaulinio karo mūšiams, bedarbių skaičius Lietuvoje vis tiek išaugo⁴⁸⁰. Darbo santykių įstatyminės bazės plėtrą puikiai iliustruoja ir tai, kad 4 deš. pabaigoje rengiant prekybos ir pramonės specialistus, mokymo priemonėse reglamentuota, kad organizuojant darbą įmonėse turi būti aiškiai apibrėžiamos ne tik priėmimo, bet „paliuosavimo“ sąlygos⁴⁸¹.

Valstybės socialinė politika buvo įtvirtinama ir tarptautiniu lygmeniu. 1921 m. Lietuvai įstojus į Tautų Sąjungą (toliau – TS), šalis automatiškai tapo Tarptautinės darbo organizacijos (toliau – TDO) nare. Šiame TS padalinyje

⁴⁷⁷ Darbo dienos ilgumo įstatymas // Vyriausybės žinios, 1919, nr. 17.

⁴⁷⁸ B-TIS A., Kaip kovojama su nedarbu? // Darbininkų atstovybės balsas, 1935 m. balandžio 1 d; TDO apskaičiavimais pasaulyje įvedus bendrą 40 val. darbo savaitę, papildomai darbo galėjo gauti apie 80 mln. žmonių // Tarptautinio darbo biuro manifestas, ten pat., gruodžio 1 d.

⁴⁷⁹ BOWDEN S., HIGGINS D.M., PRICE C. A very peculiar practise: Underemployment in Britain during the interwar years // *European Review of Economic History*, 2006, t. 10, p. 106.

⁴⁸⁰ VASKELA G., Lietuva 1939–1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką, Vilnius, 2002, p. 79.

⁴⁸¹ GALVANAUSKAS E., Pramonės įmonių ūkio mokslas, Šiauliai, 1939, p. 197.

buvo priimamos tarptautinės darbo konvencijos ir rekomendacijos. Jų ratifikavimas atskirose valstybėse išplėsdavo suverenių šalių darbo teisės šaltinius, padėdavo darbo klausimais integruotis pasauliniu mastu. Įvairios konvencijos bei rekomendacijos buvo svarstomos bei priimamos ir Lietuvoje. Dalyvavimas šioje tarptautinėje organizacijoje buvo ne tik svarbus sprendžiant socialines problemas savo šalyje, sykiu tai buvo dar vienas žingsnis pripažinimo ir lygiateisiškumo tarptautinėje arenoje link.

TDO steigimas buvo įtrauktas į vieną iš Versalio taikos sutarties punktų. Jos XIII skyriuje rašoma, kad pokarinėje Europoje būtina gerinti darbininkų padėtį reguliuojant darbo valandų skaičių ir darbo savaitės trukmę, kovojant su nedarbu ir pan.⁴⁸² Įkuriant organizaciją siekta, kad pasaulyje įsivyratų visuotinė taika, paremta socialinio teisingumo principais. TDO šaukė konferencijas, kuriose būdavo priimamos tarptautinės konvencijos, rekomendacijos ir kiti nutarimai. Pagrindinę vykdomosios valdžios funkciją atliko TDB. Biurui priklausė nedarbo, darbo ir migracijos skyrius, kuris rūpinosi bedarbių draudimo, globos, viešųjų darbų organizavimo ir darbo paieškos reglamentavimu nacionalinėje ir tarptautinėje teisėje. 4 deš. prie šios įstaigos Lietuva turėjo du atstovus – A. Abramsoną ir H. Rabinavičiūtę, o Kaune veikė TDB korespondentinis biuras, kaupęs ir perduodavęs įvairias žinias apie darbo padėtį Lietuvoje.

Nepaisant to, kad Lietuva tapo visateise TDO nare, pagal ratifikuotas tarptautines konvencijas ji atsiliko nuo savo kaimynių, įskaitant Estiją ir Suomiją. Iki 1940 m. Lietuva ratifikavo konvencijas dėl 48 valandų darbo savaitės, dėl moterų naktinio darbo, dėl savaitinio poilsio pramonės įmonėse, dėl vienodo svetimšalių ir vietinių darbuotojų traktavimo (Lietuvoje, pagal tarptautinius įsipareigojimus, bedarbiais galėjo būti registruojami ir užsienio šalių piliečiai, tačiau tik tų valstybių, su kuriomis buvo sudarytos reikalingos darbo sutartys⁴⁸³), dėl nelaimingų atsitikimų darbe, dėl pramonės ir prekybos

⁴⁸² STRIMAITIS K., Tarptautinė Darbo Organizacija, Kaunas, 1936, p. 123.

⁴⁸³ Bedarbio registracijos kortelės paaiškinimas 1927 m., LCVA, f. 1746, ap. 1, b. 76, l. 43.

darbininkų bei tarnautojų ligos draudimo, dėl jūrininkų gražinimo į tėvynę, dėl vaikų naktinio darbo pramonės įmonėse, dėl svorio žymėjimo ant didelio laivais gabenamo bagažo, dėl priverstinio bei privalomojo darbo ir galiausiai dėl žemės ūkio darbininkų teisių jungtis ir vienytis⁴⁸⁴. Estija 1935 m. buvo priėmusi 20, Latvija – 17, Lenkija – 17, Suomija ir Čekoslovakija po – 13 konvencijų. Lietuva pagal ratifikuotų konvencijų skaičių lenkė tik Albaniją (4 konvencijos)⁴⁸⁵. Atkreiptinas dėmesys į tai, kad 1919 m. spalį TDO priėmė pirmąją konvenciją dėl kovos su nedarbu⁴⁸⁶, kurioje minima, kad kiekviena šalis turi įkurti ir išlaikyti valdžios, darbdavių bei darbininkų atstovų kontroliuojamas laisvas įdarbinimo agentūras. Lietuva ši, vieną pagrindinių rekomenduotų tarptautinių įsipareigojimų darbo srityje, įgyvendino tais pačiais metais priimdama Darbo biržos įstatymą⁴⁸⁷.

Jei bandytume pažvelgti į nedarbo problemos sprendimo variantus pagal priimtas konvencijas, turėtume konstatuoti, kad Lietuva reikšmingesnių darbų šioje srityje neatliko daug. Tuo tarpu Latvija buvo priėmusi net 3 konvencijas, tiesiogiai skirtas kovai su nedarbu, bei keletą kitų, netiesiogiai prisidėjusių prie užimtumo didinimo. Kita vertus, pasmerkti ar pateisinti tuometinės valdžios negalime, kadangi socialiai orientuotų įstatymų priėmimas „ant popieriaus“ dar neužtikrino jų įgyvendinimo ir vykdymo (kaip atsitiko Lietuvoje su darbo biržomis).

Išnagrinėjus priimtas konvencijas matyti, kad Lietuva tarptautinėje arenoje neskubėjo įsipareigoti tose srityse, kurių reformavimas pačioje Lietuvoje dar nebuvo prasidėjęs. Tuo tarpu socialinėje terpėje itin svarbūs sprendimai dėl nelaimingų atsitikimų darbe ir draudimo ligos atveju jau buvo

⁴⁸⁴ DAMBRAUSKIENĖ G., MAČERNYTĖ–PANOMARIOVIENĖ I., Tarptautinė Darbo Organizacija ir Lietuva: konvencijų priėmimas, ratifikavimas, vykdymas, Vilnius, 2001, p. 57–59; STRIMAITIS K., Tarptautinė Darbo Organizacija, Kaunas, 1936, žiūrėti į priedus.

⁴⁸⁵ Le progres des ratifications 1938 septembre, LCVA, f. 389, ap. 1, b. 4, l. 166; STRIMAITIS K., Tarptautinė Darbo Organizacija, Kaunas, 1936, žiūrėti į dokumento priedus.

⁴⁸⁶ International Labour Conventions and Recommendations 1919–1981, Geneva, 1982, p. 62.

⁴⁸⁷ Panašiu metu daugelyje Europos naujųjų valstybių kūrėsi darbo sistema, štai 1922 m. Lenkijoje jau veikė 89 valstybiniai darbo biržų biurai ir 293 visuomeninės biržos // AULEYTNER J., Polish social policy the forging of a social order, Warszawa, 2006, p. 114–115.

įteisiami ne tik vietos, bet ir tarptautiniu požiūriu. Tarptautinės politikos vykdymas darbo srityje puikiai parodė šalies vidines politikos slinktis.

Iš paskirų valdžios institucijų dokumentų, spaudos puslapių ar prisiminimų nuotrupų galime susidaryti įspūdį, kad nedarbas Lietuvoje valstybėje vis dėlto buvo aktuali problema, tačiau palyginę šios problemos mastus su Vakarų ar bent jau Vidurio Europos šalimis matome, kad Lietuvoje nedarbas, kaip ir pats darbininkų luomas, buvo nedidelis. Tačiau nustatyti problemos dydį, atsižvelgdami tik į pramonės darbininkų skaičių, negalėtume, nes bet kada paslėptojo ar sezoninio nedarbo šešelis galėjo pradėti lįsti į viešumą. Nežinia kas būtų atsitikę, jei jau 3 deš. viduryje visi, negalintys ir neturintys ką dirbti, būtų tiesiog įvardyti bedarbiais, suteikiant jiems kažkokią socialinę globą. Galbūt tai būtų apsaugoję šalį nuo didesnių socialinių negerovių, bet galbūt ir sugriovę besikuriančią konkurencingą darbo rinką bei nepakeliamai apsunkinę valstybės biudžetą.

Paprastai chronologiškai yra išskiriami penki gerovės valstybės raidos etapai⁴⁸⁸. Atsižvelgiant į juos, Lietuvos socialinės gerovės raidą abstrakčiai, bet įmanoma įtalpinti į 3 deš. egzistavusį „taikinio“, o nuo 4 deš. pamažu įsigalėjusį „savanorišką valstybės subsidijuojamą“ modelį. Pagal juos, pirmame Lietuvos valstybingumo dešimtmetyje, besikuriant platesnio masto socialinio aprūpinimo sistamai, minimalios paramos galėjo tikėtis tik tie, kurie įrodė savo neturtą, t. y., atitiko tam tikrus nustatytus skurdo ribos reikalavimus. Tuo tarpu nuo kito dešimtmečio, plėtojantis socialinio draudimo sistamai, be „taikinio“, pradėtas plėtoti ir „savanoriškas valstybės subsidijuojamas“ modelis, pagal kurį įmokos į draudimo fondą buvo kaupiamos valstybės,

⁴⁸⁸ „Taikinio“ modelyje teisę gauti tam tikras socialines išmokas turi tik tie, kurie įrodo jų poreikį, t. y., pagrindžia savo pajamų mažumą atsižvelgiant į valstybės nustatytą skurdo ribą. „Savanoriškas valstybės subsidijuojamas“ modelis teisę į išmokas suteikia visiems, kurie savanoriškai su valstybe kaupia į socialinio draudimo fondus. „Korporatyvinis“ modelis grindžiamas socialinio draudimo įmokų dydžiu ir priklausymui atskiroms profesinėms grupėms ar profesinėms sąjungoms. Dažniausiai atskirų profesijų atstovai gauna skirtingas išmokas. „Korporatyvinį“ modelį labiausiai atskleidžia Gento sistema. „Pagrindinio saugumo“ ir „visapusiško“ modelių sistemos iš esmės vienodas socialines išmokas garantuoja visiems gyventojams; kadangi šis modelis įsitvirtino tik po Antrojo pasaulinio karo, plačiau jo neaptarsime. Žr.: KORPI W, PALME J., The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality and Poverty in the Western Countries // American Sociological Review, 1998, nr. 63, p. 661–687.

darbdavio ir dirbančiojo lėšomis, o socialinė parama mokama vienodo dydžio, tačiau susieta su buvusiu darbo užmokesčiu. Šių modelių taikymas ir plėtra šiandien liudija apie 1918–1940 m. Lietuvos socialinės sistemos plėtrą žengiant Vakaruose patikrintu keliu.

Sprendžiant nedarbo problemas, „taikinio“ modelis labiausiai tikęs atskiriant tikruosius bedarbius nuo apsimetėlių. Tiek Lietuvos Vyriausybė, tiek savivaldybės nuolatos akcentuodavo, kad viešųjų darbų programai ir bedarbių pašalpoms numatytų lėšų užtektų, jei jos būtų paskirstytos tik tiems, kuriems labiausiai to reikia ir kurie tikrai nori dirbti⁴⁸⁹. Vėliau atpratimo dirbti, tinginystės, veltėdžiavimo ir kitokie panašūs niuansai nuolatos lydėjo valdžios laiminamus sprendimus, susijusius su tikslingu lėšų panaudojimu „tikrų“ bedarbių paramai.

2.7. Valstybės institucijų kova su nedarbu 1918–1940 metais

2.7.1. Lietuvos centrinių institucijų veikla

*Laikinoji Vyriausybė laiko savo pareiga griebtis visų jai prieinamų priemonių aprūpinimui darbu bedarbių.*⁴⁹⁰

XX a. pradžioje, o ypač pasibaigus Pirmajam pasauliniam karui, valstybių vyriausybių vaidmuo reguliuojant socialinį gyvenimą bei mažinant socialinę atskirtį žymiai išaugo. Daugelyje Europos šalių buvo kuriamos ar tobulinamos socialinės globos, socialinio draudimo įstaigos, naujai steigiamos apsaugos funkcijas vykdančios Vyriausybinės institucijos. Pokarinė ekonominė krizė galiausiai įtvirtino nedarbo problemą oficialiose Vyriausybių

⁴⁸⁹ Apie ateityje vis opėšiančią veltėdžiavimo ar atpratimo dirbti problemą dar 1921 m. užsiminė ministras pirmininkas E. Galvanauskas, teigdamas, kad egzistuoja tūkstančiai vyrų, kurie kariaudami Pirmojo pasaulinio karo frontuose bei Nepriklausomybės kovose galėjo „atsipratinti“ nuo darbo // Steigiamojo Seimo darbai, Seimo stenogramos, 138–as posėdis, 1921 m. lapkričio 8 d., Kaunas, 1920–1922, p. 26.

⁴⁹⁰ Laikinosios vyriausybės deklaracija // Laikinosios vyriausybės žinios, 1918, nr. 1.

programose, nedarbo klausimų sprendimas tapo viena pagrindinių valdžios vidaus politikos gairių. Iki tol kovą su nedarbo pasekmėmis besidalijusi su visuomene (labdaringomis organizacijomis, privačiomis tarpininkavimo įstaigomis bei – ypač – profesinėmis sąjungomis), pokarinė valdžia buvo priversta šią problemą spręsti per stiprėjančią kontroliuojamą valstybinę institucinę sistemą. Lietuvoje 1918–1940 m. laikotarpiu, nepaisant tam tikrų reorganizacinių pertrūkių, buvo sukurti visi pagrindiniai instituciniai kovos su nedarbu lygmenys. Tai valstybinės bedarbių registravimo ir tarpininkavimo įstaigos, socialinės globos, draudimo ir viešųjų darbų institucijos bei bendrojo pobūdžio Vyriausybės institucijos, apibrėžtai ir reglamentuotai sprendžiančios darbo apsaugos, politikos klausimus, be to, remiančios visuomenines ir privačias iniciatyvas.

Kokiu keliu ėjo Lietuvos valstybė, kurdama šią sistemą, ji tai darė padrikai ar kruopščiai? Norėdami atsakyti į šiuos klausimus, turime pasitelkti ir Lietuvos kontekste aptarti XX a. atsiradusią sąvoką „gerovės valstybė“. Valdžios ir nedarbo identifikavimo ir įveikos bei viso socialinio klausimo sprendimas neatsiejamas nuo gerovės valstybės sąvokos. Nors nėra tikslaus šio termino apibrėžimo, žinoma, kad ši sąvoka susijusi su konkrečia valdžios veikla ir jos institucijomis, kurios garantuoja socialinę gerovę ir saugumą savo piliečiams⁴⁹¹. Gerovės valstybės idėjos užuomazgos siekia pramonės perversmo pradžią XVIII a. pabaigoje, tačiau platesni praktiniai tokio tipo valstybės kūrimo etapai nusikelia į XIX a. pabaigą ar XX a. pradžią.

Sukurti modernią gerovės valstybę nėra lengva, ji gali egzistuoti tik tose visuomenėse, kur valstybė prisiima didžiausią atsakomybę užtikrinant piliečių gerovę bei kur įsigali ne tik civilinė, politinė, bet ir socialinė pilietybė (tam tikra socialinių garantijų visuma). Vakarų Europoje gerovės valstybių kūrimo pradžia datuotina XX a. pirmoje pusėje, likusioje Europoje socialinės politikos naujovių slinktis iš Vakarų prasidėjo po Pirmojo pasaulinio karo. Ne veltui

⁴⁹¹ AIDUKAITĖ J., BOGDANOVA N., GUOGIS A., Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? Vilnius, 2012, p. 20.

tvirtinama, kad pirmosios Lietuvos Vyriausybės, pasinaudodamos Vakarų patirtimi, inicijavo savosios socialinės politikos infrastruktūros kūrimą. Nors mokslininkai dar abejoja, ar demokratinų sąrangų kūrimasis Europoje po Pirmojo pasaulinio karo paspartino šiuos procesus, manytina, kad demokratinės valstybės paskelbimas Lietuvoje itin pagelbėjo socialinės politikos gimčiai.

Pirmosios Lietuvos Respublikos Vyriausybės atsišaukime į gyventojus (1918 m. lapkričio 11 d.) buvo išvardyti pagrindiniai jaunosios Lietuvos rūpesčiai, tarp kurių paminėtas valdžios siekis rūpintis miesto ir sodžiaus darbininkais, kad pastarieji būtų įstatymiškai apsaugoti ir turėtų darbo⁴⁹². Tokie tikslai buvo įvardyti ir po mėnesio paskelbtoje Laikinosios Vyriausybės deklaracijoje. Panašios vidaus politikos gairės išliko ir vėliau: nedarbas, bent jau demokratinio valstybės gyvavimo laikotarpiu, nuolatos susilaukdavo dėmesio – tai matyti peržiūrėjus vien tik paskirų vyriausybių programines nuostatas. Štai septintosios Vyriausybės (1922–1923 m.) vadovas E. Galvanauskas, pristatydamas būsimos svarbiausios vykdomosios valdžios prioritetus, pažymėjo:

Socialinės apsaugos srityje Vyriausybė rūpinsis, kad mūsų krašte galimybė gauti darbo nemažėtų ir kad dirbantiems būtų patikrintas jų darbo pelningumas, kreips dėmesį, kad būtų prisilaikoma jau esamų darbui apginti įstatymų ir gamins naujų, turinčių tikslo teikti pagalbą, senatvei, nedarbei, ligai ar kitai kokiai nelaiimei darbo žmonės išstikūs.⁴⁹³

A. Tumėnas 1924 m. birželį savo kabineto programoje deklaravo, kad socialinės apsaugos reikalas bus vienu ministrų kabineto klausimu. V. Petruolio Vyriausybės planuose (1925 m. vasaris) minima, kad „bedarbių klausimui likviduoti bus tęsiami viešieji darbai, bet bus žiūrima, kad juose galėtų darbo gauti tik tie, kurie to darbo yra būtinai reikalingi“. O apie šelpimą prieglaudose sakoma, kad valdžia kreips ypatingą dėmesį, kad prieglaudose būtų šelpiami

⁴⁹² Lietuvos piliečiai! // Lietuvos aidas, 1918 11 13.

⁴⁹³ Steigiamojo Seimo darbai: Seimo stenogramos, 169–as posėdis, 1922 m. vasario 8 d., Kaunas, 1920–1922, p. 35.

tik tie, kuriems to būtinai reikia⁴⁹⁴. L. Bistro Vyriausybė (1925–1926 m.) prieš imdamasi darbo taip pat žadėjo, kad socialinės apsaugos srityje Vyriausybė rūpinsis apdrausti darbininkus nuo ligų, nelaimingų atsitikimų ir senatvės⁴⁹⁵. Vis dėlto daugelis deklaracijų taip ir liko deklaratyviomis ir menkai įgyvendintomis. Kita vertus, jos parodė, kad socialinės problemos, nedarbas nuolatos buvo tarp valdžios einamųjų reikalų ir spręstinių problemų.

Tokios deklaratyvios programos atitiko ne visų politinių oponentų lūkesčius, todėl valdantieji dažnai susilaukdavo opozicijos pasipriešinimo. Pavyzdžiui, reaguodamas į V. Petulio Vyriausybės programą, socialdemokratas K. Bielinis replikavo, jog dabartinė ir ankstesnės Vyriausybės „visur ginčijo nedarbą“, o kova su nedarbu vykdant viešuosius darbus vykdoma netinkamai, net žadėti pinigai jai nėra skiriami (tik dalis jų pasiekė savivaldybes), o ir į pačius bedarbius žiūrima priešišškai – jiems susirinkus pareikšti savo bėdų, prieš juos siunčiama policija (tikriausiai galvoje turėtos 1925 m. sausio riaušės Kaune). Kitame posėdyje reikšdamas kritiką naujosios Vyriausybės programai, K. Bielinio bendrapartietis J. Plečkaitis užsiminė, kad bedarbių klausimas yra sprendžiamas labai blogai, ypač provincijoje. Pateikdamas Kybartų atvejį Seimo narys konstatavo, jog miestelyje yra net 300 šeimų, kurioms reikalinga vienokia ar kitokia pagalba. Vietos valdžia tesugebėjo suorganizuoti rinkliavą, kurios metu buvo surinkta apie 3 tūkst. Lt labdarai. Viešieji darbai, anot parlamentaro, negelbėjo, kadangi tokiuose miesteliuose sunku rasti reikiamų darbų, o kita vertus, jų organizavimas galimas tik šiltuoju metų laiku, kai nedarbas ir taip atslūgsta. Galiausiai reziumuota, kad dėl Vyriausybės neveiklumo kybartiečių šeimos žiemą net kenčiančios badą⁴⁹⁶.

Nepaisant energingų atskirų vyriausybių deklaracijų ir programų formuojant ir įgyvendinant socialinę politiką, vėliau visuomet išryškėdavo valdžios saikingumas tuos pasižadėjimus pildant. Įvykdžius deklaruojamus

⁴⁹⁴ Seimo stenogramos, 2–asis Seimas, 158–as posėdis, 1925 m. vasario 6 d., 1925, p. 2.

⁴⁹⁵ Seimo stenogramos, 2–asis Seimas, 196–as posėdis, 1925 m. rugsėjo 29 d., 1925, p. 2.

⁴⁹⁶ Seimo stenogramos, 2–asis Seimas, 159–as posėdis, 1925 m. vasario 10 d., Kaunas, 1925, p. 8.

tikslus, pagal socialinės gerovės rezultatus Lietuva bent formaliai būtų buvusi pakylėta į pirmaujančių valstybių gretas. O tokioms permainingoms nebuvo pasiruošta nei finansiškai, nei įstatymiškai, nei mentališkai. Pavyzdžiui, tuometiniuose Lietuvos ekonomikos moksluose (žinia, mokslinėje ir akademinėje aplinkoje naujovės visuomet reiškiasi pirmiau nei politikoje) dar nebuvo tendencijų pereiti prie naujausių ekonominių teorijų (pavyzdžiui, keinsizmo), tyrimuose bei dėstant ekonomikos teoriją vyravo XIX a., klasikų mokyklos tezės. Tik paskiri jaunosios kartos Lietuvos ekonomistai ėmėsi įdėmiau sekti naujausius tyrinėjimus⁴⁹⁷. Tad nenuostabu, kad ir pati valstybės ekonominė politika bent jau fasadiškai buvo neoklasikinės ir tradicinės ekonomikos puoselėtojų rankose, kuriose pokyčiai įgyvendinti tik gerai ir kruopščiai viską apmąščius. Todėl pokariniu laikotarpiu (1918–1922 m.) socialinė politika buvo įgyvendinama paprasčiausiu būdu – tiesiog teikiant globą, šalpą ar kitokią pagalbą.

Vis dėlto jau pirmųjų Vyriausybių programose bei strategijose buvo fiksuotas nedarbas bei siekis jį šalinti. Valstybėje, žinia, egzistavo ir kitos socialinės problemos, o jų mastą liudytų tai, kad jau pirmojoje Lietuvos Vyriausybėje, sudarytoje po minėtos deklaracijos paskelbimo, pradėjo veikti Viešųjų darbų ir maitinimo ministerija su Socialinės apsaugos, Maitinimo ir Darbo departamentais. Po 10 metų, apibendrinant socialinio aprūpinimo raidą, šios vaidmuo ir nuopelnai ypatingai pabrėžti vėlesnėse VRM veiklos apžvalgose akcentuojant, kad:

Lietuvos Vyriausybė visa tai [socialines problemas – *aut. past.*] pastebėjo ir stėjo vargstantiems žmonėms į pagalbą, įsteigdama tuo tikslu net atskirą ministeriją. Šios ministerijos kaip tik buvo tikslas gelbėti bedarbius organizuojant viešuosius darbus.⁴⁹⁸

Pokario sunkumus liudija ir tai, kad ministerija bedarbiams bei kitiems remtiniams asmenims stengėsi organizuoti ne tik viešuosius darbus, bet ir reguliarų maitinimą, kitą paramą. Tam įkurtas labdarybės departamentas,

⁴⁹⁷ MARTIŠIUS S., Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raida XX amžiuje // *Ekonomika*, 2000, nr. 50, p. 7–9.

⁴⁹⁸ Socialinio aprūpinimo Lietuvoje istorinė apžvalga, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 506, l. 25.

rūpinęsis įvairialype parama vargšams. Vėliau Vakarų Europos pavyzdžiu Viešųjų darbų ir maitinimo ministerija buvo pervadinta į Socialinės apsaugos ir darbo (1919 m. gegužė), kurios pagrindine užduotimi liko darbo santykių reguliavimas bei rūpinimasis asmenimis, negalėjusiais pragyventi iš savo darbo. Šalia šios įkurta Tiekimo ir maitinimo ministerija, perėmusi dalį buvusiosios ministerijos funkcijų. Socialinę apsaugos ir darbo ministeriją sudarė trys departamentai. Darbo departamente, atsakingame už kovą su nedarbu, buvo Darbų ir kapitalo santykio nustatymo, Darbo apsaugos ir Darbininkų darbo organizacijos skyriai. Socialinės apsaugos departamente buvo Socialinės apsaugos ir Tremtinių bei belaisvių gražinimo skyriai, kurie daugiausia rūpinosi pažeidžiamų socialinių grupių rėmimu, kovojo su elgetavimu. Šalia šių departamentų funkcionavo Socialinės apsaugos taryba bei Vyriausioji darbo inspekcija, besirūpinusi dirbančiųjų darbo sąlygomis. Lietuva buvo suskirstyta į 10 apygardų, o joms vadovauti paskirti apygardų inspektoriai. Vėliau, kai 1919 m. spalį ministerija buvo panaikinta, didžiąją dalį jos funkcijų perėmė Vidaus reikalų ministerija. Nuo 1924 m. darbo apsaugos reikalais rūpinosi prie šios ministerijos veikusi Darbo ir socialinės apsaugos inspekcija. Nepaisant to, kad darbo, darbininkų ir kitais reikalais po 1924 m. nesirūpino speciali ministerija ar departamentas, tik iš pirmo žvilgsnio atrodytų, kad šiam reikalui galėjo būti skiriama nepakankamai dėmesio.

Vis dėlto dėl šios reorganizacijos tarp politikų vyko daug diskusijų. Ypač kritiškai į oponentų pastabas dėl Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos panaikinimo pasisakė buvęs VRM ministras R. Skipitis:

Darbdavių ir darbininkų darbo santykių normavimas, valstybinė priežiūra, kad darba reglamentuojantieji įstatymai būtų vykdomi, tai labai svarbūs dalykai. Bet reikia atsiminti ir tai, kad mūsų pramonė tuomet Lietuvoje buvo tokia maža, kad visų darbininkų skaičius kažin ar siekė dešimtį tūkstančių. O žemės ūkio darbininkų reikalai dėl numatytosios žemės reformos ir dėl ypatingos žemės ūkio reikšmės mūsų kraštui laikinai buvo padėtas į šalį, kitaip sakant, buvo palikti be valstybinės globos ir priežiūros.⁴⁹⁹

⁴⁹⁹ SKIPITIS R., Nepriklausomą Lietuvą statant, Chicago, 1961, p. 248.

Kitokią nuomonę turėjo socialdemokratas S. Kairys, siūlęs palikti Darbo ir socialinės apsaugos ministeriją, nes atsikurianti valstybė, anot jo, neturėjo nusišalinti nuo „dirbančių padėties ir problemų“⁵⁰⁰. Jam antrino ir departamento tarnautojai akcentavę, kad „visos Lietuvos kaimynės tam reikalui turi ministerijas, o departamento „žinioje“ gali būti apie 150 tūkst. darbininkų. Darbininkus ištikus „bedarbei“ jie turintys teisę kreiptis į teismus dėl „atstatymo“ į darbą, tačiau teisminiuose procesuose jiems ir reikėjo daugiausiai valstybės paramos“⁵⁰¹. Vis dėlto apie departamento panaikinimo istoriją daugiau kalbėta sovietmečiu ar net šių laikų tyrimuose:

Nuo 1924 iki 1937 metų, t. y. iki darbo ir socialinės apsaugos departamento atkūrimo, Lietuvoje nebuvo Vyriausybės organo, kuris rūpintųsi socialinės apsaugos reikalais, ruoštu įstatymus ir vienaip ar kitaip spręstų socialinės apsaugos klausimus.⁵⁰²

Tačiau tiek viešųjų darbų, tiek Darbo rūmų, ligonių kasų, atskirų asmenų šelpimo, pramonės ir žemės ūkio darbininkų darbą reglamentuojančių įstatymų priėmimas 1924–1937 m. laikotarpiu tai paneigia⁵⁰³. Šiuo laikotarpiu priimti vieni svarbiausių įstatymų dėl dirbančiųjų ir bedarbių. Darbo inspekcijos veiklumą minėtu laikotarpiu rodo ir pačių inspektorių iniciatyvos kurpiančią įstatymų bazę, organizuojant ir įkuriant Darbo rūmus, bandant suvienyti darbininkus po Lietuvos darbininkų susivienijimo organizacijos generalinės atstovybės skėčiu.

Kita vertus, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija nebuvo vienintelė, kuri tuo metu panaikinta. 1919 m. susigriebus, kad jaunoje valstybėje veikia pernelyg daug ministerijų, taupant lėšas buvo panaikintos (jų funkcijas priskiriant kitoms) Pramonės ir prekybos bei Tiekimo ir maitinimo

⁵⁰⁰ ILGŪNAS G., Steponas Kairys, Vilnius, 2002, p. 145

⁵⁰¹ Pranešimas dėl klausimo, kiek reikalingas Darbo ir Socialinės apsaugos departamentas 1924 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 62, l. 378.

⁵⁰² Naujausiame Lietuvos socialinių tyrimo centro leidinyje: Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? (AIDUKAITĖ J. BOGDANOVA N. GUOGIS A. Vilnius, 2012) iš esmės atkartojama (p.119) sovietmečiu F. Mančinsko išsakyta mintis, jog nuo 1924 iki 1937 m. „Lietuvoje nebuvo vyriausybės organo, kuris rūpintųsi socialinės apsaugos reikalais“ – MANČINSKAS Č., Socialinis draudimas Lietuvoje ir kova dėl jo 1919–1940 metais, Vilnius, 1971, p. 13.

⁵⁰³ Kai kurie tautininkų valdžią remiantys ekonomistai minėtą laikotarpį apibūdina kaip daugiausiai davusį darbo apsaugos srityje, kuo negalėjo pasigirti kiti „režimai“, besirėmę streikais ir agitacijomis: Dr. SRUOGA K., Finansai, eksportas ir nedarbas // Vairas, 1935, nr. 6.

ministerijos. Taigi išskirtinio, galbūt net diskriminacinio požiūrio į dirbančiųjų reikalus tikrai nebūta. Be kita ko, prie Vidaus reikalų ministerijos veikus Savivaldybių departamentas nešė pagrindinę naštą sprendžiant užimtumo problemas didesniuose ir mažesniuose miestuose. Departamentas taip pat sekė nedarbo statistiką, rūpinosi bedarbių šelpimu. Didžiosios ekonominės krizės Lietuvoje pradžioje 1931–1932 m. Savivaldybių departamentas net buvo pradėjęs rengti projektą dėl tarnautojų algų mažinimo dėlei didesnio bedarbių aprūpinimo. Per šį departamentą atskiros savivaldybės dalijosi nedarbo įveikos patirtimi, o departamento direktorius nuolat apie tai pasisakydavo spaudoje, buvo vienas svarbiausių ekspertų, komentuojantis bedarbių reikalus.

Pagrindinėje demokratinės valdžios institucijoje Seime nedarbas ir kitos socialinės problemos neliko politinių diskusijų užribyje. Ypač daug diskutuota, bet ir įvairių konkrečių sprendimų priimta antrojo Seimo metu, kuris, gal kiek pervertinant, kartais tituluojamas kaip didžiausią indėlį įdėjęs įgyvendinant socialinę politiką bei padedant modernios europinės socialinės apsaugos pagrindus parlamentinėje Lietuvoje⁵⁰⁴. Seimui susirinkus, jau per pirmuosius posėdžius buvo sudaryta 14 komisijų, iš kurių Darbo ir socialinės apsaugos, Švietimo ir Ekonominė komisijos turėjo net po 11 narių. Tai rodė socialiai orientuotos politikos poreikio suvokimą ir galbūt net nuostatą leisti socialiai orientuotus įstatymus.

Pagrindinis parlamentinės demokratijos principas – atskirų politinių srovių polemika, gimdanti valstybei naudingiausius sprendimus. Sekant dešiniųjų ir kairiųjų frakcijų ginčus Seime nedarbo ir darbininkų klausimais, išryškėja tam tikros tendencijos. Kairieji atkakliai reikalavo nedelsiant įgyvendinti pakankamai radikalias socialines, draudimo ir kitas reformas, siekė darbininkų klausimus pervesti jų pačių kontrolei įmonių komitetuose ar profesinėse sąjungose. Ypač socialdemokratų atstovai ragino sekti Vakarų Europoje jau senokai įgyvendintomis socialinėmis-ekonominėmis

⁵⁰⁴ BLAŽYTĖ–BAUŽIENĖ D., II Seimas // Lietuvos istorija. Nepriklausomybė 1918–1940, Vilnius, 2013, l. 514.

programomis ir kuo greičiau jas pritaikyti Lietuvoje. Tuo tarpu dešiniųjų stovykla Vakarų patirtimi nesibodėjo, tačiau situaciją vertino kiek kitaip. Jų manymu, socialines reformas reikėjo vykdyti pamažu, nes „pirmiausia reikia, kad valstybė turėtų lėšų, jei tų lėšų neturi, tai nieko ir įstatymai nepadės“⁵⁰⁵. Vėliau, kalbėdamas apie visą Lietuvos ekonominę politiką, šią mintį išgrynino ilgametis ministras pirmininkas J. Tubelis: „Visokios dirbtinės priemonės, taisyklės, įstatymai, dekretai, kad ir labai išgarsinti kai kuriose šalyse, neturi per daug mūsų vylioti, nes jų reikšmė yra labai perdėta“⁵⁰⁶.

Nepaisant tam tikro kairiųjų skubėjimo (žinoma, neatmestina, kad skubėjimas ir spaudimas imtis radikalių reformų turėjo tiesiog buvimo opozicijoje atspalvį, tuo tarpu dešiniųjų nuosaikumas galbūt buvęs turimos valdžios, o galbūt ir kitokios krašto realybės suvokimo padiktuotas) ir dešiniųjų pozicijos nuosaikumo sprendžiant socialinės politikos klausimus, vis dėlto įsakymai galiausiai būdavo priimami. Be to, politiniai kairės ir dešinės prieštaravimai nebuvo kardinaliai skirtingi, pagrindinės trys lietuviškos politinės jėgos buvo socialiai orientuotos. Tačiau būta ir skirtumų. Dešiniųjų stovykloje pakankamai aiškiai atsispindėjo darbo santykių liberalizacijos kryptis, arba prieštaravimas skubiam socialinių teisių įtarpinimui įstatyminėse normose, tuo tarpu kairiųjų stovykla stengėsi siekti kuo aiškesnės ir skubesnės teisinės reglamentacijos ir valstybinio reguliavimo. Taigi ryškėjo politinių jėgų diferenciacija sprendžiant socialinį klausimą, reglamentuojant darbdavio ir darbininko santykius ir t. t. Tokia diskusija, gana įprasta Vakarams, pamažu tapo sava ir Lietuvos Seimuose.

Konkrečios diskusijos, iliustruojančios aptartus pavyzdžius, įvyko 1926 m. Vidaus reikalų ministerijoje svarstant įvairius darbo apsaugos įstatymų variantus. Prieš darbo santykių sugriežtinimą pasisakę ministerijos atstovai pareiškė nuomonę, kad būtina keisti esamus įstatymus, kitaip tariant, liberalizuoti esamą įstatyminę bazę, nes ji neleidžia reikšti iniciatyvos nei

⁵⁰⁵ Steigiamojo Seimo darbai, Seimo stenogramos, 240–as posėdis, 1922 m. rugpjūčio 10 d., Kaunas, 1920–1922, p. 61.

⁵⁰⁶ J. Tūbelio kalba visuotiniame tautininkų sągodos suvažiavime // Tautos ūkis, 1935, nr. 1.

darbininkui, nei darbdaviui, nėra galimybės gabetesiam darbininkui sulaukti didesnio atlyginimo. Anot jų, reikėjo sutelkti dėmesį ties paskirų ūkių ekonominės bazės gerinimu, nes jei dvarininkai tinkamai rūpinsis darbininkais, tai ir ūkio produktyvumas kils. Taip koncentruotasi į dvarininkų (darbdavių) supratingumą sprendžiant darbo klausimus bei buvo deklaruojamas tikėjimas pačios rinkos savireguliacija. Manyta, kad darbdaviui pačiam labiau apsimoka geriau rūpintis darbininku, nes šis atitinkamai sukuria geresnį ir vertingesnį produktą. Ministerijos atstovai taip pat akcentavo, kad negalima susitelkti tik ties vienos klasės, šiuo atveju darbininkų, interesais, kad reikia pastebėti ir darbdavius. Tuo tarpu darbininkams atstovavusios Darbo federacijos nariai teigė, kad atišus darbdaviui rankas, labiausiai kentėtų dvarų darbininkai, nes darbdavys laisva ranka galėtų atleisti darbininkus, nesutinkančius dirbti už mažesnę atlyginimą. Bandydamas apibendrinti diskusiją, ministerijos Darbo skyriaus viršininkas V. Akelaitis pastebėjo, kad Lietuvoje dar nėra tinkamų ir palankių sąlygų darbininkų draudimo įvedimui, todėl jis manęs, kad dėl šios priežasties dar neįmanoma darbdaviams atpalaiduoti rankų sprendžiant darbininkų santykius⁵⁰⁷. Iš esmės tokios praktikos – atsargios, nesileidžiant į kraštutinumus, ir laikytasi visu tarpukariu.

Vyriausioji darbo ir socialinės apsaugos inspekcija, perėmusi iki tol veikusios Darbo inspekcijos funkcijas, po pusantrų metų trukusių diskusijų Seime, buvo įkurta 1925 m.⁵⁰⁸ Darbo inspekcijos įstatymo svarstymai prasidėjo besibaigiant Steigiamojo Seimo kadencijai. Jo reikalingumu neabejojo nei kairieji, nei dešinieji, nes per pirmuosius trejus metus Lietuvos darbo inspektoriai vadovavosi tik imperiniais Rusijos įstatymais, jų veikimo sritis buvo pakankamai ribota, galios silpnos. Įstatymu pirmiausiai siekta Darbo inspekciją priartinti prie Lietuvos ekonominės realybės – kontroliuoti smulkių ir vidutinių įmonių (ūkių), kuriuose dirbo didžioji dalis darbininkų, veiklą⁵⁰⁹.

⁵⁰⁷ Posėdžio, įvykusio Darbo ir socialinės apsaugos departamente 1926 m. sausio 26 d. protokolas, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 993, l. 24.

⁵⁰⁸ Darbo inspekcijos įstatymas // Vyriausybės žinios, 1925, nr. 179.

⁵⁰⁹ Steigiamojo Seimo darbai, Seimo stenogramos, 246–as posėdis, 1922 m. rugpjūčio 14 d., Kaunas, 1920–1922, p. 55.

Inspekcijos pagrindinė veikla buvo darbo konfliktų sprendimas, darbininkų ir darbdavių teisių bei pareigų vykdymo patvirtinimas. Įstatymas skelbė, kad Lietuvos teritorija suskirstyta į 10 apygardų⁵¹⁰, kurias kuravo vietos inspektoriai. Vėliau, po teritorinių valstybės pokyčių 1939 m. pabaigoje, įsteigtos dar 5 darbo apygardos (Vilniaus, Mažeikių, Kauno miesto, Kauno priemiesčio bei Vilkaviškio), dalies apygardų ribos buvo perskirstytos.

Nepaisant to, iki pat 4 deš. pabaigos inspektoriai dažnai susidurdavo su įvairiomis įstatymo vykdymo problemomis, spragomis. Apie tai galime spręsti iš Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriaus veiklos apžvalgų, pažymint, jog inspektorių veikla yra gerokai apribota, jie neturi pakankamai teisių:

[N]et tuose atsitikimuose, kuomet aiškiai peržengiamas įstatymas, inspektorius neturi galios priversti pildyti jo įsakymų. Traukti nusižengusius teisman, nepasiekia savo tikslo dėlei ilgos ir sunkios teismų procedūros, pav. griežtas atsisakymas išmokėti be priežasties atstatomam darbininkui kompensaciją, atsisakymas priimti neteisėtai paliuosuotų darbininkų ir t. t.⁵¹¹

Darbo inspekcijos veikimo pagrindas buvo sutvirtintas 1938 m. išleidus Darbo inspekcijos įstatymui vykdyti instrukciją⁵¹², kuri užtaisė dar 1925 m. priimto įstatymo plyšius⁵¹³. Nors iki tol darbo inspektorių įtaka ir darbo apimtys nuolatos augo, tačiau būtent po šių pataisų inspektorių teisinė sprendimų galia ženkliai padidėjo.

⁵¹⁰ Kauno – Kauno miestas ir apskritis, Utenos – Utenos ir Zarasų apskritys, Rokiškio – Rokiškio ir Biržų apskritis, Panevėžio – Panevėžio miestas ir apskritis, Šiaulių – Šiaulių miestas ir apskritis, Telšių – Telšių, Mažeikių ir Kretingos apskritis, Raseinių – Raseinių ir Tauragės apskritis, Ukmergės – Ukmergės ir Kėdainių apskritis, Marijampolės – Marijampolės, Šakių ir Vilkaviškio apskritis, Alytaus – Alytaus, ir Seinų apskritis.

⁵¹¹ Darbo ir socialinės apsaugos departamento paaiškinimas dėl darbo inspekcijos įstatų 1921 m. lapkričio 21 d., LCVA, f. 928 ap. 1, b. 993, l. 77.

⁵¹² Darbo inspekcijos įstatymui vykdyti instrukcija // Vyriausybės žinios, 1938, nr. 604.

⁵¹³ Darbo įstatymui vykdyti instrukcijos // Vyriausybės žinios, 1925, nr. 179.

2.7.2. Nedarbo problemos sprendimo pasiskirstymas tarp regioninės ir centrinės valdžios

*Darbo nuo išnaudojimo apsaugojimas [...] rūpinimasis pateikti darbo bedarbiams.*⁵¹⁴

Valdžios funkcijų padalijimas tarp centrinės ir vietos valdžios atskleidžia ne tik šalies regionų ar pačios savivaldos stiprumą sprendžiant socialinius klausimus, bet ir leidžia pamėginti nustatyti visos valstybės vaidmenį, rezultatus ir pasekmes kovojant su nedarbu. Iš tiesų pirmąjį Lietuvos valstybingumo dešimtmetį savivaldos institucijos savo iniciatyva kiek labiau prisidėjo prie nedarbo įveikos, tačiau nuo 4 deš. žymiai išaugo centrinės valdžios įtaka.

Po 1918 m. permainų Europoje ir Lietuvoje, vokiečių kariuomenė buvo priversta palikti okupuotas teritorijas. Pasitraukdama iš Lietuvos ji ne tik dar labiau nualino šalį, bet ir atleido kontroliuojamų fabrikų darbininkus, kurie netiesiogiai prisijungė prie jautrios ir socialiai pažeidžiamos iš Rusijos grįžtančių pabėgėlių grupės ir prie dvaruose „užstrigusių“ darbininkų. Visa ši gyventojų grupė prislėgė besikuriančią savivaldą, mėginusią ją pasirūpinti. Pokariu savivaldybėse imti organizuoti pirmi viešieji darbai, nuskurdusiųjų maitinimas, o išlaidos socialinėms reikmėms tapo bene didžiausia našta besiformuojantiems vietos valdžių biudžetams⁵¹⁵. Dėl to jau pirmajame Savivaldybių įstatyme (1919 m. spalio) buvo nurodyta, kad vienas iš savivaldybės tikslų yra darbo parūpinimas bedarbiams⁵¹⁶. Šios užduoties įgyvendinimas buvo sukonkretintas ir praplėstas 1931 m. priėmus naują savivaldos įstatymą: „savivaldybė steigia ir laiko darbo biržas, kovoja su nedarbu, organizuoja viešuosius darbus ir rūpinasi darbo apsauga“⁵¹⁷. Priėmus Darbo biržos įstatymą (1919) pagrindinė įstatymo įgyvendinimo našta taip pat

⁵¹⁴ Savivaldybių įstatymas // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919, nr. 14.

⁵¹⁵ SIREIKA J., Lietuvos Savivaldybės ir savivaldybininkai 1918–1931 metais, Šiauliai, 1998, p. 62–63.

⁵¹⁶ Savivaldybių įstatymas // Laikinosios vyriausybės žinios, 1919, nr. 14.

⁵¹⁷ Vietos savivaldybės įstatymas // Vyriausybės žinios, 1931, nr. 356.

gulė ant savivaldybių pečių. Panašiai atsitiko 1926 m. pabaigoje paskelbus pirmąjį viešuosius darbus reglamentuojantį įstatymą⁵¹⁸. Jame pagrindinis vaidmuo organizuojant ir finansuojant darbus taip pat teko vietos valdžiai (išskyrus atskirus, pakankamai ekstremalius atvejus, kai pritrūkdavo lėšų).

Dėl šių priežasčių pirminiu valstybės gyvavimo laikotarpiu (iki 1926 m.) savivaldybių finansavimas buvo atitinkamai didesnis. Pavyzdžiui, jei visuose socialinės rūpybos reikaluose aktyviai dalyvavo valstybinė (centrinė ir vietinė valdžia), privati ir religinė iniciatyvos, tai labdaros įstaigų (prieglaudų) centrinė valdžia išlaikė labai nedaug (1924–1926 m. tik tris), tuo daugiau rūpinosi savivaldybės (iki 17 įstaigų). 1936 m. Lietuvos valstybė išlaikė 63 socialinės globos įstaigas (kūdikių, vaikų bei senelių ir „biednuomenės“ prieglaudų), tačiau iš jų net 58 kontroliavo vietos savivaldybės⁵¹⁹. Išlaidos socialinei globai taip pat skirstytos per savivaldybių biudžetus. 1923–1926 m. per juos asignuota 1,7 karto daugiau lėšų nei kad tiesiogiai per Vyriausybę (centrinė valdžia išleido 2,996 mln. Lt, savivaldybės 5,208 mln. Lt, o labdaringos visuomeninės draugijos apie 1,629 mln. Lt)⁵²⁰. Be to, įvairios Lietuvos vyriausybės aktyviai remdavo visuomenines privačias labdaros ir globos iniciatyvas. Netgi yra nuomonių, kad Lietuvos socialinė sistema buvo kuriama atsižvelgiant į Vokietijos pavyzdį⁵²¹. 1926 m. Vidaus reikalų ministerijos valdininkai pažymėjo, kad socialine gerove Vokietijoje iš esmės rūpinasi trys institucijos (valstybė, Bažnyčia ir visuomeninės organizacijos). Panaši situacija klostėsi ir Lietuvoje, kurioje veikė Bažnyčios ir privačia iniciatyva bei šeimos institutu paremtas socialinės globos modelis⁵²². Pavyzdžiui, 1939 m. Lietuvoje buvo 186 įstaigos (globojo 5,9 tūkst. asmenų), kurios rūpinosi senelių ir pavargėlių prieglauda. Valdžios institucijos finansavo

⁵¹⁸ Viešųjų darbų gavimo ir naudojimo taisyklės // Vyriausybės žinios, 1926, nr. 242.

⁵¹⁹ Lietuvos statistikos metraštis 1935, Kaunas, 1936, p. 270.

⁵²⁰ Išleistų lėšų globai Lietuvos Respublikos 1923–1926 m. samata, 1926 m. vasario 1 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 11, l. 1.

⁵²¹ AIDUKAITĖ J., BOGDANOVA N., GUOGIS A., Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? Vilnius, 2012, p., 116.

⁵²² Pažyma VRM apie socialinės apsaugos padėtį Vokietijoje 1926 m. gruodžio mėn., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 162, l. 21–25.

41 įstaigą (1,6 tūkst. globotinių), o įvairios organizacijos (kai kurios iš dalies paremtos VRM) išlaikė likusias 145 įstaigas su 4,3 tūkst. asmenų⁵²³. Taigi, matyti aiškus Vyriausybės prioritetas kurti ne tik valstybinę socialinės globos sistemą, bet ir paremti privačias visuomenines iniciatyvas, užtikrinant socialinę gerovę išlaikyti tradicinės šeimos instituto svarbą.

Skirtingos savivaldybės taikydavo nevienodą bedarbių apskaitos tvarką, skirtingus apribojimus ar įkainius registruojantis savivaldos administracijose, darbo biržose, viešųjų darbų metu. Tokia padėtis sunkino Vyriausybės pastangas vienodinti nedarbo politiką visoje šalyje, tačiau sudarė galimybes skirtingose savivaldybėse autonomiškai spręsti susidariusias užimtumo problemas. Be to, skirtingą savivaldybių taktiką sprendžiant socialinius klausimus lėmė ne tik išvardyti skirtumai, bet ir skirtingos valdančių politinių partijų nuostatos, ypač seiminiu valstybės gyvavimo laikotarpiu.

Pasidalijimas tarp centrinės ir vietos valdžių antrojo Seimo laikotarpiu iškilo kaip atkaklios politinės kovos arena, kadangi Seime dominavo krikščionių demokratų suburta koalicija, o savivaldoje – opozicinių Seimo partijų atstovai. Natūralu, kad vieni stengėsi stiprinti vietos valdžią, kiti centrinę, atitinkamai buvo traukiama ir biudžeto paklodė. 1923 m. po eilinių rinkimų naujoji Seimo dauguma apkarpė savivaldybių finansavimą motyvuodama nesugebėjimu susidoroti su joms keliamais uždaviniais⁵²⁴, tuo sukeldama opozicijos ir kai kurių savivaldybininkų nepasitenkinimą⁵²⁵. Centrinės ir vietos valdžios politinių kovų kibirkštys palietė ir nedarbui skirtą finansavimo klausimą. Pavyzdžiui, 1927 m. naujoji A. Voldemaro Vyriausybė paskelbė, kad buvusios Vyriausybės biudžeto eilutė, numatanti 1,6 mln. Lt viešiesiems darbams savivaldybėse finansuoti, yra anuluojama ją perskirstant per kitus asignavimus⁵²⁶. Nenuostabu, kad nedarbo bei kitų socialinių problemų sprendimas tapo ne tik vietinės ir centrinės valdžios kompetencijų

⁵²³ Lietuvos statistiko metraštis 1939, Vilnius, 1940, p. 64.

⁵²⁴ Lietuvos Respublikos Seimų I (1922–1923), II (1923–1926), III (1926–1927), IV(1936–1940) narių biografinis žinynas, Vilnius, 2007, p. 112.

⁵²⁵ VINGAUDAS, Savivaldybės puola // Savivaldybė ir kooperacija, 1923, nr. 3.

⁵²⁶ Biudžetą priėmus // Socialdemokratas, 1927 01 6.

pasidalijimo lauku, bet ir netiesiogine politinės kovos vieta. Ši kova ypač reiškėsi tarp didžiausios – Kauno miesto savivaldybės ir Vyriausybės. Tai pasijautė po Gruodžio 17 d. perversmo, kai savivaldybės imtos vis dažniau kaltinti „autonomizmu“, negebėjimu dorotis su joms pavestomis užduotimis, politikavimu ar net Vyriausybės autoriteto griovimu pasinaudojant bedarbiais⁵²⁷.

Situacija ėmė keistis 4 deš. priėmus naujus socialinės apsaugos įstatymus ir įsteigus naujas (ar išplėtus esamas) institucijas. Vyriausybė vis daugiau dėmesio skyrė tiesioginiam nedarbo klausimo sprendimui. Ypač tai matyti po naujo Viešųjų darbų įstatymo priėmimo 1933 m. Apskritai, 1929 ir 1931 m. paskelbus naujus savivaldos įstatymus, savivaldybės tapo tik lokaliomis VRM atstovybėmis⁵²⁸.

Savivaldybių reikšmė sprendžiant užimtumą sumažėjo, kai Vyriausybė sumažino tiesioginius asignavimus kovai su nedarbu savivaldybėms, o vietoj jų pradėjo išdavinėti kreditus. Vien 1931 m. Lietuvos miestų savivaldybės paėmė daugiau nei 1,28 mln. paskolų kovai su nedarbu⁵²⁹ (dažniausiai viešųjų darbų organizavimui). Kadangi savivaldybės dėl komplikuoto finansavimo nepajėgė organizuoti veiksmingų viešųjų darbų, o įsiskolinti valstybei taip pat nesinorėta, todėl suprantama, kad brendo poreikis kurti ir skelbti naują Viešųjų darbų įstatymą. Kita vertus, įstatyminė kovos su nedarbu bazė vargu ar galėjo būti vienoda visoje šalyje, nes savivaldybių ūkinis išsivystymas gerokai skyrėsi. Vienaip gyveno Kauno, kitaip Biržų darbininkai, tad bendro pobūdžio įstatymų pritaikymas skirtingose savivaldybėse buvo pakankamai keblus. Pavyzdžiui, Marijampolės savivaldybės situacija organizuojant viešuosius darbus apibūdinta taip: „Mes gyvename iš savaitės į savaitę prašydami kredito viešiesiems darbams“⁵³⁰. Be to, būta nesusižiūrėjimo ir tarp pačios savivaldos

⁵²⁷ MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ A., Kauno savivaldybės ir centrinės valdžios santykiai // Kauno miesto metraštis, 2010 (nr. 9), p. 44–46.

⁵²⁸ Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918–1940 m.), Vilnius, 2013, p. 578.

⁵²⁹ VRM raštas Ministrui Pirmininkui dėl nedarbo 1931 m. sausio 8 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 713, l. 185.

⁵³⁰ Kauno miesto tarybos posėdžio 1925 m. birželio 22 d. stenogramos, KAA, f. 219, ap.1, b. 494, l. 23.

lygmenų. 1939 m. pradžioje Marijampolės miesto burmistras skundėsi, kad miestui tikrai neužteks 100 tūkst. Lt kasdieniniams 400 bedarbių darbams organizuoti, o tuo tarpu apskrities valdyba, tam turėdama 210 tūkst. Lt, darbų apskritai nevykdė, neįdarbino nė vieno bedarbio⁵³¹, kadangi nematė tam poreikio.

Atskirais atvejais savivalda, turėdama betarpiškos patirties sprendžiant nedarbo klausimus, Vyriausybei pasiūlydavo konkrečias priemones. Po 1928 m. liūčių Šiaurės Lietuvoje vietos savivaldybės, nebesugebėdamos išspręsti susidariusių problemų, kreipėsi į centrinės valstybės institucijas su konkrečiais pasiūlymais, ką ir kaip reikėtų daryti. Kadangi ūkininkai dėl liūčių negalėjo atlikti elementariausių darbų, ėmė atleidinėti samdinius, kilo ne tik nedarbo grėsmė, bet ir socialinių neramumų pavojus. Bandydamos švelninti situaciją, Šiaurės Lietuvos savivaldybės prašė teikti maisto atsargas bedarbiams bei pradėti didesnius melioracijos, kelių tiesimo ar miškų kirtimo darbus, kad būtų galima darbu aprūpinti daugiau žmonių. Ypač įdomiai skamba paklausimai dėl darbo santykių liberalizavimo, rodantys darbo santykių įstatyminę skvarbą Lietuvos provincijoje. Siūlyta supaprastinti darbo santykius – uždrausti ūkininkams atleidinėti samdinius, bet leisti sumažinti algas iki 50 %, prašoma, esant galimybei, leisti dirbti ir šventinėmis dienomis⁵³².

⁵³¹ Marijampolės burmistro kreipimasis į Savivaldybių departamentą 1939 m. sausio 17 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 676, l. 1–3.

⁵³² Joniškio valsčiaus tarybos protokolas 1928 m. kovo 21 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 848, l. 135; Šiaulių apskrities tarybos posėdžio protokolo ištrauka 1928 m. birželio 27 d., ten pat., l. 136.

IV iliustracija. Žemės sausinimo darbai Šimpeliškio laukuose. Biržų apylinkės, 1924 m.⁵³³

Nepaisant savivaldų administracijų sukauptos patirties, nuo 4 deš. valstybė nedarbo problemoms spręsti jas pasitelkdavo vis rečiau – imta kalbėti apie centrinės darbo biržų, viešųjų darbų ar net darbo prievolės įstaigas, vis mažiau priklausomas nuo savivaldybių kompetencijos.

⁵³³ Žemės sausinimo darbai Šimpeliškio laukuose. Biržų apylinkės, 1924 m., Ločerio nuotr. // LCVA, saug. vien. nr.: A25–P90.

III. NEDARBAS IR LIETUVOS VISUOMENĖ 1918–1940 METAIS

3.1. Nedarbas ir Lietuvos gyventojų vidinė bei išorinė migracija

Iš kaimų, bažnytkaimių ir miestelių traukiniais, arkliais ir pėsčiomis traukė į miestus būriai jaunuolių laimės ieškoti... Pagaliau, susiradę šiokią tokią vietą, už kurią sumokėdavo visą mėnesinį atlyginimą, įsiliedavo į naujojo gyvenimo srautą, dėdavo skatiką prie skatiko ir prisiekdavo sau jokia kaina nebegrįžti į gimtąjį kaimą.⁵³⁴

3.1.1. Vidinė migracija

Šiuolaikinė migracija susijusi ne tik su politinėmis, religinėmis ir kultūrinėmis priežastimis, bet ir – ypač – su ekonominėmis. Kitaip tariant, jau nuo XIX a. pabaigos tiek Europoje, tiek Lietuvoje svetur darbo ieškančių darbininkų skaičius ir jų kelionių arealas gerokai išsiplėtė. 1897 m. duomenimis, Rusijos pramoniniuose centruose (Rygoje, Peterburge, Liepojoje) darbavosi daugiau nei 50 tūkst. lietuvių, o 1901 m. uždarbianti į Rusiją vien tik iš Kauno gubernijos išvyko apie 40 tūkst. asmenų. Kiek mažesnė migracija Vakarų Lietuvoje vyko į Vokietijos pramonės rajonus. O į JAV iki 1914 m. buvo išvykę mažiausiai 252 tūkst. lietuvių.

Įdomu, kad emigracijos į JAV mastai buvę susiję ne tik su ekonomine, demografinė ir darbo rinkos padėtimi Lietuvoje, bet ir su užimtumo lygiu pačioje Amerikoje. Pavyzdžiui, Mažosios Lietuvos laikraštis „Prūsų Lietuvių savaitraštis“ suskaičiavo, kad 1914 m. „išėivystė“ į JAV sumenkusi, nes „šalyje įsivyravo bedarbė, kuri mažina emigracijos mastus“. Taigi, nedarbas kitose šalyse atsiliepėdavo ir lietuvių darbininkų reikalams. Vėliau, tarpukariu, atvirai kalbėta, kad nedarbo priežastimi Lietuvoje galėjo būti „emigracijos sustabdymas“⁵³⁵, taip apibūdinant užsienio šalių imigracinę politiką, kriziniais metais ribojusią potencialių atvykėlių tėkmę. 3–4 deš. sandūroje, plintant

⁵³⁴ TILVYTIS T., *Kelionė aplink stalą* // Ministerijos rožė, Vilnius, 1978, p. 80, 81.

⁵³⁵ Savivaldybių įstaigų revizijos // Savivaldybė, 1933, nr. 9, p. 31.

protekcinės darbo jėgos politikos bumui, Lietuvoje suvokta ligtolinė emigracijos teikta nauda. Nemaža dalis perteklinės darbo jėgos, atlaisvindama vietas likusiems tautiečiams, išvyko į užjūrius – taip buvo amortizuotos dalinio neužimtumo pasekmės. Imigrantų darbo vaisiais besidžiaugusioms šalims dėl krizės mažinant ar visiškai užveriant imigracijos kelius, šios politikos rezultatus pajuto ir Lietuva, pradėjusi kalbėti apie „emigracijos sustabdymo“ pasekmes jos darbo rinkai. Apskritai, Lietuvos valdžia suprato neigiamą emigracijos reikšmę, tačiau, kol Lietuvos ūkio plėtra buvo nepajėgi pasivyti gyventojų demografinį augimą, emigracija buvo suvokiama kaip mažiausia blogybė iš galimų⁵³⁶. Tai patvirtinama ir pirmoje lietuvių emigracijos istorijoje: „Be to, ūkiškas Lietuvos gyvenimas tebėra neišsivystęs, todėl gyventojų prieaugis Lietuvoje pralenkia pragyvenimo šaltinių augimą. Tad daliai lietuvių neišvengiamai tenka emigruoti į kitus kraštus“⁵³⁷. Kauno darbo biržos komitetas, reaguodamas į emigracijos problemas, dar 1926 m. pareiškė, kad, „esant dabartiniam Lietuvos ūkio stoviui vidui ir ekonominiam kriziui, emigracija pageidautina ir reikalinga“⁵³⁸. Iš tiesų, 1924–1939 m. emigracija „pasiglemždavo“ nuo ketvirtadalio iki trečdaliao kasmetinio Lietuvos gyventojų natūralaus prieaugio⁵³⁹. Taigi matyti, kad pasaulio ekonomikos konjunktūriniai svyravimai, susiję su darbo jėgos migracija, neaplenkė ir Lietuvos. Lietuva tapo sudėtine globalios darbo rinkos dalimi.

Migracijos srautai Lietuvą pradėjo rimtai vagoti dar grįžtant tūkstančiams Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių, kuriems jaunos valstybės rūpesčiu organizuotos laikinosios stovyklos, karantino stotis, pigus maitinimas ir pastogė. Neatsitiktinai didžiausiu besikuriančios socialinės apsaugos sistemos rūpesčiu buvęs grįžtančiųjų klausimas. Pabėgėlių reemigraciją lydėjo kitos pasekmės, atsirado daug našlaičių, pasimetusių vaikų ir suaugusiųjų. Kiek

⁵³⁶ KASPERAVIČIŪTĖ V., Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 metais (daktaro disertacija), Kaunas, 2011, p. 44.

⁵³⁷ Lietuvos istorija, ŠAPOKA A. (red.), Vilnius, 1989, p. 669.

⁵³⁸ Kauno darbo biržos komiteto posėdžio įvykusio 1926 m. gruodžio 2 – 3 d. protokolai, KAA, f. 59, ap.4, b. 91, l. 74.

⁵³⁹ KASAKAITIS, Emigracija iš Lietuvos // Tautos ūkis, 1930, nr. 3; VILEIŠIS V., Mūsų emigracija // Tautos ūkis, 1931, nr. 2.

tuo metu būta bedarbių visoje Lietuvoje, pasakyti sunku, bet vien 1919 m. Kaune rūpintasi 2,4 tūkst. asmenų, be to, visoje Lietuvoje tuomet globota apie 50 tūkst. vaikų, senelių ir našlių⁵⁴⁰.

Vyriausybės pavedimu grįžtančius pabėgėlius imtasi griežtai tikrinti, pavyzdžiui, atvykti leista tik į anksčiau gyventas vietas. Kadangi į Lietuvą stengėsi pakliūti nemažai svetimtaučių, pagal laikinąjį Lietuvos pilietybės įstatymą nurodyta, kad Lietuvos piliečiais yra tik tie asmenys, kurie iki 1914 m. ne mažiau kaip 10 metų gyveno Lietuvoje ir čia turėjo nuosavą nekilnojamąjį turtą arba nuolatinį darbą⁵⁴¹. Taip siekta atsiriboti nuo įvairiausio plauko karo „atbėgėlių“, kurių skaičiaus išaugimas galėjo rimčiau sukliudyti valstybės kūrimuisi, kelti socialinę sumaištį. Tikruosius piliečius nusiteikta remti ir globoti visomis turimomis išgalėmis. 1920 m. Darbo ir socialinės apsaugos ministerijos parengtuose labdarybės ir šalpos normose bei kriterijuose teigta:

Laikiniai šelpiami neturintieji iš ko gyventi nuo karo nukentėję, grįžę tremtiniai ir belaisviai susirgę, likę be darbo – tokiems suteikiama medicinos pagalba, vaistai, drabužis, produktai, pinigine pašalpa arba paskola, padedant surasti darbo. Arba įgyti įrankius, galinčius jam suteikti uždarbį.⁵⁴²

Taigi nedarbas Lietuvoje dar ilgą laiką pirmiausiai suvoktas kaip Pirmojo pasaulinio karo sugriauto ūkio ir milžiniškų gyventojų (pabėgėlių) srautų judėjimo pasekmė. Šioms bėdoms besitraukiant į pašalius, Lietuvoje išryškėjo natūralios ekonominės ir socialinės darbo jėgos judėjimo mastai, kurių pagrindu tapo darbo, uždarbio ir kitokių ekonominių gėrybių ieška.

Norint perteikti darbininkų ekonominio mobilumo tendencijas bei kryptis (išaugęs darbo mobilumas neabejotinai turėjo daugiau teigiamų aspektų), pirmiausiai reikia aptarti vietinės ir išorinės migracijos į kaimynines šalis pavyzdžius. Lietuvoje jau nuo XX a. pradžios, o ypač tarpukariu, reiškėsi

⁵⁴⁰ Lietuvos vidaus reikalų istorija, Vilnius, 2008, p. 223.

⁵⁴¹ Ponui Vidaus reikalų ministeriui, Vyriausiasis tremtinių ir belaisvių grąžinimo inspektoriaus Kubiliaus pareiškimas 1920 m. rugsėjo 9 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 288, l. 183.

⁵⁴² Svarstymai dėl laikino ir nuolatinio sušelpimo 1920 m. pab. (nėra datos ir pavadinimo), LCVA, f. 928, ap. 1, b. 22, l. 1.

itin didelė vidinė darbo jėgos migracija. Daug darbininkų, ieškodami geresnio uždarbio, iš nenašiomis žemėmis pasižyminčių regionų keliaudavo į Šiaurės ir Vidurio Lietuvos apskritis, garsėjusias nuimamų derlių gausa. Ypač daug keliauta į pasienio su Latvija rajonus – vietos darbininkams išvykus į Latviją, jų vietas užimdavo pietrytinių Lietuvos sričių migrantai⁵⁴³ (beveik 10 nuošimčių visų samdomų Biržų apskrities darbininkų buvo iš Utenos ir Trakų apskričių, kur darbo pasiūla buvo mažesnė, o alga apie 15–20 % menkesnė⁵⁴⁴). Nemažai darbininkų vasaromis traukė į didesnius miestus dirbti statybose, tiesti kelius ar kitur, o žiemos sezonui nebegriždavo į gimtąsias vietas, nes įsitvirtindavo miestuose. Lietuvos gyventojų statistikos tyrinėtojo S. Vaitiekūno duomenimis, 1923–1938 m. gyventojų skaičius visuose šalies miestuose dėl mechaninio vidaus (imigracinio) prieaugio padidėjo 93 tūkst. ir sudarė 63 % viso miestų augimo (likusią dalį sudarė natūralus gyventojų prieaugis)⁵⁴⁵. Tai patvirtina ir 768 Kauno darbininkų, ėmusių iš miesto savivaldybės neturto pažymėjimus, asmeniniai duomenys – 88,3 % jų kilę iš Lietuvos provincijos⁵⁴⁶. Žvelgdami į Ukmergės 1927 m. bedarbių sąrašus matome, kad pusė iš jų yra prieš kelerius metus atvykę kaimo darbininkai, prieš tai buvę ordinarininkais ar padieniais darbininkais⁵⁴⁷.

Vaitiekūnas užsimena ne tik apie migracijos kaimas–miestas, tačiau ir apie miestas–kaimas kryptį: „Antra vidinės sezoninės migracijos kryptis buvo iš miestų į kaimą, nes miestų bedarbiams sezoniniai žemės ūkio darbai buvo beveik

⁵⁴³ VAITIEKŪNAS S., Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius, Vilnius, 2006, p. 269; Tarpukario Lietuva, Kaunas, 2007, p. 73, 74.

⁵⁴⁴ GARMUVIENĖ O., Žemės ūkio darbininkės ūkininkų ūkiuose Biržų apskrityje // Lietuvos žemės ūkio akademijos metraštis, 1938, t. XII, sąs. 1, l. 85; Padienių žemės ūkio darbininkų atlyginimas Lietuvoje 1937 m. lapkričio 1 d. // Statistikos biuletenis, 1937, nr. 11.

⁵⁴⁵ VAITIEKŪNAS S., Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius, Vilnius, 2006, p. 269; Tarpukario Lietuva, Kaunas, 2007, p. 73, 74.

⁵⁴⁶ Kauno miesto savivaldybės 1939 m. suteikti neturto pažymėjimai, KAA, f. 219, ap. 1, b. 1000, 1001, 1002, 1003.

⁵⁴⁷ 1927 m. pirmoje pusėje iš 111 bedarbių 65 buvo vietiniai miestiečiai, o kiti atvykę daugiausia iš Ukmergės apskrities kaimų ir miestelių // Ukmergės apskrities darbo biržos komiteto bylos 1927 m., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 51, l. 1–9; ten pat., b. 51a, l. 1–54; ten pat., b. 52, l. 1–20; ten pat., b. 53, l. 1–28.

vienintelis uždarbių šaltinis. Susidariusi paradoksali situacija – miestiečiai bedarbiai ieškojo darbų kaime, o kaimo – miestuose. Visgi miestai netuštėjo⁵⁴⁸.

Deja, išplėtoti šio teiginio negalime, nes nė viename šaltinyje ar tuometinės spaudos informacijoje neužsimenama, kad ilgamečiai miestų gyventojai dėl nedarbo keltęsi į kaimą. Dažniausiai iš didmiesčių į kaimus grįždavo tik laikinai ten uždarbiauti atvykę asmenys.

Gausėjančios kaimo gyventojų išvykos užsidirbti ar tiesiog gyventi į didesnius miestus pablogindavo atskirų miestų socialinę padėtį: sukeldavo nedarbą, numažindavo vietos darbininkų atlygių vidurkius ir padidindavo savivaldybininkų galvos skausmą, ieškant lėšų socialinei globai ar pašalpoms. Paimi padėtis susidariusi tarp provincijos darbininkų, visiškai nutraukusių ekonominius ir socialinius ryšius su gimtuoju kaimu. Atvykimas į miestą dažnai nepateisindavo darbo ir algos lūkesčių, o atsarginių atsitraukimo kelių į kaimą, kaip kad anksčiau, jau nebebuvo. Ne veltui Savivaldybių departamento direktorius K. Barkauskas 1933 m. užsiminė, kad didžiausias nedarbo šaltinis esąs sezoninis darbas, kai į miestą suplūsta provincijos darbininkai, tačiau atėjus žiemai jau ne visi atvykėliai beišvyksta: „Gerai jei kuris turi turtą ar gimines sodžiuje, bet dauguma buvę ūkininkai ir sodžiaus darbininkai, nuo kaimo jau galutinai atsiskyre ir virstę nuolatiniais miesto gyventojais“⁵⁴⁹. Žinia, apie panašias problemas dar 1919 m. užsiminęs R. Skipitis, aprašydamas nuo kaimo atitolusius dirbančiuosius: „Geležinkelių dirbtuvių darbininkai ir kiti neturintieji ryšio su kaimu tiesiog turėjo badmiriauti“⁵⁵⁰. Taigi matyti, kad 1918–1940 m. vis daugiau Lietuvos provincijos gyventojų nutraukė saitus su savo gyvenamąja aplinka ir, vildamiesi geresnio gyvenimo, kėlėsi į miestus.

Nagrinėjant Lietuvos darbo rinkos pokyčius bei migraciją, reikėtų priminti, kad visu valstybingumo laikotarpiu vyravo sezoninis ar pusiau paslėptasis nedarbas – vasaromis žemės ūkyje darbo rankų trūko, o žiemą buvo

⁵⁴⁸ VAITIEKŪNAS S., Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius, Vilnius, 2006, p. 269; Tarpukario Lietuva, Kaunas, 2007, p. 73–74.

⁵⁴⁹ BARKAUSKAS Pr., Nedarbas ir viešieji darbai // Savivaldybė, 1932, nr. 11.

⁵⁵⁰ SKIPITIS R., Nepriklausomą Lietuvą statant, Chicago, 1961, p. 18.

jos perteklius. Miestuose darbo paklausa beveik visada viršijo pasiūlą, tačiau jų santykis nebuvo toks išraiškingas kaip provincijoje. Situaciją iš esmės nulėmė ekonomiškai dar nesutvirtėjęs ir mažai mechanizuotas žemės ūkis, kur daugelis darbų atlikta tiesioginiu būdu, rankomis. Ilgainiui situacija keitėsi, tačiau pokyčių mastai buvo vidutiniški. Pagrindinėmis nepakankamos pramonės (ir ypač žemės ūkio) plėtros ir neracionalaus darbo jėgos paskirstymo priežastimis buvo „kapitalo badas“, kitaip tariant, kryptingų investicijų į gamybos plėtrą trūkumas. Viena vertus, ne tokia sparti žemės ūkio mechanizacija apskritai lėtino viso ūkio augimo perspektyvas, kita vertus, laipsniškas agrarinio sektoriaus modernizavimas nesukėlė staigios kaimo gyventojų transfuzijos į tam dar nepasirengusius miestus, jų pramonę ir aptarnavimo sektorių⁵⁵¹. Galbūt dėl šių priežasčių Lietuvos žemės ūkio gamybos racionalizavimas ir koncentravimas, pavyzdžiui, dvarų žemėvaldos neišskirstymas arba ūkių stambinimo politika, niekada nenusverdavo socialinių argumentų, bylojusių apie dešimtis tūkstančių gyventojų, galinčių likti be pragyvenimo šaltinio. Atsižvelgiant į tai, vidutiniu ir smulkiu ūkiu paremtos gamybos bei savosiomis žaliavomis (žemės ūkio produkcija) pagrįsta pramonės plėtra pakankamai gerai įsiliejo į krašto ekonomikos raidą, kuri, nors ir nedemonstravo įspūdingų augimo mastų, tačiau ir nesukėlė didžiulių ekonominių ir socialinių visuomenės permainų.

Augančiu darbo jėgos mobilumu šalies viduje netruko pasinaudoti darbdaviai. Didmiesčių darbdaviai, kurie buvo suinteresuoti kuo didesne darbo jėgos konkurencija ir tuo pačiu mažesniu darbo užmokesčiu, gana guviai naudodavosi pigia iš kaimų plūstančia darbo jėga. Ne viename darbininkų laikraštyje aptinkame žinią, kad iš fabriko atleidžiami patyrę darbuotojai, o vietoj jų priimami nauji, ką tik iš provincijos atvykę darbininkai, sutinkantys dirbti pusvelčiui⁵⁵². Kol valdžia stengėsi šias praktikas varžyti ir reguliuoti, pigesnės darbo jėgos viliojimui į miestą kūrėsi išstisas agentūrinis tinklas. Privatūs darbo agentai ir tarpininkai sukiodavosi autobusų stotyje ar didesnių

⁵⁵¹ Cesevičius Domas, Vilnius, 1998, p. 179.

⁵⁵² Bedarbiai // Darbo jaunimas, 1934 06 30.

susibūrimų vietose, užkalbindavo iš kaimo atvykusius darbininkus, daugiausia moteris, ir viliodavo į savo kontorą, kur už mokestį ar prekes siūsdavo jas dirbti tarnaitėmis į kauniečių šeimas. Neretai naujosios darbuotojos tarnyboje neišsilaikydavo, likdavo be darbo ir, žinoma, be tarpininkavimui išleistų pinigų. „Faktorkų“ agentai, ieškodami pigesnės darbo jėgos, veisdavo ir kaip atskirų darbdavių ar įmonių pasiuntiniai⁵⁵³.

Šioje vietoje reikia paminėti, kad dažnai tik valstybinių viešųjų darbų organizavimas lemdavo, ar miestuose bus palaikomas darbo užmokesčio minimumas (algų vidurkis valstybiniuose darbuose buvęs daugmaž pastovus). Kitu atveju, esant didelei darbo jėgos pasiūlai, darbdaviai, naudodamiesi provincijos darbininkų antplūdžiu, vos pasitaikius galimybei būtų mažinę algas miesto darbininkams⁵⁵⁴. Kaip veikęs migracijos ir įsitvirtinimo mechanizmas mieste, puikiai iliustruoja laikraštis „Rytas“, rašydamas apie provincijos darbininkų įsitvirtinimą miesto darbo rinkoje:

Pradžioje parsisamdo pigiau, blogesnėmis sąlygomis, tuo išstumdami iš darbo kauniečius darbininkus. O po 18 mėn. naudojami miesto gyventojų teisėmis ir savivaldybės bedarbiams teikiama parama.⁵⁵⁵

Tokia situacija piktinosi vietiniai darbininkai, kurių uždarbius „nukarpydavo“ ar iš viso pasiglemždavo kaimo „imigrantai“. Skunduose darbo inspektoriams minima, kad, pavyzdžiui, Kauno darbdaviai priima akmentašius ar kitus darbuotojus iš provincijos, nors daug jų yra ir Kaune, ypač likusių po Karo muziejaus statybų⁵⁵⁶. O Ukmergės miesto bedarbiai prašė burmistro atleisti ne vietinius darbininkus, atvykusius iš Zarasų „ar šiaip kaimiečius“, nes jie, turėdami menkus ūkelius ir atsiveždami savo maistą, dirba beveik veltui,

⁵⁵³ BRAZDŽIONYTĖ Ap., Darbininkų globėjai – išnaudotojai // Darbininkų atstovybės balsas, 1934 11 01.

⁵⁵⁴ PIKČILINGIS J., Viešieji darbai // Vairas, 1939, nr. 7.

⁵⁵⁵ Reikalingos darbo knygelės // Rytas, 1934 12 28.

⁵⁵⁶ Rangovai samdo provincijos darbininkus // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 26; Panaši situacija atsitikusi Marvelės bedarbiams „išstumtiems“ naujųjų atvykėlių: Marvelės bedarbiai prašo pašalinti provincijos darbininkų konkurenciją // Lietuvos žinios, 1938, nr. 117.

taip kenkdami vietos bedarbiams, kurie neturi jokio papildomo pragyvenimo šaltinio⁵⁵⁷.

Vietinei migracijai nemažtant, o Vyriausybei nesugebant suvaldyti kaimo–miesto kryptimi traukiančių darbo ieškotojų, procesą stengtasi tramdyti ne tik atskirais nurodymais, naujomis tvarkomis ir cenzais, bet jau ir policijos įsikišimu. Nuo 4 deš. policija, miestų savivaldybių pavedimu, galėjo daryti reidus į valstybines įmones ar į viešųjų darbų vykdymo vietą bei tikrinti darbininkų dokumentus. Policija turėjo teisę sėslumo reikalavimų netenkinančius darbininkus atleisti iš darbo ir išsiųsti atgal į provinciją⁵⁵⁸. Griežtėjant viešųjų darbų vykdymo tvarkai, bedarbių apskaitai ir judėjimo galimybėms, savivaldybės imdavosi net ir privačių įmonių kontrolės. Žinia, priemonės buvo daugiau rekomendacinės. Savivaldybė, gavusi informacijos apie įmonę, kurioje dirba mieste nustatyto metų skaičiaus neišgyvenę darbininkai, stengdavosi įtikinti jų savininkus atvykėlius iš provincijos pakeisti vietos bedarbiais⁵⁵⁹.

Nepaisant suvaržymų, vidinės migracijos kontrolės mechanizmai nebuvo visa apimantys ir priverstiniai. Įvairiais suvaržymais piktinosi ir kita netiesioginio konflikto pusė – provincijos bedarbiai, išvelgę jų atžvilgiu diskriminaciją:

⁵⁵⁷ Ukmergės miesto bedarbių prašymas miesto burmistruui 1935 m. lapkričio 5 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 69, l. 49.

⁵⁵⁸ Viename iš tokių „parėdymų“ rašoma: „Kadangi atvykę iš kitur darbininkai didina Ukmergės miesto bedarbių skaičių ir atima uždarbį iš vietinių darbininkų, rangovo įgaliotam. inž. Kačerginskui duotas parėdymas svetimus darbininkus išskyrus meisterius nuo darbo atleisti pakeičiant vietiniais. Prašau įsakyti pirmadienį patikrinti nevietinių darbininkų, dirbančių prie kareivinių ir tilto statybų asmens dokumentus ir įsakyti vykti į jų nuolatinę gyvenamą vietą“ // Ukmergės miesto savivaldybės raštas miesto policijos nuovados viršininkui 1935 m. gruodžio 23 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 69, l. 22.

⁵⁵⁹ Pavyzdžiui, Ukmergės miesto savivaldybė rekomendavo Lėmanų koklių fabriko savininkams kaimo darbininkus pakeisti miesto bedarbiais, kurių sąrašą visada galėjo pateikti būsimiems darbdaviams // Ukmergės miesto savivaldybės raštas P. Julijonui Lėmanui, koklių fabriko Pivonijoje savininkui 1939 m. gegužės 19 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 80, l. 25.

Iš tikrųjų, tie laimingi, kurie gyvena Kaune, nes čia yra visokių labdarių draugijų, organizacijų, kurios juos šelpia. Čia nors ir bedarbis liksi, tau rytojus nebaisus. Taigi kur mums kreiptis, provincijos bedarbiams? Juk mes taip pat Lietuvos piliečiai, taip pat gimę, kaip kauniečiai ir visi Lietuvos vaikai.⁵⁶⁰

Dėl bedarbių kaimas–miestas–kaimas migracijos krypties itin sunku sekti ir taip ne itin nuoseklią nedarbo statistiką. Dažnai užsiregistravę ir per mėnesį darbo negavę bedarbiai išvykdavo atgal į provinciją:

Bendrai, paskutiniu metu bedarbių skaičius Kaune žymiai sumažėjo, nes daugelis prieš naujus metus atvykusių iš provincijos ieškotis čia darbo jau grįžo atgal.⁵⁶¹

Atėjus žiemai, bedarbių skaičius žymiai padidės ir sieks 200 žmonių, o gal ir daugiau, nes žiemos laiku daug darbininkų grįžta namon iš didesnių miestų, kur jie turėjo sezoninį darbą.⁵⁶²

Noras užčiuopti tikruosius bedarbius buvo tiesiogiai susijęs su vidine gyventojų migracija valstybėje. Todėl vienu pagrindinių kovos su nedarbu miestuose etapų tapo gyventojų tėkmių reguliavimas. Įvairiomis priemonėmis stengtasi apriboti arba net visiškai panaikinti galimybę iš provincijos keltis gyventi į miestą. Manyta, kad daugelis provincijos gyventojų, besikeliančių į miestus, ir taip turį didesnę ar mažesnę pragyvenimo šaltinį. Visu valstybės gyvavimo laikotarpiu buvo taikyti vienokie ar kitokie draudimai ir apribojimai, baimintasi, kad vien dėl natūralaus gyventojų prieaugio besiplečiantys miestai nesugebės sukurti darbo vietų visiems norintiems, todėl kils nedarbo ir kitos su tuo susijusios problemos. 1920 m. krašto apsaugos ministro teikimu Vyriausybė sutiko, kad iš Kauno reikia pašalinti piliečius, neturinčius nuolatinio darbo ar tarnybos, bei tremtinius, anksčiau negyvenusius Kaune⁵⁶³. Toks pat tik mažiau radikalus požiūris išliko per visą 1918–1940 m. laikotarpį. Net 4 deš. pabaigoje skirstant Viešųjų darbų fondo lėšas didžiųjų miestų savivaldybėms, pagrindiniu rūpesčiu įvardytas ne pačių lėšų stygius, bet Kauno

⁵⁶⁰ PUTINĖLIS A., Balsas iš provincijos, dėl ko mes blogesni? // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 34.

⁵⁶¹ Bedarbių skaičius Kaune mažėja // Darbininkas, 1925, nr. 7.

⁵⁶² Ukmergė miesto burmistro raštas VRM Savivaldybių departamentui, 1926 m. spalio 28 d., LCVA, f. 1264. ap. 3, b. 49, l. 62.

⁵⁶³ Ministrų kabineto posėdis 1920 m. lapkričio 19 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 86, l. 338.

ir kitų miestų vietinių bedarbių apsauga nuo plūstančių provincijos padienių darbininkų konkurencijos⁵⁶⁴. Nors pats kėlimasis tiesiogiai nedraustas ir ypatingai nereguluotas, tačiau migracijos priežiūrą valdžia atliko per socialinės globos institucijas. Gauti pašalpas, darbą prie viešųjų darbų ar kitokią paramą buvo beveik neįmanoma, jei prašantysis nebuvo mieste išgyvenęs reikiamo laikotarpio. Darbininkams, savarankiškai susiradusiems darbą ir ilgiau išsilaikiusiems miesto darbo rinkoje, jokie nemalonumai nebegrėsė. Tačiau 4 deš. pasigirsdavo vis griežtesnių nuomonių dėl poreikio reguliuoti vidinę migraciją:

Miestų savivaldybės, Vyriausybei ir labdaringsiems draugijoms padedant, turėtų imtis griežtos akcijos prieš kaimiečių veržimąsi į miestus. Reikia, kad bedarbius kaimiečius savivaldybė turėtų teises tuojau iš miesto išsiųsti. Miestas kaimiečius turėtų teisę įsileisti tik esant reikalui. Kaimietis į miestą gali atvažiuoti tik su reikalais, paviešėti, bet nieškoti darbo, pašalpų. Miestų fabrikų ir kitų įmonių administracijos neturėtų samdytis kaimiečių. Juos kontroliuoti privalėtų darbo inspekcija.⁵⁶⁵

Kova su kaimo darbininkų kėlimusi į miestą buvo nagrinėjama pasitelkiant ir kitų valstybių pavyzdžius, ypač Danijos ir Vokietijos⁵⁶⁶. Vis dėlto nepaisant siekių riboti ar reguliuoti vidinės migracijos mastus, ji viso valstybingumo laikotarpiu išliko didelė ir vienakryptė: iš provincijos į miestus ir iš agrarinio požiūriu skurdesnių apskričių į turtingesnes.

Gyventojų darbo jėgos migraciją skatino ne tik didesnio uždarbio ar, retesniu atveju, darbo vietos paieškos, tačiau ir pačios darbo jėgos trūkumas. Beveik visu nepriklausomos Lietuvos dvidešimtmečiu pasigirsdavę ūkininkų „pasibėdavojimais“ dėl darbininkų stokos ypač pratrūko 4 deš. pabaigoje. Tada net perspėjimai konstatuoti: „Šiandien, tiesa, jau daugiau nusiskundimų

⁵⁶⁴ Viešųjų darbų planas 1939 metams, 1938 m. gruodžio 31 d., LCVA, f. 377, ap. 7, b. 140, l. 1.

⁵⁶⁵ VILŪNAS VI., Pradėkime kovoti su nedarbu miestuose // Darbo žinios, 1935 12 22.

⁵⁶⁶ Pavyzdžiui, 1938 m. Danijoje bedarbių skaičius išaugo iki 80–100 tūkst., jam įveikti Danijos vyriausybė skyrė milijonus kronų viešiesiems darbams geležinkelių ir plentų tiesimo srityse. Kita vertus, pažymima, kad su nedarbo priežastimis kovojama blogai, nes neribojamas darbininkų kėlimasis į miestus, nors žemės ūkyje jų trūksta iki 35 tūkst. // Vokiečių Sav–bių kova su kaimo gyventojų veržimusi į miestus // Savivaldybė, 1939, nr. 4; Konfidencialus raštas užsienio reikalų ministerijai apie nedarbo problemą Danijoje 1938 m. pab., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1032, l. 318–320.

darbininkų stoka, negu nedarbu⁵⁶⁷, o kitur skelbta, kad kaime „sunku net išsivaizduoti“, koks yra darbininkų trūkumas⁵⁶⁸. 1939 m. pradžioje VSD, fiksuodama žemdirbių nuotaikas, nustatė, kad šalies ūkininkai pageidautų Vyriausybės leidimo „importuoti“ 6 tūkst. darbininkų iš Lenkijos. Anot darbdavių, imigrantų įsileidimas būtų tik suaktyvinęs darbo rinką⁵⁶⁹. Aptariama padėtis susiklostė, kadangi ūkininkai neišgalėjo mokėti pastovių algų žemės ūkio darbininkams. Žemdirbiai dėl žemės ūkio žaliavos kainų kritimo nebeišgalėjo mokėti numatytų algų samdiniams. Mažinti menkų algų nepavyko, nes darbo rinka buvo pernelyg nekonkurencinga, kad sugeneruotų pigesnius „vietinius“ darbo jėgos išteklius. Susidariusi gana paradoksali situacija: miestuose, pramonėje, kuri sudarė tik nedidelę Lietuvos ekonominę dalį, buvo darbininkų perteklius, tuo tarpu žemės ūkyje, sudariusiame Lietuvos ūkio pagrindą, dirbančiųjų skirtingų darbo sezonų metu nuolatos trūko, nors šis sektorius net nepasižymėjo išvystytu darbo efektyvumu ir našumu. Užmokesčio skirtumas, kurį nulėmė ūkių modernizavimui ir plėtrai reikalingų einamųjų finansų trūkumas žemės ūkyje, sąlygojo darbo jėgos migraciją. Žmonės noriau rinkosi didesnę užmokestį su galima bedarbystės rizika mieste, nei mažą, bet garantuotą uždarbį kaime.

1939 m. pripažinta, kad kaimo darbininkai kaip keliavo, taip ir keliauja į miestą, dažnai ir dėl kultūrinių priežasčių, ne vien npritekliaus vedami: „Jaunimas traukia į miestus ne tik dėl algų – čia ir vakarėliai, kinas, kiti jaunimo susibūrimai“⁵⁷⁰.

Minėtos priežastys užčiuoptos neatsitiktinai – agrarininkų taikliai pastebėta, kad tarp mažažemių ir bežemių atsiradęs principinis reikalas leisti savo vaikus (ypač dukras) uždarbiauti į miestus, kur jos galėtų dirbti lengvesnėmis sąlygomis – lyginant su tuo, ką gali pasiūlyti kaimynas savo stambesniame ūkyje: „kaimo darbo žmogus pirmoj eilėj turi dirbti daug

⁵⁶⁷ PIKČILINGIS J., Viešieji darbai // Vairas, 1939, nr. 17.

⁵⁶⁸ Darbininkų stoka // Lietuvos aidas, 1939, nr. 265.

⁵⁶⁹ VSD biuletenis nr. 20., 1939 01 26, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 186, l. 84.

⁵⁷⁰ RUSECKAS Z., Žemės ūkio darbininkų klausimu // Vairas, 1939, nr. 16.

daugiau valandų; ligos atveju nėra apsidraustas; ištiko nelaimė ryšium su žemės ūkio darbais; jis lieka neaprupintas nei pašalpa, nei pensija, nekalbant apie jo šeimos likimą⁵⁷¹“. Be to, jaunimas vis labiau vertinęs laisvalaikį, savaitgalius, kurių, dirbant žemės ūkyje, beveik nebuvo. Mieste reikėjo dirbti trečdaliu mažiau, o buvo galima tikėtis uždirbti net iki trečdaliao daugiau⁵⁷². Tad 4 deš. pabaigoje atsirado nemenka gyventojų masė, kuriai migracija dėl darbo tapo kasdienybe – tokią puikiai perteikė M. Katiliškis, aprašydamas savo literatūrinio herojaus „curriculum vitae“:

Jis darbavosi valdiškose statybose – kur tiesiami tiltai per upes ir pylimai per balas. Jis turėjo reikalų ir susidūrimų su uteniškiais kalamaškininkais, kaip amaras užplūstančiais visus viešuosius darbus, nors jie vyktų ir tris šimtus kilometrų nuo jų kaimų. Su barzdylom burliokais ir kacapais, gatvių grindėjais ir grioviakasiais nuo Zarasų. Su čigonais iš Šeduvos, su bedarbiais Žagarėje, vasarą dirbančiais Kurše, o žiemą besitrinančiais gatvėse, turgavietėje ir smuklėse.⁵⁷³

Ir tik nederlingose Utenos ir Trakų apskrityse nebuvo jaučiamas darbo jėgos trūkumas.

Dėl prastos užimtumo situacijos (pavyzdžiui, 1938 m. dėl darbo jėgos trūkumo iškilo grėsmė net tuometiniam cukrinių runkelių derliui) visuomenėje nuolatos sklandė pasiūlymai dėl darbo jėgos sureguliuavimo, skelbiantys, kad reikia gerinti provincijos darbininkų gyvenimo sąlygas, uždrausti jų migraciją uždarbiauti į užsienį, įvesti 1–2 metų privalomą darbo tarnybą, „ūkiškai“ sureguliuoti mokslo metus ar net laikiniems ūkio darbams iš kariuomenės paleisti ūkininkų vaikus⁵⁷⁴. Spėta, kad 1939–1940 m. Lietuvos žemės ūkyje trūko apie 75 tūkst. sezoninių darbininkų⁵⁷⁵:

⁵⁷¹ POŽĖLA A., Socialinė nelygybė tarp kaimo ir miesto // Sveikata ir darbas, 1938, nr. 6.

⁵⁷² GAIGALAITIS V., Krašte pasirodžiusio žemės ūkio darbininkų trūkumo klausimu // Žemės ūkis, 1940, nr. 1.

⁵⁷³ KATILIŠKIS M., Miškais ateina ruduo, Vilnius, 1991, p. 33.

⁵⁷⁴ GAIDŽIŪNAS B., Žemės ūkio darbininkų klausimas // Vairas, 1939, nr. 5.

⁵⁷⁵ GAIGALAITIS V., Krašte pasirodžiusio žemės ūkio darbininkų trūkumo klausimu // Žemės ūkis, 1940, nr. 1.

Tuo tarpu mūsų ekonominis gyvenimas, ypač pramonės ir žemės ūkio produkcija, nesivysto tokiu pat tempu, kaip žmonių prieauglis. Dėlto ir mūsų kaime atsiranda daug naujų darbo rankų, kurios neturi kur surasti darbo rankų ir yra priverstos emigruoti. Žemės reforma, nors iš jos buvo daug tikėtasi šiuo atžvilgiu, neišsprendė emigracijos klausimo, net dalinai davė priešingų rezultatų – padidino kaimo bendruomenę, kuri negalėdama dėl lėšų stokos sukurti savistovių ūkių, apleidžia juos ir bėga iš tėvynės tikėdamasi rasti geresnį uždarbį.⁵⁷⁶

Tuo tarpu miesto gyventojų skaičius, nors ir nebuvo didelis, bet per nepriklausomybės laikotarpį augo žymiai sparčiau nei kad tik dėl natūralaus prieaugio. Migracija į miestus nebuvo išpūdingai didelė, tačiau nuo 1923 iki 1930 m. persikėlė apie 20 tūkst. darbingų kaimo gyventojų. Didesnės migracijos negalėjo būti, nes stabilus Lietuvos pramonės augimas dar nebuvo pakankamas didesniam gyventojų skaičiui pritraukti. Per 4 deš. atsikėlusiujų gyventi į miestus skaičius gerokai išaugo. Per du dešimtmečius Lietuvos pramonė pagal įmonių skaičių išaugo net tris kartus⁵⁷⁷, o pagal dirbančiųjų skaičių – daugiau nei dvigubai. Ypač didelis pramonės augimas pastebimas 4 deš. antroje pusėje, todėl, nepaisant kėlimosi į miestą suvaržymų, miestuose vis daugėjo provincijos darbo jėgos. Net kriziniais metais Lietuvos pramonės plėtra neužstrigo – šalies industrinio augimo indeksas nuo 1929 m. per dešimtmetį išaugo 3,5 karto (pasaulinėje praktikoje užfiksuotas tik 1,3 karto augimas)⁵⁷⁸.

3.1.2. Išorinė migracija

1929 m. darbininkų „Darbo balsas“ skelbė: „Bet reikia žinoti, kad nedarbas ir emigracija vienu ir tų pačių reiškinių pasėkos“⁵⁷⁹. Tačiau ar emigraciją tiesiogiai sąlygojo užimtumo problemos, konkrečiai nedarbas, atsakyti sunku. Ko siekiama – užsidirbti ar tiesiog dirbi? – taip galima formuluoti klausimą aiškinantis, ar nedarbą galima laikyti viena pagrindinių Lietuvos gyventojų emigracijos priežasčių.

⁵⁷⁶ KASAKAITIS, Emigracija iš Lietuvos // Tautos ūkis, 1930, nr. 3.

⁵⁷⁷ Įmonių skaičius pateikiamas pagal įmonių išsiimtus verslo liudijimus // Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938, p. 11.

⁵⁷⁸ SIMUTIS A., The Economic Reconstruction of Lithuania After 1918, New York, 1942, p. 71.

⁵⁷⁹ AJR. J., Ar Lietuvoje gali būti bedarbių? // Darbo balsas, 1929, nr. 19.

Tikėtina, kad maždaug iki 1925 m. žemės įgijimo viltis buvo apžavėjusi dideles mases neturtingų valstiečių, tačiau žemės reforma patenkino toli gražu ne visus lūkesčius. Iš rusų paveldėtas ir karo nualintas ūkis, agrarinė krašto struktūra ir nepakankamai greita pramonės sektoriaus plėtra lėmė prieškarinės lietuvių emigracijos tąsą⁵⁸⁰. Kaimuose pasireiškė dalinis, nepakankamas ar sezoninis užimtumas, tačiau kalbėti apie visišką nedarbą sunku.

Nors jau iki Pirmojo pasaulinio karo šalies darbininkai, mažažemiai ir bežemiai turėjo nemažai sunkenybių – tai dabar tos sunkenybės tik paaštrėjusios. Naujų darbininkų prieauglio nesugali priimti per silpnai besiplečianti pramonė ir reformuojamas žemės ūkis. Iš dalies tokių darbininkų išsigelbėjimu buvusi emigracija nėra toks lengvai įgyvendinamas reiškinys, nes daug kur pasaulyje darbininkų ir taip yra pakankamai savų.⁵⁸¹

Nepaisant to, emigraciją galime laikyti ne tik viena nedarbo pasekmių, bet kartu priemone jo mažinimui. Oficialiais duomenimis, tarpukariu iš Lietuvos emigravo iki 100 tūkst. gyventojų⁵⁸². Tai buvo ryškus nuostolis valstybei ir visuomenei, kita vertus, yra pagrįstų nuomonių, jog jei ne emigracija, Lietuva dėl gyventojų pertekliaus būtų susidūrusi su itin sunkiomis ekonominėmis ir socialinėmis problemomis.

Dalis gyventojų laikinai uždarbiauti vykdavo į kaimynines šalis. Yra žinoma, kad vien Latvijoje 1936 m. dirbo apie 17 tūkst. lietuvių⁵⁸³. Išvykos į artimiausius kaimyninių valstybių pramoninius miestus ir stambesnius ūkius praplėsdavo vidinės emigracijos arealą. Vasaromis daug darbininkų pinigaudavosi Latvijoje ir Rytprūsiose (į Vokietiją sezono uždarbiams išvykdavę iki 3 tūkst. darbininkų)⁵⁸⁴, kur lietuviškos uždarbiavimo tradicijos buvo gajos dar nuo XX a. pradžios⁵⁸⁵.

Latvijoje 3–4 deš. sandūroje priskaičiuojama apie 10 tūkst. sezoninių žiemos bedarbių, tačiau vasaromis darbo jėgos, kaip ir Lietuvoje, trūkdavo.

⁵⁸⁰ ALEKSANDRAVIČIUS E., Karklo diegas, lietuvių pasaulio istorija, Vilnius, 2013, p. 288.

⁵⁸¹ NERAMUOLIS V., Pragyvenimas ir darbas // Darbininkas, 1925, nr. 2.

⁵⁸² POVILAITIS B., Lietuvos žemės ūkis 1918–1940 m., Torontas, 1988, p. 38–39.

⁵⁸³ MAKAREVIČIUS A., LEKEVIČIUS V., Lietuvos Respublikos ekonomika 1919–1940 m., Kaunas, 1990, p. 118.

⁵⁸⁴ EIDINTAS A., Lietuvių Kolumbai, Vilnius, 1993, p. 66–71.

⁵⁸⁵ Ten pat.

Dalis šio trūkumo buvo padengiama lietuvių darbininkais, kurių bendru tarpvalstybiniu susitarimu galėjo būti iki 2 tūkst., tačiau realiai kasmetinė sezoninė darbo migracija į kaimyninę šalį vidutiniškai siekusi apie 14 tūkst. darbininkų. Pigesnė darbo jėga iš Lietuvos kėlė nemažas latvių politines aistras. Nepatenkinti latvių kairieji skelbė, kad lietuviai užima latvių darbo vietas⁵⁸⁶. Vis dėlto kriziniais 1932 m. pas šiaurinius kaimynus galėjo dirbti jau apie 19 tūkst. sezoninių lauko darbininkų⁵⁸⁷. Tačiau vargu ar pagrindine uždarbiavimo Latvijoje priežastimi galėjo būti nedarbas. Vasarą Šiaurės Lietuvoje taip pat trūkdavo darbo rankų, tačiau darbininkai pasirinkdavo tiesiog didesnę uždarbį⁵⁸⁸ (be to, lietuviška spauda visuomet mini lietuvių darbininkų tikslą uždarbiuoti, kitaip tariant, norą prisidurti prie turimų pragyvenimo šaltinių, o ne tiesiog dirbti dėl išgyvenimo). Taigi migracija aiškiai buvo vienakryptė. Dėl darbo jėgos migracijos 1924 m. Lietuva ir Latvija pasirašė savitarpinę socialinės pagalbos taikymo sutartį, tačiau po poros metų buvo pastebėta „kad šiuo tikslu latviai išleidžia apie 60 tūkst. Lt, o sąskaitas siunčia mums, pas mus latvių gydymui išleista 0 Lt. Reikia peržiūrėti ar šita sutartis racionali ir reikalinga“⁵⁸⁹.

Latvijos ekonominė padėtis buvo ypač svarbi Šiaurės Lietuvos darbininkams. Gerėjanti kaimynų ekonominė situacija lietuviams garantuodavo kelis tūkstančius papildomų darbo vietų ir neblogą sezoninį uždarbį, o prastėjanti sukeldavo nemenkas socialines problemas, kai Latvijoje negavus darbo vietų jų tekdavo ieškotis Lietuvoje. Darbo sezono pabaigos Latvijoje visuomet laukta su nerimu: „Mažeikių apskrityje taip pat laukiama nedarbo protrūkio, nes iš vasaros darbų turi grįžti darbininkai iš Latvijos“⁵⁹⁰. Neturtingi darbininkai į Latviją vyko ir centralizuotai, juos įdarbindavo latvių agentūros,

⁵⁸⁶ JANUŠKA J., Savaitinė užsienio darbininkų gyvenimo apžvalga // Darbininkas, 1930, nr. 50.

⁵⁸⁷ Latvija neįsileis lietuvių darbininkų // Darbininkas, 1932, nr. 7.

⁵⁸⁸ Pavyzdžiui, 1939 m. nekvalifikuoto darbininko atlygis Latvijoje buvo 15 % didesnis negu Lietuvoje // VASKELA G., Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938–1940 metais // Lituaniстика, 2007, t. 53, nr. 4, p. 21.

⁵⁸⁹ Sveikatos apsaugos ministro laiškas URM, 1926 m. balandžio 19 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b.165, l. 21.

⁵⁹⁰ Ką kalbėjo apskričių viršininkai apie krizį? // Darbininkas, 1932, nr. 48.

turėjusius savo biurus Lietuvoje⁵⁹¹. Oficialiai latviai negalėjo samdyti darbininkų, Lietuvoje turinčių darbo sutartis.

Žinoma, kad absoliuti dalis emigrantų Lietuvą paliko dėl ekonominių priežasčių. 1933 m. J. Aleksa tvirtino, kad pagrindinės emigracijos priežastys yra „pusiau nedarbas“, tingumas, menkas darbo našumas, darbo kultūros stygius. Agrarininkas pateikia paprastą Suvalkijos žemdirbių šeimos pavyzdį, kai 3,5 ha valdanti 6 asmenų šeima bando emigruoti, nes šaltuoju metų laiku neturi ką veikti, o eiti dirbti į šalia esantį ūkį nenori ir be darbo kol kas išminta⁵⁹².

Abejotina, ar galėjo emigruoti visiškai bedarbiai. Įvertinus jų ekonominę padėtį, sunku patikėti, kad nedirbantieji galėdavo surinkti bent dalį lėšų brangiai kelionei į Amerikos žemynus. „Tikriesiems“ bedarbiams emigruoti iki 1930-ųjų nebuvo beveik jokių galimybių, nes „šipkortės“ kaina siekė iki 1 tūkst. Lt⁵⁹³ – tokią sumą sau leisti galėjo tik itin turtingas bedarbis, metus išdirbęs viešuosius darbus ir gautus pinigus sutaupęs. Todėl manytina, kad emigrantai atsirasdavo iš smulkių, dažniausiai naujakurių ūkių, kuriems nepavykę prasigyventi iki vidutinio ūkininko statuso. Apie tai gali paliudyti ir literatūriniai šaltiniai, kur iš esmės kalbama apie darbą ir nekilnojamąjį turtą turinčius asmenis:

Iš Jautakių kaimo ne vieni Girniai važiuoja į Braziliją: važiuoja ir daugiau. Važiuoja seni ir jauni valstiečiai, bežemiai, mažžemiai ir trobelninkai. Vieni savo ūkius ir trobesius paskubom ir pusdykiai pardavė to paties sodžiaus ūkininkams, kiti – perkupčiams vertelgoms ar kokiems atėjūnams – kad tik neatsiliktų nuo komandos.⁵⁹⁴

Tai liudytų ir Latvijoje uždarbiaujančių sezoninių darbininkų ekonominis statusas. Tik kiek daugiau nei dešimtadalis visų uždarbiautojų, vykusių sezoniniams darbams į Latviją, buvo bežemiai. Kitaip tariant,

⁵⁹¹ Savo biurą Šiauliuose turėjo Latvijos žemės ūkio centro draugija: Dėl darbininkų vykimo į Latviją // Darbininkas, 1927 04 24.

⁵⁹² ALEKSA J., Lietuvių tautos likimo klausimu, Kaunas, 1933, p. 254.

⁵⁹³ EIDINTAS A., Lietuvių Kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža, Vilnius, 1993, p. 67.

⁵⁹⁴ VIENUOLIS A., Brazilijon!.. // Raštai, Vilnius, 1985, t. 2, p. 121.

devynios dešimtosios nebuvo tikrieji bedarbiai, neturintys net menkiausio pragyvenimo šaltinio⁵⁹⁵.

Apie emigruojančių materialinę padėtį galime spręsti apžvelgę kauniečių, norinčių vykti darbams į Braziliją, prašymus Vidaus reikalų ministerijai dėl galimybės be mokesčio gauti užsienio pasą (3 deš. antra pusė). Matyti, kad dauguma prašytojų save apibūdina kaip itin skurdžiai gyvenančius, dažniausiai Kauno gyventojus:

Būdama(s) beturtis (ė), su šeima susidedančia iš [...] asmenų ir be jokio darbo, esu kritiškoje padėtyje. Todėl, norėdamas vykti su Šeima Brazilijon ant darbo [...] ⁵⁹⁶

Įteiktieji prašymai yra šabloniški ir neišsamūs, išskyrus standartišką turtinės padėties aprašą (kur vis gi pirmiau pabrėžta „beturtystė“, o ne nedarbas), todėl tikriausiai prašymų forma ne atspindi realią migruoti besirengiančiųjų ekonominę situaciją, bet parodo, kaip reikia rašyti prašymus, kad jie būtų patenkinti. Iš kitų šaltinių matyti, kad Kaune, kuriame buvo didžiausias nedarbas Lietuvoje, emigrantų išvykdavę proporcingai mažiau. Žinoma, kad 1929–1938 m. iš Kauno emigravo beveik 3,2 tūkst. asmenų iš daugiau kaip 33 tūkst. Lietuvos emigrantų. Nors dešimtadalis nėra mažas skaičius, tačiau atsižvelgiant į tai, kad Laikinojoje sostinėje tuo metu gyveno apie ¼ visų Lietuvos bedarbių, sunku nedarbą įvardyti pagrindine emigracijos priežastimi. Išvadą dar labiau paryškintų 1928–1929 m. (gausiausios emigracijos metai) statistika: tais metais iš Lietuvos išvyko atitinkamai 8,5 tūkst. ir 16 tūkst. asmenų, kauniečiai sudarė tik atitinkamai 1/18 ir 1/16 dalį⁵⁹⁷. Taigi matyti, kad galimi Kauno bedarbių emigracijos mastai buvo mažesni negu likusios Lietuvos.

⁵⁹⁵ KASPERAVIČIŪTĖ V., Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918–1940 metais (daktaro disertacija), Kaunas, 2011, p. 44.

⁵⁹⁶ Piliečių, norinčių vykti darbams į Braziliją prašymai išduoti be mokesčio užsienio pasą ir išduoti dokumentą nustatančią turto padėtį, nuorašai, KAA, f. 219, ap.1, b. 508, l. 1–640.

⁵⁹⁷ Suskaičiuota remiantis: Kauno statistikos metraštis, 1937, p. 33; EIDINTAS Adolfas, Lietuvių Kolumbai, Vilnius, 2003, p. 68; Emigravę 1928–1934 m. iš Kauno tautybėmis, KAA, f. 100, ap. 1, b. 102, l. 15.

Ne tik reali migracija, bet ir gandai apie ją dažnai stabdė užimtumo politikos formavimą. Gandų, kalbų ir nuogirdų suvilioti provincijos darbininkai neretai mesdavo savo ligtolinius darbus ir traukdavo į miestus ruošdamiesi emigruoti, tačiau tai ne visuomet pavykdavo. Pavyzdžiui, 1924–1925 m. Kaune buvo apie 1 tūkst. bedarbių, tačiau, pasklidus gandams apie galimybę emigruoti ir užsidirbti Prancūzijoje, į Laikinąją sostinę iš provincijos atvyko dar mažiausiai 2 tūkst. darbininkų. Kadangi ruošiantis emigruoti atvykėliai turėtą turtą buvo pardavę, jų padėtis mieste buvo itin sunki, ir didžioji dalis tapo bedarbiais⁵⁹⁸. Ne lengvesnė kasdienybė ir jau emigravusių darbininkų kasdienybė. Dėl to 1929 m. priimtame Išeivystės įstatyme daliai (2 %) emigrantų buvo sudarytos finansinės galimybės grįžti į Lietuvą. Tuo galėjo pasinaudoti emigrantai bedarbiai, nesugebėję įsitvirtinti „išeivybėje“⁵⁹⁹. Žinia, grįžus į Lietuvą, be esamų giminaičių paramos taip pat laukdavo ne pyragai:

Nuolankiai prašau poną burmistrą suteikti man kokią tarnybą arba nuolatinį darbą prie miesto valdybos. 1932 m. sausio mėn. po didelio vargo sugrįžau iš Argentinos neturėdamas nei cento kišenėje ir iki šiam laikui jokio pastovesnio darbo neturėjau[...]⁶⁰⁰

Aptarus vidinę ir tarptautinę Lietuvos gyventojų migraciją matyti, kad ją iš esmės lėmė geresnio uždarbio, gyvenimo kokybės paieškos, bet ne nedarbas. Apskritai, (e)migracija dažnu atveju tik išgrynindavo bedarbį iš pilkos (agrarinę) darbininkų masės. Provincijos darbininkai, vykę uždarbiauti į didmiesčius, dėl pernelyg didelės konkurencijos neretai tapdavo tikraisiais bedarbiais, kaip ir kiti darbininkai, kurie tik užsienyje pamatydavo, kaip atrodo „tikrasis“ nedarbas. Užtenka pažvelgti į tarpukario Pietų Amerikos lietuvių problemas, nagrinėjamas jų pačių leistuose laikraščiuose, kur nedarbas minimas žymiai dažniau nei lietuviškoje spaudoje. Taigi gyventojų ir darbo jėgos migracija tik traukė nedarbą iš šešėlinio „pusiau nedarbo“.

⁵⁹⁸ Kauno miesto tarybos posėdžio 1924 m. gruodžio 15 d. stenogramos, KAA, f. 219, ap. 1, b. 348, l. 2.

⁵⁹⁹ EIDINTAS A., Emigracijos biurų veikla Lietuvoje 1920–1940 metais // Istorija, 1986, nr. 25, p. 111.

⁶⁰⁰ Vlado Bylos prašymas Marijampolės miesto burmistrai 1934 m. lapkričio 12 d. LCVA, 1362, ap. 1, b. 436, p. 82.

3.2. Visuomeninės organizacijos ir profesinės sąjungos nedarbo kontekste

*Šiais laikais nedarbas yra kiekvienoje civilizuotoje valstybėje.*⁶⁰¹

Anot H. Arendt, darbo prasmė ir vertė priklauso nuo žmogų supančių socialinių sąlygų ir aplinkybių. Darbo monotoniškumas, vienodumas vertė ir verčia darbininkus jungtis į grupes ir taip ginti savo teises. Filosofės nuomone, darbininkų vienijimąsi labiausiai rodo jų atstovaujamos profesinės sąjungos, kurios daugiausiai prisidėjo užtikrinant dirbančiųjų socialines garantijas be politinių ar net revoliucinių priemonių⁶⁰². Daugelyje šalių profesinės sąjungos ne tik gindavo dirbančiųjų teises darbdavių ar valstybės atžvilgiu, bet ir solidarizuodavosi su bedarbiais, savo aukomis ir savišalpa padėdavo jiems įveikti sunkiausias nedarbo mėnesius. Būtent šios struktūros savo organizuotumo dėka pirmosios pradėjo rūpintis bedarbių reikalais. Atskiros profesinės, religinės ar kitokios darbininkų organizacijos viena pagrindinių savo veiklų įvardydavo savišalpos kasų organizavimą, kad darbininkams galėtų padėti ligos, nelaimės ar nedarbo atveju. Organizacijos neretai aktyviai užtardavo bedarbius, nes nė vienas, ypač nekvalifikuotas darbininkas nebuvo tikras dėl savo ateities. Kita vertus, stiprios ir gausios darbininkų profesinės sąjungos negalėjo visiškai garantuoti gerų darbo sąlygų ir mažesnio nedarbo. Jos, kaip ir daugelis kitų organizacijų, buvo tik sudėtinis, o ne lemiantis veiksnys gerinant darbininkų socialinę padėtį ir skatinant jų užimtumą.

Lietuvoje nepriklausomybės pradžioje susiformavo dviejų tipų darbininkų profesiniai judėjimai. Krašte veikė krikščioniškosios ir socialdemokratiškosios pakraipos darbininkų organizacijos. Didžiausias profesinių judėjimų aktyvumas užfiksuotas 1920 m., kai įvyko Lietuvos profesinių sąjungų kongresas, kuriame buvo atstovaujama iki 40 tūkst.

⁶⁰¹ VSP Kauno apygardos viršininkui raportas apie Lietuvių krikščionių darbininkų sąjungos visuotį susirinkimą susirinkime Raportas 1936 m. gegužės 12 d., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4632, l. 40.

⁶⁰² ARENDT H., Žmogaus būklė, Vilnius, 2005, p. 202–203.

dirbančiųjų⁶⁰³. Krikščioniškosios demokratijos kryptį atstovavo Lietuvos darbo federacija, kuri 1920 m. jungė apie 15 tūkst. įvairių profesijų darbininkų, o socialdemokratų vienijo Profsąjungų centro biuras, jungęs apie 8 tūkst. asmenų⁶⁰⁴.

Dauguma lietuviškų profesinių sąjungų savo struktūra ir veikla buvo panašios į atitinkamas Vakarų Europos organizacijas. Jos jungė darbininkus pagal profesiją, išsilavinimą, lytį, religiją ar kitus kriterijus. Tačiau profesinės sąjungos daugiau veikė miestuose, pramonės, prekybos, amatų srityse, joms priklausė nemažai įvairaus rango tarnautojų, tuo tarpu provincijoje situacija buvo prastesnė, didžioji dauguma žemės ūkio darbininkų nepriklausė jokioms profesinėms organizacijoms, todėl čia ne tik neveikė jokios savišalpos kasos, bet mažai kas kalbėjo apie elementarias dirbančiojo teises.

Beveik visos veikiančios profesinės sąjungos į savo tikslus įtraukdavo rūpinimosi bedarbiais klausimą. Nuo Lietuvos muzikos meno darbininkų iki Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų organizacijų dokumentų buvo skelbiama, kad šios kovoja dėl visiško valstybinio draudimo ne tik ligos, senatvės ir nelaimingų atsitikimų, bet ir nedarbo atveju. O pačios profesinės sąjungos savo amato atstovams padėdavo rasti darbą ir šelpė nedarbo metu⁶⁰⁵. Panašius įsipareigojimus deklaravo ir vienas didžiausių profesinių sąjungų susivienijimų – Lietuvos profesinių sąjungų centralinis biuras. Jis reikalavo darbininkų draudimo valstybės lėšomis bei globojo savo organizacijos narius streikų, lokautų ir nedarbo metu⁶⁰⁶. Kitos darbininkų organizacijos aktyviai

⁶⁰³ GLOVACKIS S., Profesinės Sąjungos, prieiga per internetą: http://www.seti.lt/?_nm_mid=TX13eExEQXNNQ3d3&_nm_lid=0&session=no, (žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.).

⁶⁰⁴ Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919–1926 metais, Vilnius, 1978, p. 60.

⁶⁰⁵ Lietuvos muzikos meno darbininkų profesinės sąjungos įstatai 1920 m., LCVA, f. 1078, ap. 2, b. 115, l. 16; Lietuvos rūbų, skalbinių ir kepurinių amato darbininkų profesinės sąjungos įstatai, 1925 m. kovo 14 d., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 659; Panašiai kalbama ir Lietuvos tarnaičių profesinės sąjungos įstatuose, 1926 m. spalio 23 d., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 561, l. 1; Juodadarbių ir vežėjų profesinės sąjungos įstatai 1919 m., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 230, l. 3; Lietuvių menininkų muzikų draugijos įstatų projektas 1924 m., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 459, l. 2; Lietuvos tarnaičių profesinės sąjungos įstatai 1926 m., LCVA, f. 394, ap. 1, b. 526, l. 3.

⁶⁰⁶ Lietuvos profesinių sąjungų centralinio biuro įstatai 1920 m., LCVA, f. 1078, ap. 2, b. 115, l. 1.

įsiliedavo į diskusijas nedarbo klausimais, stengėsi į šią problemą atkreipti visuomenės ir valdžios dėmesį.

Vienintelis dalykas, trukdęs darbininkų organizacijoms aktyviau veikti visuomeniniame ir politiniame gyvenime, – profesinių sąjungų menkumas, o vėliau ir politiniai suvaržymai. Išskyrus Kauną ir keletą didesnių miestų, darbininkų organizuotumas buvo gana menkas. Todėl nedarbo savišalpos sistema taip pat neišsiplėtojo. Ukmergės darbo inspekcijos apygardos duomenimis, 1925 m. buvo beveik 22,1 tūkst. darbininkų, iš kurių tik pusketvirto šimto priklausė kokioms nors darbininkų organizacijoms. Po 6 metų tokių darbininkų iš viso nebeliko⁶⁰⁷. Panaši situacija susiklostė ir kitose apygardose, kur darbininkų, priklausančių įvairioms profesinėms organizacijoms, procentas neviršijo dešimties. 1924 m. Rokiškyje buvo 22 tūkst. dirbančiųjų, profesinėms sąjungoms priklausė apie 1,1 tūkst., Marijampolėje dirbo 10,5 tūkst. asmenų, o profsąjungų nariais buvo apie 700, Utenos apygardoje iš 5,2 tūkst. darbininkų joms priklausė tik 95, kitur pačios sąjungos (socialdemokratiškos krypties) duomenis apie narių skaičių slėpė⁶⁰⁸. Kiekybine prasme geresnė situacija buvo tik Kauno ir Šiaulių miestuose. 1931 m. Vidaus reikalų ministerijos duomenimis⁶⁰⁹, profesinėms sąjungoms priklausančių darbininkų skaičius dar labiau sumenko, jų liko tik didesniuose miestuose. Taigi, matant tokius skaičius, galima teigti, kad sprendžiant nedarbo problemas profesinės sąjungos aktyviau dalyvauti negalėjo.

Būdamos nedidelės, profesinės sąjungos rimtų lėšų nedarbo fondams sukaupti nesugebėjo, nes ir savišalpa buvo pernelyg naujas dalykas, ir patys darbininkai dar nebuvo profesiskai sąmoningi. Bene pagrindiniu bedarbių paramos šaltiniu buvo loterijos ir vakarėliai, kurių metu surinktos lėšos

⁶⁰⁷ Ukmergės apygardos darbo inspektorius pranešimas apie darbo padėtį 1925 m., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 157, l. 21; Ukmergės apygardos Darbo inspekcijos 1931 m. statistinės žinios, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 200, l. 9.

⁶⁰⁸ Statistinės žinios apie darbo padėtį atskirose darbo inspekcijos apygardose (Kauno, Utenos, Alytaus, Marijampolės, Vilkaviškio, Šiaulių ir Rokiškio) 1924 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 948, l. 13, 21, 40, 92, 127, 163, 175, 181.

⁶⁰⁹ Vyriausiosios darbo inspekcijos 1931 m. žinios apie įmones ir darbininkus, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 200, k. 1–183.

keliaudavo šalpai. Loterijas organizuodavo ne tik profesinės sąjungos ar bedarbių šalpos komitetai, bet ir darbo biržos. 1926 m. pavasarį Bedarbiams šelpti komiteto atsišaukime minima, kad nedarbo paliestiems asmenims jis suorganizavo loterijų, kurių pajamos viršijo 7 tūkst. Lt⁶¹⁰.

Profesinės sąjungos kėlė ir kitus konkrečius reikalavimus, pavyzdžiui, Marijampolės Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos skyrius reikalavo uždrausti samdyti nevietines miesto tarnaites, nustatyti minimalią kiemsargių ir tarnaičių algą, be to, rūpintis, kad darbo gautų tik tie, kurie labiausiai jo stokoja: „Toj pačioje Marijampolėje, cukraus fabrike dirba begalės ūkininkų, gi darbininkų bedarbių minios. Darbininkams turi būti nuolaidos viešajame transporte ir visiškas paliuosavimas nuo dviračio mokesčio“⁶¹¹. 1923 m. lapkritį Kauno darbo inspekcija gavo skundą, kuriame Kauno artistų muzikų profesinė sąjunga skundėsi, kad Ožėškienės gatvėje atsidariusi laisvalaikio praleidimo vieta savo reikmėms iš užsienio „importavo“ visą orkestrą – 10–12 svetimtaučių muzikantų. Profesinė sąjunga piktinosi, anot jų, netoleruotina situacija, nes net pačiame Kaune esti užtektinai šio amato atstovų, darbus galinčių atlikti ne prasčiau nei užsieniečiai⁶¹². Po skundo Kauno miesto ir apygardos darbo inspekcija kreipėsi į VRM pranešdama, kad tarp Kauno muzikų ši žinia sukėlusi susirūpinimą, nes atskirų menininkų materialinė padėtis buvo sunki, be to, muzikų bedarbių taip pat buvę nemažai⁶¹³.

Dažnai beviltiška darbo neturinčiųjų padėtis jaudino aktyviai veikiančias visuomenines organizacijas ir pavienius gyventojus. Labdaringų ir globos organizacijų veiklą papildė bedarbių globa, šelpimas. Pirmos tokios iniciatyvos užfiksuotos 1924 m. Kaune ir Ukmergėje steigiantis bedarbių

⁶¹⁰ Bedarbiams šelpti komiteto atsišaukimas „Draugai“ 1926 m. balandžio 14 d., LCVA, f. 1078, ap. 2, b. 92, p. 25.

⁶¹¹ L.K.D. S. Marijampolės skyriaus valdybos narių raštas Darbo rūmų valdybai Kaune 1936 m. liepos 22 d., LCVA, f. 1404, ap. 1, b. 17. l. 280.

⁶¹² Kauno artistų–muzikų profesinės sąjungos pareiškimas Ponui Darbo inspektoriui 1923 m. spalio 25 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1090, l. 29.

⁶¹³ Kauno miesto ir apygardos darbo inspekcijos raštas VRM, darbo ir socialės apsaugos departamentui 1923 m. spalio 26 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1090, l. 28.

šalpos komitetams⁶¹⁴. Komitetai turėjo rinkti ir vienyti darbo netekusius asmenis, teikti bedarbiams pašalpas ir nurodyti laisvas darbo vietas⁶¹⁵. Po stichinių 1928–1929 m. nelaimių panašios organizacijos kūrėsi ir veikė Šiaurės Lietuvoje. 1925 m. Laikinojoje sostinėje susibūrė Kauno bedarbių savišalpos draugija, siekdama „rūpintis medžiagine, teisine ir kultūrine bedarbių būkle“⁶¹⁶. Vėliau, 1934 m. atsirado Kauno apskrities darbo globos draugija, kurios vienas pagrindinių tikslų buvo bedarbių ir jų šeimų šalpa⁶¹⁷. Kaune veikė ir Žmogaus globos draugija, 1934 m. paskelbusi „brolišką žygį“ gelbėjant nedarbo paliestų šeimų motinas, kūdikius ir ligonius, jiems aukojant drabužius, apavą ar pinigus, nes „tik kolektyvinėmis susipratusios visuomenės pastangomis galima palengvinti būti žmonių, kurie laukia mūsų pagalbos“, – skelbta draugijos pranešimuose⁶¹⁸. Šie atvejai liudija, kad sprendžiant socialines problemas visuomeninės iniciatyvos buvo itin gajos. Neatsitiktinai ir pati valdžia jomis pasitikėjo bei įtraukė į vientisą socialinės globos sistemą.

Bedarbiams profesinių sąjungų nariams ypač padėjo krikščioniškos Šv. Juozapo ir Šv. Zitos organizacijos. Šv. Juozapo organizacija, kaip ir Darbo federacija, kuri laiką turėjo net savo atskiras darbo tarpininkavimo įstaigas⁶¹⁹. Zitietės nedarbo atveju galėjo tikėtis būti lengviau užregistruotos net ir valstybinėje Darbo biržoje⁶²⁰. Dėl to net kildavo konfliktų – 1919 m. pabaigoje Centralinis profesinių sąjungų biuras Darbo biržą apkaltino politikavimu, nes, anot jų, Darbo biržos valdybą sudaro asmenys iš Šv. Juozapo ir Šv. Zitos ir

⁶¹⁴ 1924 m. Kaune įsteigta bedarbiams tirti ir šelpti komisija, kuri vykdė bedarbių registraciją, šelpė bedarbius maistu, kuru, pastoge, pinigais, siekė surasti galimas naujas darbo vietas // Bedarbiams tirti ir šelpti Komisijos posėdžio 1924 m. lapkričio 29 d. protokolas, KAA, f. 59, ap. 4, b. 67, l. 84.

⁶¹⁵ Kauno bedarbiams šelpti komitetas, LCVA, f. 394, ap. 1, b. 57, l. 1–3; Ukmergės bedarbiams šelpti komitetas, LCVA, f. 394, ap. 1, b. 1120, l. 2–3.

⁶¹⁶ Kauno bedarbių savišalpos draugijos įstatai, LCVA, f. 378, ap. 10, b. 89, p. 16.

⁶¹⁷ Žinios apie Kauno apskrities darbo globos draugiją, LCVA, f. 394, ap. 1, b. 95, p. 1.

⁶¹⁸ Į talką, 1934 m., (skelbimas), prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000099924>, (žiūrėta 2014 m. balandžio 2 d.).

⁶¹⁹ Skelbimas: kas ieško darbo teuzsirašo Krikš. Darbininkų darbo biržoj // Darbininkas, 1920, nr. 7; „Visos įstaigos ieškokite sau darbininkų per Juozapiečių Darbo biržą“, // Darbininkas, 1920, nr. 5; Vyriausiosios darbo inspekcijos 1931 m. žinios apie įmones ir darbininkus, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 200, l. 1–183.

⁶²⁰ RAUDELĪUNIENĖ G., Klerikalinės darbininkų ir tarnaičių draugijos Lietuvoje 1905–1940 // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1978, nr. 2. p. 68–69.

Lenkų darbininkų profesinių sąjungų, o šios yra politinės ir neatitinkančios Kauno darbininkų interesų⁶²¹.

Lietuvos pramonės sektoriuje nedarbo iš esmės nebuvo, nes visu valstybingumo laikotarpiu pramonė (su nedidele 1932 m. išimtimi) nuolatos augo. Be to, pramonės darbininko algos ir pragyvenimo minimumo santykis taip pat didėjo. Todėl minimalus bedarbių skaičius atsirasdavo tik šaltuoju metų periodu dėl gamtinių sąlygų nedarbant kai kurioms pramonės įstaigoms. Ekonomistas D. Cesevičius nurodo, kad pramonės sektoriaus nedarbas galėjo siekti tik iki 300–400 bedarbių⁶²². Jam antrino ir A. Merkelis, teigdamas, kad Lietuvą ištikusios ekonominės krizės pasekmės buvo grėsmingos: daug ūkininkų bankrutavo ir buvo išvaržyti (javų, mėsos, pieno supirkimo kainos krito tris kartus), vis daugiau žmonių emigruodavo į Pietų Ameriką, tačiau bedarbių daugėjo tik dėl žemės ūkio darbininkų plūdimo į miestus, o ne dėl pramonės gamybos krizės⁶²³. Apskritai, valstybingumo pabaigoje Lietuvos stambiosios ir smulkiosios pramonės darbininkų skaičius išaugo iki 60 tūkst., tačiau tai dar nebuvo itin stipri visuomeninė grupė, kurios gerovė galėjusi nusverti dirbusiųjų žemės ūkyje problemas.

Socialinis aktyvumas nebuvo svetimas ir kitoms visuomeninėms organizacijoms. 1933 m. Lietuvos šaulių sąjungoje (toliau – LŠS) buvo įkurta Šaulių taupomoji ir skolinamoji savišalpos kasa, skirta jungti šaulius į organizuotą veikimą ekonominėje srityje, teikiant savo nariams materialinę pagalbą. Pagalba teikta ištikus įvairioms nelaimėms – susirgus einant pareigas, stichinių nelaimių metu ir panašiais atvejais⁶²⁴. Veikiant savišalpos kasai būta atvejų, kai pašalpos teiktos dėl įvairių nelaimių, palietusių atskirų šaulių nedarbingumą. Neretai šauliai tikėjosi darbą lengviau gauti turėdami geras

⁶²¹ Centralinio profesinių sąjungų biuro pareiškimas Kauno miesto darbo biržai 1919 m. gruodžio mėn. KAA, f. 59, ap. 5, b. 7, l. 63.

⁶²² Lietuvos pramonė 1918–1940 metais // Cesevičius Domas, Vilnius, 1998, p. 173.

⁶²³ MERKELIS A., Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla, New York, 1965, p. 441.

⁶²⁴ Lietuvos šaulių savišalpos kasos įstatai, LCVA, f. 561, ap. 2, b. 4022, p. 1.

vadų (kartais net sąjungos vado) rekomendacijas⁶²⁵. Po Klaipėdos netekties didžioji dalis buvusių vietos šaulių buvo priversti palikti kraštą, todėl daugelis tiek eilinių, tiek vadovujančias pareigas užėmusių organizacijos narių liko be darbo: „Esu su šeima be darbo, duonos ir paskutinio kilnojamo turto, kurs Klaipėdos krašte liko. Pats esu apsirengęs vien tik valdiška šaulio uniforma, nes civiliniai drabužiai liko Klaipėdoje. Mano likimas yra skaudus, nes niera kaip pradėti gyventi, darbo šiuo metu nėra“⁶²⁶. Atsidūrę tokioje situacijoje šauliai ne tik išnaudodavo visiems prieinamas priemones darbui gauti, tačiau remdavosi ir savo organizacinės struktūros teikiamomis galimybėmis. 1939 m. pavasarį LŠS vadovybė gavo nemažai prašymų tarpininkauti ieškant darbo. Sąjungos vadovybė kreipdavosi į Savivaldybės departamentą bei kitas institucijas prašydama reaguoti į susidariusią situaciją. Atskirose rinktinėse⁶²⁷ bedarbiai šauliai pradėti registruoti nurodant buvusį darbą, šeiminę padėtį bei laikotarpį, išbūtą be darbo, netgi užvestos šaulių bedarbių knygos⁶²⁸. Vėliau vadovybei tarpininkaujant dalis jų buvo siunčiami dirbti įmonėse, kartais net „švelniai paspaudžiant“ įmonės savininkus. Pavyzdžiui, Miškų departamento atstovas vietos šauliams bedarbiams siūlė tiesiogiai kreiptis į keleto lentpjūvių savininkus dėl priėmimo į darbą, o jei minėtų įmonių vadovybė atsisakytų įdarbinti, kreiptis į departamento atstovą dar kartą⁶²⁹.

Šauliai bedarbiai galėjo tikėtis ne tik vadovybės užtarimo bei pagalbos tarpininkaujant susirandant darbą, bet ir pačių šaulių laikinos finansinės paramos⁶³⁰. Yra išlikę dokumentų, fiksuojančių būrių valdybų nutarimus skirti

⁶²⁵ „Prašau Tamstą, Pone Burmistre, jei rasite galimu, suteikti tarnybą šaulei Tatjanai Gembickaitei“ // Pulkininko ltn. Kazitėno l.e Šaulių sąjungos vado raštas Kauno miesto burmistruui 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 100.

⁶²⁶ Šaulio Eitutavičiaus Jokūbo prašymas LŠS vadui 1939 m. gegužės 1 d., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1350, p. 7.

⁶²⁷ Pranešimo gauto telefonu XX šaulių rinktinėi nuorašas (be datos), LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1747, p. 15.

⁶²⁸ NEFAS M., Šauliai valstybės tarnyboje ir valstybinėse įmonėse Klaipėdos krašte 1923–1939 m. // Istorija, 2012, nr. 86, p. 8.

⁶²⁹ Dariaus ir Girėno būrio šaulių bedarbių sąrašas (Klaipėdos rinktinė) 1936 m., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1747, p. 14.

⁶³⁰ „Esu jau seni laikai kai be darbo ir nesumatydamas niekur darbo kreipiuosi į savą vadovybę prašydamas pašalpos arba paskolos jau antras mėnuo neturiu ko valgyt“ // Šaulio Stasio Žiogo prašymas Dariaus ir Girėno būrio valdybai 1934 m. vasario 2 d., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1717, p. 20.

vienkartines pašalpas sąjungos nariams bedarbiams⁶³¹. Tuo tikslu taip pat buvo organizuojami įvairūs vakarai ir pobūviai.

Panaši situacija buvo ir Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjungoje (toliau – LLKSS). Savanoriai, 1919–1920 m. dalyvavę Nepriklausomybės kovose, buvo vieni iš tų, kurie žemės reformos metu turėjo būti pirmiausiai aprūpinti žeme. 1927 m. į organizaciją susibūrę buvę kariai, be visokeriopos kultūrinės ir visuomeninės veikos, ėmėsi ginti savo ekonominius interesus. Tokia veikla rodė ne tik Nepriklausomybės kovų savanorių socialinių ir ekonominių problemų egzistavimą, bet ir daugelio naujakurių bėdas. 1927 m. susirinkusi LLKSS priėmė nutarimus reikalauti iš valstybės tarnybos pašalinti visus svetimšalius ir svetimtaučius, nemokančius valstybinės kalbos, ir vietoj jų į darbą priimti buvusius savanorius, įvairiomis lengvatomis (nemokamu gydymu, švietimu ir beprocentėmis paskolomis) aprūpinti savanorius ir jų narius, savanoriams bedarbiams pirmiesiems skirti darbo⁶³². Nedarbo problema savanorius ypač palietė ekonominės krizės metais: 1933 m. LLKSS Centro valdybos rūpesčiu net buvo įsteigtas Savanorių darbo biuras, kuris savanorių darbo prašymais apipildavo įvairias valstybines įstaigas. Dėl šių ir kitų reikalavimų kovota bemaž 13 metų, kol 1940 m. buvo priimtas kariams savanoriams skirtas lengvatų įstatymas.

Sprendžiant socialines problemas visuomenė būdavo įtraukiama ir kitais būdais. Pavyzdžiui, organizuojant Kauno miesto šalpos komitetus, turėjusius registruoti ir pagal nustatytus reikalavimus į kategorijas skirstyti miesto „biednuomenę“, pagrindinis vaidmuo komitetuose patikėtas visuomenei. Šalpos komitetą sudarė 7–10 asmenų, iš savo tarpo rinkusių pirmininką, pavaduotoją ir sekretorių. Komitetas dirbo neatlygintinai, gaudamas tik tam tikrą sumą kanceliarinėms išlaidoms. Bedarbiai taip pat turėjo

⁶³¹ Dariaus ir Girėno būrio šaulių surinktų bedarbiams aukų Velykų proga sąrašas 1934 m., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1747, p. 113; Šaulių bedarbių raštas Dariaus ir Girėno būrio valdybai 1934 m. sausio 21 d., ten pat. p. 17.

⁶³² JUREVIČIŪTĖ A., Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga ir jos vaidmuo vidaus politikoje 1927 – 1940 metais // Karo archyvas, Vilnius, 2003, t. XVIII, p. 209.

„biednuomenės“ statusą ir, pagal gautą kategoriją⁶³³, galėjo tikėtis tam tikros paramos. Ypač pabrėžtina, kad bedarbiai čia nebuvo išskiriami kaip atskira ir identifikuota socialinė visuomenės grupė, atsiradusi dėl tam tikros atskirties ar specifinių sąlygų.

Profesinės sąjungos užsiimdavo ir pačių bedarbių registravimu. Štai Lietuvos darbininkų ir tarnautojų profesinių sąjungų Centro biuras kreipdamasis į Vyriausybę paminėjo, kad bendrais Savivaldybių departamento ir profesinių sąjungų duomenimis 1927 m. Lietuvoje gali būti apie 10 tūkst. bedarbių⁶³⁴.

Tuo tarpu provincijos darbininkai organizavosi spiriami kitų problemų. Dvarų darbininkai dar iki žemės reformos siekdavo gana radikalių dalykų: antai reikalauta, kad kiekviename valsčiuje ar mieste būtų įsteigti „biednuomenės“ namai, kad darbininkus iš darbo būtų galima atleisti tik per profesines sąjungas, kad būtų aktyviau kuriamos darbo biržos, reikalauta nemažinti ordinarijų⁶³⁵. Galiausiai būta reikalavimų „žemės klausimo išryšimo pilnai perduodant dvarų ir stambių ūkių žemę į darbo rankas, 8 val. darbo dienos ir draudimo senatvėje, ligoje ir bedarbės atveju“⁶³⁶.

Daugelio profesinių sąjungų įstatuose randame informaciją, skelbiančią apie savanorišką darbininkų savišalpą, skirtą gelbėti bedarbius kolegas. Tačiau dokumentuose neteko aptikti nė vieno realaus atvejo, kad tokia savišalpa būtų realizuota ir darbo netekęs profesinės sąjungos narys būtų gavęs solidarą kolegų paramą⁶³⁷. O štai darbininko mirties (parama skirta artimiesiems) ar

⁶³³ Pirmajai kategorijai buvo priskiriami asmenys, kurie negalėjo užsidirbti dėl savo įgimtos sunkios ligos, negalios ar gilios senatvės. Antrajai kategorijai priskirti visi norintys, bet negalintys užsidirbti asmenys, negalintys dirbti dėl mažų vaikų; čia taip pat priskirtos našlės. Trečiajai kategorijai priskirti tie, kurie dėl laikinų priežasčių (ligos ar nedaro) negali užsidirbti // Beturtėlių ir bedarbių globa Kaune, 1927 m. spalio 1 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 105, l. 29–31.

⁶³⁴ Lietuvos darbininkų ir tarnautojų profesinių sąjungų centro biuro kreipimasis į Ministerių kabinetą 1926 m. lapkričio 25 d., LCVA, f. 1078, ap. 2, b. 109, l. 21.

⁶³⁵ Balbieriškio darbininkų reikalavimai kas lig žemės reformos arba dvarų palikimo 1920 m., LCVA, f. 1078, ap. 2, b. 116, l. 19.

⁶³⁶ Vadoklių valsčiaus lauko darbininkų pasitarimo protokolas 1920 m. birželio 13 d., LCVA, f. 1078, ap. 2, b. 116, l. 20.

⁶³⁷ Yra žinoma, kad mokytojų profesinės sąjungos suvažiavimo metu 1922 m. buvo registruojami nariai bedarbiai: Vėliausios žinios // Lietuvos žinios, 1922, nr. 205.

streikų atveju toks darbininkų finansinis solidarumas išties egzistavo. Be to, buvę kitokių nuolaidų bedarbiams profesinių sąjungų nariams. Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos nariai bedarbiai, patvirtinus jų nedarbą dviejų asmenų parašais, galėjo būti atleisti nuo nario mokesčio, jiems nereikėjo mokėti už nario knygelės įsigijimą ir pan.⁶³⁸.

Bene vienintelės profesinės sąjungos sugebėdavo kreiptis į darbo inspektorius dėl darbo teisės pažeidimų. Pavieniais veiksmais pareikšti bendros pozicijos darbininkai dažniausiai neįstengė, be to, kartais bijota grėsmės „tuoj pat atsidurti už vartų ir likti be darbo“⁶³⁹. Tuo tarpu pagrindiniai profesinių sąjungų skundai buvo dėl neteisėtų, be aiškios priežasties atleidimų iš darbo, dėl nesumokėtų kompensacijų ir dėl trumpalaikių atleidimų, siekiant sutaupyti įmonių lėšas nutraukus įmokų ligonių kasoms mokėjimą⁶⁴⁰.

3.3. Bedarbių organizuotumas ir saviraiška 1918–1940 metais

*Kai išmeta iš fabriko, rytais jis tau nebekaukia,
Kai valkiojies dienų dienas panėręs galvą, išbadėjęs...
Neužmiršk, tokių kaip tu milijonai, milijonų dar laukia,
Ir dažnai gyvent ar kartis – nežinai ko stvertis [...]*⁶⁴¹

Europos bedarbių organizuotumo istorijos pradžia paprastai laikomas 1886 m. Trafalgaro aikštėje įvykęs „kruvinasis sekmadienis“, kuomet Senajame žemyne užfiksuotas pirmasis didelis bedarbių susidūrimas su policija⁶⁴². Vėliau panašūs incidentai tapo neatskiriama nedarbo kasdienybės dalis. Lietuvos bedarbių organizavimasis skaičiuojamas nuo 1919 m., kuomet Lietuvos Vyriausybė, derėdamasi su visuotinio streiko atstovais Kaune, sutarė

⁶³⁸ Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos Kauno I skyriaus pareiškimas dėl bedarbių 1931 m., LCVA, f. 1078, ap. 3, b. 53, l. 12.

⁶³⁹ Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos Kauno I skyriaus skundas Kauno miesto darbo inspektoriumi, 1931 m. spalio 10 d., LCVA, f. 1078, ap. 3, b. 37, l. 5.

⁶⁴⁰ Pavyzdžiui: Lietuvos darbininkų ir tarnautojų suvienytos profesinės sąjungos Kauno I skyriaus pareiškimas dėl bedarbių, 1931 m. rugsėjo 15 d., LCVA, f. 1078, ap. 3, b. 37, l. 2.

⁶⁴¹ CVIRKA P., Su tavimi milijonai // Raštai, Vilnius, 1985, t. V., p.117–118.

⁶⁴² BURNETT J., Idle hands: The Experience of Unemployment 1790–1990, London, 1994, p. 146.

žiemos sezonu į miestą neįsileisti provincijos darbininkų, kurių aprūpinimui (viešųjų darbų organizavimui) papildomų lėšų nebuvo skiriama⁶⁴³. Taip miesto darbininkai apsisaugojo nuo sunkumų žiemą randant darbą. Organizuota bedarbių veikla ne tik ekonominiu, bet ir politiniu atžvilgiu žinoma jau nuo 3 deš. pradžios. 1923 m. lapkričio 15 d. Kaune, Liaudies rūmų salėje, susirinkę apie 1 tūkst. bedarbių reikalavo visų kalinių nušalinimo nuo darbų, kad daugiau darbo vietų liktų bedarbiams, taip pat siekė Seimo narių algų sumažinimo, algų mokėjimo dvasininkams nutraukimo, viešųjų darbų prižiūrėtojų pakeitimo pačiais bedarbiais. Taip pat iš Kauno valdžios reikalauta imti paskolą kanalizacijos tiesimo darbams finansuoti, skirti lėšų bedarbių butams išlaikyti, reikalauta paramos produktais, kuru bei darbo savaitės pailginimo iki 6 darbo dienų. Kelti ir politiniai tikslai: išieškoti „kademų“ valdymo metu išvaistytas lėšas ir jas paskirti bedarbiams, sušaukti visos Lietuvos bedarbių suvažiavimą, išrinkti Lietuvos bedarbių komitetą⁶⁴⁴ (panašūs reikalavimai Liaudies rūmų salėje pakartoti ir po trejų metų)⁶⁴⁵. 1925 m. balandį Kaune viešųjų darbų darbininkai bėdojosi menku darbo krūviu, o drauge ir prastu uždarbiu – su šiais klausimais siuntė delegaciją į miesto savivaldybę, kur problema itin karštai svarstyta tarybos posėdyje⁶⁴⁶. Tais pačiais metais Laikinosios sostinės skerdyklos darbininkai ir vadovai išreiškė susirūpinimą dėl apskrities viršininko nurodymo uždaryti miesto skerdyklą, kurioje dirbo apie 200 darbininkų⁶⁴⁷.

Iki 1926 m. Kaune veikė socialdemokratų iniciatyva suburtas Bedarbiams šelpti komitetas, kuris 1924 m. pavasarį savo jėgomis apskaičiavo,

⁶⁴³ Pasitarimas Vyriausybės atstovų su Kauno darbininkų Centralinio streiko komiteto atstovais 1919 m. rugsėjo 16 d., LCVA, f. 377, ap. 7, b. 170, l. 1.

⁶⁴⁴ Kauno bedarbių susirinkimo priimta rezoliucija 1923 m. lapkričio 15 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 91, l. 6.

⁶⁴⁵ DIRVELĖ E., Klasių kova Lietuvoje 1926 metais, Vilnius, 1961, p. 118.

⁶⁴⁶ Viešųjų darbų darbininkų Linksmadvaryje prašymas Kauno miesto tarybos pirmininkui 1925 m., KAA, f. 219, ap.1, b. 494, l. 3.

⁶⁴⁷ Kauno skerdyklos darbininkų, mėsos įmonių savininkų darbininkų ir dešros fabriko darbininkų pareiškimas Kauno miesto tarybai 1925 m. balandžio 27 d., KAA, f. 219, ap.1, b. 406, l. 6.

kiek mieste yra bedarbių, bei paragino miesto valdžią duoti jiems darbo prie kanalizacijos tiesimo darbų⁶⁴⁸.

1925 m. balandžio 17 d. Šiaulių miesto turgavietėje miesto bedarbiai surengė demonstraciją. Jos metu buvo iškelta raudona vėliava, kurioje plaikstėsi lozungas „Darbo ir duonos“. Šiam mitingui vadovavo Seimo narys, pagarsėjęs mitingų organizatorius, radikaliojo socialdemokratų partijos sparno atstovas J. Markelis. Seimo narys kvietė nevykdyti „buržuazinės valdžios“ policijos reikalavimų ir niekur nesiskirstyti. Pareigūnai po kelių perspėjimų minią šturmavo, atėmė vėliavą ir suėmė keletą aktyviausių protestuotojų, tačiau bedarbiai, vedami J. Markelio, susirinko kitoje miesto vietoje, kur reikalavo jau ne tik duonos ir darbo, bet ir paleisti ką tik suimtus bendražygius. Po antrojo susidūrimo, kurio metu policininkai buvo apmėtyti akmenimis, minia buvo išsklaidyta⁶⁴⁹. Bedarbių demonstracijų, mitingų ar sambūrių su politiniu atspalviu būta ir kituose Lietuvos miestuose. 1925 m. sausio 18 d. Ukmergėje prie miesto savivaldybės susirinko iki 300 bedarbių. Savivaldybės atstovams jie įteikė rezoliuciją, peikiančią „krikščionišką“ valdžią bei reikalaujančią rūpintis „bedarbiais darbininkais“, kaip tai daroma užsienio šalyse – organizuoti viešuosius darbus, „pigias valgyklas“, atleisti bedarbius nuo mokesčių, Ukmergėje įkurti Darbo biržą. Susirinkusieji taip pat išreiškė paramą panašiam Panevėžio bedarbių sambūriui⁶⁵⁰.

Kitais metais Panevėžio darbininkų susirinkimas paskelbė rezoliuciją, kurioje, be kitų reikalavimų, buvo norima kunigų ir rabinų algas perduoti bedarbių reikalams ir uždrausti kaliniams dirbti⁶⁵¹. Būta ir kitokių politikų ir bedarbių susidūrimų. 1928 m. kriminalinės policijos viršininkas raportavo

⁶⁴⁸ Bedarbiams šelpti komiteto raštas Kauno miesto valdybai 1924 m. balandžio 30 d., KAA, f. 59, ap. 4, b. 67, l. 37.

⁶⁴⁹ Šiaulių apskrities III-os nuovados policijos viršininko Petro Parulio nutarimas 1925 m. balandžio 17 d., LCVA, f. 394, ap. 5, b. 299, l. 34; Lietuvos Respublikos Seimų (I, II, III, IV) narių biografinis žinynas, Vilnius, 2007, p. 368, 369.

⁶⁵⁰ Politinės policijos viršininko pareiškimas Piliečių apsaugos departamento direktoriui 1925 m. kovo 16 d., LCVA, f. 394, ap. 5, b. 299, l. 34.

⁶⁵¹ Ponui ministeriui pirmininkui persiųsta Panevėžio miesto ir apylinkių darbininkų susirinkimo rezoliucija 1926 m. rugpjūčio 2 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 466, l. 26.

VRM ministrui, jog Kauno burmistras J. Vileišis pernelyg draugiškai bendrauja su miesto bedarbiais, kviečiasi į įvairiausių posėdžius svarstant viešųjų darbų ir Darbo biržos reikalus. Puikiausius santykius rodą netgi tai, kad bedarbių delegacija J. Vileišį pasveikino Naujųjų metų proga. Informatorius teigia, kad bedarbiai savivaldoje gali tapti opozicinių jėgų įrankiu⁶⁵². Šie pavyzdžiai rodo, kad iki 1926 m. aktyvesnis bedarbių būrimasis buvo veikiamas kairiosios opozicijos, daugiausiai socialdemokratų partijos.

Viena didžiausių bedarbių demonstracijų Lietuvoje įvyko 1925 m. sausio 19 d., kuomet beveik 300 viešųjų darbų darbininkų, nepatenkinti darbo laiko ir užmokesčio mažinimu, protestavo Kauno rotušės aikštėje⁶⁵³. Prie sambūrio ketino prisijungti ir kiti bedarbiai, todėl policija nutarė išsklaidyti nelegalų susirinkimą. Atvykę pareigūnai bandė suimti pagrindinius bedarbių vadus-agitatorius, tačiau šie įnirtingai pasipriešino „lopetomis“. Be kita ko, kažkas iš protestuotojų šovė į pareigūnus. Policija taip pat atsakiusi šūviais. Vėliau pagrindinėms ir rezervinėms policijos pajėgoms pavyko išsklaidyti minią. Du protestuotojai ir vienas policininkas buvo sužeisti, suimti 36 asmenys⁶⁵⁴, daugiausia ne vietiniai, o iš sodžiaus atvykę darbininkai. Miesto savivaldos pareigūnai neturėjo jokios informacijos nei apie komunistų veikimą susibūrimo metu, nei apie antivalstybininkus tarp suimtųjų⁶⁵⁵.

Pažymėtina, kad po 1926 m. valdžia beveik visus bedarbių bruzdėjimus ar aktyvesnes protesto formas vadino tiesiog „bolševikavimu“, tačiau reali komunistų įtaka darbininkams nebuvo tokia žymi. Vis dėlto šios grupuotės nuostatas nedarbo atžvilgiu reikėtų trumpai aptarti, kadangi dalis darbininkų

⁶⁵² Kriminalinės policijos viršininko raportas VRM ministrui 1928 m. rugsėjo 7 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 333a.

⁶⁵³ Buvo reikalaujama sugražinti seną 7 Lt per dieną darbo užmokestį ir padidinti darbo valandoms iki 8, vietoj sumažintų 5. Susiklostė paradoksali situacija, kad viešuosiuose darbuose buvo galima uždirbti daugiau nei privačiose įmonėse, todėl Kauno darbo birža sausio pradžioje buvo užplūsta asmenų, norinčių dirbti po 7 Lt už dieną, o Kauno darbdaviai buvę itin nepatenkinti // Kauno miesto tarybos 1925 m. sausio 21 d. posėdžio stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 396, l. 6–10.

⁶⁵⁴ Lietuvos profesinių sąjungų centralinio biuro įstatai 1920 m., LCVA, f. 1078, ap. 2, b. 115, l. 1; Kas atsitiko ties Kauno rotuše // Lietuvos žinios, 1925, nr. 16; Kas ištikrųjų ties Kauno rotuše 19 d. įvyko // Lietuvos žinios, 1925, nr. 17.

⁶⁵⁵ Kauno miesto tarybos 1925 m. sausio 21 d. posėdžio stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 396, l. 6–10.

(daugiausia miestuose) su pagrindine LKP buvo susidūrę. Komunistai teigė, kad pagrindinė nedarbo priežastis yra ne netinkama valstybės socialinė ar ekonominė politika, bet pati valstybės ekonominė santvarka – kapitalizmas, nurodant, kad vienintelė gerovės ir svajonių šalis yra SSRS⁶⁵⁶. Komunistinis pagrindis skelbė, kad tik socializmas gali išvaduoti nuo ekonominių krizių ir nedarbo, todėl darbininkams būtina radikaliais ir revoliuciniais būdais kovoti su „išnaudojimu“⁶⁵⁷.

Iš turimų dokumentų matyti, kad bedarbių problema komunistinis pagrindis aktyviau susidomėjo po 1925 m. sausio 19-osios bedarbių riaušių, kai atsirado speciali tam paminėti skirta bedarbių diena⁶⁵⁸ – nuo 1929 m. antivalstybinė LKP šių riaušių dieną „švęsavo“ kaip bedarbių kovos dieną⁶⁵⁹. Tokios dienos paskelbimas buvo itin svarbus komunistiniam pagrindžiui, supratusiam, kad norint pasinaudoti bedarbiais, reikia simbolinio juos vienijančio objekto. Kiekvienais metais LKP stropiai rengdavosi minėti šią dieną: platindavo atsišaukimus, komunistinę lektūrą ir beveik kasmet stengėsi organizuoti bedarbių mitingą prie Kauno miesto savivaldybės. Būtent ties šios datos paminėjimu LKP bedarbių linija ir buvo plėtojama vėliau. Tai liudija ir saugumo bei policijos duomenys, bylojantys, kad 4 deš. pradžioje antivalstybinė veikla, nukreipta į bedarbių organizavimąsi, išaugo. Tam įtakos galėjo turėti ir legalių profesinių sąjungų veiklos suvaržymai po Smetonos atėjimo į valdžią.

⁶⁵⁶ BALEVIČIUS Z., Darbininkų išnaudojimas buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1950, p. 75.

⁶⁵⁷ „Viešųjų darbų“ darbininkų išstojimas Kaune // Tiesa, 1934, nr. 1.

⁶⁵⁸ Be „lietuviškos“ bedarbių dienos, „švęsta“ ir tarptautinė kovo 6 dieną, tačiau pastaroji nebuvo tokia populiari.

⁶⁵⁹ Tarybų Lietuvos enciklopedija, Vilnius, 1984, t. III, p. 190.

V iliustracija. Dailininko V. Dilkos paveikslo „1925 m. sausio 19 d. bedarbių demonstracija Kaune, Rotušės aikštėje“ fotoreprodukcija⁶⁶⁰

Vėliau komunistų skverbimasi į darbininkiją susilpnino įkurti Darbo rūmai⁶⁶¹, todėl LKP vadovybė savo narius skatino dar aktyviau infiltruotis į darbininkų veiklą ir taip jiems daryti bent šiokią tokią įtaką. Kartu stengtasi skverbtis ir į bedarbių ar į vis augančias viešųjų darbų darbininkų gretas, augant viešųjų darbų mastams 1936 metais. LKP net įsteigė Bedarbių komunistų aktyvą, kurio tikslas buvo pakreipti bedarbių organizavimąsi politine, sau naudinga linkme⁶⁶². Tačiau tai negelbėjo: pavyzdžiui, dar 1935 m. pabaigoje ėmėsi parengiamųjų darbų 1936 m. sausio 19-osios „renginiams“, komunistai greitai nusivylė, nes viešųjų darbų darbininkai bei bedarbiai priešios akcijos neprisijungė, nors „agentai“ buvo siųsti ir į Kauno darbo biržą, ir į savivaldybę, ir prie viešųjų darbų darbininkų⁶⁶³. Vėliau didžiausias LKP indėlis į bedarbių „saviorganizaciją“ buvo nereguliarus atsišaukimų platinimas bei bandymas prisišlieti prie kiekvieno darbininkų bruzdėjimo.

⁶⁶⁰ Dailininko V. Dilkos paveikslo fotoreprodukcija: „1925 m. sausio 19 d. bedarbių demonstracija Kaune, Rotušės aikštėje“ // LCVA, saug. vieneto nr.: 0-039290.

⁶⁶¹ Nuomonė dėl LKP vadovybės Darbo rūmų vertinimo 1938 m., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4557, l. 30.

⁶⁶² Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos dienynas 1936 11 14, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4627, l. 29.

⁶⁶³ Valstybės saugumo departamento 1936 m. lapkričio mėn. politinių partijų bei organizacijų veikimo apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4551, l. 49.

Nepaisant išdėstytų pavyzdžių, manytina, kad politinių partijų įtaka bedarbių organizavimuisi buvo tik atsitiktinė. 4 deš. bedarbių organizavimasis įvairiomis formomis tęsėsi. 1933 m. susibūrė ir apie savo sunkią padėtį pasiskundė 130 Seirijų bedarbių ir neturtingųjų. Šie seirijiečiai iki tol nepriklausė jokiai organizuotai profesinei sąjungai⁶⁶⁴. Miestelyje dėl skundo organizuotas nemenkas bedarbių būklės patikrinimas, po kurio paaiškėjo, kad kai kurie besiskundžiantieji turi apmokamus darbus arba yra sezoniniai uždarbiautojai ir net gyvena ant nuosavos žemės gabalo. Visgi didžioji dalis besiskundusiųjų iš tikro buvo be jokio pragyvenimo šaltinio likę bedarbiai, tad savivaldybei teko žymiai daugiau dėmesio skirti socialiniams reikalams.

1931 m. susivienijo iš darbo atleisti Kauno „dešrininkai“, kurie bedarbiais tapo pareikalavę darbo dieną sutrumpinti nuo 16–18 iki 8 valandų. Skundą išnagrinėjęs vyriausiasis darbo inspektorius pavedė Kauno inspektoriui pareikalauti, kad nebūtų dirbama daugiau nei kad numato įstatymas, o darbo taisyklėms nusikaltusius darbdavius patraukti atsakomybėn⁶⁶⁵. 1934 m. kovą Biržuose prie savivaldybės susirinko apie 200 nedirbančiųjų, reikalavusių juos užregistruoti bedarbiais. Užregistruoti buvo ne visi, nes pastebėta, kad dalis atėjusių protestuoti nusiteikę komunistiškai ir net turį darbus⁶⁶⁶.

1933 m. Kauno miesto viešųjų darbų darbininkai dėl atleidimo iš darbo parašė raštą net Respublikos Prezidentui⁶⁶⁷. Kadangi atleistieji buvo vyresnio amžiaus ir net turintys invalidumą, Prezidentas šiuo klausimu „apklausė“ tiek Vidaus reikalų ministeriją ir Darbo inspekciją, tiek Kauno miesto savivaldybės tarnautojus, kol galiausiai iš VRM atėjo pasiaiškinimas, kad seneliams ir invalidams itin sunku parūpinti lengvų darbų, todėl kartais susidaro laikinos pertraukos. Ministras Prezidentui pasižadėjo ir toliau rūpintis tokiais

⁶⁶⁴ Prašymas VRM ministrui nuo Seirijų biednuomenės ir bedarbių 1933 m. sausio 19 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 587, (byla nenumeruota).

⁶⁶⁵ Vyriausiojo darbo inspektorius raštas Kauno miesto darbo inspektoriui 1931 m. rugpjūčio 8 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 210, l. 158.

⁶⁶⁶ Valstybės saugumo policijos Panevėžio apygardos biuletenis nr. 31, 1934 03 21, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3426, l. 31;

⁶⁶⁷ Raštas Jo Ekscelencijai Lietuvos Respublikos Prezidentui nuo senukų ir invalidų dirbančių Kauno miesto valdyboje, iš viso 37 žm., 1931 m., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 207, l. 125–127.

bedarbiais⁶⁶⁸. Įvairios peticijos ir skundai buvo rašomi ir pačiam vidaus reikalų ministrui.

1938 m. pradžioje Panevėžio bedarbiai nuolatos rinkdavosi darbo biržoje ir skųsdavosi prasta savo padėtimi. Tų pačių metų pabaigoje miesto bedarbiai keletą kartų atsisakė atsiimti užmokestį už viešuosius darbus protestuodami dėl mažų algų. Savivaldybė su šiais reikalavimais sutiko ir algas padidino⁶⁶⁹.

Panašūs bedarbių žygiai pas miesto burmistą ar vidaus reikalų ministrą ypač sustiprėjo 4 deš. Žinoma, kad 1933 ir 1934 m. bedarbiai nuolatos rinkdavosi Kauno rotušės aikštėje reikalaudami darbo⁶⁷⁰. Didesnio rezonanso susilaukė 1934 m. sausio 24 d. atvejis, kai bedarbių ir viešųjų darbų darbininkų atstovai, po kelių nesėkmingų bandymų, savo reikalavimus įteikė Kauno miesto burmistui. Susirinkusieji Rotušės aikštėje reikalavo, kad dirbant viešuosius darbus būtų mokama už dienas, o ne atliktus darbus, kadangi dažnais atvejais daug laiko užimdavo parengiamieji darbai, neįtraukti į apmokėjimų sąrašą. Bedarbiai taip pat prašė pigesnių malkų, mažesnės elektros kainos bei siūlė į viešuosius darbus priimti visus norinčius, o ne tik atitinkančius vienokią ar kitokią bedarbio kategoriją. Be to, pareikalauta bedarbiams mokėti vienkartinės mėnesines pašalpas ir butpinigius bei aprūpinti jų vaikus šiltais drabužiais, pienu. Prašyta registruoti bedarbius ligonių kasose, kurios būtų išlaikomos valstybės⁶⁷¹. Nesulaukę Kauno valdžios atsakymo, sausio 29 d. bedarbiai nužygiavo į savivaldybę išgirsti betarpiško atsakymo. Burmistras paskelbė, kad į viešuosius darbus bus priimta 500 naujų bedarbių, o kai kurios šeimos gaus kuro žiemai. Kiti reikalavimai buvo vienareikšmiai

⁶⁶⁸ Vidaus reikalų ministro raštas Jo Ekselencijai Respublikos Prezidentui, 1933 m. gruodžio 11 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 207, l. 18.

⁶⁶⁹ Valstybės saugumo ir kriminalinės policijos Panevėžio apygardos 1938 m. gruodžio mėn. apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 10.

⁶⁷⁰ Valstybės saugumo policijos Kauno apskrities dienynas 1934 02 06, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3499, l. 84; Kauno bedarbiai // Lietuvos darbo balsas, 1933, nr. 16; Kauno bedarbiai nerimauja // Lietuvos darbo balsas, 1933, nr. 11.

⁶⁷¹ Valstybės saugumo policijos Kauno apskrities dienynas 1934 01 30, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3499, l. 65, 66, 67; Kauno bedarbiai nerimauja // Lietuvos darbo balsas, 1933, nr. 11; Kelkim bedarbių judėjimą į aukštesnę kovos laiptą // Tiesa, 1934, nr. 1.

atmesti. Darbininkai, grįžę į darbo vietas, nutarė nebedirbti. Prisidėti prie streiko buvo įkalbėti ir naujos pamainos bedarbiai-darbininkai. Policijai suėmus pagrindinius streiko agitatorius, prasidėjo neramumai. Mažiausiai 500 darbininkų, ginkluotų laužtuvais ir kastuvais, puolė pareigūnus, reikalaudami išlaisvinti suimtuosius. Atvykęs policijos pastiprinimas nepajėgė išsklaidyti riaušinių. Vėliau mobilizavus dar gausesnes rezervo pajėgas ir panaudojus ašarines dujas, minią sugebėta išvaikyti. 7 aktyviausi protestuotojai buvo sulaikyti⁶⁷².

Tų pačių metų kovo 23 d. apie 60 bedarbių prie Kauno savivaldybės laukė pašalpų, tačiau jų negavę patraukė link Žmogaus globos draugijos „pasiaiškinti“, kodėl jiems nesuteikiama parama. Pakeliui būrys buvo sutiktas policijos bei įspėtas išsiskirstyti. Tarp bedarbių ir pareigūnų kilo konfliktas, kurio metu vienas policininkas buvo sužalotas. Aktyviausi riaušiniai buvo suimti⁶⁷³.

Po audringų 1936 m. birželio streikų Kaune, liepą vėl sustreikavo apie 500 viešųjų darbų darbininkų. Atsiradusia proga itin taikėsi pasinaudoti komunistai, tačiau darbininkai, likę prie ekonominių reikalavimų, politikuoti atsisakė⁶⁷⁴. Vėliau pagrindiniai politinio streiko kurstytojai buvo suimti. Paaiškėjo, kad vienas suimtųjų buvo pašalinis asmuo, tikslingai įsiliejęs į streikuojančiųjų gretas. Tokios taktikos atvejų ir užuominų apie streikuotojus „profesionalus“⁶⁷⁵ 4 deš. itin pagausėjo.

1936 m. rugpjūčio ir lapkričio mėnesiais Pakaunėje, Lampėdžiuose, streikavo beveik 300 viešųjų darbų darbininkų, reikalaudami suvienodinti gaunamą dienos atlyginimą visiems dirbantiesiems. Kauno savivaldybė atsisakė vykdyti reikalavimus, nes algų diferenciacija, anot jų, skatindavo gerai

⁶⁷² Valstybės saugumo policijos Kauno apskrities dienynas 1934 01 30, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3499, l. 65, 66, 67; Dar apie bedarbių bruzdėjimą Neries ir Nemuno santakoje // Lietuvos žinios, 1934, nr. 25; Kelkim bedarbių judėjimą į aukštesnę kovos laiptą // Tiesa, 1934, nr. 1.

⁶⁷³ Valstybės saugumo policijos Kauno apskrities dienynas, 1934 03 24, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3499, l. 161.

⁶⁷⁴ Valstybės saugumo departamento 1936 m. lapkričio mėn. politinių partijų bei organizacijų veikimo apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4551, l. 49.

⁶⁷⁵ Raportas ponui Kauno apskrities policijos vadui, 1937 m. vasario 13 d., LCVA, f. 1439, ap. 1, b. 407, p. 121.

dirbančius ir „bausdavo“ tinginiaujančius. Be to, buvo pagrasinta vietoj streikuojančių priimti naujus bedarbius. Aktyviausi prie savivaldybės susirinę bedarbiai buvo policijos išsklaidyti, vienas iš jų suimtas⁶⁷⁶.

1937 m. vasarį sustreikavo apie 200 Kauno senamiestyje viešuosius darbus dirbusių asmenų. Burmistras pasielgė itin principingai ir visus juos atleido, į darbus paskyrė naujus bedarbius, tačiau senieji jų neprileido, vertė taip pat streikuoti. Savivaldybė protestuotojams nusileido, paskelbusi, kad streikavusieji gali iš naujo registruotis Darbo biržoje. Dalis darbininkų (apie 50) streiką nutraukti atsisakė, todėl buvo suimti⁶⁷⁷. Po neramumų, miesto savivaldybėje įvyko skubus pasitarimas, kuriame nutarta įdarbinti kuo daugiau bedarbių, įvedant 3 viešųjų darbų pamainas ir valanda pailginant darbo dienos trukmę. Tačiau maždaug po metų analogiški streikai pasikartojo: su miesto burmistru susitikę apie 150 viešųjų darbų darbininkų pareikalavo geresnių darbo sąlygų ir apskritai didesnio dėmesio bedarbiams⁶⁷⁸.

1940 m. pradžioje VSD turėjo informacijos, kad Lampėdžiuose dirbantys darbininkai bandys organizuoti demonstraciją, jei nuo darbo bus „paliuosuoti“ ne tik II kategorijos bedarbiai vyrai, bet ir tos pačios kategorijos moterys⁶⁷⁹. Vėliau, 1940 m. vasario 8 d., tuose pačiuose Lampėdžiuose sustreikavo net apie 1,5 tūkst. darbininkų, nepatenkintų darbo dienų skaičiaus sumažinimu. Šį kartą bedarbių atstovai nevyko į savivaldybę ir reikalavo, kad su jais būtų deramasi vietoje. Savivaldybės atsakymas buvo neigiamas, todėl dalis bedarbių pajudėjo link miesto, kur susidūrė su policijos pajėgomis. Įvykusios nemažos riaušės, 3 darbininkai buvo sužeisti, per 40 suimta⁶⁸⁰. Nors vėliau prie streikuojančių bedarbių, daugiausiai komunistų paraginti, prisijungė

⁶⁷⁶ Valstybės saugumo policijos Kauno apygardos dienynas, 1936 11 14, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 4627, l. 27, 69.

⁶⁷⁷ Raportas ponui Kauno apskrities policijos vadui, 1937 m. vasario 13 d., LCVA, f. 1439, ap. 1, b. 407, p. 121.

⁶⁷⁸ Kauno kronika // Lietuvos žinios, 1935, nr. 137; Savivaldybių įstaigų revizija // Savivaldybė, 1933, nr. 9.

⁶⁷⁹ Agento „Baltraus“ nuomonė dėl žinių Valstybės saugumo departamentui, 1940 m. vasario 19 d., LCVA, f. 378, ap. 12, b. 231, p. 1.

⁶⁸⁰ 1940 m. vasario 8 d. – iš valstybės saugumo departamento biuletenio nr. 43 apie Lampėdžiuose dirbusių „viešųjų darbų“ darbininkų streiką // Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, Vilnius, 1961, t. 4, p. 745.

beveik 1 tūkst. Kauno darbininkų, tačiau pats streikas tikriausiai kilo be komunistų paramos⁶⁸¹.

Panašūs dalykai vyko ir kituose miestuose. Bedarbiai ir viešųjų darbų darbininkai savo reikalavimus kėlė Alytuje, Klaipėdoje, Panevėžyje, Pasvalyje. Bedarbių ekonominiai reikalavimai dažnai svarstyti, neretai ir patenkinami. Pavyzdžiui, 1932 m. Panevėžio bedarbiai iš miesto burmistro prieš Kalėdas išsiprašė papildomų viešųjų darbų, kad galėtų lengviau išgyventi likusią žiemą⁶⁸². Tais pačiais metais Šiauliuose apie 150 viešųjų darbų darbininkų, nepatenkintų darbo užmokesčiu, per išsirinktus atstovus pareikalavo jį bent minimaliai padidinti. Savivaldybė su reikalavimais sutiko išmokėdama specialias priemokas⁶⁸³. 1930 ir 1933 m. didelės bedarbių demonstracijos vyko Klaipėdoje, kur reikalauta didesnio užmokesčio už viešuosius darbus ir didesnių pašalpų. 1933 m. sausio 28 d. įvyko nemažas susidūrimas tarp demonstrantų ir policijos. Įdomu tai, kad dėl geresnio ekonominio Klaipėdos krašto išsivystymo, vietos bedarbiai kėlė žymiai didesnius reikalavimus nei likusioje Lietuvoje⁶⁸⁴. Be to, 1935 m. Klaipėdos krašto darbininkų susivienijimo „seimelis“, Gubernatūros ir bedarbių atstovai tarėsi, kaip pagerinti bedarbių padėtį; buvo svarstoma įkurti bendrą instituciją ar komisiją⁶⁸⁵.

Apie bedarbių ekonominius reikalavimus liudija ir Panevėžio atvejis. 1934 m. VSD biuleteniuose minima, kad Panevėžyje bedarbiai sėkmingai dirbo viešuosius darbus, prisidėdami prie vandentiekio tiesimo. Nepaisant to, kovo pradžioje jie jau siuntė į savivaldybę savo atstovus, prašydami keliomis dešimtimis centų pakelti atlygį už konkrečius išdirbius. Savivaldybės atstovai šį prašymą patenkino. Biuletenyje taip pat minima, kad komunistai bedarbiams

⁶⁸¹ Vėliau, sovietmečiu, šis streikas pristatytas kaip vienas esminių įvykių vedusių į 1940–ųjų revoliuciją. 1984 m. „Kauno tiesa“ išspausdino straipsnį, teigiantį, kad 1940 metų pradžioje Kaune buvo apie 20 tūkst. bedarbių! // Raila Povilas, Lampėdžių streikas // Kauno tiesa, 1984, nr. 32.

⁶⁸² Panevėžio bedarbiai pas burmistrą // Lietuvos žinios, 1932, nr. 273.

⁶⁸³ Valstybės saugumo policijos Šiaulių apygardos biuletenis nr. 56, 1934 03 19, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3426, l. 56.

⁶⁸⁴ Darbininkų riaušės Klaipėdoje // Lietuvos aidas, 1933, nr. 24; Iš ekonomistų pasikalbėjimų nedarbo klausimais Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 12.

⁶⁸⁵ Rūpinamasi bedarbių reikalais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 24.

įtakos nedarė, darbininkai nekelia bereikalingų reikalavimų, o kartais tik paprašo pašalinti „nenormalumus“⁶⁸⁶. Atrodytų, kad santykiai tarp darbuotojų ir darbdavių Panevėžyje buvo racionalūs ir abipusiai suprantami, tačiau viskas pasikeitė paaiškėjus, kad miesto savivaldybė stokoja lėšų viešiesiems darbams vykdyti. Iki 1934 m. kovo vidurio ji jau buvo išleidusi per 68 tūkst. Savivaldybių departamento ir 30 tūkst. Lt savo lėšų. Situacija darėsi grėsminga, nes apie 600 bedarbių galėjo atsidurti gatvėje. Buvo sumažintos algos, imtasi kitų priemonių. Sujudo ir patys darbininkai, keletas jų ragino neimti sumažintų algų, tačiau kurstytojus įtarus bolševikais sumanymo atsisakyta. Susidarius tokiai situacijai, burmistras skubiai išvyko į Kauną prašyti papildomų 30 tūkst. Lt dotacijų, nes bijota susilaukti rimto triukšmo⁶⁸⁷. Vis dėlto neramumų Panevėžyje būta. Dalį bedarbių savivaldybė buvo nukreipusi į akmens tašymo kursus ir išmokiusi šios profesijos. Vėliau valdžia kreditavo akmentašystės įrankių įsigijimą, tačiau, iškilus problemoms dėl viešųjų darbų finansavimo, bedarbiai liko ir be darbo, ir su neapmokėtomis sąskaitomis už gautus įrankius⁶⁸⁸.

1934 m. panaši situacija susiklostė ir Marijampolėje. Iki kovo mieste viešuosiuose darbuose buvo įdarbinta apie 500 gyventojų, tačiau, pritrūkus lėšų, 400 iš jų buvo atleisti. Po atleidimo didelė dalis bedarbių susirinko prie savivaldybės ir susitiko su miesto burmistru, kuris paaiškino apie savivaldybės ekonominę situaciją. Protestuotojai ramiai išsiskirstė, tačiau ateinančią dieną vėl susirinko. Galiausiai Marijampolės valdžia pažadėjo paremti sunkiausioje padėtyje atsidūrusius bedarbius⁶⁸⁹.

4 deš. valstybės saugumo, policijos ataskaitose ar mėnesinėse apžvalgose atsiranda vis daugiau informacijos apie bedarbių padėtį, jų saviraiškos formas. Dažniausiai bedarbių situacija minima aptariant šalies

⁶⁸⁶ Valstybės saugumo policijos Panevėžio apygardos biuletenis nr. 31, 1934 03 19., LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3426, l. 475.

⁶⁸⁷ Ten pat, l. 289.

⁶⁸⁸ Ten pat, l. 31.

⁶⁸⁹ Valstybės saugumo policijos Marijampolės apygardos biuletenis nr. 34, 1934 03 02, LCVA, f. 378, ap. 3, b. 3426, l. 535.

bendrają ekonominę kasdienybę. Šiame dešimtmetyje fiksuojamas ir didesnis bedarbių organizuotumas, kuris saugumo ir policijos dokumentuose prieš tai beveik nepastebėtas. Ataskaitose atkreipiamas dėmesys į tai, ar bedarbiai nekritikuoja esamos valdžios. Ekonominės saviorganizacijos priežastys tiesioginėmis grėsmėmis nelaikytos, tačiau buvo prognozuojama, kad nenaikinant socialinių ir ekonominių nedarbo pasekmių, gali prasidėti ir politiniai neramumai⁶⁹⁰. Pavyzdžiui, 1938 m. Šiauliuose saugumo organai konstatavo, kad jei Vyriausybė nesirūpins bedarbiais, gali kilti grėsmė pačiai Vyriausybei, nes didėjant bedarbystei didėja ir opozicija dabartinei valdžiai⁶⁹¹. Viešuosiuose darbuose dirbo vis daugiau darbininkų, todėl jų pozicijos vienokiu ar kitokiu klausimu tapo vis geriau girdimos.

Viešųjų darbų darbininkų streikai buvo nemenka problema miesto savivaldybėms, nes dažnai sutrikdydavo vykdomus darbus. Streikuotojus ne visada pavykdavo pakeisti naujais bedarbiais, neretai tekdavo tenkinti jų ekonominius reikalavimus. Tačiau mažiau ar daugiau sėkmingas viešųjų darbų vykdymas leido išvengti daug rimtesnių problemų.

Visi minėti atvejai rodo, kad viešieji darbai, jų tvarka ir apmokėjimas ne visuomet tenkindavo darbininkus, todėl šie būdavo priversti ginti savo teises. Kita vertus, valdžios atsakas, nors ir ne visuomet adekvatus, atitiko to meto savivaldybių finansinės paramos ir socialinių problemų sprendimo galimybes.

Bedarbių streikų metu buvo reikalaujama ekonominės paramos ir socialinių permainų: didesnio darbo užmokesčio arba neakordinio jo apskaičiavimo būdo, bedarbio kategorijų (suvaržymų) panaikinimo, paramos nedirbančiųjų šeimoms bei ilgesnio darbo laiko dirbantiems viešuosius darbus.

⁶⁹⁰ ČERNIAUSKAS N., Bedarbių organizuotumas ir veikla Lietuvoje XX a. 3–4–ajame dešimtmetyje // Istorija, 2012, t. 85, p. 28.

⁶⁹¹ Šiaulių apskrities valstybės saugumo ir kriminalinės policijos 1938 m. gruodžio mėn. politinių partijų bei organizacijų veikimo apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 15.

3.4. Nedarbo atspindžiai kalboje ir mene

*Vienas šūkis – darbo, darbo
Vienas noras – duonos, duonos.*⁶⁹²

Ieškant nedarbo įsisąmoninimo pradžios Lietuvoje, reikėtų atkreipti dėmesį ir į kalbą: proceso pradžią lydinčias sąvokas ir naują terminiją. Didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* žodis „nedarbas“ aiškinamas taip: „neturėjimas, nebuvimas darbo, uždarbio, bedarbių buvimas ir negalėjimas dirbti“⁶⁹³. XX a. pradžioje žodį „nedarbas“ literatūroje dažniausiai atstodavo „bedarbė“, „bedarbystė“ ir, retesniais atvejais, „bedarbumas“ (daugiausia Vakarų Lietuvoje). Pamažu įsigalėjo ir „bedarbis“, kuris, anot J. Jablonskio, pirmą kartą aprašytas maždaug XIX a. 9 deš. F. Kuršaičio ir M. Miežinio ir reiškiantis „žmogų darbo neturintį“⁶⁹⁴. Praėjus kuriam laikui prasidėjo diskusijos dėl tikslesnio ir taisyklingesnio sąvokų vartojimo. Tai liudija J. Jablonskio ir P. Skardžiaus pamokymai. J. Jablonskis nuo 1912 m. spaudoje nuolatos primindavo, kad žodis „bedarbė“ nėra vartotinas, jį reikia keisti žodžiu „nedarbas“⁶⁹⁵. Daug vėliau (1970) P. Skardžius iševijoje apgailestavo, kad užuot sakę „nedarbas“ daug kas tebevartoja „bedarbę“⁶⁹⁶. Tačiau „bedarbystė“, „bedarbmetis“, „bedarbumas“ ir „bedarbšis“ turėjo ir kiek kitokią atspalvį, nei dabartinė ekonominė „nedarbo“ sąvoka. Pirmosios sąvokos apibūdino ne tik darbo neturėjimą, bet ir dykinėjimą, tyčinį nedirbimą, darbo vengimą ar net tinginystę, tuo tarpu „nedarbo“ sąvoka šių nedorybių tiek plačiai neapėmusi. 1747 m. Karaliaučiuje išleistame P. Ruigio lietuvių–vokiečių kalbos žodyne „bedarbystė“ vadinama paprasčiausiai „dykinėjimu“ (vok. „Müßiggang“) ⁶⁹⁷.

⁶⁹² ŠIMKUS–NĖLIS J., *Himnas skurdui* // Už durų, Klaipėda, 1927, p. 23.

⁶⁹³ *Lietuvių kalbos žodynas*, Vilnius, 1970, t. VIII, p. 608.

⁶⁹⁴ JABLONSKIS J., *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1959, t. II, p. 156.

⁶⁹⁵ Ten pat, p. 108, 142–143. Savo pataisymus „bedarbei“ Jablonskis teikė 1914 m., ir vėliau.

⁶⁹⁶ SKARDŽIUS P., *Bedarbė, belaisvė ir betvarkė* // *Aidai*, 1977, nr. 9.

⁶⁹⁷ RUHIG P., *Littauisch – Deutsches und Deutsch – Littauisches Lexicon... : nebst einer historischen Betrachtung der Littauischen Sprache : Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick...* Königsberg, 1747, p. 261.

1914 m. J. Jablonskis kritikavo „Vilties“ redakciją už tai, kad jie netaisyklingai vartoja ir aiškina žodžius „bedarbis“ ir „nedarbas“. Anot J. Jablonskio, „daiktavardis sudėtas su gynimo žodeliu „ne“ gali gauti mūsų kalboje ir naujas, savotiškas reikšmes, jog nedarbas apskritai nėra vien darbo negacija, kalboje nedarbas gali reikšti ir lenkišką „bezrabocie“, ir vokišką „Arbeitslosigkeit“ (nedarbą)⁶⁹⁸. Reikia atkreipti dėmesį į tai, kad šiais pataisymais kalbininkas ne tik kritikuoja ir taiso, anot jo, klaidingai vartojamą žodį kitu, bet ir papildo jį nauju reikšminiu atspalviu. Sąvoka „nedarbas“ parodo visuomenėje vykstančius pokyčius ir užgimstančią modernią darbo sampratą, joje yra daugiau „darbo“ nei „tingėjimo“.

Laikotarpis, kai kalbininkai „bedarbę“ ima keisti „nedarbu“ ir apskritai diskutuoti šia tema, nėra atsitiktinis. Viena vertus, XX a. pradžia yra tas laikmetis, kuomet lietuvių kalbininkai suaktyvino ir išplėtojo savo veiklą, normindami gimtąją kalbą. Antra vertus, šį metą galime susieti su nagrinėjamų sąvokų aktualizacijos anuometinėje visuomenėje išaugimu. Naujo reiškinio, šiuo atveju nedarbo, atsiradimą lydi ir kalbos pokyčiai. Senos sąvokos neatitiko naujų aktualijų, todėl atsirado nauji žodžiai, jų reikšmės ir diskusijos šia tema.

Norėjęsi paminėti ir istoriko P. Baxandallo svarstymus apie sąvokos „nedarbas“, reiškiančios darbo neturėjimą, atsiradimo aplinkybes. Anot jo, „nedarbą“ sugalvoti ir pradėti vartoti galėjo tik ta visuomenė, kuri jau suprato, kad dalis žmonių tikrai gali būti be darbo ne dėl tingėjimo, negalios ar senatvės, o dėl to, kad darbo paprasčiausiai nėra. Tuo tarpu ankstesnėje visuomenėje tokio žodžio nereikėjo, nes būtų sunku įsivaizduoti valstietį, amatininką, rašytoją ar krautuvininką, tiesiog būnantį be darbo⁶⁹⁹ it kokį valkatą, maištininką ar tinginį⁷⁰⁰.

⁶⁹⁸ JABLONSKIS J., Rinktiniai raštai, Vilnius, 1959, t. II, p. 158.

⁶⁹⁹ BAXANDALL P., Explaining differences in the political meaning of unemployment across time and space // *The Journal of Socio-Economics*, Cambridge, 2002, t. 31, p. 476. Šiuolaikinį nedarbą reiškiantys žodžiai oficialiame žodyne Didžiojoje Britanijoje atsiranda 1888 m., Prancūzijoje – 1870 m., o Vokietijoje – 1890 m. // PERRY M., *Bread and Unemployment: Social Policy and the Experience of Unemployment, 1918–1939*, London, 2000.

⁷⁰⁰ KOMINE A., Beveridge on unemployment in 1909: three inflows and outflows // *Bulletin of Niigata Sangyo University Faculty of Economics*, Niigata, 2002, nr. 25, p. 7.

Iki pat XX a. pradžios „nedarbas“ lietuvių kūrėjų tekstuose daugiau reiškė tinginystę, nesugebėjimą ar negalėjimą dirbti. Tipiškais bedarbiais galėtume laikyti visus literatūrinius personažus-tinginius nuo K. Donelaičio Pelėdos ir Slunkiaus iki Žemaitės Vingių Jono. Netgi V. Kudirka savo svarstymuose apie lietuvių emigracijos priežastis nedarbo problemos tiesiogiai nemini (nors tam tikrų užuominų yra), o vienomis pagrindinių išėivystės priežasčių įvardija tingėjimą dirbti savo šalyje ir pigios laimės ieškojimą užjūryje⁷⁰¹. Lūžis įvyksta XX a. pradžioje, kai literatūroje atsiranda tokios problemos ir reiškiniai kaip emigracija, nedarbas ar streikas. 1903 m. J. Biliūnas parašė apsakymą „Be darbo“⁷⁰², kuriame bene pirmą kartą lietuvių literatūroje iškeliamą „naujoviška“ nedarbo problema⁷⁰³. Ši data sutampa su ekonominės krizės metais, kuomet didelė dalis Rusijos pramonės įmonių buvo priverstos atleisti daugybę darbininkų. J. Biliūno personažas Laurynas darbo neteko Rygoje, kur buvo išvykęs uždarbauti, vėliau įsidarbinti mėgino Daugpilyje ir Liepojoje, bet visur nesėkmingai. Apsakymas puikiai atspindi anuometinę Lietuvos socialinę-ekonominę situaciją, kuomet dėl gyventojų pertekliaus kaime ir per mažo pramonės išsivystymo mieste daugybė žmonių vyko uždarbauti į didesnius imperijos pramonės centrus, kuriuose ekonominės ir socialinės krizės sukeltos problemos buvo žymiai aštresnės. Netrukus parašytas ir kitas panašios tematikos J. Biliūno kūrinys – „Pirmutinis streikas“ (1903).

Nenuostabu, kad XIX a. pabaigos ir XX a. pradžios socialines problemas, darbininkų kasdienybę ir kartu nedarbo problemas į literatūrinę kalbą įvedė pirmiausia kairiųjų pažiūrų ar net revoliucingai nusiteikę kūrėjai. J. Janonis (1916) bedarbiui paskyrė net atskirą eilėrašį⁷⁰⁴. J. Janonio bedarbis, kitaip nei J. Biliūno, tikriausiai jau gyvena Lietuvoje, o ne Latvijoje.

⁷⁰¹ KUDIRKA V., Liaukime bėgę į Ameriką // Raštai, Vilnius, 1990, t. II, p. 745–746.

⁷⁰² BILIŪNAS J., Be darbo // Lazda, Vilnius, 1959.

⁷⁰³ Jei Biliūno apsakyme „Be darbo“ galbūt aprašomas pirmasis literatūrinis lietuvių bedarbis Laurynas, tai panašiu metu analogiškas personažas Jurgis nedarbo pasekmes pajaučia ir emigracijoje JAV // SINCLAIR U., Džiunglės, Vilnius, 2012.

⁷⁰⁴ JANONIS J., Pūslėtos rankos, Vilnius, 1966, p. 60.

Po 1901–1903 m. krizės ir 1905-ųjų revoliucijos atsirado ypač daug darbininkų literatūros, parašytos pačių darbininkų ar tuometinių revoliucionierių. Dauguma tų kūrinių buvo stipresni idėjiškai nei literatūriškai.

Kadangi lietuviško revoliucinio romantizmo pirmosios bangos atstovai (J. Janonis, J. Biliūnas, Zigmas Gėlė) laikomi lietuvių literatūros modernistais, manytina, kad nedarbo problematikos (kaip ir daugelio kitų socialinių problemų) svarstymas avangardo literatūroje rodo paties reiškinių naujumą ir modernumą. Žinoma, kai negalėtume ignoruoti ir lietuvių autorių itin uolių bandymų sekti romantizuota Vakarų ar Rytų revoliucionierių kūryba. Mėgdžiodami savo korifėjus užsienyje: skaitydami jų kūrybą arba patys besilankydami didžiuosiuose Europos miestuose ir užčiuopdami socialinį realybės pulsą, lietuvių menininkai gana dažnai strimgalviais ieškodavo „socialinių“ kūrybos užtaisų savo gimtojoje aplinkoje. Todėl besiformuojantis lietuviškas miesto proletaro vaizdinys itin įdomus, nors ir sukurtas dažniausiai kopijuojant paskirus vakarietiško visuomenių vaizdinius. Pavyzdžiui, nagrinėjant „proletarišką“ K. Borutos kūrybą matyti, kad jis, kaip ir dauguma kitų romantikų revoliucionierių, nerūpestingo gyvenimo bei silpnos prigimties kaltes suverčia socialinei nelygybei. Gal iš nepatyrimo, o gal ir iš realios revoliucinės situacijos nebuvimo, šios literatūrinės krypties atstovai ir jų įsijautimas į „revoliucinę kovą“, anot A. Nykos-Niliūno, laikytinas daugiau saloniniu negu realiu⁷⁰⁵. Pavyzdžiui, „revoliucioningam“ lietuvių kūrėjui sunku suprasti, kad valkatą galima vaizduoti ne tik per socialinės atskirties ar darbininkų kovos prizmę, bet ir kaip neramios prigimties, silpnos valios ar palaidūniško gyvenimo mėgėją⁷⁰⁶. Panašiai nutikdavo ir su radikalesniais kairiųjų ir dešiniųjų intelektualais: vieniems bedarbiai – kapitalizmo ir socialinės negerovės rezultatas, kitiems – tinginiai ir apsukrūs manipulatoriai, sugėbantys gyventi kitų sąskaita. Nepaisant to, iš tam tikros autentiškos lietuviškos „darbininkiškos“ kūrybos momentų galime stebėti ne tik išskirtinę šalies visuomenės socialinę padėtį, pavyzdžiui, glaudų darbininko ryšį su

⁷⁰⁵ NYKA – NILIŪNAS A., Temos ir variacijos, 1996, p. 271.

⁷⁰⁶ Ten pat.

kaimu, lietuviško proletaro-berno pasauli⁷⁰⁷, bet ir siekius socialinę tematiką įvilkti į modernią, naujovišką ir visuomenei aktualią temą. Socialinės problemos ar net ekonominiai santykiai atsiranda ne tik realizmo ar neoromantizmo, bet ir kitų srovių literatūroje. H. Radauskas, grakščiai aprašydamas⁷⁰⁸ miesto gyvenimą, kaip vieną iš jo problemų pamini šešis mėnesius darbo neturintį asmenį. J. Grušas ekonominio gyvenimo ypatybes perteikia romane „Karjeristai“. O kur dar minėtoji V. Mykolaičio Putino „Krizė“, A. Vienuolio „Viešnia iš Šiaurės“, trečiafrontininko P. Cvirkos „Frank Kruk“ bei 1937 m. pasirodžiusi informacija, kad M. Linkevičius rašo romaną „Bedarbiai“⁷⁰⁹.

Taigi – žvelgdami į literatūrinius socialinių procesų aspektus galime konstatuoti, kad 4 deš. realizmo teorija ir apskritai realistinė estetika išgyveno savo renesansą⁷¹⁰, o literatūroje lietuvių tautos egzistencija pagaliau praplečiama socialinio gyvenimo vaizdiniais:

Ir mūsų darbas – literatūra – kultūra negali būti nei abejinga, nei nuo gyvenimo realybės atitrūkusi. Todėl mūsų literatūroje ne atgimė, bet laimėjo realizmas. Realizmas ne XIX šimtmečio, bet realizmas mūsų amžiaus – realybės akcijos.⁷¹¹

Tarpukario periodikoje buvo itin populiarūs skaitytojų parašyti ir atsiųsti eilėraščiai. Daliai garsių rašytojų tai buvo profesionalaus kūrybinio kelio pradžia, kitiems tiesiog įdomi ir prasminga saviraiška. Ne viename kairiosios darbininkų krypties leidinyje prasiverždavo temos apie socialinę atskirtį, skurdą, nedarbą. Tokie eilėraščiai demonstruoja ne naujų ir patrauklių temų ieškojimą, bet konkrečius, gal kartais ir sutirštintus, realaus gyvenimo atspindžius – daugelis tokių „liaudies rašytojų“ tiesiog vaizdavo tai, kas juos supo. Toks „realistinis impresionizmas“ leidžia suvokti eilėraščių kūrėjų gyvenamąją aplinką:

⁷⁰⁷ Plačiau: RADŽVILAS J., Bernas Literatūroj. Plastinės studijos škicas // Trečias frontas, 1930, nr. 3.

⁷⁰⁸ RADAUSKAS H., Visi eilėraščiai, Vilnius, 2007, p. 49.

⁷⁰⁹ Literatūros naujienos // Naujoji Romuva, 1937, nr. 9.

⁷¹⁰ VANAGAS V., Realizmas lietuvių literatūroje, Vilnius, 1978, p. 156.

⁷¹¹ Deklaracija dėl literatūros, laisvės ir kultūros // Darbas: pirmoji rinktinė knyga, Kaunas, 1932, p. 202.

Reikalai visų vienodi
Švarkai margi nuo lopų,
Darbo niekas nebeduoda –
Nėra maisto dėl vaikų.⁷¹²

Kalbant apie spaudą reikėtų paminėti, kad tarpukariu buvo daugiau nei 10 asmenų, kurie straipsnius pasirašinėdavo Bedarbio ar kitu į jį tematiškai panašiu slapyvardžiu⁷¹³. Tačiau išaiškinus šių asmenų tapatybes pasirodė, kad didžią jų dalį sudaro pagrindinės komunistų partijos veikėjai, o ne socialiniu-ekonominiu gyvenimu susirūpinę piliečiai.

Nedarbo atgarsių galime ieškoti ir kituose menuose. 1907 m. surengtoje Pirmojoje lietuvių dailės parodoje buvo eksponuojama ir J. Zikaro skulptūra „Bedarbis“⁷¹⁴. 1926 m. J. Zikaras šią temą pratęsė sukurdamas to paties pavadinimo gipso ir bronzos bareljefą⁷¹⁵. Skulptorius buvo ypač jautrus visuomenėje egzistavusioms socialinėms problemoms⁷¹⁶. Panaši tematika rūpėjo ir kitam žymiam lietuvių menininkui J. Dagiui: 1935 m. pasirodė jo kūrinys „Malkų kapotojas“⁷¹⁷, vaizduojantis zikarišką bedarbį, miestelio aikštėje su įrankiais laukiantį darbo užsakovų⁷¹⁸. 1926 m. A. Samuolis nutapė paveikslą „Skurdas“, o J. Vaitys 1929 m. – „Brazilką“, vaizduojančią Kauno lūšnynus. 1932 m. P. Tarabilda savo paveiksle „Rūpintojėlis“ atvaizdavo sunkią naujakurių dalį. Pamažu lietuvių menininkų kūrinuose nedarbas tapo viena populiariesnių potemių. 1931 m. uždarius „Trečiąjį frontą“, dauguma kairiųjų intelektualų susibūrė apie mėnraštį „Kultūra“, kuriame vyravo socialiai kritiškas požiūris į tuometinę visuomenę ir jos problemas. Netgi

⁷¹² Bedarbiai žiemą // Socialdemokratas, 1933, nr. 5.

⁷¹³ Lietuviškieji slapyvardžiai, Vilnius, 2004, p. 129.

⁷¹⁴ BUDRYS St., Juozas Zikaras. Vilnius, 1960, p. 137, (3 iliustracija).

⁷¹⁵ Juozas Zikaras: kūrybos paroda 100–sioms dailininko gimimo metinėms, Vilnius, 1982.

⁷¹⁶ Anot A. Zakaraitės, bareljefas „Bedarbis“ buvo sukurtas Panevėžyje, kai socialinėms problemoms jautrus skulptorius gatvėje pamatė bedarbį, kuris iš nuovargio buvo prisnūdęs gatvėje. Tema dar kartą aktualizavosi po Pirmojo pasaulinio karo, tada J. Zikaras sukūrė „naują“ bedarbį, šiek tiek panašų į pirmąjį. Pirmasis bareljefas neišliko, o antrasis yra saugomas Juozo Zikaro memorialiniame muziejuje // Nacionalinio M. K. Čiurlionio dailės muziejaus padalinio – Juozo Zikaro memorialinio muziejaus archyvas.

⁷¹⁷ Jokūbo Dagio meno parodos katalogas, Kaunas, 1939.

⁷¹⁸ Panašia socialine tematika J. Dagys sukūrė ir daugiau meno skulptūrų, pavyzdžiui „Pavargęs žmogus“ 1937 m.

žurnalo viršelis atspindėdavo naujausias realistines nuotaikas lietuvių meninėse erdvėse. 1935–1936 m. ant žurnalo puikavosi žymaus britų iliustratorius A. Wraggo „Fabrikai stovi“⁷¹⁹, vokiečių karikatūristo ir iliustratoriaus G. Groszo „Be darbo“⁷²⁰, vis labiau lietuviško bedarbio tapatybę nužymintis vaizdinys – J. Dagio „Malkų pjovėjas“⁷²¹, vokiečių dailininko O. Kasto „Be darbo“⁷²². Įdomu, kad socialinis realizmas, kaip vedamoji tema „pažangiųjų“ lietuvių kūrėjų buvo perimta iš Vakarų kolegų, stengiantis ją pritaikyti prie vietinių realijų. Didžiosios ekonominės depresijos metais socialinės atskirties, nedarbo, darbininkijos ar net kapitalistinio pasaulio pabaigos kūrybinės idėjos, vyravusios labiausiai krizės paliestuose kraštuose, pamažu atkeliavo ir į Lietuvą. Tik Lietuvos rašytojai ar dailininkai ja susidomėjo ne dėl ypatingai pablogėjusios Lietuvos ūkinės padėties, o dėl temos naujoviškumo. Tai liudija ir socialinių temų globalumo atskleidimas. Iki tol vienaip ar kitaip vaizduoti vietiniai socialinio realizmo vaizdeliai imti sieti su pasaulinėmis realijomis. Pavyzdžiui, minėtoji „Kultūra“ publikavo naujausias A. Wraggo iliustracijas iš tais pačiais 1935 m. pasirodžiusios jo knygos „Modernaus pasaulio psalmės“⁷²³.

Taigi lietuvių kūrėjams rūpėjo ne tik savos, bet ir viso pasaulio problemos. B. Raila, eilėraštyje aprašydamas Kauno septyiolikmetį darbininką Joną Dapkūną, dirbantį prie pompos Ukmergės plente, pranašauja, kad jis ryt bus atleistas ir prisijungs prie pasaulinės bedarbių armijos:

Tarptautinis Darbo Biuras oficiališkai praneša. Kad 1931 m. pradžioj visam pasaulyje yra
20.000.000 bedarbių [...]

Rytoj mes būsime bedarbiai.

– Rytoj bus mūsų žemėj 20.000.000⁷²⁴

⁷¹⁹ Žr. viršelį // Kultūra. 1935, nr. 6–7.

⁷²⁰ Žr. viršelį // Kultūra, 1935, nr. 10.

⁷²¹ Žr. viršelį // Kultūra, 1935, nr. 12.

⁷²² Žr. viršelį // Kultūra, 1936, nr. 12.

⁷²³ WRAGG A. (with an introduction by Vern Bartlett), *Jesus Wept*, London, 1935.

⁷²⁴ RAILA B., 20.000.000 fotomontaže // Trečiasis frontas, 1931, nr. 4, p. 2.

1918–1940 m. nedarbas tampa ne tik aktualia socialine-ekonomine problema, bet ir kūrybiniu objektu Lietuvos menininkams, problemą traktavusiems kaip skaudų, tačiau naujovišką reiškinį. Taigi, bedarbių skaičius išaugo ne tik oficialioje statistikoje, bet ir literatūros, dailės ir kituose meno kūrinuose.

IV. BEDARBIO SOCIALINIS PORTRETAS

4.1. Nedarbo pasekmės ir bedarbio kasdienybė

*Tu atleistas nuo darbo, skambėjo mano ausyse
žodžiai... Širdis daužosi krūtinėje, nerimas kankina,
pyktis verda. Jaučiu nepasitenkinimą gyvenimu,
neapykanta žmonėms... Gyvenimas rodosi beprasmiškas.⁷²⁵*

Nedarbas kaip sudėtinė socialinė-ekonominė problema sukelia įvairialypes pasekmes, pirmiausiai ekonomines. Ekonomistai su nedarbu sieja absoliučiosios produkcijos, nepagamintų prekių ir paslaugų nuostolius, socialinės globos išlaidų išaugimą. XX a. 7 deš. žymus makroekonomikos tyrinėtojas A. Okanas aprašė teoriją, skelbiančią koreliaciją tarp empirinio nedarbo ir realaus ekonominio augimo. Mokslininkas nustatė, kad 1 % bedarbių lemia 2–3 % mažesnę bendrojo nacionalinio produkto augimą⁷²⁶. Nors tarpukario Lietuvoje tokia formulė dar niekas nesivadovavo, ekonomistas J. Krikščiūnas 1933 m. apskaičiavo, kad dėl „pilnutinio“ ir paslėptojo nedarbo Lietuvos gyventojai kasmet galėjo prarasti apie 180 mln. Lt pajamų⁷²⁷. Kalbėta ir apie tai, kad augantis bedarbių skaičius neigiamai veikia darbo rinkos konkurencingumą, dėl to mažėja darbininkų atlyginimas, didėja emigracija.

Šalia ekonominių galima kalbėti ir apie įvairias socialines pasekmes. Kaip antai – padaugėję mirčių dėl širdies ligų, išaugęs savižudybių ir žmogžudysčių skaičius, padaugėję asmenų, kurie buvo pirmą kartą teisti ar pirmą kartą susirgo psichoneurologinėmis ligomis. Apie panašias nedarbo pasekmes buvo kalbama ir tarpukario Lietuvoje. Įvairūs visuomenės veikėjai skelbė apie prarandamus darbo netekusiųjų profesinius įgūdžius ar tiesiog atpratimą dirbti, didėjantį pašalpų ir išmaldų prašinėjimą. Galvota, kad nedarbas veikia žmonių psichiką, slegia juos, dėl to dažnas nedirbantysis

⁷²⁵ RAPALIUKAS, Ne vienas kenčiu // Darbininkas, 1935, nr. 46.

⁷²⁶ MARTINKUS B., ŽILINSKAS V., Ekonomikos pagrindai, Kaunas 2001, p. 282.

⁷²⁷ KRIKŠČIŪNAS J., Nedarbo klausimu Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 2; Dar bedarbių reikalu // Darbininkas, 1925, nr. 28.

jaučiasi nevisavertis. Kalbėta ir apie ilgalaikio nedarbo metu įgyjamą „ubago psichologiją“, apie skurdo, bado ir ligų sukeltą demoralizaciją, padidėjusį kriminogeninį lygį. Buvo teigiama, kad nedarbas daro didelę moralinę ir fizinę žalą darbininkų šeimoms, ypač skausmingai šią problemą jaučia jų vaikai⁷²⁸.

Bandyti atrasti konkrečias nedarbo sukeltas pasekmes 4 deš. Lietuvoje įmanoma, tačiau tam reikalingas atskiras platesnis tyrimas. Galime tik paminėti, kad 1932–1935 – ekonominio nuosmukio – metais Lietuvoje per visą nepriklausomybės laikotarpį labiausiai sumažėjo gimstamumas (nuo 65,4 iki 57,9 tūkst. naujagimių per metus)⁷²⁹, padidėjo mirtingumas nuo užkrečiamų ligų bei šiek tiek išaugo savižudybių skaičius⁷³⁰, tačiau ar šiuos faktus sąlygojo bendra ekonominė šalies padėtis, vienareikšmiai atsakyti sunku.

Bedarbių socialinės problemos atsiliepdavo ne tik patiems darbininkams, bet pirmiausiai jų vaikams. Žinoma, kad nedirbančiųjų vaikai ypač vasaromis beveik negrįždavo į namus, elgetaudavo ir dienas leisdavo gatvėse, o patys tėvai kartais pripažindavo, kad tai juos ir gelbėdavo, kadangi nereikėdavo papildomai rūpintis savo atžalomis⁷³¹. Tai didino ne tik besibastančių vaikų socialinę atskirtį, bet ir sudarydavo pavojų visuomenei. Nerimauta, kad paauglių neužimtumas nuves juos nuo chuliganizmo iki komunizmo – taigi, nuo socialinių iki politinių pasekmių⁷³². Būta atvejų, kai bedarbiai dėl skurdo prašė priimti vaikus (kūdikius) į prieglaudą, kad patys galėtų dirbti⁷³³. Kitur bandyta jaunoms motinoms padėti prigludžiant jų

⁷²⁸ Iš ekonomistų pasikalbėjimų // Tautos ūkis, 1933, nr. 12; KRIKŠČIŪNAS J., Nedarbo klausimu Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 2; Dar bedarbių reikalu // Darbininkas, 1925, nr. 28.

⁷²⁹ Gimimų metinė statistika 1932 m. // Statistikos biuletenis, 1933, nr. 2; Gimimų metinė statistika 1933 m. // Statistikos biuletenis, 1934, nr. 2; Gimimų metinė statistika 1934 m. // Statistikos biuletenis, 1935, nr. 2; Gimimų metinė statistika 1935 m. // Statistikos biuletenis, 1936, nr. 2.

⁷³⁰ Iš Vokietijos surinktų statistinių duomenų matyti, kad daugiau kaip 20-tyje Europos valstybių – nuo Portugalijos iki Estijos (taip pat Lietuvos) – 1931–1932 m. labiausiai per visą 1925–1934 m. laikotarpį išaugo savižudybių skaičius. Lietuvoje (beje, pagal šią statistiką Lietuva atrodė kaip mažiausiai besižudančiųjų šalis) savižudžių skaičius 1931–1932 m. pasiekė iki tol nematytą lygį – vieną savižudybę 10 tūkst. gyventojų // PERRY M., Bread and Unemployment: Social Policy and the Experience of Unemployment, 1918–1939, London, 2000, p. 208.

⁷³¹ Dar dėl elgetaujančių vaikų // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 21.

⁷³² L.K.D.S Marijampolės skyriaus valdybos narių raštas VRM ministeriui, 1936 m. birželio 30 d., LCVA, f. 1404, ap. 1, b.17, l. 208.

⁷³³ Bieliūnaitės Anastazijos prašymas VRM 1933 m. sausio 28 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 587, (byla nenumeruota).

kūdikius bent dienai, kad šios galėtų užsidirbti⁷³⁴. Vis dažniau pasigirdavę nuomonių, kad reikia laikinų prieglaudų vaikams, kad eidami dirbti tėvai turėtų kur palikti savo vaikus⁷³⁵: „apsunkintos didelių vaikų skaičiumi, neturėdamos lėšų užlaikymui jų ir negalėdamos uždarbauti ne tik dėl darbo stokos, bet ir neturėdamos vietos palikimui vaikų į darbą išeinant“⁷³⁶. Kitur, atvirkščiai, paaugusius vaikus siūlyta leisti dirbti pas ūkininkus ir bereikalingai neprašinėti pašalpų⁷³⁷ ar kitokių lengvatų. 1936 m. priimtas Vaikų darželių ir aikštelių įstatymas, įpareigojęs savivaldybes ir privačius asmenis steigti šias įstaigas⁷³⁸. Apibendrinami galime pasakyti, kad vaikų darželių poreikio atsiradimas rodo modernios darbo sampratos įsigalėjimą darbininkų šeimose ir apskritai visuomenėje.

Siekiant atskleisti nedarbo sukeltų problemų visuminį vaizdą, neužtenka išnagrinėti valstybės politiką, įstatymų leidybą ir atlikti visuomenės socialinių slinkčių analizę. Dažnu atveju bedarbio, kaip mažiausios nedarbo struktūros dalies, socialinė ir ekonominė kasdienos padėtis pasako daug daugiau nei diskusija Seime ar priimtas įstatymas⁷³⁹. Be to, sunku nusakyti nedarbo dingstis bei pasekmes remiantis vien tik statistiniais duomenimis – kartais eilinių asmenų socialinė ir ekonominė patirtis ir išgyvenimai išsamiai papildo atskirus valstybės politikos įgyvendinimo tyrimus. Taigi, kaip ir kur gyveno Lietuvos bedarbiai, kokia buvo jų materialinė padėtis, kasdienos rūpesčiai ir darbo paieškos, kaip keitėsi jų gyvenimas po atitinkamų valdžios sprendimų, kaip jie atrodė likusios visuomenės kontekste? Nagrinėti šiuos klausimus itin svarbu, nes bedarbių socialinė grupė, kaip paskiras socialinis elementas,

⁷³⁴ Socialinės apsaugos inspektoriaus raštas „Pieno lašo“ draugijai, 1933 m. sausio 28 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 587, (byla nenumeruota).

⁷³⁵ Jurbarko apskrities pradedamųjų mokyklų instruktoriaus prašymas Socialinės apsaugos ministerijai 1919 m. balandžio 25 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 62, l. 4.

⁷³⁶ Kauno miesto ir apygardos Darbo ir Socialės apsaugos inspekcijos raštas Socialės apsaugos departamentu 1919 rugsėjo 19 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 62, l. 46.

⁷³⁷ Šiaulių miesto savivaldybės raštas VRM socialinės apsaugos inpektoriui 1933 m. vasario 3 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 587, (byla nenumeruota).

⁷³⁸ Vaikų darželių ir aikštelių įstatymas // Vyriausybės žinios, 1936, nr. 544.

⁷³⁹ Svarbu netgi aprašyti kasdienos veiksmus, kurių atlikimui nereikalingas specifinis pasiryžimas, tikslingas nusistatymas, bet kurie itin daug pasako apie didžiąją individo gyvenimo dalį, plačiau: BRAUDEL F., Kapitalizmo dinamika, Vilnius, 1994, p. 13.

pradedamas aprašinėti jau tuometinės spaudos puslapiuose ir literatūriniuose kūriniuose.

LCVA ir KAA fonduose yra išlikę šimtai prašymų suteikti darbo ar gauti kitokią paramą, adresuotų Vidaus reikalų ministerijai pavaldžioms institucijoms, ministrui ar net pačiam Respublikos Prezidentui. Dokumentuose gana neblogai aprašoma bedarbių, beturčių ir kitokių socialinę atskirtį patyrusių asmenų socialinė ir ekonominė būklė bei kasdienės negandos. Apie jas kalba tiek patys prašytojai, tiek policijos ir socialinės apsaugos inspektorai, tirdami kiekvieno suinteresuotojo ekonominę gyvenimo būklę. Ar šie dokumentai yra tinkamas pagrindas daryti tam tikrus apibendrinimus apie bedarbių kasdienybę? Toks klausimas galėtų kilti dėl gana mažos (kelių šimtų asmenų) imties bei dėl teritorinio pasiskirstymo – dauguma besikreipiančiųjų yra kauniečiai ar Kauno apylinkių gyventojai. Be to, iki galo neaišku, kokie asmenys raštiškai kreipdavosi į valstybės institucijas: ar labiau prispirti bėdos, ar tie, kurie turėjo daugiau drąsos bei įgūdžių kreiptis kur reikia (didelė dalis besikreipusiųjų nebuvo raštingi, nemažai raštų parašyti kitų asmenų). Vis dėlto šiuos duomenis papildžius paskirais archyviniais šaltiniais iš kito pobūdžio bylų, informacija periodikoje ar net grožinės literatūros kūrinių iškarpose⁷⁴⁰, galima susidaryti gana realistišką vaizdą. Galbūt bedarbių kasdienybė ir ne itin skyrėsi nuo kitų pažeidžiamų socialinių grupių, tačiau pats kalbėjimas apie bedarbius rodo jų situacijos išskirtinumą, susidomėjimą jais, pagaliau ir pačios problemos egzistavimą.

Analizuodami paramos prašytojų dokumentus matome, kad daugelis jų vienkartinės paramos tikėjosi bent jau laikinam atsistojimui ant kojų: daugelyje prašymų išreiškiama viltis, kad laikina parama leis padengti neatidėliotinas

⁷⁴⁰ Jauno bedarbio studento kasdienybė romane „Draugystė“ gana neblogai atspindi prioritетines menko asmeninio biudžeto išlaidas ir jo kryptis: „Tada eidavo Kanto gatve prie Nemuno, žiūrėdavo į pilką jo srovę, vaikščiodavo po miestą, negalėdamas nusikratyti mintimi, kad ir vėl jo biudžetas sumažėjo keliais litais, drauge dingo ir svajonė susimokėti už kambarį, numalšinti alkį. Svajoti, kad jis įsitaisys naujus drabužius, žinoma, nebebuvo jokio pagrindo“ // VENCLOVA A., Draugystė, Vilnius, 1979, p. 140; „Prie tokio uždarbio reikėjo sumažinti visas išlaidas, kiek tik begalima. Pirmiausiai – butas. Šitas butas surytų visą jo uždarbį, ir tai dar būtų negana. Jis dabar pradėjo ieškoti mažo ir pigaus buto, kiekvieną dieną apeidamas miesto pakraščius, išvaikščiodamas lūšnų gatveles“: GRUŠAS J., Karjeristai // Raštai, Vilnius, 1981, t. IV, p. 136.

skolas ar suteiks galimybę išlaukti laikiną nedarbo laikotarpį. Tikėtis ilgalaikės ar didesnės paramos nebuvo verta, nes daugkartinės ar didesnės pašalpos teikimo praktika taikyta itin retai. Nors pačios paramos (dažniausiai vienkartinės) reikalingumas buvo neginčijamas, tačiau jos pakakdavo ne visuomet, todėl pašalpą tekdavo papildyti kitomis finansinėmis įplaukomis, dažniausiai parduodant paskutinius namų apyvokos daiktus:

[D]augelis iš jų jau baigia paskutinius baldus [išsparduoti], indus ir drabužius, bet darbo vis dar nematyti, tuo pačiu laiku pagerinimo jų padėties.⁷⁴¹

Tiek iš dirbančiųjų, tiek iš bedarbių finansinio gyvenimo detalių matyti, kad pagrindinės jų išlaidos buvo būsto nuomai – todėl finansinio nepritekliaus ar nedarbo atveju pirmiausia bandyta mažinti išlaidas gyvenamosios vietos išlaikymui.

Bedarbio būstas – tai dažniausiai nuomojama gyvenamoji erdvė. Itin retas miesto bedarbis ar net darbininkas galėjo pasigirti sava pastoge, ypač Kauno mieste, kur nuolat trūko butų, o nuomos kainos buvo itin didelės⁷⁴²:

Kaune yra keli tūkstančiai žmonių, kurie vargingai gyvena namų rūsiuose, prie sandėlių įrengtuose kambariuose, namų palėpėse ir net aplink Kauną esančiuose gelžbetoniniuose fortuose kur nuolatinė drėgmė ir beveik nėra jokios dienos šviesos.⁷⁴³

Be to, susitarti dėl nuomos nebuvo lengva, dažnas savininkas darbininkui ar tuo labiau bedarbiui, ypač su gausesnėmis šeimomis, dėl galimo nemokumo atsisakydavo teikti paslaugas⁷⁴⁴, todėl būsto problema visomis prasmėmis buvo itin aktuali. Bedarbio būstas paprastai buvo nepatogus, mažas, skurdus, tai dažniausiai į atskiras gyvenamąsias erdves pertvarkytos pirkios ir

⁷⁴¹ Ž.Ū.D.P pranešimas Jonavos miesto valdybai 1925 m., LCVA, f. 928, ap. 2, b.158, l. 22.

⁷⁴² Istorikas Mindaugas Balkus yra nustatęs, kad net esant milžiniškoms butų nuomos kainoms (kartais sudarydavusioms net iki 60 proc. mėnesinio uždarbio) Kaune iki 4 deš. vidurio nuolatos trūkdavo butų // Balkus M., Pigių butų kolonijos Kaune 3–4 dešimtmečiais: socialinio būsto sistemos veikimo apžvalga, Kaunos istorijos metraštis, 2012 (nr. 12), l. 58.

⁷⁴³ 300 butų Kauno varguomenei // Lietuvos aidas, 1940, nr. 151.

⁷⁴⁴ DANILIAUSKAS A., Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija, t. 1 (29), 1969, p. 137.

kiti gyvenamieji namai – bendrabučiai, darbininkų kazarmės⁷⁴⁵, „brazilkos“⁷⁴⁶, fortai⁷⁴⁷, pigių butų kolonijos, pašiūrės, priebučiai ir pastogės. Kitaip tariant, pigiausiai išsinuomojami būstai: „gyvename vargingai, nes viename kambary gyvena 16 žmonių, visi beveik serga, namas senas, be grindų ir lubų, langai seni, daug stiklų išmušta“⁷⁴⁸. Kitur bedarbis skundžiasi, kad tenka gyventi pašiūrėse net su šunimis⁷⁴⁹. O varguolių ir bedarbių pamėgti „butai“ Kauno fortuose keldavę šiurpą net visko mačiusiems socialinės apsaugos pareigūnams: „fortuose įtaisytuose butuose – butais pavadinti negalime – landynės, varva vanduo, šlapia, purvo sluoksnis, nėra saulės, apšildymas savadarbis ar net lauželiais“⁷⁵⁰. Ilgainiui, atsižvelgiant į nuolatinius skundus, visuomenės susidomėjimą ir tokią fortų padėtį, buvo nuspręsta iš ten gyvenančiųjų nebeimti jokio nuomos mokesčio. Gausių karinių Kauno įtvirtinimų gyventojų būklę liudijo ir kiti kasdienybės pavyzdžiai. 1937 m. iš Aukštojoje Panemunėje esančio forto iškrausčius vieną šeimą, jos turtinę padėtį įvaizdino su savimi pasiimta manta: „apgriuvusi lova (tiksliau – jos liekanos), pora taburečių, kibiras ir kitos labai skurdžios namų apyvokos reikmenys“⁷⁵¹. Manoma, kad Kauno įtvirtinimuose galėjo glaustis apie 200 šeimų, kurių daugumą sudarė nedirbantys arba nedarbingi asmenys.

Neretai bedarbių ar pusiau dirbančiųjų gretose atsidurdavo gausios kiemsargių pajėgos, dažnai balansavusios tarp socialinės globos teikiamų galimybių ir jos užribio:

⁷⁴⁵ DANILIAUSKAS A., Šiaurės Rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, Vilnius, 1970, p. 38.

⁷⁴⁶ Egidijus Aleksandravičius „brazilkų“ folklorą kildina iš Brazilijoje pagyvenusių lietuvių emigrantų, gyvenusių skurdžiuose tenykščiuose barakuose // ALEKSANDRAVIČIUS E., Karklo diegas. Pasaulio lietuvių istorija, Vilnius, 2013, p. 312.

⁷⁴⁷ Fortų skurdo kasdienybės atspindžių randama net partizanų kunigo J. Lelešiaus dienoraštyje, kuriame kalbant apie tarpukario socialinę padėtį minima, kad daug darbininkų gyveno fortuose ir tamsiuose rūsiuose, o biednuomenės socialinė padėtis buvo nepakenčiama // LELEŠIUS J. GRAFAS, Partizano kapeliono dienoraštis, Kaunas, 2006, p. 104, 107.

⁷⁴⁸ Prašymas Vidaus reikalų ministeriui 1934 m. (likusi data neįskaitoma), LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, l. 308.

⁷⁴⁹ Prašymas socialinės apsaugos inspektoriui dėl pašalpos skyrimo 1935 m. sausio 2 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, l. 392.

⁷⁵⁰ Pranešimas Kauno miesto burmistruui apie padėtį miesto fortuose 1935 m. rugsėjo 17 d., KAA, f. 59, ap. 5, b. 224, l. 9.

⁷⁵¹ K–NAS P., Ar tai ne per žiauru? // XX amžius, 1937 08 08.

Šiuo laiku Kauno kiemsargių padėtis yra labai skaudi, nes gauname mažą atlyginimą, gyvename drėgnuose ir šaltuose butuose, o kiti atlyginimo negauna visai, tarnauja tik už prastą rūšį. Praeitais metais teismo keliu virš šimto sargų be jokios kompensacijos buvo išmesti į gatvę [...] Mūsų padėtis skandalingai bloga, toliau skursti drėgnuose rūsiuose ir tapti džiovininkais mes nenorime.⁷⁵²

Nemaža dalis į valdžios institucijas besikreipusiųjų prašydavę kuro būsto apšildymui, teigdami, kad dėl lėšų trūkumo jie šąlantys ir dėl to net pasiligoję⁷⁵³.

Bedarbiams gyvenamosios vietos problema buvo aktualiausia, didesnė jų dalis apie nuosavą būstą galėjo tik pasvajoti. 1937–1939 m. Kauno miesto darbo biržos duomenimis tik 6,5 % užsiregistravusiųjų asmenų turėjo nekilnojamojo turto⁷⁵⁴. Absoliuti dauguma būstus nuomodavęsi net ir neturėdami nuolatinio darbo, todėl dažnai prisiskolindavę butų savininkams. Dėl šios priežasties bedarbių iškraustymai už būsto skolas buvo paplitęs reiškinys:

Kadangi aš pati jokio darbo neturiu, o be to, reikia maitinti penkis mažus vaikus, kuriuos išmaitinti yra man didžiausia našta, todėl prašau atsižvelgti į mano sunkią padėtį ir mokėjimo mokesnį atidėti vėliau, nes gal toliau gausiu darbo, ar vyras sugrįš.⁷⁵⁵

Panašių pagalbos šauksmų gausa tik patvirtina bedarbių ar pastoviai nedirbančiųjų gyvenamosios vietos išlaikymo dramą. Galbūt dėl to didžioji dauguma pašalpų ir paramos prašytojų (bedarbių) pagrindine kreipimosi į valdžios institucijas priežastimi įvardijo siekį susimokėti būsto nuomą, nes jiems beveik visuomet grėsęs išmetimas į gatvę.

Kiti kasdieniai nepritekliai – maistas, drabužiai, kuras, vaistai visuomet likdavo antraeiliais palyginus su pastogės netekimu. Panašios būsto problemos

⁷⁵² Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos Kauno kiemsargių peticija su 18 lapų pavardžių 1938 m. sausio 24 d., LCVA, f. 1404, ap. 1, b. 17, l. 272.

⁷⁵³ „O ypatingai blogas reiškinys kuomet žmogui šalta. [...] esu doras pilietis, o eiti plėšikauti, tai mano sąžinė man tai daryti neleidžia, net ir posakis yra mūsų kalboje „verčiau prašyk, o ne vok“ // Kačinsko Jono prašymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. sausio 4 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b.546, l. 32.

⁷⁵⁴ Kauno miesto savivaldybės Darbo biržos naujai užregistruotų bedarbių įvairiomis profesijomis už 1937, 1938, 1939 m. KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 4, 27, 47.

⁷⁵⁵ Ievos Pulkaunikienės prašymas miesto valdybos socialės apsaugos skyriaus vedėjui dėl mokesčių atidėjimo 1930 m. gruodžio 9 d., KAA, f. 59, ap. 5, b. 158, l. 125.

kankino ne tik didžiųjų miestų darbininkus, ta pati skurdi aplinka egzistavo ir mažesniuose miestuose bei miesteliuose: „Darbininkų butai blogi, apgyvendinti didelėmis šeimomis“; „yra apgyvendinta neturtingais gyventojais, kurie mažuose sklypeliuose turi pasistatę mažus namukus, nepakenčiamus tinkamam ir higieniškam gyvenimui“⁷⁵⁶; „bendras darbininkų butų sąlygos labai blogos“⁷⁵⁷. Aiškinamajame rašte Ukmergės miesto valdybai rašoma, jog „bedarbių padėtis liūdna, už butus nemokėta jau keletas mėnesių, buvo iškėlimų iš butų už nuomos nemokėjimą“⁷⁵⁸. Panašiai atsiliepiama ir apie neturtingus Alytaus priemiesčių gyventojus⁷⁵⁹.

Aprašydami bedarbių kasdienės realijas, turėtume paminėti, kad tuometinė butų ir kitų gyvenamųjų plotų būklė ir aplinka apskritai buvo žymiai skurdesnė – retas namas turėjo centrinį šildymą, vandentiekio ir kanalizacijos tiesimo darbai buvo tik įsibėgėję, elektra net ir pasiturintiems buvo nepigi⁷⁶⁰. Būtent todėl anuomet tik visiškai kraštutinės gyvenimo sąlygos sulaukdavo didesnio visuomenės ar vietos valdžios dėmesio. O darbo ir socialinės apsaugos pareigūnų ataskaitose net eilinių darbininkų būstai po apžiūrų dažniausiai būdavo apibūdinami konkrečiu ir aiškiu įrašu: „Bendros darbininkų butų sąlygos labai blogos“⁷⁶¹.

Gyvenamosios bedarbių aplinkos būklę Lietuvoje vaizdingai (ir su jam būdingu sarkazmu) iliustravo rašytojas P. Andriušis, kai 1933 m. apsilankęs

⁷⁵⁶ Utenos miesto burmistro raštas miesto valdybai 1934 m. vasario 29 d., LCVA, f. 1297, ap. 1, b. 124, l. 18.

⁷⁵⁷ „[B]utas sklepe, be saulės, tamsus, drėgnas, viskas kambaryje pūva, įėjimas kaip į kokį požemį iš prieangio namo [...] sklepas drėgnas, langai sulig šaligatviu [...] kambarys sklepe, drėgnas, asloje stovi vanduo. Langai išpuvę, neremontuotas“ // Kaip gyvena ir dirba Marijampolės kiemsargiai ir koks jų atlyginimas, 1936 m. lapkričio 10 d., LCVA, f. 1404, ap. 1, b. 17, l. 158.

⁷⁵⁸ Aiškinamasis raštas prie Ukmergės miesto valdybos 1927 m. viešųjų darbų plano, LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1407, p. 166.

⁷⁵⁹ „Alytus šiandien turi 10000 gyventojų, kurių dauguma yra neturtingi arba taip vadinamieji smulkieji darbininkai. Šiandieninė jų būklė yra labai liūdna. Sumažėjęs mieste ir apylinkėje darbas privertė Alytaus darbininkus pagalvoti, kaip išmisti ir kaip išlaikyti savo gausias šeimas. Šie darbininkai dažniausiai miesto pakraščiuose turi nedidukes pirkėles, kuriose su savo šeimynomis gyvena“ // TOMAS D., Alytaus darbininkų būklė // Darbininkas, 1934, nr. 1.

⁷⁶⁰ 1930 m. 70 % kauniečių glaudėsi 1–2 kambarių butuose: YSAKAS A., Lietuvos didmiesčių butai // Savivaldybė, 1930, nr. 3.

⁷⁶¹ Statistinės žinios apie darbo padėtį atskirose darbo inspekcijos apygardose (Kauno, Utenos, Alytaus, Marijampolės, Vilkaviškio, Šiaulių, Rokiškio, Panevėžio, Raseinių ir Ukmergės) 1924 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 948, l. 21.

Londono darbininkų rajonuose lietuviškoje spaudoje raportavo, kad šio miesto bedarbiai gyvena geriau nei kai kurie Kauno inteligentai, o tokių lūšnų, kokiose glaudžiasi Kauno varguomenė, Londone ir su žiburiu nerasi⁷⁶².

Bedarbių iškraustymo iš būstų protrūkiškai galvos skausmą sukeldavo ne tik patiems bedarbiams ir butų savininkams, bet ir visam miestui bei jo valdžiai. Štai 1925 m. pabaigoje Kauno miesto savivaldybės tarybos nariai turėjo informacijos, jog mažiausiai 300 bedarbių verčiami nepritekliaus pardavinėjo drapanas ir baldus ir per artimiausias (gruodžio mėnesio) dienas yra iškraustomi į gatvę. Jokių konkretesnių priemonių šiam klausimui išspręsti valdininkai nepriėmė, nes bet kokiam nuomos mažinimui ar jos atidėjimui nedarbo sezonu pasipriešindavo būstų savininkai⁷⁶³. Racionaliausiai skambėjo tarybos narių siūlymai didinti viešųjų darbų apimtis, nes tai tiesiogiai padidintų bedarbių pajamas⁷⁶⁴. Būsto problemos baigdavosi gana liūdnai, pavyzdžiui: „šiandien atsidūriau labai sunkioje padėtyje, 6 dieną spalio mėn., š/m mane išmetė į gatvę, nes neturiu pinigų susimokėti už butą“⁷⁶⁵. Nepaisant to, kad prašančiajai (ir jos kūdikiui) buvo skirta pašalpa, policijos bei savivaldybės atstovai po keleto dienų jos jau neberado.

Nemokūs nuomininkai bedarbiai prie skurdo atvedavo ir pačius būsto šeimininkus. Štai V. Štriubelis Marijampolės miesto savivaldybėje pats prašėsi darbo, nes turėdamas keletą bedarbių nuomininkų, nuomos nemokančių jau keletą mėnesių, nuskurdo ir nesugebėjo susimokėti būtinų būsto mokesčių valstybei⁷⁶⁶. Tokių atvejų, kai buto savininkas negalėjo sumokėti mokesčių savivaldybei dėl nuomininkų nemokumo, ypač Kaune, buvę nemažai.

⁷⁶² ANDRIUŠIS P., *Kelionių užrašai*, Vilnius, 2013, p. 119.

⁷⁶³ Plačiau apie butų nuomą tarpukario Kaune žr.: KUODYS M., *Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje // Kauno istorijos metraštis*, 2012 (nr. 12).

⁷⁶⁴ Kauno miesto tarybos posėdžio 1925 m. gruodžio 22 d. stenogramos, KAA, f. 219, ap. 1, b. 436, l. 28–33.

⁷⁶⁵ Antaninos Kudirkienės prašymas prezidentui 1934 m. lapkričio 6 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, p. 315.

⁷⁶⁶ Štriubelio Vinco prašymas Marijampolės miesto savivaldybei 1934 m. kovo 8 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 436, p. 33.

Kaip svarbu buvo turėti savą pastogę, rodo netgi bedarbių skirstymas į kategorijas ar jų ekonominės padėties administracinis įvertinimas, kurį dažniausiai lemdavo nuosavo būsto turėjimas arba ne: turėję gyvenamąjį plotą dažniausiai būdavo išbraukiami iš bedarbių sąrašų⁷⁶⁷. Toks sprendimas nekelia nuostabos, nes išlaidos buto nuomai sudarydavo mažiausiai ¼ viso darbininko ar net jo šeimos mėnesinio biudžeto, dažnai net neįskaičiuojant kuro kainos. Pavyzdžiui 1926 m. Kauno rinkoje buvo nusistovėjusi 80–150 Lt vieno kambario mėnesinė nuoma, tuo tarpu bedarbiai prie viešųjų darbų uždirbdavo tik kiek daugiau nei 70 Lt⁷⁶⁸.

1923 m. Kauno miesto valdžia, atsižvelgdama į darbininkų gyvenamosios vietos problemas, pradėjo steigti vadinamąsias pigių butų kolonijas, kuriose apgyvendindavo miesto „biednuomenę“⁷⁶⁹, tarp jų ir daug bedarbių. 1930 m. šešiose kolonijose gyveno apie 1,7 tūkst. asmenų⁷⁷⁰:

Čia gyvena stikloriai, keli batsiuviai ir daugiausiai be jokios specialybės darbininkai. Pas žydus, kaip ir kitose kolonijose, pasitaiko girtuoklių, mušeikų ir šiaip palaido gyvenimo žmonių. Bet didesnė dalis – vargšai ir bedarbiai. Jie minta sausa duona ir silkėmis.⁷⁷¹

Nepaisant valdžios pastangų, pigių butų kolonijos greitai pavirto lūšnynais – tiek dėl skurdžios architektūros, tiek dėl ten gyvenančių asmenų asocialumo:

⁷⁶⁷ „Bedarbiuose atsiranda – yra asmenų, kurie turi savo nuosavus namus ir gauna daugiau darbo dienų savaitėje, ir tokiems, tas uždarbis nevisai reikalingas“ // Samuolio Kazio pasiūlymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 kovo 2 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b.546, l. 39.

⁷⁶⁸ EKONOMISTAS, Baisus skurdas // Lietuvis, 1926, nr. 49.

⁷⁶⁹ „Čia jis sužinojo, kad daugelis jų uždirba tiek, jog maitinasi pusbadžiu, gyvena su šeimomis pagrindžiuose, pasibaisėtinuose Žaliojo kalno lūšnose, vadinamosiose pigių butų kolonijose“ // VENCLOVA A., Draugystė, Vilnius, 1979, p. 216.

⁷⁷⁰ Kauno mieste pigiuose butuose gyvenančių asmenų skaičius 1927–1933 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 102, l. 20; Valgytojų skaičius Kauno miesto beturčių valgyklose 1927–1933 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 102, l. 23.

⁷⁷¹ Įspūdžiai iš Kauno butų kolonijos // Darbo balsas, 1929, nr. 23.

Tuoj patyriau, jog čia gyvenama 30 šeimynų, maždaug 100 žmonių. Tas kambarys padalintas į keliolika mažesnių, atskirtas popierinėmis nuplyšusiomis sienomis kambariukų, į kuriuos sutalpinama kartais net kelios šeimynos. Vidury namo esantieji kambariukai panašesni į urvus, o ne į gyvenamus butus. Čia saulė niekuomet neįeina, langų, žinoma, nė vieno nėra, čia amžinai tamsu. Gyventojų lovos – lentgaliai apmesti skudurais. Sienose knibžda armijos blakių. Visame name tik 5 plytos, prie kurių viso 30 šeimynų verda ir kepa valgi.⁷⁷²

Antroji priežastis (pagal išlikusių prašymų duomenis), dėl kurios bedarbiai kreipdavosi į valdžios institucijas pagalbos, buvo drabužių trūkumas. Esant šiai problemai kartais būdavo neįmanoma dirbti net ir gavus darbą: „Nuo gruodžio gavau darbą miške, tačiau neturiu kuom šiltai apsivilkti“; „be darbo esu 6 mėn., neturiu už ką nusipirkti šiltų drabužių, prašau 20 Lt paltui“; „esu padavęs prašymą darbui, bet ir gavęs negalėčiau jo dirbti, nes neturiu drabužių“⁷⁷³.

Tokie ar į juos panašūs prašymai Vidaus reikalų ministeriją užplūsdavo kiekvieną rudenį, besibaigiant statybų sezonui, prieš pradėdant viešųjų darbų vykdymą. Tačiau net ir kitais metų laikais darbinės aprangos problema neapleido bedarbių, dažniausiai teturėjusių vienus drabužius ir darbui, ir kasdienai. Aprašomuoju laikotarpiu serijinė pigesnių drabužių gamyba nebuvo išplėtota, siūdintis kasdienį apdarą ar apavą nebuvo pigu, tad aprangos problemos kankino daugelį miesto nepasiturinčiųjų. Mūsų dienas pasiekia tokios tuometinių žurnalistų aprašytos bedarbių kasdienybės detalės:

[P]lonai apsirengęs, tik rudu munduru, ant kaklo nunešiota skarele, viena koja su vienokios nuplyšusios, kojinės, antra – kitokios spalvos, kodėl giliai įkritisios mėlynos akys neparodo gyvo žvilgsnio, kodėl išsirišę žandikauliai, veido ruda oda, pamėlynavusi nosis, plikos rankos[...]⁷⁷⁴

Dėl šių priežasčių anuomet populiarėjo prekyba dėvėtais drabužiais. Tačiau jų įsigijimas tuomet nebuvo lengvai prieinamas, be to, vertintas ir kaip

⁷⁷² Įspūdžiai iš Kauno butų kolonijos // Darbo balsas, 1929, nr. 22.

⁷⁷³ Prašymas socialinės apsaugos inspektoriui 1934 m. gruodžio 5 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, p. 214.

⁷⁷⁴ SAKELIS Alf., Bedarbis // Darbininkas, 1934, nr. 3.

pavojingas reiškinys, kadangi specialistai įspėdavo, kad pirkti padėvėtus drabužius pavojinga, nes taip plinta užkrečiamos ligos⁷⁷⁵.

Ilgainiui bedarbiais ir jų drabužiais (ypač dirbusiųjų viešuosius darbus) ėmė rūpintis valdžia. 1940 m. Kauno viešųjų darbų vykdymui paskyrus virš 1,5 mln. Lt, numatyta ne tik tvarkyti Nemuno ir Neries krantines, kelius ir aikštes, tiesti kanalizacijos tinklus, bet ir siūdinti darbinės aprangos – net 1 tūkst. bedarbių aprūpinti drabužiais⁷⁷⁶. Drabužiai ir batai buvo dalijami įvairių akcijų ir švenčių progomis. Darbininkų apsirengimas buvo sritis, kurioje taupyta pirmiausiai – nepriteklių atveju stengiamasi dalį nereikalingų drabužių parduoti. 4 deš. pabaigoje eilinis darbininkas vyras vidutiniškai buvo užgvenęs 2–4 apatinius, 3–4 viršutinius marškinius, 2 kostiumus, 2 kelnes, 1 megztinį, 2 paltus, 2 batų poras⁷⁷⁷. Tačiau 4 deš. pradžioje Kauno pramonės įmonėse tik 32 iš 55 darbininkų turėjo savo atskirus drabužius, kitur dirbta su vieninteliais kasdieniais drabužiais⁷⁷⁸.

Nedarbas sukelia įvairų ekonominių nepriteklių, paliečiančių žmogaus asmenybę, ją net paniekina ir pažemina⁷⁷⁹. Žmogus, dėl ekonominio skurdo neturėdamas galimybių tobulėti, skursta dvasiškai. Ekonominių resursų stygius jam užkerta kelią į išsilavinimą, demoralizuoja, todėl bedarbis ilgainiui pasijunta besąs našta visuomenei ir valstybei. Santykis tarp nedarbo ir žmogaus fizinės bei psichinės sveikatos jau seniai yra tapęs rimtu mokslinių tyrimų objektu. Plačiau tokie tyrimai Europoje ir JAV pradėti vykdyti tik po Antrojo pasaulinio karo⁷⁸⁰, tačiau jau iki tol žinoti ir tirti atskiri šių problemų aspektai. Jau tuomet pastebėta, kad užsitęsęs nedarbas net tik griaua socialinio užtikrintumo ir savigarbos jausmą, bet ir kelia stresą, nerimą, pesimizmą, izoliacijos jauseną, o tai sukelia dar rimtesnius psichologinius ir fizinius

⁷⁷⁵ Atsargiau su padėvėtais rūbais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 25.

⁷⁷⁶ Kokius viešus darbus šiomet dirbs Kauno darbininkai // Darbininkas, 1940 04 21.

⁷⁷⁷ DANILIAUSKAS A., Šiaurės Rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, Vilnius, 1970, p. 94.

⁷⁷⁸ Drabužių įtaka darbui ir kišeniui... // Darbo sveikata, 1930, nr. 4.

⁷⁷⁹ BITINAS A., LITVAITIENĖ J., TARTILA J. // Socialinės apsaugos teisė, Vilnius, 2011. p. 33.

⁷⁸⁰ Pavyzdžiui: KIESELBACH T., WINEFIELD H. Anthony, BOYD C. and ANDERSON S., Unemployment and Health // International and Interdisciplinary Perspectives, Sydney, 2006.

negalavimus. Tarpukariu galime užčiuopti pirmąsias nedarbo sukeltas ligas, kurios, beje, skyrėsi nuo panašių XIX a. „ligų“, kylančių dėl paprasčiausio didmiesčių skurdo⁷⁸¹. Štai „Darbininkų atstovybės balsas“ 1935 m. gana aštriai įvardijo: „Miesteliuose jau dabar aiškėja nedarbo prasmė. Tai vienur, tai kitur bedarbiai pradeda verstis nepadoriais „amatais“. Kur nors nusigėrę „naminės“, susimušę, susipiaustę“⁷⁸².

Nedarbas dažnai pritraukdavo ar pagilindavo kitas darbininkų problemas. Dėl prastų gyvenimo sąlygų ir mitybos, sveikatos negalavimai buvo dažna bedarbių kasdienybės dalis. Jie galėjo būti ir nedarbo priežastimi, ir pasekme. Viešųjų darbų darbininkų draudimas ligos atveju įsibėgėjo tik 4 deš. pabaigoje, tad liga dar ilgai išliko nemaža darbininkų bėda. Sveikatos sutrikimai ir ligos neretai gilindavo nedirbančiųjų skurdą: „Prašu pašalpos, nes neturiu už ką apsimokėti gydymo, dabartiniu laiku esu be darbo“⁷⁸³. Iš dokumentų (prašymų) matyti, kad nedirbančiųjų prašymai dėl paramos ligos atveju yra itin rimti – neretai minimi darbingumo praradimo (invalidumo), tuberkuliozės ir bronchito atvejai. Esant neišplėtotai sveikatos draudimo ir ligonių kasų funkcionavimo sistemai, liga dažnai reiškė pragyvenimo šaltinio netekimą, papildomas išlaidas ar net ilgalaikį skurdą, negalią. Atsitikdavo, kad susirgusieji ir nebepajėgūs dirbti savivaldybės lėšomis buvo siunčiami į gydymo įstaigas, tačiau ten nuvykę negaudavo vietos ir atsidurdavo dar sunkesnėje padėtyje⁷⁸⁴. Invalidumas taip pat dar negarantavo valstybės paramos, tik netekę 60 % ir daugiau darbingumo asmenys būdavo išbraukiami iš bedarbių sąrašų, suteikiant vienokią ar kitokią globą ir išlaikymą. Vienais, palengvindama darbo krūvį, rūpinosi valstybė, kitais – visuomenė, o dažnas invalidas turėjo prisitaikyti prie savo negalios ir gyvenimui užsidirbti pats: „Vasarą tai sunku su darbu. Moku ir kampą sukirsti, ir plytą į ranką paimti.

⁷⁸¹ WALTERS W., *Unemployment and Government: Genealogies of Social*, London, 2000, p. 85.

⁷⁸² L. R., *Miestelių bedarbių reikalai // Darbininkų atstovybės balsas*, 1935, nr. 27.

⁷⁸³ Prašymas socialinės apsaugos inspektoriui 1934 m. sausio 2 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, p. 382.

⁷⁸⁴ „Kaip bedarbis ir beturtis džiovia sergantis buvau paskirtas į Jurbarko ligoninę, bet ten neduoda vietos, todėl be giminių, pragyvenimo šaltinio gyvenu badaudamas iš išmaldos gerų žmonių, dėl badavimo ir blogų gyvenimo sąlygų liga plečiasi ir esu vis labiau pavojingas visuomenei“ // Prašymas socialinės apsaugos skyriaus inspektoriui 1934 m. gruodžio 15 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, p. 214.

Tik, žinot, kai neprigirdžiu, tai kiti tuoj – jis kvailas, jis nieko nesupranta... Niekas ir nenori duoti darbo. Nėra teisybės pasauly, ką darysi⁷⁸⁵.

Tačiau ne visi „ligoti“ iš tikro sirgę, kaip ir ne visi bedarbiai troško darbo. 4 deš. kartais net buvo sakoma: „Jei sunku yra gydytojui pažinti gudrų simulatorių, tai dar sunkiau yra pažinti gudrų bedarbių“⁷⁸⁶. Pačios simuliacijos atsiradimas rodo, kad atskirais atvejais toks reiškinys buvo naudingas, pateisinęs apsimitančiojo lūkesčius – bandymas pasinaudoti valstybės ar visuomenės globa rodo, kad ji jau funkcionavusi. Todėl neatsitiktinai asmenys, kurie buvo sveiki ir galintys dirbti, buvo pavadinami net visuomenės iškrypėliais: „Reikia neužmiršti skirtumo, duodant pašalpą ligotai moteriai, invalidui, seneliui, našlaičiui vaikui, motinai išlaikančiai krūvą vaikučių ir jaunam, tvirtam vaikatai, prisigėrusiam moraliai iškrypusiam piliečiui. Nusigyvenusių asmenų, kurie nieko neveikdami, tik girtauja, vagiliauja apgaulinėja žmones yra nemaža“⁷⁸⁷. Todėl viešojoje erdvėje nuolatos aktyviai kelta mintis, kad tokiems asmenims reikalinga įstaiga, kuri ne tik priverstų juos dirbti, bet ir visuomeniškai bei pilietiškai šviestų, visokeriopai ugdydama ištrauktų iš buvusio „iškrypėliškumo“.

Alkio, maisto stygiaus ar net bado (daugiau emocije ir perkeltine reikšme) problema šaltuoju metų laikotarpiu taip pat kankino miesto bedarbius: „esame labai kritiškoje padėtyje, kartais net neturiu pinigų duonos kilogramui nusipirkti, kenčiu alkį, ateis žiema, kėsime šaltį, galime ir bado numirti, prašau suteikti kokią nors pagalbą nes mirštame bado“⁷⁸⁸. Net J. Grušo romano „Karjeristai“ veikėjas Domantas netekęs tarnybos galiausiai pripažino, kad „[g]ali žmogus su šeima pabadauti dieną, kitą, netekęs tarnybos, gali skursti keletą mėnesių, pagaliau metus, bet vis tiek kurią dieną jis bus priverstas nusilenkti, sutikti su visa kuo ir prašyti duonos kąsnio, kaip paprasčiausios

⁷⁸⁵ GRUŠAS J., Už saulę gražesnis // Sunki ranka, Kaunas, 1937, p. 194.

⁷⁸⁶ Kova su nedarbu // Savivaldybė, 1926, nr. 1.

⁷⁸⁷ VILŪNAS VI., Darbo namai ir visuomenės iškrypėliai // Darbas, 1936, nr. 2.

⁷⁸⁸ Onos Pupalaigienės prašymas LR Prezidentui 1934 m. spalio 12 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, p. 336.

išmaldos⁷⁸⁹. Dėl maisto produktų įsiskolinę asmenys įsiveldavo į nesibaigiantį skolų grąžinimo ir skolinimosi ratą, kuriuo iš dalies naudodavosi (o kartu ir rizikuodavo) specialūs prekybininkai, prekiaujantys į skolą⁷⁹⁰. Tuo metu tarp bedarbių sklandęs posakis: „Jei dar turiu iš ko nusipirkti sacharino, duonos ir silkės, tai džiaugiuosi nemažiau kaip 60.000 išlošęs“⁷⁹¹. Nors dėl sunkaus fizinio darbo bedarbiai retai norėdavo dirbti pas ūkininkus, tačiau dauguma ten apsilankiusiųjų prisimindavo ne tik žemės ūkio kasdienybę, bet ir gerą maistą: „Geras valgis – tai gauti du kartus į dieną mėsos, taip šerdavo ūkininkai“⁷⁹². Pigiausi produktai⁷⁹³, tarp jų bulvės⁷⁹⁴ ir silkė, ne viename šaltinyje laikomi pagrindiniu bedarbio racionu⁷⁹⁵. Panašius duomenis patvirtina ir darbininkų buities tyrinėtojas A. Daniliauskas, nustatęs, kad XX a. 4 deš. pagrindiniu darbininko kasdieniu maistu buvę duona, bulvės, kopūstai ar burokėliai bei silkė, retomis išimtimis kiauliena⁷⁹⁶. Galime spėti, kad bedarbio ir darbininko dienos maisto produktų pasirinkimo įvairovė negalėjo iš esmės skirtis, pagrindiniu skirtumu veikiausiai buvo tik galėjimas arba negalėjimas jų įsigyti.

Viešojo maitinimo įstaigos pavargėliams ir bedarbiams buvo viena populiariausių valstybės ir visuomeninių iniciatyvų mažinant skurdo apraiškas. Jau 1919 m. Kaune, Šančiuose veikusioje bedarbių valgykloje kasdien pietus gaudavo apie 250 sunkiai besiverčiančių asmenų⁷⁹⁷. Vėlesniuose

⁷⁸⁹ GRUŠAS J., Karjeristai // Raštai, Vilnius, 1981, t. IV, p. 182.

⁷⁹⁰ „Darbininkas Rimkevičius neturėjo darbo savaime, kad jis drauge su šeima neturėjo duonos, tuomet aš garantavau pas kepėją ir jis gavo duonos už 15 Lt, kurią sumą aš turėjau kepėjui sumokėti. Pagaliau liko jis skolingas įvairias prekes, kurias paėmė mano krautuvėje už 10 Lt tokiu būdu iš jo man priklausau 25 Lt, o dabar jis vengia sumokėti skolą [...] prašau išskaityti iš jo gaunamos algos ir dalimis grąžinti man“. Galiausiai šiam raštui pasiekus adresatą ant jo atsirado nieko gero buvusiam bedarbiui nereiškiantis prierašas: „išskaičiuoti po 5 Lt kas mokėjimas“. // Jadvavnickio Saliamono prašymas Marijampolės miesto burmistrui 1934 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 436, p. 38.

⁷⁹¹ SAKELIS Alf., Bedarbis // Darbininkas, 1934, nr. 3.

⁷⁹² „[S]akosi neturįs ką valgyti, jau antra savaitė tik bulvėmis mintąs“: V. Ž., Darbininkų trūksta, o bedarbiais rūpinamės // Ūkininko patarėjas, 1932, nr. 49.

⁷⁹³ Reikia maitintis pigiausiais produktais [...] Maži vaikeliai, gaudami prastą maistą, pasidaro neatsparūs ligoms: L. R. Miestelių bedarbių reikalu // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 27.

⁷⁹⁴ V. Ž. Darbininkų trūksta, o bedarbiais rūpinamės // Ūkininko patarėjas, 1932, nr. 49.

⁷⁹⁵ „Gi Utenos bedarbiai šaltibarščių su bulvėmis tik užkandę (ir to ne visi turi)“ // DAMSKIS A., Bedarbiai prie miško darbų // Socialdemokratas, 1933, nr. 8.

⁷⁹⁶ DANILIAUSKAS A., Šiaurės Rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, Vilnius, 1970, p. 122.

⁷⁹⁷ Kauno miesto ir valdybos Darbo ir Socialės apsaugos inspekcijos Šančių bedarbių valgyklos mėnesinė apyskaita 1919 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 10, l. 228.

dokumentuose minima, kad tik apie 100 kauniečių bedarbių (maždaug 1/10 visų buvusių)⁷⁹⁸ gaudavo nemokamus pietus. Šios valgyklos nuolatiniuose klientūros sąrašuose dominavo negalintys užsidirbti pragyvenimui dėl senyvo amžiaus, ligoniai, kurių šeimynose nėra galinčių dirbti asmenų, neturintys iš ko gyventi bedarbiai, pavargėliai elgetos, našliai, pasveikusieji nuo įvairių ligų, bet dar negalintys dirbti, našlaičiai, neregiai ir nebyliai⁷⁹⁹. Vėliau Kaune įsigalėjo praktika bedarbius šelpti maisto produktais prieš didžiąsias metų šventes ar kitomis progomis⁸⁰⁰. Maisto problema buvo aktuali ne tik sostinėje. Ukmergės apskrities valdyba 1920 m. Socialinės apsaugos departamentui konstatavo, kad Ukmergės apskrityje yra net 6 tūkst. asmenų, kuriems reikia pigesnės duonos (pačiame mieste 3 tūkst.)⁸⁰¹. Juolab, ir kituose miestuose veikė beturčių ir bedarbių valgyklos, išlaikomos valstybės, Bažnyčios ar visuomeninių organizacijų. Reikia paminėti, kad ilgainiui bedarbiams pradėta teikti ne tik „tradicinė“ parama maistu, pinigais ar drabužiais – žinoma, kad nuo 4 deš. Kauno bedarbiai įvairiomis progomis gaudavo bilietų į kiną, teatrą, „darbininkų“ laikraščių ir kalendorių prenumeratas⁸⁰².

Retais ir tikriausiai išimtiniais atvejais buvo prašoma darbo dėl to, kad nėra pinigų užbaigti mokslus ar nuvykti į tam tikrą Lietuvos vietovę, kur atsiradusi darbo vieta.

Darbo netekimas padidindavo žalingų įpročių vartojimo galimybes, pypkiavimas viešųjų darbų vietoje ar gėrimas darbo ar nedarbo metu buvo nuolatos bedarbiams prikaišiojamos ydos.

⁷⁹⁸ Kauno miesto tarybos posėdžio 1924 m. gruodžio 15 d. stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 348, l. 5.

⁷⁹⁹ Šeimynų maitinamų Šančių bedarbių valgykloje sąrašai, 1919 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 62, l. 48–50.

⁸⁰⁰ 1939 m. Kaune sušelptos 628 bedarbių šeimos už 2,6 tūkst. Lt // Kauno miesto savivaldybės Darbo biržos statistinės žinios už 1939 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 22.

⁸⁰¹ Ukmergės apskrities valdybos raštas Socialės apsaugos departamentui 1920 m. vasario 21 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 120, l. 25.

⁸⁰² 1939 m. bedarbiams į valstybės teatrą duoti 474 bilietai, o į kiną 1378 bilietai (Vasario 16-osios proga), 1938 m. 100 bedarbių šeimų gavo savaitraščio „Darbas“ 3 mėn nemokamą prenumeratą, o beveik net 3 tūkst. bedarbių (beveik visi) gavo darbininkų kalendorius su aktualiausia darbininkiška informacija // Kauno miesto savivaldybės darbo biržos statistinės žinios už 1939 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 23.

Nors pinigų maistui trūko, jų pakakdavę svaigiesiems gėrimams. Alkoholizmo problema lemdavo darbo netektį⁸⁰³, o kartais – atvirkščiai: bedarbio ir jo šeimos būvį dar labiau apsunkindavo polinkis į girtavimą. Pavyzdžiui, kaunietė bedarbė J. Mačiulienė kreipėsi į socialinės apsaugos inspektorių prašydama paramos, nes ji turinti išlaikyti 2 metų vaiką, o josios vyras kad ir dirba, tačiau „girtauja, namo negrižta“⁸⁰⁴. Panašių atvejų užfiksuota nedaug, tačiau policijai ir socialinės apsaugos inspektoriams patikrinus „pašalpautojų“ gyvenamąją aplinką, būdavo neretai konstatuojama, jog šie piktnaudžiauja alkoholiu, užuot rūpinęsi darbo susiradimu ar tiesiog dirbę: „Visi vienu balsu rėkia, kad neturi darbo. Jei tikrai su jais būtų tokia bloga padėtis kaip skundžiasi, tai nebūčiau atradęs keliuose butuose girtuokliaujant su vietinėmis panelėmis“⁸⁰⁵. Nuolatinis bedarbių girtavimas panašiai aprašomas to meto žurnalistiniuose tyrimuose apie bedarbių ir varguomenės gyvenimą Kauno Žaliakalnio barakuose: „O jis tingi dirbti, darbo nieieško. Čia apie savo padėtį meluodamas elgetauja, čia gerai progai pasitaikius kad ir uždirba – tuoj prageria“⁸⁰⁶. Priklausomybės nuo svaigiųjų gėrimų problemos mastą liudija ir ilgainiui atsirandantys bedarbių pasižadėjimai siūlantis į darbą nepiktnaudžiauti svaigiaisiais gėrimais: „Pagaliau pasižadu negerti bei sąžiningai pildyti man pavestas pareigas“⁸⁰⁷. Apie panašias bėdas liudija ir tokie patys Kauno grindikų pasižadėjimai miesto burmistrui. Darbininkai net nutarę, kad neatvykęs į darbą darbininkas baudžiamas vienos dienos uždarbio bauda, o darbo metu vartoję svaigalus taip pat gaudavę tokią pat baudą⁸⁰⁸.

⁸⁰³ „– Žinai ką, Viktorai, pasigersime šį vakarą kaip šiaučiai! Sutinki? / Dabar Kraujelio akys degė kaip vilko. / – Tu bedarbis, aš bedarbis... Ima juos velniai visus!“: GRUŠAS J., Karjeristai // Raštai, Vilnius, 1981, t. IV, p. 150.

⁸⁰⁴ Jadvygos Mačiulienės prašymas Socialinės apsaugos inspektoriui dėl pašalpos 1934 m. gruodžio 6 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, p. 336.

⁸⁰⁵ Socialinio skyriaus tarnautojo pareiškimas Kauno miesto valdybos socialės apsaugos skyriaus vedėjui 1925 m. balandžio 18 d., KAA, f. 59, ap. 5, b. 107, l. 10.

⁸⁰⁶ Kaip gyvena barakuose // Savivaldybė, 1930, nr. 6.

⁸⁰⁷ Samuolio Kazio pasiūlymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. kovo 2 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 546, l. 39.

⁸⁰⁸ Marijampolės miesto grindikų grupės pareiškimas 1932 m. balandžio 30 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 676, l. 70.

Lietuviška žiniasklaida konstatavo, kad kriziniais metais darbo ieškotojai vis dažniau teiraudavosi apie galimybę gauti „kokio nors“ darbo, įsidarbinti „už menkiausią atlyginimą“ ir pan. Taip pat akcentuojama, kad policija sulaiko vis daugiau nusikaltėlių, kurie savo nusikaltimus, dažniausiai vagystes, plėšimus ir kontrabandą⁸⁰⁹, grindžia darbo neturėjimu ir noru pavalgyti ir išgyventi⁸¹⁰.

Tad viena svarbiausių bedarbio kasdienybės detalių neabejotinai buvusi darbo paieška. Aptarus situaciją, kodėl ir kaip individas neteko darbo arba kaip susiklostė jo paties aplinkos ir socialinė-ekonominė erdvė, itin svarbu nagrinėti darbo paieškos schemą, atsakyti į klausimą, kaip ir kur bedarbis ieškodavo darbo. Išskirtini keletas darbo ieškos lygmenų. Pirmiausia darbo dairytasi savo gyvenamosios aplinkos terpėje. Jei kalbame apie provincijos bedarbius, tai būtų gimtasis ar aplinkiniai kaimai. Tokiai darbo paieškai nebuvo reikalingas įmantresnis tarpininkavimas, valstybinis ar privatus įsikišimas, be to, ir pats ieškantysis vargu ar tokiomis paslaugomis galėjo, sugebėjo ar net norėjo naudotis, net jei ir žinojo apie jas. Darbo paieškos perimetrui plečiantis į tolimesnes apylinkes ar vietos miestelius, jų aikštėse susidarydavo nemažos laikino ar ilgesnio uždarbio ieškančių bedarbių grupės. Šie bedarbiai dažniausiai siūlydavosi dirbti fizinį darbą, turėdavo savo įrankius. Tokius vaizdinius piešia ne tik J. Zikaro „Bedarbis“ ar literatūros kūriniai, bet ir spaudos puslapiai:

Jei norėsite, tad visuomet, pamatysite prie vienos turgavietės kampo, stovintį aukštoką vyrą, laikantį po pažastų piuklą ir kirvį. Jis laukia darbo. Iš kiekvieno praeivio jis tikisi užkalbinimo; užkalbinimas – darbo pasiūlijimas.⁸¹¹

⁸⁰⁹ Žinoma, kad pamario bedarbiai užsiėmė spirito „šmugeliu“: Vėliausios žinios // Lietuvos žinios, 1924, nr. 230.

⁸¹⁰ PRIETELIUS, Nedarbo klausimu (straipsnis diskusinis) // Darbas, 1936, nr. 25.

⁸¹¹ SAKELIS Alf., Bedarbis // Darbininkas, 1934, nr. 3. Panašiai bedarbius savo kūrinuose yra aprašęs M. Katiliškis: „Ant plataus šaligatvio, einančio išilgai smuklių su užvažiuojamais kiemais, buvo vieta, nuo seno vadinama Varline. Kam reikėjo pusbernio ar piemens, ar tvirto bandininko apvaliems metams, čia galėjo drąsiai eiti ir ieškoti. Būreliai vyrų sėdinėjo ant laiptelių į smukles, nenoriai pasitraukdami, kai iš vidaus, pasiramstydamas sienų, kopdavo įsmilkęs pilietis. Ūkininkui pasirodžius, prie jo ėjo Lukošius, liesas apysenis vyras, ir klausė, kokio žmogaus jam reikia. Per pusvalandį jis pristato pageidaujama, sutaria algą ir išgeria magaryčias. Anais klestėjimo laikais, kai kaimietis ėmė už

Neradus uždarbio savo apylinkėse ir net apskrities centre, keliauta į didžiuosius miestus, dažniausiai – į Kauną. Nepaisant darbininkų organizacijų noro, kad darbo tarpininkavimas būtų visuotinai prieinamas ir valstybės kontroliuojamas, bedarbiai neretai kreipdavosi į privačias (nelegalias) tarpininkavimo įstaigas – „faktorkas“, o tai leidžia manyti, kad buvę nemažai neefektyvia oficialių darbo biržų veikla nepatenkintų ar nusivylusių žmonių. Kalbėti apie bedarbių pastangas kurti savo verslą sunku, kadangi didžią dalį darbo netekusių asmenų sudarė nekvalifikuoti juodadarbiai, kuriems pritrūkdavo patyrimo įsitvirtinant darbo rinkoje, retas kuris jų pajėgdavo ir sugebėdavo imtis kokio nors iniciatyvos⁸¹². Tuo tarpu apie darbo vietų kūrimą ar skatinimą valstybiniu mastu kalbama nebuvo (nebent apie pramonės sektoriaus plėtrą), tik iš visuomenės kartais pasigirdavo balsų, kad reikią kurti tikrai reikalingas įmones dėlei bedarbių sumažinimo⁸¹³.

Ilgainiui paplito įprotis ieškant darbo lūkuriuoti prie fabrikų ir įmonių vartų ar gatvių kertelėse, tikintis tiesioginio darbo pasiūlymo, pavyzdžiui, nieko nebestebino Kauno Laisvės alėjoje besibūriuojantys ir darbdavių laukiantys bedarbiai⁸¹⁴. Miestuose tarp bedarbių veikė savotiška gaudų tinklaveika ar sistema, kuria sklido informacija apie naujas ar pertvarkytas privačias ir valstybines įmones, kurioms netrukus galėjo prireikti naujų darbuotojų. Tokie gaudai sklidę iš lūpų į lūpas. Nieko nestebino, kad dar įmonei dar neatsidarius, prie jos jau laukdavo viltingai nusiteikę bedarbiai. Miesto valdžiai dar nepradėjus ieškoti darbuotojų į neseniai įkurtą ar atsilaisvinusią tarnybą, jau imdavo plaukti bedarbių inteligentų prašymai

rugių centnerį trisdešimt Lt, o už kviečius nebežinojo nė kiek beprašyti, kai mirkytų linų birkava siekė iki penkių šešių šimtų, žmonės grobstė darbininkus. [...] Kas norėjo jį samdyti, pirma turėjo pasilenkęs pažiūrėti į jo kojų apačias, kur ant naginių buvo kreida užrašytas skaitmuo. Kartais 10, kartais 12. Jei tiek atrodė per brangu, tai geriau buvo nekalbinti, nes Lukošius už prižadimą lupo mokesį [...]. Ant tilto Antanėlis piktai čyravo savo smuikeliu, o Ušvila, tvirtas vyras, kaip įkastas stovėjo ties šulinio pompa, už pančio užsikišęs kirvį ir vienarankį pjūklą. Jis vaizdavo malkų pjovėją, bet tikroji jo specialybė buvo siuvinėjimas įvairiaspalvių lopų ant savo sermėgos“ // KATILIŠKIS M., Miškais ateina ruduo, Vilnius, 1991, p. 56–57.

⁸¹² MANČINSKAS F., Nedarbas džiugina vien tinginį // Lietuvos ūkis, 1991, p. 29–31.

⁸¹³ Darbo ir socialinės apsaugos būklė Lietuvoje // Vairas, 1934, nr. 4.

⁸¹⁴ K.K., Nedarbas // Darbas, 1936, nr. 38; Rudaitis L., Reikia susirūpinti Kauno bedarbiais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 25.

įsidarbinti⁸¹⁵. Kartais tokie prašymai atkeliuodavo net nesant realios darbo vietos, pasklidus neteisingam gandui. Nenuostabu, kad naujos pramonės įmonės atidarymas susilaukdavo ypač didelio bedarbių susidomėjimo. Iki atidarymo likus keletui dienų bedarbiai rinkdavosi ir stebėdavo arba bandydavo į save atkreipti potencialių darbdavių dėmesį:

Šaltas žiemos rytas. Vėjas staugia, švilpia. Prie durų didelės dirbtuvės stovi didelis vyrų būrys. Susitraukę, kalnierių pasistatę. Kartais nuo karto patrina ausis šalta savo ranka. Ir vis žiūri į duris tos didelės dirbtuvės. Šalta. Vyrai trypia kojomis į keletą sniegą ir ledu apšalusį šaligatvį. Visų akys atkreiptos į duris. Šiems žmonėms tos durys yra nepaprastos. Nuo tų durų atsidarymo priklausys šių žmonių gyvybė.⁸¹⁶

Daugelio alkanųjų akį šis namas traukia. Susirinko visas darbininkų rezervas, visi bedarbiai, visi, kas tik neturi valgyti. Susirinko dideli ir maži, seni ir jauni, vyrai ir moterys. Juos visus galima matyti prie kiekvienų fabriko vartų, tik ne tokiais dideliais būriais. Bet šiandieną naujai atidaromas fabrikas sutraukė visus krūvon.⁸¹⁷

O Marijampolės bedarbiai, prie miesto ligoninės išvydę krūvą malkų, oficialiai kreipėsi į miesto valdžią: „Prašome pavesti mums šias malkas supjauti, kurios yra Marijampolės ligoninėje“⁸¹⁸. Seirijuose vietos bedarbiai sekiojo tik nupirktus vežimus malkų, prašydamiesi jas supjauti: „kad ir pas žydelius jeigu kartais vežimėlių malkų nuperka, tai 10-tys žmonių seka iš paskos ir varžomės kad gautume vežimą malkų supjauti [...]“⁸¹⁹

Uždarbio suradimui ilgainiui ėmė įtaką daryti ne tik kantrios fizinės darbo paieškos ar įkyrus prašymasis darbdaviams. Itin svarbu pabrėžti, kad populiarėjo tuomet itin naujoviški darbo paieškos būdai:

⁸¹⁵ „Esu sužinojus, kad statomam garaže Kaune–Šančiuose bus liuosa tarnystė“ // Dovidaitytės Agotos prašymas Kauno miesto savivaldybei 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 73.

⁸¹⁶ KAPSAS, „einu darbo ieškoti“ // Socialdemokratas, 1927, nr. 2.

⁸¹⁷ I-LIS J., Laukiant kaliošų fabriką atidarant // Socialdemokratas, 1933, nr. 22.

⁸¹⁸ Bedarbių prašymas Marijampolės miesto valdybai 1936 m. kovo 9 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b.546, l. 42.

⁸¹⁹ Prašymas VRM ministrui nuo Seirijų biednuomenės ir bedarbių 1933 m. sausio 19 d., LCVA., f. 928, ap. 1, b. 587 (byla nenumeruota).

Vargo stumiamas, vaikščiojo po įstaigas, siūlydamas savo energiją ir sugebėjimus, kurie niekam nebuvo reikalingai... Tuo tarpu kiti studentai, praktiškesni, ieškojo rekomendacijų, stojo į organizacijas, rašėsi, kur jiems patarė vyresnieji draugai – ir per keletą mėnesių jie suspėdavo susitvarkyti.⁸²⁰

Nors šiame A. Venclovos romane aprašyta rekomendacijų, užtarimų ir pan. sistema pavaizduota neigiamai, tačiau tokia praktika pamažu išpopuliarėjo Lietuvos darbo rinkoje.

Jei darbo paieška dar 3 deš. buvo gana primityvi – stovėjimas turgaus aikštėje ir laukimas darbo pasiūlymo arba ėjimas pas darbdavį ir tarimasis primityviu žodiniu būdu, tai jau 4 deš., pamažu įsigali (ypač tarp labiau kvalifikuotų bedarbių) įmantresnės savo kaip darbininko profesinį ar kitokį pranašumą patvirtinančios priemonės. Darbo prašymuose atsiranda išsamūs gyvenimo aprašymai, darbo patirtį liudijantys dokumentai, buvusių darbdavių rekomendacijos. Darbo negavimą bedarbiai neretai skųsdavo, buvo užginčijami ir bedarbiai, gavę darbą dėl to, kad nuslėpė tam tikrus jiems nepalankius duomenis⁸²¹. Reikalingų dokumentų ima reikalauti ir darbdaviai. Pavyzdžiui, V. Ringaičiui darbą garantavo ne kantrus stovėjimas gatvėje, bet argumentacija ir savęs aplikavimas galimai tarnybai. Prašydamas darbo Marijampolės ugniagesių tarnyboje jis pažymėjo, kad yra gimęs okupuotame Vilniuj ir iš ten pabėgęs į Lietuvą, moka šaltkalvio-kalvio amatą, pažįsta įvairių mašinų motorus ir yra juos taisęs, gali valdyti mašiną⁸²². Prie šio pareiškimo jis prideda apskrities viršininko liudijimą, kad nėra nei teistas, nei tardytas⁸²³ bei „Lietuvos cukraus“ pažymėjimą, kad dirbdamas Marijampolės

⁸²⁰ VENCLOVA A., Draugystė, Vilnius, 1979, p. 142.

⁸²¹ Būta ir įdomesnių skundų: 1938 m. apie 30 Obelių ūkininkų darbo inspektoriui skundė moterį, kuri gauna pašalpą, tačiau pati turinti ir tarnybą, ir žemės, ūkininkai prašė jos pinigų pervesti „biedniams“ gyventojams arba ginklų fondui // Obelių valsčiaus ūkininkų skundas Vidaus reikalų ministerijai 1938 m. balandžio 27 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 193, l. 141.

⁸²² Vinco Ringaičio prašymas Marijampolės miesto burmistrui dėl tarnybos suteikimo ugniagesių komandoje 1932 m. balandžio 25 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 261, p. 27.

⁸²³ Marijampolės miesto ir apskrities viršininko liudijimas dėl Ringaičio Vinco 1931 m. kovo 20 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 261, p. 28.

cukraus fabrike savo darbą atlikdavo gerai⁸²⁴. Turint tokią kvalifikaciją ir minėtus dokumentus, nenuostabu, kad V. Ringaitis į darbą buvo priimtas.

Rekomendacijų praktika smarkiai išplito, 4 deš. jų prireikdavo ir paprastam darbininkui: „Kuomet sužinojau, jog po gaisro cukraus fabrikas pradeda imt darbininkus į darbą tai aš sumaniau kreiptis į cukraus fabriko direkciją prašydamas darbo, bet be rekomendacijos sunku gauti darbo, už tai aš prašau pono miesto burmistro mane rekomenduoti“⁸²⁵. Pamažu nusistovėjo nerašytų privalumų sąrašas, teikęs pirmenybę įsidarbinant: amato išmanymas, mokslo cenzas (kuo daugiau baigtų klasių), tarnyba kariuomenėje (ypač buvimas savanoriu ir dalyvavimas Nepriklausomybės kovose⁸²⁶), raštininko-mašinraštininko kategorija, o kartais net ir išryškintas fizinis pranašumas, pavyzdžiui: „Prašau priimti į laisvą samdomą ugniagesio vietą. Esu tvirto kūno sudėjimo 177 cm ūgio ir 76 kg. svorio, 100 cm krūtinės apimties“⁸²⁷. Taigi per keliolika nepriklausomybės metų radosi specifinis (profesionalėjantis) darbą teikiančiojo ir jo ieškančiojo santykis, paremtas teisine kalba ir kitokiomis „naujoviškomis“ taisyklėmis, dariusiomis darbinimosi procesą žymiai civilizuotesnį. Be to, 4 deš. spaudoje itin išpopuliarėjo „vietų pasiūlymų ir paieškų“ rubrikos, skelbusios apie laisvas darbo vietas arba bedarbių skelbimus darbui⁸²⁸. Darbinimosi kaitą galime iliustruoti J. Bakytės prašymo formą, parašytą 1938 m. Toks prašymas sunkiai įsivaizduojamas 3 deš. darbo ieškos kasdienybėje:

⁸²⁴ Akc. B–vės „Lietuvos cukrus“ išduotas pažymėjimas dėl p. Ringaičio Vinco, 1932 m. balandžio 25 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 261, p. 29.

⁸²⁵ Vainausko Zigmo prašymas Marijampolės miesto burmistrui dėl rekomendacijos 1935 m. vasario 6 d., LCVA, f. 1362, Ap. 1, b. 435, l. 6.

⁸²⁶ „Dar turiu pridurti šiame prašyme, kad esu Lietuvos kūrėjas savanoris. Stojau 1919 vasario 1 d. dar būdamas jaunametis ir dalyvavau mūšiuose su Lietuvos priešais ir nustojau dalies sveikatos. O dabar likau nuskriaustas ir nustumtas paskutinėn eilėn bedarbių. // Rusecko Mato prašymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. sausio 30 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 546, l. 12.

⁸²⁷ Jankausko Vinco prašymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. lapkričio 19 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 435, p. 1.

⁸²⁸ Pavyzdžiui: „Vaistinės praktikantas dirbęs vaistinėje nuo 1916 m. su geromis rekomendacijomis ieško vaistinėje vietos“ – Darbo pasiūlimai ir pajieškojimai // Lietuvos aidas, 1933, nr. 34.

Prašau gerb. direktorių suteikti man bet kokio darbo ir nesvarbu už kokį atlyginimą. Esu baigusi penkias gimnazijos klases ir buhalterijos kursus. Visus dokumentus, reikalui esant, pristatysiu. Prašau direktorių duodant atsakymą suteikti šios tokios informacijos: kokie reikalingi pažymėjimai, ar reikalingos rekomendacijos ar tvarkoje prašymas, forma? Aš manau direktorius greitai man atsakymą suteiks.⁸²⁹

VI iliustracija. Žemės sausinimo darbai. Biržų apylinkės, 1924 m.¹

Gauti darbą padėdavo „lengvinančios“ naujovės, tačiau būta ir „sunkinančių“ aplinkybių: teistumas, piktnaudžiavimas alkoholiu ar darbo drausmės pažeidimų šleifas, kuris dažnai vilkdavosi paskui darbo vietas keitusius bedarbius: „Šiuo nuolankiai turiu garbės prašyti Pono Burmistro malonės, suteikti man darbo, kadangi neseniai grįžau iš kalėjimo ir būdama be darbo neturiu iš ko pragyventi, nes esu beturtė, o mano vyras taip pat dar randasi kalėjime [...]“⁸³⁰ Vis dėlto iš kitų pavyzdžių galime spręsti, kad, pavyzdžiui, teistumas dar nereiškė visiškos įsidarbinimo galimybės praradimo⁸³¹.

⁸²⁹ Bakytės Juzės prašymas Vidaus reikalų ministerijos darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriui, 1938 m. gruodžio 13 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, p. 16.

⁸³⁰ Pil. Anastazijos Kalinauskienės prašymas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. kovo 14 d., su priedais „prašymą tenkinti“, LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 546, l. 45.

⁸³¹ Artūras Gareckis 1935 m. buvo atleistas iš darbo Prezidentūroje nes vogė įstaigos lėšas, tačiau po poros metų kalėjimo (po prezidento malonės akto) Kauno miesto savivaldybėje jau aktyviai prašėsi bet kokio darbo // Gareckio Artūro prašymas Kauno miesto burmistrui 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 93.

Logiškai neįmanoma aprašyti bedarbių darbo, nes jie darbo neturi, tačiau rekonstruoti laikinų ar viešųjų darbų kasdienybę įmanoma ir svarbu, kadangi tokių darbų praktika ne tik atsirado, bet ir buvo išplėtota nepriklausomybės metais, o dirbantieji viešuosius darbus tuo metu pradėti išskirti iš bendrosios darbininkų minios. Su viešaisiais darbais susijęs „folkloras“ buvo publikuojamas tiek spaudoje, tiek literatūros kūriniuose. Laikraščių puslapiuose dažniausiai baisėtasi blogomis šių darbų sąlygomis:

Dirbti tenka lauke, didžiausiam šaltyje. Darbininkų rankos nuo laužymo laužtuvais įšalusios žemės patynusios ir nuo trukusių mozolių kruvinos.⁸³²

Pietums valgome sausos duonos, – o jei prie duonos yra silkė, tai labai gerai. Be to, čia dirbančių žmonių daugumas su šeimomis, viengungių čia nėra. Tai apie šeimos gyvenimo sąlygas nėra ko ir kalbėti. Už butą mokama 15–25 Lt mėn., bet už kelis mėn. nemokėta, namų savininkas irgi neturi iš ko gyventi. Lūšnos savininkai, tai meta iš buto, uždaro duris, neleidžia į butą ir t. t.⁸³³

Panašiai aprašomi viešieji darbai ir darbininkų gyvenimas rudens ar žiemos sezonu, kai darbas būdavo itin sunkus, o uždarbis mažas – atitinkantis atliktų darbų kiekį, apsunkintą gamtinių sąlygų. Uždarbis sumenkdamo ir dėl kitų aplinkybių – darbai dažnai vykdavo toli už miestų, provincijoje, darbininkams prisidėdavo ne tik kelionės, bet ir pragyvenimo išlaidos. Be to, vietos gyventojai ne visuomet buvo geranoriškai nusiteikę bedarbių atžvilgiu, retas norėdavo jiems nuomoti net ir prasčiausią pastogę: „Butai labai toli nuo darbo vietų, be to, vietiniai gyventojai visai nenori priimti ant buto“; „Šiltų drabužių mes neturime, o daržynuose neįmanoma miegoti“⁸³⁴. Galbūt dėl sunkaus darbo, menko darbo užmokesčio, prastų darbo ir gyvenimo sąlygų, o gal ir nenoro daug ir sunkiai dirbti, nemažai bedarbių atsisakydavo⁸³⁵ dirbti

⁸³² Kauno darbininkų memorandumas Kauno miesto burmistrui 1931 m., LCVA, f. 1078, ap. 3, b. 45, l. 22.

⁸³³ L. Žn., Kiek uždirba Kauno bedarbiai? // Darbininkas, 1934, nr. 2.

⁸³⁴ Bedarbių pareiškimas ponui vidaus reikalų ministeriui, KAA, f. 219, ap. 1, b. 805, l. 20.

⁸³⁵ 1937–1939 m. tik apie ¼ Kauno bedarbių dėl įvairių aplinkybių sutiko dirbti provincijoje // Kauno miesto savivaldybės Darbo biržos naujai užregistruotų bedarbių įvairiomis profesijomis už 1937, 1938, 1939 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 4, 27, 47.

viešuosius darbus provincijoje (maždaug nuo 1932 m. vykstantiems dirbti į miškus buvo siekiama uždarbį padidinti iki 30 %⁸³⁶).

Be to, pažymėtina, kad esant nors mažiausiai galimybei išgyventi be sunkaus darbo, bedarbiai būtinai ja pasinaudodavo. Naivu manyti, kad visų bedarbių tikslas buvo dirbti, kaip kartais teigdavo valdžia. Pusiau raštingi ir juodadarbiai darbininkai kartais puikiai išmanydavo socialinės paramos sistemos funkcionavimą (o toks išmanymas taip pat rodąs socialinės politikos sklaidos poveikį visuomenėje), todėl stengėsi pasinaudoti vienokiais ar kitokiais jos trūkumais – gauti pašalpą nusiūpdami tam tikras pajamas, simuliuoti ligas, imituoti darbą ar tiesiog nepersidirbti. Ne veltui prie kai kurių bedarbių bylų atsirasdavo užrašas, kad šie jokio turto neturi, nuolatinio darbo taipogi neturi, o paprasto darbo dirbti nemėgsta⁸³⁷. Būta kitų pavyzdžių: Utenos bedarbiai savivaldybės prašydavo neturto liudijimų, kad galėtų gauti pašalpą kitose savivaldybėse, tačiau pasiūlius jiems darbo urėdijose, pareikšdavo, kad eiti į darbą toliau kaip šešis kilometrus per toli, darbo užmokestis mažas, tad geriau jie dirbsią atsitiktinius darbus mieste ir bandysią gauti pašalpą⁸³⁸. Kauno bedarbiai, gaunantys nemokamus geležinkelio bilietus kelionei už miesto ribų viešiesiems darbams, imdavo juos masiškai perpardavinėti kitiems asmenims, o į darbus, pasitenkindami laikinu uždarbiu, nebevykdavo⁸³⁹. Beveik 200 Ukmergės bedarbių, užuot dirbę užmiesčio urėdijose, kur darbas buvo sunkesnis, o pragyvenimo išlaidos didesnės, kantriai laukė statybų sezono mieste pradžios⁸⁴⁰. Panašūs atvejai nebuvo svetimi ir kitiems Lietuvos regionams, kur bedarbiai nenoromis kėlėsi darbams į užmiestį arba tiesiog vangiai dirbo. 1933 m. Kauno savivaldybė net iškėlė klausimą, kas atsitiktų, jei reikėtų šelpti visus, kurie atitinka įstatymo nuostatas ir yra remtini,

⁸³⁶ VRM raštas pirmaeilių miestų burmistrams 1932 m. lapkričio 24 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 676, l. 118.

⁸³⁷ Kauno miesto ir apskrities viršininkas Socialės apsaugos inspektoriumi, 1933 m. kovo 18 d., LCVA, f. 928, ap.1, b. 587, lapai nenumeruoti.

⁸³⁸ Utenos miesto savivaldybės raštas Vidaus reikalų ministerijai 1933 m. sausio 28 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 587, lapai nenumeruoti.

⁸³⁹ Apie Kauno miesto savivaldybės socialinės apsaugos skyriaus geležinkeliais siunčiamiems beturčiams ir bedarbiams bilietų davimą, KAA, f. 59, ap. 5, b. 217, l. 16.

⁸⁴⁰ Ukmergės apskrities valstybės saugumo ir kriminalinės policijos 1938 m. sausio mėn. politinių partijų bei organizacijų veikimo apžvalga, LCVA, f. 378, ap. 5, b. 3381, l. 420.

tačiau realybėje gyvena geriau, turi kitų pajamų šaltinių⁸⁴¹. Taigi siekis, kad valstybės pagalba pasiektų tik labiausiai stokojančius, buvo visuomet aktualus, o bandymas pasinaudoti šia parama savanaudiškais tikslais traktuotas ypač jautriai. Tiek valstybei, tiek visuomenei buvo itin svarbu, kad Lietuvoje naujas valstybės lėšų naudojimas socialiniams reikalams būtų vykdomas preciziškai tiksliai.

Netgi darbo biržoje bedarbiai rasdavo jų kasdienybę praskaidrindavusių užsiėmimų. Sprendžiant iš 1934 m. Kauno miesto savivaldybės darbo biržos bedarbių registravimo taisyklių, susirinkę bedarbiai mėgdavo ir patriukšmauti, ir pakortuoti⁸⁴². Tad nenuostabu, kad ir patys viešieji darbai ne visuomet vykdavo sklandžiai, ne visi bedarbiai dėl geresnio pragyvenimo norėjo ar svajojo dirbti (anot poeto M. Linkevičiaus, kasti griovį)⁸⁴³. Žinia, ne visiems grėsė skurdas ar namuose laukdavo alkana šeima. Neretai viešųjų darbų efektyvumą mažino ne tik prastas jų organizavimas, bet ir pačių bedarbių noras dirbant nepersistengti. Pavyzdžiui, 1936 m. spaudoje pasirodė informacija, kad darbai prie Kauno geležinkelio tunelio statybos vėlavo tik dėl to, kad kai kurie bedarbiai ypač neatsakingai žiūrėjo į savo darbą, troško tik atlygio, nesiekdami darbo rezultatų⁸⁴⁴. Nagrinėjant dokumentus, susijusius su įstaigomis, kurios naudojos bedarbių paslaugomis, dažnai aptinkami nusiskundimai dėl atliekamų darbų kokybės ar nuolatinio tinginiavimo. Todėl kiekviena įstaiga, net savivaldybė, vykdydama viešuosius darbus, ilgainiui griežtino įdarbinimo ir darbo taisykles, darbininkai turėdavo pasirašyti po konkrečiais pasižadėjimais⁸⁴⁵, o tai rodė gausėjančius darbo drausmės pažeidimus.

⁸⁴¹ Pavyzdžiui: „Pats Skirgaila už butą moka tik 20 Lt, turi vaikus, bet tie eina į darželį kur pavalgo, pats Skirgaila darbingas, sveikas, atsitiktinai uždarbiauja. Tokiuose gyvenimo sąlygose gyvenančių žmonių yra begalė ir jeigu reiktų šelpti Skirgailą, taip reiktų šelpti ir daugelį tokių kaip jis. Iš kur tuomet reiktų lėšų gauti ir ar tas būtų tikslu?“ // Kauno miesto savivaldybės raštas Socialinės apsaugos inspektoriumi 1933 m. kovo 11 d., LCVA, f. 928, ap.1, b. 587, lapai nenumeruoti.

⁸⁴² Darbo biržos registracijos taisyklės 1934 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 969, l. 2.

⁸⁴³ „Ir kokia nelaiminga ta ponija – / Minkštam fotely verkt – nesidrovi, / O tavoji, bedarbi, svajone / Kasti kasti giliausiąjį griovį“ LINKEVIČIUS M. // Naujoji Romuva, 1937, nr. 18.

⁸⁴⁴ Viešieji darbai ir bedarbiai // Darbas, 1936, nr. 12.

⁸⁴⁵ „Aš turiu darbą atlikti gerai ir sąžiningai pagal Kelių Valdybos tech. sąlygas ir laikytis distancijos prižiūrėtojų, rangovų, jų darbo vedėjų ar dešimtininkų įrodymais. Nesilaikant virš minėtos tvarkos ir tech. priežiūrai reikalaujant prieš atleidimą iš darbo neprieštarausiu“ // Darbininko pasižadėjimas tiesiant Žemaičių plentą 1935 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 639, l. 7.

Bedarbių veiksmams nuolatos skūsdavosi ne tik užsakovai, bet ir prižiūrėtojai (bedarbiai prižiūrėtojais skūsdavosi taip pat):

O jeigu su kuriuo darbininku griežčiau pasielgta, tai darbininkai kėsindavosi prižiūrėtoją sumušti. Buvo skleidžiamos žinios, kad pinigai skirti viešiesiems darbams – tai pinigai pašalpoms, kurie turi būti išmokami nepaisant ar darbininkai dirbo ar ne.⁸⁴⁶

Egzistavo ir kitos drausmės problemos, būdingos įdarbintiems bedarbiams. Tą galime spręsti iš nuolatos atsirandančių „parėdymų“ stiprinti viešųjų darbų darbininkų drausmę ir atliekamų darbų efektyvumą. Iš jų matyti, kad ne visi darbininkai džiaugėsi jiems skirtu darbu, jo užmokesčiu, o gal apskritai nelabai norėjo sunkiai dirbti:

Daugumoj bedarbių elementas, darbingumo žvilgsniu, menkas nerūpestingumas darbą atliekant; ne be to, kad tarp jų nebūtų ir tokių, kurie kurstydami ne ir geresnius, ramius darbininkus, sukvailina ir gadina. Tokiems darbo koncentracijos stovyklos būtų sveikas dalykas.⁸⁴⁷

Žinia, ne visi viešieji darbai laikyti nepriimtinais. Priešingai, 4 deš. vis ryškėjusi nuomonė, kad kaimo darbininkai noriai mesdavo darbus provincijoje, jei tik atsirasdavo galimybė įsidarbinti prie viešųjų darbų⁸⁴⁸. Kitokia situacija klostėsi šiltuoju metų laiku: valstybinės reikšmės statybose bedarbiai pakankamai užsidirbdavo, kartais įgydavo profesinių įgūdžių. Būta atvejų, kai kritus darbo užmokesčiui privačiame sektoriuje, bedarbių algos viešuosiuose darbuose jas net viršydavo, o pats darbas buvo neprastai apmokamas:

Pirmosios savaitės uždarbis džiaugsmu perliejo vyrų širdis. Mažai kas tikėjosi tiek uždirbti, seniai kišenėje beturėjęs smulkius ir besumojus, kaip sudurstyti galus. [...] Tai bent lupa pinigą zimagorai, nelyginant už kviečius anais gerais laikais. [...] Ūkininkai su nerimu klausėsi kalbų, ieškodami būdų, kaip sulaikyti bernus.⁸⁴⁹

⁸⁴⁶ Viešųjų darbų prižiūrėtojo Jono Šaškevičiaus pareiškimas Marijampolės miesto burmistrui 1936 m. balandžio 15 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 546, l. 52.

⁸⁴⁷ Ukmergės miesto savivaldybės atsakymas Savivaldybių departamentui dėl miesto bedarbių padėties 1934 m. balandžio 18 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 64a, l. 62.

⁸⁴⁸ Darbininkų stoka // Lietuvos aidas, 1939, nr. 265.

⁸⁴⁹ KATILIŠKIS M., Miškais ateina ruduo, Vilnius, 1991, p. 224.

Darbo rinkos ir įstatymų išmanymas bedarbiams suteikė galimybę naudotis kuriamą socialinės apsaugos sistema, reikalauti įstatyme numatytu sąlygų, kompensacijų ir kitų dalykų. Tai rodo ir 4 deš. išaugęs skundų ir paklausimų kiekis savivaldybėms, darbo inspektoriams, policijai. Jų gausa ir turinys parodo ne tik painią socialinę-ekonominę situaciją, bet ir augantį bedarbių sąmoningumą:

Mėnesinės algos gaudavau 120 Lt mokėdavau darbo pajamas ir ligonių kasoms. Dabar jokio darbo neturiu. Pagal veikiančią įstatymą turėčiau gauti kompensaciją, bet kai paprašiau kompensacijos, tai atsakė, kad, girdi, mes jokios kompensacijos nemokame.⁸⁵⁰

Dirbu fabrike nuo 1933 m. „paliuosuojant“ darbininką išmokama už keturias dienas. Norėčiau sužinoti ar jie turi mokėti už keturias ar šešias dienas. Nuolankiai prašau paaiškinti kiek jie turi man sumokėti?⁸⁵¹

Šią padėtį galime įvaizdinti ir kitais pavyzdžiais. E. Šulcas, gyvenantis Jonavoje, 1936 m. parašė išsamų raštą vyriausiajam darbo ir socialinės apsaugos inspektoriumi, skųsdamas ne tik savo darbdavį, bet ir Jonavos darbo rūmų Kultūros klubo vedėją. Pats skundas puikiai perteikia darbininko išmonę ir sumanumą darbo apsaugos srityje. E. Šulcas buvo atleistas iš Jonavos baldų dirbtuvės, kai darbo inspektoriumi apskundė, anot jo, neteisingą pažeminimą pareigose. Likęs be darbo, E. Šulcas turėjo dirbti namuose, dėl ko kentėjo („rijo dulkes“) jo žmona ir vaikai, be to, darbininkas itin apgailestavo netekęs socialinių garantijų – liko be ligos draudimo. Bandymai sugrįžti į dirbtuvę buvo bevaisiai. Savo teises darbininkas nutarė ginti vietos Darbo rūmų skyriuje, tačiau ir vėl nesėkmingai. Galiausiai E. Šulcas buvo priimtas į kitą dirbtuvę, tačiau padirbęs tris su puse savaitės iš ten išėjo ir vėl liko be darbo. Anot darbininko, darbdavys nesudarė pakankamai gerų sąlygų dirbti dirbtuvėje – ten nebuvo prausyklos, karšto vandens, nepildomos atsiskaitomosios

⁸⁵⁰ Bajoriūnienies prašymas Vyriausiajam darbo inspektoriumi 1938 m. kovo 15 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 193, l. 185.

⁸⁵¹ Juozapoto Barausko prašymas Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriumi, 1938 m. lapkričio 6 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, l. 221.

knygelės, nemokamos įmokos į ligonių kasas⁸⁵². Plečiantis darbo apsaugos įstatyminei bazei bei jos įsisąmoninimui, panašių problemų kildavo ir darbdaviams, pavyzdžiui, ar galima su samdomais darbininkais laisvai susitarti dėl atlyginimo, įmokų ligonių kasoms⁸⁵³.

Modernėjantis nedarbas ne visuomet buvo nelaimė – kartais tai galėjo būti ir racionalus individo pasirinkimas. Žinia, racionaliu jis tapdavo tik tada, kai tikėtasi lengvai ir greitai bent kiek pralobti ar gauti kitokios naudos. Tarpukario Kaune ir kituose didesniuose Lietuvos miestuose egzistavo elgetavimo problema, kuri visuomenės bei savivaldybių buvo įvairiapusiškai sprendžiama.

Aptariant šią temą svarbiausia pabrėžti, kad po Pirmojo pasaulinio karo elgetavimas įgijo ir visiškai naujų, šiam reiškiniui iki tol nebūdingų bruožų. Pavyzdžiui, atsirado šios srities „profesionalų“, kurie tokią „profesiją“ pasirinkdavo apgalvotai, o ne gyvenimo aplinkybių verčiami. 4 deš. sustiprėjus tiek valstybinei, tiek privačiai socialinės globos iniciatyvai, radosi kur kas daugiau galimybių pagelbėti elgetoms, suteikiant įvairiapusę pagalbą. Pavyzdžiui, niekur nedirbantis benamis galėjo gauti pastogę globos namuose su minimaliu aprūpinimu bei su sąlyga, kad nebegrįš į gatvę ir neužsiims savo buvusiu „amatu“. Ši, iš pirmo žvilgsnio keista nuostata priimta sąmoningai – daugelis elgetų, pasinaudoję laikina pagalba, iš globos įstaigų pasitraukdavo atgal į buvusią aplinką (taip kaskart naujai pasinaudodavo nors ir minimalia, bet jau atsirandančia valstybine pagalba). Policija, sudarydama benamių asmenų bylas, dažniausiai jose užprotokoluodavo tokio asmens (ne)turtą ir ligotumą bei fiksuodavo, ar gyventojas turi darbą ar ne. Ant elgetų bylų atsirandančios formuluotės: „jokio darbo neturi“ – reikšdavusios daugiau nei paprastą konstatavimą. Dažniau tai buvo neigiamas įvertinimas, kadangi

⁸⁵² Eduardo Šulco skundas Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriui Šostakui 1936 m. rugsėjo 29 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, l. 83–84.

⁸⁵³ „Kadangi aš turiu nuomotą vandens malūną ir jaigu reiktų mokėti paprastam darbininkui po 5 Lt per dieną arba 1,5 tūkst. per metus, tad šiuomi užsiėmimu verstis negalėčiau, nes viso pelno tiek negaunu“ // Švėkšnos valsčiaus gyventojų Javnerio pareiškimas Vyriausiai socialinio draudimo valdybai 1938 m. gegužės 15 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 193, l. 150.

pastebėta, kad į policijos akiratį patekę benamiai ir elgetos neretai darbo rasti ir nesistengia. Tą patvirtina ir pareigūnų įrašai: „jokio darbo neturi ir nesistengia jo gauti“. Tad vėliau į socialinės globos įstaigas papuolę benamiai, beturčiai ir elgetos būdavo iškart įspėjami iš jos nesitraukti, nes už pakartotiną grįžimą prie senojo amato buvo nutraukiama bet kokia socialinė parama, o už pasinaudojimą valstybės teikiama gerove piktavališkais tikslais net grėšė teisminė atsakomybė. Todėl jau pirmųjų socialine globa besirūpinusių institucijų svarstymuose dėl elgetavimo problemos vyravo griežtas tonas: viešas elgetavimas žemina ir tvirkina žmogų etikos ir doros atžvilgiu, todėl būtina užsidorbti negalinčius elgetas sistemiškai šelpti, o likusiems steigti darbo namus ir prieglaudas kartu su amatų mokyklomis⁸⁵⁴. Naujoviškus nuogaštavimus patvirtino ir šalies žiniasklaida, vis dažniau kėlusį įkyrių ir profesionalių „išmaldžių“ egzistavimo klausimą:

O tinginiai ir girtuokliai, pavalgę ir kambarį turėdami, sau laisvu laiku arba elgetauja, arba aludėse nuolat sėdi, jei kur centą gauna, arba biržoje sukiojasi kaip bedarbiai. O į provinciją, kur galėtų užsidorbti ir kai kas įsikūrę nuolatos gyventi – nenori, neina, Kaune esą geriau, linksmiau.⁸⁵⁵

Itin piktintasi, kad kai kurie nuolatos šelpiami asmenys, net suteikus jiems darbą, jo atsisako⁸⁵⁶. Elgetos pradėti tapatinti su įkyruoliais, sąmoningai pasirinkusiais tokį gyvenimo būdą, o ne likimo nuskriaustais asmenimis. Sprendžiant iš spaudos informacijos, visuomenėje įsigalėjo nuomonė, kad elgetavimas yra visuomenės žaizda, ją gydyti galima ne išmaldų dosnumu, o užtikrinant tinkamą darbą, atlyginimą ir paramą ligos ar nedarbo atveju. Todėl gyventojai buvo įspėjami, kad nešelpėtų elgetų – juos derėtų tiesiog nusiųsti į artimiausią savivaldybę⁸⁵⁷. Dar vėliau, valstybei vis labiau reguliuojant darbo santykius ir net šalies Konstitucijoje paskelbus apie galimybę priversti dirbti

⁸⁵⁴ Lietuvos labdarybės ir šelpimo organizacijų atstovų suvažiavimo 1921 m. sausio 15 d. Kaune protokolas, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 22, l. 4–5.

⁸⁵⁵ Kaip gyvena barakuose // Savivaldybė, 1930, nr. 6.

⁸⁵⁶ Kauno miesto savivaldybės Darbo biržos naujai užregistruotų bedarbių įvairiomis profesijomis už 1939 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 47.

⁸⁵⁷ KAIRIŪNAITIS L., Socialės apsaugos reikalai, Kauno miesto rajoniniai globos komitetai // Savivaldybė, 1923, nr. 3.

nedirbančius, kova su „bedarbiais profesionalais“ suaktyvėjo. 1936 m. svarstyta idėja dėl valkatų kolonijos įkūrimo, kurioje atitinkami asmenys būtų verčiami dirbti fizinius darbus ir taip mokomi tapti deramais valstybės piliečiais, atgavusiais asmeninę savigarbą⁸⁵⁸. Naujojo elgetavimo pavyzdžiai parodo, kad visuomenėje, be socialinės prigimties „ubagų“, atsiranda ir ekonominiais ar net praktiniais sumetimais pagrįstų elgetavimų⁸⁵⁹. Be to, vis dažniau pasigirsta nuomonė, kad elgetavimo priežastys ne visada tiesiogiai susijusios su nepakankama valstybės globa ar nedarbu:

Žinoma, toki arba elgetauja, arba nuolatos sukiojasi apie miestų valdybas, laukdami savivaldybiško darbo [...] arba trinasi darbo biržoje amžinai ieškodami darbo ir niekada nerasdami „priimtino“ atlyginimo, arba po rinkas verčiasi smulkia sukčiautojų prekyba ir kitaip.⁸⁶⁰

Elgetavimo problemos sprendimas rodo ir kitą šio reiškinio pusę – visuomenė ir valdžia jau suvokia, jog tai yra išsprendžiamas klausimas: tai nėra nepakeičiama, prigimtinė asmens būklė, jo socialinė terpė. Su panašiais „profesionalaus“ elgetavimo atvejais vis energingiau kovota iki pat 4 deš. pabaigos, o darbas, kad ir koks sunkus bebūtų, turėjęs tapti lakmusu tikriesiems bedarbiams nuo apsimestinių vargetų atskirti. Pavyzdžiui, 1925 m. susisiekimo ministras B. Šližys teikė Ukmergės–Jonavos geležinkelio linijos statybos projektą, siūlydamas įdarbinti 625 žmones. Planuodamas šiuos darbus, politikas tikėjosi atsijoti tikruosius bedarbius nuo tinginių, kadangi „darbas nėra lengvas, lengvai pasipelnyti taip pat neišeis“⁸⁶¹.

Apie bedarbius „profesionalus“ galime kalbėti ne tik mieste, jų būta ir kaime. Pavyzdžiui, 1934 m. Papilės valsčiaus savivaldybė rašte dėl nedarbo

⁸⁵⁸ VILIŪNAS V., Praktiškas valkatų darbo kolonijos tvarkymas // Darbas, 1936, nr. 42.

⁸⁵⁹ „Intelligentų-bedarbių tarpe sukiojosi, kaip vėliau paaiškėjo, apsimetėlis vienakojis karo invalidas – ūkininkas turėjęs nemenką ūkį, gatvės artistas – kardu rijikas, ar Nemuno saloje vigvamą pasistatęs menininkas, kurio indėnišką gyvenimo būdą nutraukė rudeniniai šalčiai“: KLONIS J., Intelligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės // Lietuvos aidas, 1940, nr. 145.

⁸⁶⁰ Kaip gyvena barakuose // Savivaldybė, 1930, nr. 6.

⁸⁶¹ Viešųjų darbų klausimams svarstyti komisijos posėdžio protokolas 1925 m. kovo 3 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b.1064, l. 35.

padėties Šiaulių apskrities valdybai pranešta, jog Papilėje bedarbių lyg ir nėra, tačiau, pabrėžta, kad:

„Todėl sunku paaiškinti ir nedarbo priežastis – kiekvienas fiziškai sveikas, doras ir protingas, ir sąžiningas žmogus visada čia nesėdi be darbo. Tiesa, čia atsiranda irgi įvairių atėjusių tinginių – jie laiko save bedarbiais [...] Šios žiemos metu kai kurie asmenys kreipėsi į savivaldybę darbo. Tačiau, mes žinome, kad ir vasaros metu jie nieko nedirba, atseit yra bedarbiai. Susitarėme su Miškų ūkiu, kad jie galėtų vykti malkų gaminti – visi atsisakė.“⁸⁶²

Šiame poskyryje išdėstyta medžiaga leidžia apibendrinti, jog 1918–1940 m. bedarbiai Lietuvos visuomenėje pradėti suvokti kaip atskira socialinė grupė, kurios kasdienybė liudijo skaudžias nedarbo pasekmes. Bedarbiai dažniausiai susidurdavo su nemokumo problemomis nuomojant būstą, įsigyjant maistą, drabužius ir kurą. Nors darbo neretai būdavo ieškoma tiesiogiai vaikščiojant į potencialias darbo vietas, tačiau darbinimosi procesas tapo žymiai tobulėnis tiek dėl įstatyminės darbo santykių bazės plėtros, tiek dėl prašymų, rekomendacijų ir profesinio išskirtinumo aprašymų išpopuliarėjimo. Ilgainiui paaiškėjo, kad ne visų bedarbių tikslas yra darbas – vis dažniau nagrinėta tinginavimo, veltėdžiavimo ir „bedarbių profesionalų“ problema.

⁸⁶² Papilės valsčiaus savivaldybės raštas Šiaulių apskrities valdybai 1934 m. balandžio 24 d., LCVA, f. 826, ap. 1, b. 3064, l. 16.

4.2. Bedarbių tipologija pagal amžių, profesiją ir išsilavinimą

*Buvau piemuo.
Buvau ir bernas pasamdytas.
Prie kelio skaldžiau akmenis
Ir per upes tiesiau ilgiausius tiltus.
Dabar nakčia,
Kai mėnuo plaukia nusiminęs,
Kai aš išalkęs, be nakvynės,
Rasotom pievom viens brendu
Ir niekur darbo nerandu –
Jūs mane ujat,
Iš kaimo varote į kaimą,
O jei perkate – už pigią kainą.⁸⁶³*

Užbėgdami už akių tolesnei analizei turime pripažinti, kad šis V. Montvilos eilėraštis puikiai atskleidžia tarpukario Lietuvos bedarbio dalią: jame atsispindi buvusios darbovietės, amžius, profesinė patirtis. Tokį poetinį bedarbio CV galime patvirtinti turimais statistiniais duomenimis.

VI lentelė. Kauno miesto darbo biržoje įregistruotų bedarbių skaičius pagal amžių 1927–1933 m.⁸⁶⁴

Amžius, lytis / Metai	Iki 18 m.	19–55 m.	Per 55 m.	Vyrų / Moterų / Iš viso
1927	164	3421	322	2236 / 1671 / 3907
1928	125	1417	35	125 / 1452 / 1577
1929	257	2661	63	840 / 2141 / 2981
1930	268	3024	110	830 / 2572 / 3402
1931	280	3048	60	825 / 2563 / 3388
1932	232	2817	65	611 / 2503 / 3114
1933	176	2451	55	413 / 2269 / 2682

⁸⁶³ MONTVILA V., Apie bedarbį, naktį ir saulę // Darbas: pirmoji rinktinė knyga, Kaunas, 1932, p. 202.

⁸⁶⁴ Lentelė sudaryta remiantis: Kauno miesto darbo biržoj įregistruotų bedarbių skaičius amžiumi 1927–1933 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 102, l. 27.

VII lentelė. Lietuvos bedarbių pasiskirstymas pagal amžių, lytį ir vietovę 1928–1938 m. (asm. ir %) ⁸⁶⁵

Bedarbių pasiskirstymas pagal vietovę	Bedarbių amžius ir lytis (vyrai / moterys)						Iš viso bedarbių		Bedarb. šeimos narių skaičius
	Iki 18 m.		19–55 m.		Per 55 n.		v	m	
	v	m	v	m	v	m			
Apskritis ir mažesni miestai	180	107	3399	475	262	98	3849	680	6385
%	4,0	2,4	74,6	10,8	6,0	2,2	84,6	15,4	
Šiauliai ir Panevėžys	122	51	3520	2571	523	221	4165	2843	9978
%	1,7	0,7	50,2	36,7	7,4	3,2	59,4	40,6	

⁸⁶⁵ Apskaičiuota remiantis Telšių apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapai už 1928 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 2–102; už 1929 m. rugsėji–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1 b. 969, l. 12, 25, 29, 44; už 1930 m. sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 3, 12, 20, 32, 38, 47, 61, 80, 90, 106; už 1934 m. balandį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 177, l. 2, 8, 15, 21, 26, 36, 44, 47, 59, 71, 91; už 1935 m. sausį–vasarį, balandį birželį rugpjūtį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 177, l. 46, 30, 19, 12, 10, 6, 3; už 1938 m. rugsėji–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, l. 200–201, 112–113, 17. Tauragės apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapas už 1928 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851; už 1929 m. rugsėji–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969 l. 5, 17, 34, 45; už 1930 m. sausį–rugsėji, lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969 l. 6, 15, 21, 34, 36, 48, 62, 82, 93, 113; už 1934 m. sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926 l. 1, 6, 13, 19, 28, 33, 43, 49, 61, 72, 86; už 1935 m., sausį–vasarį, balandį–liepą, rugsėji–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 177, l. 1, 4, 17, 24, 27, 49, 54; už 1938 m., rugsėji–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, l. 84, 183, 301. Alytaus apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapas už 1927 m. gegužę, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1318, l. 21. Kretingos apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapas už 1928 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 1, 12, 26, 38, 55, 70, 89, 112, 135, 139, 152; už 1929 m. spalį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 883, l. 19, 37; už 1930 m. sausį–gegužę, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 14, 65, 66, 83, 92. Biržų apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapai už 1928 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 1–96; už 1929 m., sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 6, 22, 35, 43, 41; už 1930 m., sausį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 103; už 1933 m., gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 96; už 1934 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 3, 11, 17, 23, 29, 32, 42, 48, 60, 73, 89; už 1935 m., sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 2, 5, 9, 13, 15, 25, 29, 39, 47, 55, 62. Mažeikių apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapai už 1930 m. sausį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 1–98; už 1929 m. rugsėji–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 4, 24, 27, 40; lapas už 1930 m. sausį, balandį–rugsėji, lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 1, 17, 19, 28, 39, 49, 64, 105. Panevėžio apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapai už 1934 m. vasarį–gegužę ir 1935 m. sausį–kovą, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 33, 36, 41, 43, 53, 55, 67, 76; už 1930 m. sausį – kovą, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 89, 100, 112; už 1938 m. sausį–kovą, LCVA, f. 379, ap. 1, b. 17, l. 1–12. Raseinių apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapai už 1928 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 4, 10, 29, 41, 58, 74, 93, 97, 119, 129, 148; už 1929 m. spalį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 883, l. 8, 26, 32; už 1930 m. sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 883, l. 8, 14, 25, 30, 42, 56, 69, 85, 96, 109; už 1934 m. vasarį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 9, 14, 22, 27, 37, 38, 51, 68, 81, 84.

VIII lentelė. Lietuvos bedarbių pasiskirstymas pagal buvusį užsiėmimą ir vietovę 1928–1938 m. (asm. ir %) ⁸⁶⁶

Bedarbių pasiskirstymas pagal vietovę	Bedarbiai pagal buvusią profesiją							
	Lauko darb.	Pramonės darb.		Amatininkai		Tarnautojai	Namų ruošą	Kiti
		Spec.	Padien.	Meistr.	Padien.			
Apskritis ir mažesni miestai	2026	–	134	177	146	67	58	2013
%	44,7	–	3,0	4,0	3,3	1,5	1,3	42,2
Šiauliai ir Panevėžys	2046	73	882	147	300	37	2416	1107
%	29,2	1,0	12,6	2,1	4,3	0,5	34,5	15,8

Iš daugelio Lietuvos Respublikos socialinės politikos vykdymo dokumentų, bylojančių apie nedarbą, matyti, kad sąvoka „bedarbis“ dažniausiai taikyta vyrams; tačiau atskirais atvejais nedarbo statistika (pavyzdžiui, 3 deš. pradžios didmiesčiuose) rodydavo didesnę moterų neužimtumą. Vėliau išryškėjo bedarbių vyrų dominavimas, atsiradęs dėl viešųjų darbų plėtros, kadangi bedarbių registracija dažniausiai reikšusi registraciją būtent į šiuos darbus, todėl į fiziškai sunkius viešuosius darbus moterys prašėsi ir buvo priimamos gana retai. Kartais bedarbių sąrašuose moterų visiškai nebūdavo. Pavyzdžiui, 1932 m. Marijampolės bedarbių

Šiaulių apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapai už 1928 m. sausį–vasarį, birželį–liepą, lapkritį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 3, 8, 67, 92, 138, 158; už 1929 m. rugsėjį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 177, l. 10, 18, 39, 48; už 1930 m. kovą, birželį–rugpjūtį, lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 2, 18, 33, 40, 75; už 1934 m. sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 5, 30, 35, 46, 56, 65, 78, 88, 95; už 1935 m. sausį–liepą, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 16, 18, 23, 28, 40, 50, 57. Šiaulių miesto bedarbių registracijos ataskaitos lapas už 1928, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 7, 9, 28, 45, 53, 72, 87, 105, 110, 118, 133, 146; už 1929 m. lapkritį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 883, l. 13, 30; už 1930 m. sausį–birželį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 45, 58, 72, 88, 101, 115. Vilkaviškio apskrities bedarbių registracijos ataskaitos už 1928 m., LVCA, f. 928, ap. 1, b. 851; už 1929 m. rugsėjį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 3, 15, 28, 42; už 1930 m. sausį – lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 16, 22, 27, 37, 50, 63, 81, 104. Marijampolės apskrities bedarbių registracijos ataskaitos lapai už 1929 m. sausį–gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 851, l. 11–121; lapai už 1930 m. sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 969, l. 5, 13, 23, 35, 44, 54, 60, 90, 98, 114; už 1933 m. gruodį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 94; už 1934 m. sausį–lapkritį, LCVA, f. 928, ap. 1, b. 926, l. 4, 12, 18, 24, 31, 37, 45, 57, 66, 79, 83; už 1935 m. sausį–vasarį, gegužę–rugsėjį, LCVA, f. 928, ap. 2, b. 177, l. 11, 14, 20, 26, 48, 59.

⁸⁶⁶Žr. į 865 išnašą.

registracijos sąrašuose buvo surašyti 293 bedarbiai – visi vyrai⁸⁶⁷. Apskritai, ypač 4 deš. vyrai sudarė apie 80–85 % visų Lietuvos bedarbių.

Dėl tam tikro socialinės apsaugos lygmens ir bendro pragyvenimo lygio, Nepriklausomoje Lietuvoje nedarbingų asmenų amžiaus intervalas buvo gana didelis. Bedarbiai pagal amžių darbo inspektorių ataskaitose dažniausiai skirstomi į 3 grupes. Pirmąją grupę sudarė darbininkai iki 18 m. (atskiris atvejais iki 17 m.), antrąją grupę –18–55 m., trečiąją – vyresni nei 55 m. amžiaus.

III lentelė. Kauno miesto darbo biržoje įregistruotų bedarbių skaičius ir pasiskirstymas profesijomis 1921–1933 m.⁸⁶⁸

Profesija / Metai	Rašto darbininkai (inteligentai)	Amatininkai	Paprasti darbininkai	Iš viso
1921	138	529	1425	2092
1922	105	451	1630	2186
1923	182	303	1812	2297
1924	116	333	3438	3887
1925	64	286	3708	4058
1926	31	119	3398	3548
1927	30	67	3810	3907
1928	41	51	1485	1577
1929	75	87	2819	2981
1930	79	235	3088	3402
1931	84	287	3283	3654
1932	71	366	5383	5820
1933	56	288	5346	5690

⁸⁶⁷ Marijampolės miesto savivaldybės bedarbių registracijos knyga 1932 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 333, l. 1–26.

⁸⁶⁸ Lentelė sudaryta remiantis: Kauno miesto darbo biržoje įregistruotų bedarbių skaičius profesijomis 1921–1933 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 102, l. 25.

Pirmojoje bedarbių kategorijoje dažniausi – 17–18 m. amžiaus jaunuoliai, nes pagal pramonės ir žemės ūkio samdos įstatymus asmenys nuo 17 m. galėjo savarankiškai pasirašyti darbo sutartis. Kita vertus, žinome, kad žemės ūkyje darbavosi nemažai asmenų iki 17 m. (piemenys, pusberniai), tačiau apie šios amžiaus grupės užimtumą kalbėti sunku, nes, pavyzdžiui, bedarbiai-piemenys nebuvo registruojami ir į jokią statistiką nebuvo traukiami. Apskritai jaunesnių nei 17 m. asmenų darbo santykių žemės ūkyje niekas nereglementavo. Todėl logiška, kad paaugliai bedarbiai taip pat neregistruoti. Pagal atskirus 1927–1938 m. nedarbo statistikos duomenis⁸⁶⁹, mažesniuose miestuose bei valsčiuose jaunuoliai iki 19 m. sudarydavo 6,4 %, o didesniuose apskričių miestuose iki – 2,4 % visų bedarbių. Kauno mieste išskirta 15–21 m. amžiaus bedarbių grupė, 1935–1939 m. šiai kategorijai priklausė apie 8 % visų registruotų bedarbių⁸⁷⁰.

Kauno miesto darbo biržos statute rašoma, kad biržoje registruojami ne jaunesni kaip 16 m. amžiaus darbininkai. Viršutinės amžiaus ribos nebuvo, svarbiausia, kad darbininkas būtų sveikas⁸⁷¹.

Nepilnamečių nedarbas buvo siejamas su ryškiomis socialinėmis problemomis: „Daugelis jaunuolių nuo 14–16 metų, ar tai likę našlaičiai, ar dėl varganos tėvų būklės, turi ieškoti uždarbio. Bet jie nieko nemoka. Darbo sunku gauti, tiesiog negalima. Reikalinga parsiduoti už taip pigią kainą, jog tuo numušama net suaugusiųjų uždarbiai“⁸⁷². Žinoma, būta ir spalvingesnių pavienių atvejų: „Esu 14 metų. Motina kalėjime, kenčiu alkį, nenoriu elgetauti, neturiu kur dirbti, duokit pašalpos nors kol motina grįš“⁸⁷³. Tačiau tokie kraštutiniai atvejai yra neabejotinos išimtis.

⁸⁶⁹ Žr. į VII lentelę.

⁸⁷⁰ Kauno miesto savivaldybės Darbo biržos naujai užregistruotų bedarbių įvairiomis profesijomis už 1937, 1938, 1939 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 4, 27, 47.

⁸⁷¹ Kauno miesto tarybos 1925 m. birželio 17 d. posėdžio stenograma, KAA, f. 219, ap. 1, b. 420, l. 44.

⁸⁷² Ar Lietuvoje gali būti bedarbių? // Darbo balsas, 1929, nr. 19.

⁸⁷³ Prašymas Respublikos Prezidentui dėl pašalpos 1934 m. gruodžio 5 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 267, p. 214.

Viršutinės bedarbių amžiaus ribos nebuvo. Nepriklausomybės laikotarpiu, kai senatvės pensijų sistema dar tik kūrėsi, asmenys dirbdavo tol, kol fiziškai pajėgdavo, nes darbas paprastai būdavo vieninteliu pagyvenusių žmonių pragyvenimo šaltiniu, nebent juos išlaikydavo artimieji, bendruomenė ir – labai retais atvejais – valstybė. Dėl to dalis pašalpų prašytojų buvo jau nedarbingo amžiaus senyvi bedarbiai⁸⁷⁴.

Ilgainiui ši problema turėjo būti išspręsta sukuriant senatvės pensijų ir išplėtojant globos institucijų sistemą. Iki tol pagrindinė nedarbingų asmenų išlaikymo našta gulė artimiesiems ir visuomenei. Šeimos instituto parama nelaimės atveju visai besikuriančiai socialinei sistemai nekėlė jokių abejonių: „turite suaugusius vaikus, kurių pareiga motiną išlaikyti“⁸⁷⁵, o vis dažnėjantis apeliavimas į valstybės pareigą rūpintis socialiai atskirtaisiais tik parodė pačios socialinės politikos skvarbą visuomenėje.

Senyvo amžiaus žmonių išgyvenimo problema atsispindi ir grožinėje literatūroje, pavyzdžiui, A. Venclova rašo apie fabrikantą Volfą, kuris siekdamas pelno iš savo įmonės atleidžia pagyvenusius ir ligotus asmenis, o jų vieton priima jaunus: „Seni darbininkai buvo pakeisti jaunais tvirtais vyrais, kurie, negaudami darbo kitur, čia dirbo už šunišką kainą“⁸⁷⁶. Išlaikyti darbą esant vyresnio amžiaus buvo itin svarbu, pats darbo netekimas atrodė ypač dramatiškas, kadangi jo netekus nelaukė jokios socialinės garantijos:

Žilas žmogus į kontorą atėjo gal dešimtą kartą. Jis atleistas iš darbo prieš mėnesį. Bet buvo tvirtai pasiryžęs: – vėl atgauti vietą. Kitaip – – ... Jis išėjo vėl klaidžioti šaltom žiemos gatvėm, kankinamas bado žiūrėti į kepyklų langus, į vitrinas ir ieškoti geros virvės pasikart...⁸⁷⁷

Galime susidaryti ir statistinį vyresniojo amžiaus asmenų nedarbo vaizdą. Provincijoje ir mažesniuose miestuose asmenys, sulaukę 55 m., sudarė

⁸⁷⁴ Pavyzdžiui: „Dabar aš, turėdamas 73 metus amžiaus su tokio pat senumo žmona, nustojęs didžiajame kare dviejų sūnų ir betarnaudamas dvaruose ordinarininku netekau sveikatos, likau be duonos kąsnio ir būdamas visai neturtingas nebeturiu iš ko pragyventi ir bado šmėkla žiūri man į akis“ // Jono Tulpės prašymas VRM 1934 m. gruodžio mėn., LCVA, f. 928, ap. 2, b.174, l. 110.

⁸⁷⁵ Paklausimas Šiaulių miesto burmistrui 1937 m. sausis, LCVA, f. 1600, ap. 3, b. 88, l. 112.

⁸⁷⁶ VENCLOVA A., Žmonės tarp piuklų // Trečias frontas, 1930, nr. 1, p. 6.

⁸⁷⁷ Ten pat.

8,2 % visų bedarbių, o didesniuose miestuose – 10,5 % (žr. VII lentelę), Kaune 1935–1939 m. – 5 %⁸⁷⁸, o 1927–1933 m. – tik kiek daugiau nei 3 % (žr. IX lentelę). Didžiausią dalį užsiregistravusiųjų sudarė 22–35 m. amžiaus asmenys – 53 %⁸⁷⁹. Taigi dauguma registruotų bedarbių (80–90 %) buvo 19–55 m. amžiaus.

Didžiausią bedarbių dalį sudarė asmenys, anksčiau dirbę atsitiktinius, paprastus ar lauko darbus (nepainioti su žemės ūkio darbininkais, kurie išskiriami į kitą kategoriją). Todėl juodadarbių pasiūla visuomet viršijo paklausą. Bedarbių „profesinė struktūra“ lėmė tai, kad kartais darbdavys skųsdavosi nerandęs tinkamų darbuotojų, nors pas jį atėjusiems bedarbiams buvo sakoma, kad laisvų darbo vietų nesą⁸⁸⁰. Toks užburtas ratas susiklostė iš dalies todėl, kad bedarbių pasiūla buvo perpildyta išimtinai juodadarbiais darbininkais arba (maža dalimi) bedarbiais inteligentais, o paklausa reikalavusi paprastų (ne rašto), bet kvalifikuotų (turėjusių vienokią ar kitokią profesiją ar amatą) darbininkų.

⁸⁷⁸ Kauno miesto savivaldybės Darbo biržos naujai užregistruotų bedarbių įvairiomis profesijomis už 1937, 1938, 1939 m. KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 4, 27, 47.

⁸⁷⁹ Ten pat.

⁸⁸⁰ Ar Lietuvoje gali būti bedarbių? // Darbo balsas, 1929, nr. 19.

X lentelė. Užregistruotų bedarbių pasiskirstymas pagal regionus, ūkio sritis ir lytį 1936–1939 m. (asm.)⁸⁸¹

Apskr.	Ūkio sritis							Moterų	Iš viso
	Žemės ūkis ir žvejyba	Pra-monė	Susi-sieki-mas	Preky-ba	Namų patar-navim.	Atsitik-tiniai darbai	Intelekti-nis darbas		
Alytus	5	22	5	–	–	549	–	133	581
Biržai	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kaunas	46	1476	76	28	381	2495	234	729	4764
Kėdainiai	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Klaipėda	17	1044	33	110	34	7900	–	1570	9138
Marijamp.	37	541	3	–	8	345	37	37	971
Panevė-žys	95	587	–	–	19	647	6	52	1354
Šiauliai	302	316	–	–	59	655	40	402	1372
Tauragė	–	–	–	–	–	65	–	–	65
Telšiai	–	–	–	–	–	283	–	–	283
Ukmergė	16	28	–	–	9	52	1	5	106
Vilkavišk.	90	13	–	–	–	132	–	–	235
Kitur	143	577	38	2	116	1047	3	15	1926
Moterų	114	93	–	47	317	2310	62	2943	2943
Iš viso	751	4604	155	140	626	14170	321	2943	20767

Mažesniuose miesteliuose 85–100 % visų bedarbių save įvardydavo padienių žemės ūkio ar apskritai atsitiktinių („pripuolamų“) darbų atlikėjais. Ir tik 3 % dirbo pramonėje, 7,3 % buvo amatininkai, 1,5 % turėjo valstybinę tarnybą, o 1,3 % save priskyrė prie namų ruošos specialistų. Didesniuose

⁸⁸¹ Lentelė sudaryta remiantis: nedarbo duomenys 1936 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1935 m., Kaunas, 1936, p. 232; Nedarbo duomenys 1937 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1936 m., Kaunas, 1937, p. 230; Nedarbo duomenys 1938 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1937 m., Kaunas, 1938, p. 224; Nedarbo duomenys 1939 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1938 m., Kaunas, 1939, p. 198.

miestuose kvalifikuotos darbo jėgos buvo daugiau, nes atsitiktinių darbų imdavosi tik apie 50 % bedarbių. Žymiai daugiau kvalifikuotų bedarbių anksčiau dirbo pramonėje ar užsiėmė amatais (žr. VII ir XII lenteles). Atskirų augančios Lietuvos pramonės sričių, labiausiai kankintų nedarbo, negalėtume išskirti. Daugiausiai bedarbių (pagal profesinius įgūdžius) būta proporcingai labiausiai išvystytose pramonės srityse – medžio ir metalo apdirbimo, bet tai lėmė ne šios šakos specifika, o dirbančiųjų skaičius.

Bedarbių išsilavinimą taip pat parodo duomenys, kuriuose pateikiamas darbo ieškančių gyventojų raštingumo lygis. Pavyzdžiui, 1934 m. Šiaulių miesto burmistro ataskaitoje rašoma, kad tik 1 % visų bedarbių yra gerai raštingi, 50 % – vidutiniškai raštingi, likusieji 49 % – beraščiai⁸⁸². Panašius duomenis 1934 m. pateikė ir Marijampolės savivaldybė: gerai raštingų bedarbių buvo 1 %, vidutiniškai raštingų – 86 %, beraščių – 13 %⁸⁸³.

⁸⁸² Burmistro A. Gedvilo raštas Šiaulių apskrities valdybai, 1934 m., LCVA, f. 1626, Ap. 2, b. 94, l. 13.

⁸⁸³ Marijampolės miesto savivaldybės raštas savivaldybių departamentui dėl Marijampolės miesto bedarbių 1934 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 348, l. 51.

IVI lentelė. Užregistruotų bedarbių pasiskirstymas pagal regionus, ūkio sritis ir lytį 1936–1939 m. (%)⁸⁸⁴

Apskritis	Ūkio sritis								% visų bedarbių
	Žemės ūkis ir žvejojimas	Pramonė	Susisiekimas	Prekyba	Namų patarnavimas	Atsitiktiniai darbai	Intelektinis darbas	Moterų	
Alytus	0,9	3,8	0,9	–	–	94,4	–	22,9	2,8
Biržai	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Kaunas	1	31,2	1,6	0,6	8,0	52,7	4,9	15,4	22,9
Kėdainiai	–	–	–	–	–	–	–	–	–
Klaipėda	0,2	11,4	0,4	1,2	0,4	86,4	–	17,2	4,4
Marijampolė	3,8	55,7	0,3	0,8	0,8	35,4	3,8	3,8	4,8
Panevėžys	7	43,4	–	–	1,4	47,8	0,4	3,8	6,5
Šiauliai	22	23,1	–	–	4,3	47,7	2,9	29,3	6,6
Tauragė	–	–	–	–	–	100	–	–	0,3
Telšiai	–	–	–	–	–	100	–	–	1,4
Ukmergė	15,1	26,4	–	–	8,5	49,1	0,9	4,7	0,5
Vilkaviškis	38,3	5,5	–	–	–	56,2	–	–	1,1
Kitur	7,4	30	2	0,1	6	54,3	0,2	15	9,3
Moterų	7,4	3,4	0	1,5	10,4	75,3	2	–	14,2
Iš viso	3,6	22,2	0,7	0,6	3	68,2	1,5	14,2	100

Kalbėti apie miesto bedarbių tautybę galime remdamiesi Kauno miesto darbo biržoje užregistruotų bedarbių suvestinėmis. 1935–1939 m. Laikinojoje

⁸⁸⁴ Lentelė sudaryta remiantis: nedarbo duomenys 1936 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1935 m., Kaunas, 1936, p. 232; Nedarbo duomenys 1937 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1936 m., Kaunas, 1937, p. 230; Nedarbo duomenys 1938 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1937 m., Kaunas, 1938, p. 224; Nedarbo duomenys 1939 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1938 m., Kaunas, 1939, p. 198.

sostinėje ne lietuvių tautybės bedarbių skaičius siekė 10–12 % visų užregistruotų asmenų. Pagal ūkio sritis, kuriose iki tol dirbo užsiregistravę kitų tautybių bedarbiai, išsiskyrė statybų sektorius – čia kitataučiai sudarė $\frac{1}{3}$ bedarbių. Kitose srityse lietuvių ir ne lietuvių proporcijos buvo panašios. Kokių tautybių asmenys buvo įvardyti kaip „nelietuviai“, neaišku. Tikslenė informacija apie kitataučius bedarbius atskiruose regionuose nežinoma⁸⁸⁵. Paskutinė statistinė informacija, kurią galime aptarti, yra bedarbių šeimų dydis. Iš turimų duomenų galime apskaičiuoti (žr. XIII lentelę), kad vienas bedarbis išlaikė vidutiniškai 1,4 nedarbingo asmens (dažniausiai nepilnamečius vaikus).

Apibendrinami galime sudaryti tokį didmiesčio bedarbio dosjė:

- Lytis: vyras.
- Amžius: 19–50 m., vidutiniškai 30 m.
- Ryšys su miestu: iš provincijos atvykęs į didmiestį (greičiausiai Kauną) sezoniniam darbui, tikėtina, statyboms.
- Mieste pragyventas laikas: 1–2 m⁸⁸⁶.
- Ryšis su provincija: provincijoje turi namus ir iki 3 ha žemės.
- Išsilavinimas: moka skaityti ir rašyti, tačiau jokių oficialių mokymo įstaigų nėra baigęs, yra savamokslis.
- Užsiėmimas: išskirtinės profesijos ir amato neturi, gali dirbti įvairius fizinius, pripuolamus darbus.
- Gyvenamoji vieta: glaudžiasi išsinuotame bute viename iš apskrities centro priemiesčių.
- Šeiminė padėtis: žmona ir vaikas kuri laiką gyveno provincijoje, bet galiausiai atsikėlė paskui vyrą į didmiestį.

⁸⁸⁵ Nebent galime pateikti 1919 m. Ukmergės pavyzdį. Ataskaitoje apie miesto prieglaudas pažymima, kad maitinimą gauna 315 lietuvių vaikų. Rašant apie jų tėvų užsiėmimą randame užrašus, kad jie yra darbininkai, amatininkai (daug vaikų yra našlaičiai), tuo tarpu peržiūrėjus 358 Ukmergės vaikų žydų sąrašus matyti, kad net 64 vaikų tėvų „užsiėmimas“ įvardytas kaip bedarbis // Sąrašas vaikų Ukmergės Lietuvių priegaudos virtuvės ir žydų vaikų virtuvės vaikų sąrašas 1919 m., f. 1262, ap.3, b. 36, l. 57–71, 76–93.

⁸⁸⁶ Tai galėtų patvirtinti ir 1935 m. Marijampolės bedarbių kelių mėnesių suvestinė. Beveik 79 % visų užregistruotų bedarbių yra nevietiniai darbininkai, į miestą vidutiniškai prieš 2 m. atsikraustę kaimo gyventojai // Skaičiavimai padaryti remiantis duomenimis iš Marijampolės miesto savivaldybės socialinės apsaugos skyriaus žinių apie bedarbius 1935 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 436, p. 1–135. 1932 m. duomenimis, Marijampolės bedarbių sąrašuose vietiniai gyventojai (mieste gyvenę daugiau kaip 10 metų) sudarė iki 37 proc. nuo visų užregistruotųjų. Apskaičiuota remiantis: Marijampolės miesto savivaldybės bedarbių registracijos knyga 1932 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 333, l. 1–26. Įdomiausia, kad vietinių bedarbių būklė dažniau įvertinama kaip vidutinė o atvykėlių – sunki ar net labai sunki // Kaip vidutinės būklės pavyzdį galime pateikti tokį atvejį: „3 šeimos nariai, turi savo namelį ant svetimo plečiaus. Vasaros metu dirbo pas mūrininkus. Kadangi vasaros metu atvyko į Marijampolę tai tikrų žinių surinkti nėra galimybės, bet ekonominė būklė matomai vidutinė“ // Žinios apie bedarbį Jurgelevičių Joną Marijampolės savivaldybės socialinės apsaugos skyriuje, 1934 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 436, p. 111;

- Paramos gavimas: šeima kartą yra gavusi paramą iš vietos šalpos organizacijos, dažnai maitinasi „biednuomenės“ valgykloje.
- Darbo ieškojimo būdas: vaikščiojimas po įmones, tiesioginis siūlymasis darbdaviams. Vyras bedarbis į Darbo biržą yra kreipęsis, tačiau birža nepadėjo, nes bedarbis nėra išgyvenęs reglamentuoto laiko mieste.

4.3. Nedarbo apraiškos kaime

*Reikia duoti darbo, nes pasėti javai prigėrė.*⁸⁸⁷

Apie nedarbą kaime galime kalbėti tik nuo tada, kai žemės ūkis tapo ne tik pragyvenimo šaltiniu, bet ir verslu, ūkiai pradėti orientuotis ne tik į esamos padėties išlaikymą, bet ir į gamybą, į ateitį. Jei didžiųjų Lietuvos miestų (Kauno, Klaipėdos ir Šiaulių) darbo statistika yra kiek labiau patikima ir pakankamai kruopšti, to negalime pasakyti apie mažesnius miestus ar valsčių savivaldybes. Pagal turimus duomenis galima neblogai nupiešti miesto bedarbio socialinį portretą, tačiau fragmentiški provincijos darbo statistikos dokumentai ne miesto bedarbio aprašymą paverčia beveik neįmanoma užduotimi. Esamos apskrities, miestų ir valsčių savivaldybių (žinoma, ne visų) bedarbių registravimo ataskaitos ir kitokie dokumentai tik iš dalies atskleidžia darbo rinkos situaciją provincijoje. Vienintelė kruopščiai ne didmiesčių savivaldos vesta nedarbo statistika yra išlikusi tik iš Biržų apskrities. 1929 m. pradžioje, po prieš tai praūžusių vasaros liūčių, Šiaurės Lietuvoje dėl nederliaus pasekmių susidarė kritinė situacija. Ūkininkams ėmus anksčiau laiko atleidinėti darbininkus, žymiai išaugo be pragyvenimo šaltinio likusių asmenų skaičius: „turi javų, gyvulių – niekas neperka. Darbai jau atlikti. Tai kam gi man bernas šerti – paimsiu piemenį ir tas atliks visus menkniekius“⁸⁸⁸.

⁸⁸⁷ Prieraišas prie ūkininkų nukentėjusių nuo stichinių nelaimių Šiaurės Lietuvoje: žinios apie bedarbių skaičių Biržų apskrities sulig valsčių surinktais duomenimis 1929 m. sausio 5 d., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 351.

⁸⁸⁸ Kas bus su bedarbiais? // Darbininkas, 1925, nr. 2.

Dėl nelaimės Biržų apskrities valdžia inicijavo kruopščią bedarbių registraciją visoje apskrityje, kas netrukus ir buvo įvykdyta (surašymo lapuose aprašyti 1410 asmenų). Visuose valsčiuose stropiai suregistruoti darbo neturintys asmenys, pažymint jų ikitolinį užsiėmimą, turtinę padėtį, išsilavinimą, fizinę būklę ir šeimines padėtis. Kalbant apie surinktus duomenis gali kilti pagrįstos abejonės, ar po stichinės nelaimės suregistruoti bedarbiai gali tiksliai parodyti nedarbo padėtį, ar krizės ištikta Biržų apskritis gali atspindėti visos Lietuvos provincijos darbininkų vaizdinį? Be abejo, akla duotaisiais skaičiais remtis negalime, nes jie dėl susidariusios krizinės situacijos buvo žymiai didesni nei ramiuoju laikotarpiu, tačiau turima statistika parodo, koks skaičius ir kokie provincijos gyventojai buvo labiausiai pažeidžiami netekus pragyvenimo šaltinio, kitų socialinių ir ekonominių grėsmių akivaizdoje.

Be to, bedarbių Šiaurės Lietuvoje pagausėjo ir dėl to, kad 1928-ųjų liūtys nuniokojo ir pietinę Latviją, nemažai latvių ūkininkų taip pat nesugebėjo finansiškai išlaikyti samdinių ir todėl daugelis ten dirbusių lietuvių darbininkų buvo priversti sugrįžti į gimtinę.

Ką gi byloja surinktoji statistika? Didžioji dalis ieškančiųjų darbo buvo vidutinio amžiaus vyrai (85 % visų suregistruotų asmenų). Nagrinėjant moterų bedarbių duomenis matyti, kad provincijos moteris prašėsi darbo tik tada, kai buvo netekėjusi arba našlė, kuomet vyras ar kiti šeimos nariai dėl sveikatos ar amžiaus negalėjo jos išlaikyti. Kitaip tariant, iš namų moteris išeina tik kraštutiniu atveju. Žinoma, šią statistiką paveikė ir aspektai, susiję su tradicinės šeimos gajumu, siūlomo darbo fiziniu pobūdžiu, likusių namuose mažamečių vaikų priežiūra. Kita vertus, nereikėtų užmiršti, kad žemės ūkyje moterų darbininkų visuomet būdavo beveik iki 1,5 karto daugiau nei vyrų, galbūt ir dėl to jų mažiau registravosi bedarbėmis.

70 % užregistruotų bedarbių turėjo gana gausias šeimas (vienas bedarbis turėjo išlaikyti save ir vidutiniškai dar 3 asmenis), likę asmenys buvo viengungiai ar našliai. Vertėtų paaiškinti, kas surašyme laikoma šeima.

Sudarinėjant statistiką, šeimos buvo aprašomos kaip atskiri namų ūkiai, t. y., aprašoma vienoje gyvenamojoje erdvėje (savame name, bute) gyvenantys ir dažniausiai kraujo ryšiu susiję asmenys. Pavyzdžiui, vyras ir žmona, trys vaikai ir kartu gyvenantys vyro tėvai buvo laikomi viena šeima.

Mažiau nei 4 % visų užregistruotų bedarbių sudarė asmenys, jaunesni kaip 19 metų (jauniausiam bedarbiui tik 14 metų). Atidžiau išnagrinėjus jaunuolių anketinius duomenis matyti, kad dauguma jų buvo priversti ieškotis darbo, nes buvo vieninteliais darbingais ir savo šeimą (tėvus, jaunesnius brolius ar seseris) galinčiais išlaikyti asmenimis. Taigi jų bandymą darbintis lėmė ne tik stichinė nelaimė, bet ir šeiminė situacija. Pavyzdžiui, beturtis ir našlaitis Povilas Ladyga bet kokio darbo ieškojo būdamas 15 metų⁸⁸⁹. Aštuoniolikmetis Biržų valsčiaus gyventojas Feliksas Adamonis norėjo rasti darbo, kad ir prie akmenų skaldymo, kad galėtų išlaikyti savo pagyvenusius tėvus ir du mažamečius brolius, o šeima jokio nekilnojamojo turto užgyvenusi nebuvo⁸⁹⁰.

Vyresnių nei 55 metų bedarbių buvo iki 11 %. Dauguma jų – 55–65 metų vyrai, vyresnių nebuvo daug. Štai Daukščių kaime be artimųjų gyvenanti Anelija Vaitaitienė taip pat užsiregistravo į bedarbius, nors jau buvo perkopusi 90 metų. Hektarą žemės turinti žemdirbė vargu ar galėjo sulaukti kokio nors darbo pasiūlymo, tačiau pašalpos ar kitokios paramos tikėtis galėjo⁸⁹¹. Kita beturtė ir vieniša aštuoniasdešimtmetė Baravikinės kaimo gyventoja užsiregistravo su kitais to kaimo bedarbiais, bet netrukus buvo įtraukta į valsčiaus šelpiamųjų sąrašus, nes dėl senatvės darbui netiko⁸⁹². Nepaisant šių ryškesnių pavyzdžių, užsiregistravusių bedarbių senolių nebuvo daug, vyresni nei 70 metų bedarbiai dažniausiai būdavo iš karto įtraukiami į šelpiamųjų

⁸⁸⁹ Krinčino valsčiaus bedarbių sąrašai 1929 m. vasario 27 d., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 138.

⁸⁹⁰ Žinios apie bedarbių skaičių Biržų valsčiuje 1929 m. vasario 27 d., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 139;

⁸⁹¹ Žinios apie bedarbių skaičių Krinčino valsčiuje 1929 m. vasario 27 d., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 191;

⁸⁹² Žinios apie bedarbių skaičių Biržų apskrities sulig valsčių surinktais duomenimis 1929 m., sausio 5 d. LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 351; Biržų, Daujėnų, Joniškėlio, Krinčino, Nemunėlio Radviliškio, Pabiržės, Papilio, Pasvalio, Vabalninko, Saločių, Vaškų valsčių bedarbių sąrašai 1929 m. vasario 27 d. ten pat, l. 269.

sąrašus ir į darbą jų niekas nebesiūsdavo. Šis surašymas išryškino ir kitas provincijos problemas, pavyzdžiui, sužinota, kiek esama senyvo amžiaus asmenų, faktiškai nebegalinčių užsidirbti pragyvenimui ir neturinčių artimųjų, galinčių juos išlaikyti. Įvertinta, kiek asmenų dėl panašių priežasčių priversti elgetauti. Surinkę duomenis valsčiai pagal galimybes turėjo pakoreguoti savo šelpiamųjų asmenų sąrašus ar patikslinti asmenų, tinkamų apgyvendinti „ubagynuose“, skaičių. Pavyzdžiui, paaiškėjo, kad dėl senyvo amžiaus nebegalinti užsidirbti septyniasdešimtmetė Vaškų valsčiaus gyventoja Ona Simonaitienė jau kurį laiką buvo priversta elgetauti, todėl valsčiaus savivaldybė jai skyrė pašalpą.

Beveik 7 % bedarbių mokėjo kokį nors amatą (staliaus, siuvėjo, audėjo, kalvio, mūrininko, šaltkalvio ir pan.) arba iki nedarbo iš jo pragyveno. 11 % iki darbo netekties dirbo paprastais darbininkais apskrities miestuose, kitaip tariant, už šių procentų slepiasi asmenys neturėję (ar beveik neturėję) jokio ryšio su kaimu. Likę bedarbiai iki užsiregistruojant dirbo arba pragyveno iš žemės ūkio⁸⁹³. Tačiau ne visi jie buvo paprasti lauko darbininkai, dalis jų turėjo savo nekilnojamojo turto, kartais net ir visai nemažai.

Bedarbių ekonominės padėties rimtumą rodo ir tai, kad beveik $\frac{3}{4}$ visų Biržų apskrityje esančių bedarbių sutiko būti perkeliami įvairiems (dažniausiai miško) darbams į kitas apskritis. Žinant, kiek nepatogumų sukeldavo tokios kelionės ir kad dažniausiai finansiškai jos nebuvo itin pelningos, šis skaičius tikrai nemažas ir liudija prastą sutikusiujų vykti padėtį. Didžioji dalis nurodžiusiujų negalį vykti dirbti į kitas Lietuvos dalis pagrindinėmis tokio apsisprendimo priežastimis įvardijo silpną sveikatą arba nenorą palikti gausias šeimas⁸⁹⁴.

⁸⁹³ Panašiai kaimo ir miestelių bedarbius aprašė ir „Lietuvos žinios“, skelbusios, kad 1933 m. pradžioje Gelvonuose „vaikščiojo be darbo ir keikė sunkius laikus“ žemės ūkio darbininkai, bežemiai, mūrininkai, dailidės ir net kurpiai, staliai bei siuvėjai: Miesteliuose ir kaimuose // Lietuvos žinios, 1933, nr. 15.

⁸⁹⁴ Žinios apie bedarbių skaičių Biržų apskrities sulig valsčių surinktais duomenimis 1929 m. sausio 5 d., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 351; Biržų, Daujėnų, Joniškėlio, Krinčino, Nemunėlio Radviliškio, Pabiržės, Papilio, Pasvalio, Vabalninko, Saločių, Vaškų valsčių bedarbių sąrašai 1929 m. vasario 27 d., ten pat, l. 157–331.

Bedarbių sąrašuose dominuoja asmenys, neturintys jokio nekilnojamojo turto. Neabejotina, kad tokie asmenys pirmiausiai pretendavo gauti bedarbio statusą, nes kiekvienas ekonominis ar socialinis sukrėtimas jiems grėšė pragyvenimo šaltinio netekimu. Iš 1410 anketuotų bedarbių 935 (66 %) neturėjo jokio nekilnojamo turto.

Įdomiausia, kad bedarbiais užsiregistravo nemažai asmenų, kurie ne tik turėjo gyvenamąjį būstą, augino gyvulius, bet ir dirbo ne mažiau kaip 3 ha žemės. Šie skaičiai parodo ne tik tai, kad kartais atskiroms šeimoms buvo sunku pragyventi iš tokio žemės ploto, bet ir tai, kad atskirų stichinių nelaimių ar nederliaus metu net ir didesnius ūkius galėjo ištikti nemenkos bėdos. Iš esmės matyti, kad šeimos, valdančios 3–10 ha, atskirais atvejais negalėjo būti visiškai užtikrintos pragyvenimu ir kartkarčiais leisdavo vieną iš šeimos narių uždarbiauti. Tačiau šios grupės asmenys buvo išbraukiami iš bedarbių sąrašų, traktuojant, kad jie gali išgyventi iš sukauptos žemės ūkio produkcijos (nors didelė dalis pasėlių ir išmirkę). Tokių asmenų užregistruota 41 (3 %).

Atskirai reikėtų aptarti asmenis, turėjusius gyvenamąjį būstą (kartais tik jį) ir nedidelį žemės sklypą („plecių ir gryčių“), daržą prie jo (tokių asmenų būta per 30 %). Tokie sklypai (iki 3 ha) leisdavo asmenims balansuoti tarp darbo rinkos ir natūrinio savęs išmaitinimo. Gero derliaus metais šeima galėdavo pragyventi ir iš tokio turto. Iš tokių ūkių kilusius darbininkus taip pat sunku apskaičiuoti, nes jie dažniausiai dirbdavo sezoninius ir pripuolamus darbus, o jei kurį laiką ir negaudavo darbo, dažnai niekur nesikreipdavo pagalbos, tiesiog grįždavo į savo ūkelį ir „pasispausdami“ pagyvendavo iki kitos galimybės.

1929 m. Biržų apskrityje užregistruotos 498 šeimos, neturinčios jokio nekilnojamojo turto, 203 šeimos turėjo mažą sklypelį (daržą), 502 šeimos – gyvenamąjį namą ir sklypą, 1187 šeimos – iki 5 ha žemės su gyvenamuoju namu ir ūkiniais pastatais, 860 šeimų valdė 10 ha ūkius. Sudėję visų šeimų narius, gausime 11328 darbingus ir 4023 nedarbingus asmenis. Pastoviems arba sezoniniams darbams (šienapjūtė, javapjūtė, kūlimo ir daržų valymo

darbai) samdydavosi iki 69 % visų darbingų asmenų (7716 asm.), o likusiems, matyt, darbo užtekdavo savo ūkeliuose arba jie dirbdavo atsitiktinius, pavienius darbus⁸⁹⁵.

Baigusių pradinę mokyklą ar keletą klasių buvo tik iki 4 % nuo visų užsiregistravusiųjų. Likusieji buvo arba neraštingi, arba savamoksliai (mokantys tik skaityti ir rašyti). Kiek tiksliai buvo neraštingų bedarbių, pasakyti sunku, tačiau turimais duomenimis jų galėję būti net apie 60 %. Kiti buvo arba „naminio mokslo“, arba „galintys rašyti ir skaityti“. Taigi išsimokslinusių bedarbių buvo mažuma. Konkretumo dėlei galima pasakyti, kad į bedarbių sąrašus buvo patekęs 1 mokytojas ir 2 raštininkai. Dauguma neraštingų asmenų neturėjo jokio turto, buvo vyresnio amžiaus.

Tautinė provincijos bedarbių sudėtis nėra labai įvairi ir gausi. Sąrašuose yra 22 rusai (daugiausia amatininkai), 6 žydai (beveik visi vežikai), 2 latviai ir 1 baltarusis („baltgudis“). Taigi tautinių mažumų atstovai sudarė tik 3 % visų registruotų bedarbių. Religiniu atžvilgiu beveik visi buvo katalikai. Panaši bedarbių tautinė padėtis buvo ir kituose apskrities miestuose. Pagal išsamius 1927 m. Ukmergės darbo biržos duomenis, iš 111 bedarbių tik 16 buvo kitataučiai (6 rusai, 5 lenkai, 2 žydai ir 2 gudai)⁸⁹⁶.

Nors bedarbiai buvo registruojami šeimomis, tačiau darbo dažniausiai prašydavo po vieną jos atstovą. Todėl bedarbiais registruodavosi stipriausi ir sunkų fizinį darbą galintys dirbti šeimos nariai, be kita ko, galintys ilgesniam laikui išvykti dirbti toliau nei siekia valsčiaus ar apskrities ribos. Namuose dažniausiai likdavo nepilnamečiai, vyresniojo amžiaus asmenys ir moterys. Nepaisant to, būta šeimų, kurių sudėtyje neatsirasdavo fiziškai stiprių ir sveikų narių, todėl darbo ieškodavo ir silpnesni, ir pasiligoję žmonės. 5 % nuo visų Biržų apskrities bedarbių turėjo tam tikrų fizinių trūkumų – nuo įgimto šlubumo iki silpnaregystės.

⁸⁹⁵ Žinios apie bedarbių skaičių Biržų apskrities sulig valsčių surinktais duomenimis 1929 m. sausio 5 d., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 351; Biržų, Daujėnų, Joniškėlio, Krinčino, Nemunėlio Radviliškio, Pabiržės, Papilio, Pasvalio, Vabalninko, Saločių, Vaškų valsčių bedarbių sąrašai 1929 m. vasario 27 d., ten pat, l. 157–331.

⁸⁹⁶ Ukmergės miesto darbo biržos komiteto bylos už 1927 m., LCVA, b. 1262, ap. 3, b. 53, l. 1–28.

Surašymas atskleidė tam tikrus emigracijos mastus bei kryptis. Nemažai bedarbių iš su Latvija besiribojančio Nemunėlio Radviliškio valsčiaus atsisakė gauto darbo, nes išvyko uždarbiauti į Latviją. Tokių būta ir kitur. Tai liudija žymos bedarbių anketose: „ant darbo važiuoti atsisakė, dirba Latvijoje“⁸⁹⁷.

Daugiau galimybių įsidarbinti ir gauti geresnį atlygį visuomet pasitaikydavo tiems, kurie turėdavo nuosavus arklius (daugiau nei 8 %) arba išskirtinių profesinių įgūdžių: „Bedarbiai daugiausiai yra juodadarbiai darbininkai. Tuo tarpu kvalifikuotų darbininkų poreikavimas yra didesnis už pasiūlą“⁸⁹⁸.

Apibendrinus Biržų apskrities turimus duomenis, galime pateikti tokią tipinio Lietuvos provincijos bedarbio dosjė:

- Lytis: vyras.
- Amžius: 23–55 m. (statistiškai šiek tiek vyresnis nei didmiesčio bedarbis).
- Gyvenamoji vieta: provincijoje gyvenantis nuo pat gimimo.
- Išsilavinimas: moka tik skaityti.
- Profesija: jokios profesijos ir amato neturi, save įvardija žemdirbiu arba juodadarbiu.
- Buvęs užsiėmimas: dirbęs savo smulkiame ūkyje ir atsitiktinius darbus pas ūkininkus, žiemą tekę dirbti kertant valstybinį mišką.
- Šeiminė padėtis: gyvena kartu su savo daugiavaike šeima ir tėvais.
- Turtinė padėtis: turi namą ir sklypą iki 3 ha žemės.
- Darbo paieška: siūlosi dirbti pas ūkininkus.

⁸⁹⁷ Žinios apie bedarbių skaičių Nemunėlio Radviliškio valsčiuje 1929 m. vasario 27 d., LCVA, f. 1381, ap. 1, b. 265, l. 203;

⁸⁹⁸ Bedarbiai ir darbininkų stoka // Darbo jaunimas, 1935, nr. 2.

4.4. Moteris bedarbė

*Labai neatsargios esti kaimo mergaitės. Išaina į miestą
skaisti sodžiaus mergužėlė, sugrįžta – dažnai su gyvu
priedu, sugedusi miesto. Jei jau kuri mergaitė nebegali
pragyventi sodžiuje ir mano važiuoti į miestą, tai nors
tepasistengia iš anksto susipažinti su miesto gyvenimo
sąlygomis. Reikia pasakyt, kad moterims kaime daug
lengviau gaut darbą ar tarnybą, negu vyrams.⁸⁹⁹*

XX a. pradžioje moterų įsitraukimas į vis besiplečiančią ir atvirėjančią darbo rinką tapo visuotinai priimtu reiškiniu, todėl nedarbas tapo abiejų lyčių kasdienybės dalimi. Lietuvoje nuo pat nepriklausomybės paskelbimo ir socialinės sistemos plėtros moterų užimtumas tapo natūralia socialinių-ekonominių procesų dalimi. 3 deš. socialiniame-ekonominiame Lietuvos gyvenime tik atsiranda, o 4 deš. jau ir įsitvirtina specifinė moterų nedarbo tema ir problematika: moteris pradėta registruoti ir traukti į bedarbių sąrašus (kurį laiką jų buvo net daugiau negu vyrų), kūrėsi moterų profesinės organizacijos, moterys aktyviai gynė savo socialines-ekonomines teises. Tiesa, aprašomuoju laikotarpiu nebūta lygių galimybių darbo užmokesčio ar darbo pasidalijimo srityse, tačiau tai jau kitų tyrimų objektas.

Nepaisant to, atsirandantis moterų nedarbas 4 deš. buvo iš dalies sąlygotas ir nelygaus požiūrio į lyčių užimtumą ir darbo pasidalijimą. Nors 1922 m. Lietuvos Respublikos Konstitucija⁹⁰⁰ numatė įvairiapusę lyčių lygybę, tačiau prasidėjus ekonominei krizei Vyriausybė, stengdamasi optimizuoti užimtumą valstybiniame sektoriuje, iš darbo ėmė atleidinėti kvalifikuotas valstybės tarnybos tarnautojas, paprastai raštininkes, buhalteres, sekretores, mašininkes ar registratores⁹⁰¹. 1933 m. Ministrų kabinetas, siekdamas subalansuoti valstybės biudžetą, nusprendė iš valstybės tarnybos atleisti tarnautojus, kurių vyrai ar žmonos iš valstybės ar privačių įstaigų gavo didesnius nei Vyriausybės nurodyti atlyginimai. Nors nutarime apie konkrečią

⁸⁹⁹ TAMOŠAUSKAS A., Ko jie bėga? // Darbininkas, 1935, nr. 7.

⁹⁰⁰ Lietuvos valstybės konstitucija su paaiškinimais, Kaunas, 1922, p. 19.

⁹⁰¹ JURĖNIENĖ V., Darbo rinka ir moterys tarpukario Lietuvoje // Lyčių studijos ir tyrimai, 2006, nr. 2, p. 29.

lytį nekalbama, tačiau šie sprendimai labiausiai palietė moteris. Vėliau, siekiant palengvinti krizės pasekmes bei sumažinti inteligentų bedarbių skaičių, buvo raginama griežčiau laikytis sprendimo, iš įvairių tarnybų atleisti aukštųjų valdininkų žmonas⁹⁰². Konkretūs moterims nepalankūs sprendimai buvo priimti 1935 m., Kauno miesto savivaldybei nutarus atleisti gydytojas iš apskrities savivaldybės ligoninės⁹⁰³. Augantis moterų organizuotas judėjimas piktinosi minėtais sprendimais, stebėjosi, kad Vyriausybė domisi ir kelia inteligentų bedarbių klausimą, tačiau apie moterų nedarbą nekalba. Lietuvos moterų taryba, reaguodama į nelygybę, akcentavo, kad reikia imtis ne moterų atleidimų, pasiteisinant ekonomine krize, o „laikytis taupumo politikos, kovoti su prabanga ir užsieninėmis prekėmis“, remti vietos pramonę ir pirkti jos produkciją⁹⁰⁴. Vis dėlto diskriminacijos atvejai negalėjo paveikti didesnio moterų skaičiaus, nes 1926 m. valstybės tarnyboje jų tedirbo tik kiek daugiau nei 150⁹⁰⁵.

Savo problemas garsiai ir pagrįstai kėlė ir gausiausia miestų moterų profesinė bendruomenė, bene pirmiausiai ir aštriausiai susidūrusi su nedarbu Lietuvoje apskritai, tai liudija šis Krikščionių darbininkų sąjungos skundas pateiktas VRM:

⁹⁰² Darbo ir socialinės apsaugos būklė Lietuvoje // Vairas, 1934, nr. 4.

⁹⁰³ G-TĖ O., Moterų pastangos teisių lygybę įgyvendinti // Naujoji vaidilutė, 1936, nr. 12.

⁹⁰⁴ Ten pat, p. 30.

⁹⁰⁵ JURĖNIENĖ V., Darbo rinka ir moterų tarpukario Lietuvoje // Lyčių studijos ir tyrimai, 2006, nr. 2, p. 35, 36.

Tarnaitės džiaugiasi, kad per dvidešimt nepriklausomybės metų Lietuvos darbo žmonės džiaugiasi, kad tiek daug padaryta jų labui, nes priimta daug taisyklių, nuostatų ir įstatymų, bet labai gaila, nes dar nėra asmeninės samdos įstatymo. Tai ypač reikalinga tarnaitėms, kurios neturi apibrėžtų darbo valandų, poilsio valandų, visos samdymo taisyklės ir sąlygos įtakoja tik samdytojo. Tarnaitė nežino jokių atostogų, jokių kompensacijų, Jos gyvenamoji vieta neretai „drėgna, tamsus virtuvės kampas, arba net tam tikra lentyna viršuj plytos garinio“. Todėl tarnaičių darbo sąlygos „šaukte šaukiasi asmeninės samdos įstatymo intervencijos“, Konkrečiai reikalaujama ir darbo knygelių, ir kompensacijos atleidus be kaltės, atlyginamų atostogų.⁹⁰⁶

Didesniuose miestuose moterų bedarbių buvo žymiai daugiau nei kaime. 1935 m. Kauno ir Klaipėdos miestų statistiniai duomenys skelbė, kad moterys sudarė apie 15 % bedarbių⁹⁰⁷.

Mažesnę moterų bedarbystę galėjo nulemti tai, kad jos sudarė didesnę samdomų žemės ūkio darbininkų dalį. 1926 m. duomenimis moterų, dirbančių žemės ūkio sektoriuje, buvo 53 %, t. y. apie 60 tūkst. daugiau nei vyrų⁹⁰⁸. Didžiuosiuose miestuose (Šiauliai, Panevėžys) moterys bedarbės sudarė apie 40 % visų bedarbių, o mažesniuose miestuose – tik apie 15 %. 1936–1939 m. statistikos metraščių duomenimis, visoje Lietuvoje moterys bedarbės sudarė iki 15 % visų bedarbių⁹⁰⁹. Tokį skirtumą lėmė 4 kartus didesnis 19–55 m. amžiaus grupės neužimtumas didžiuosiuose miestuose, kitaip tariant, „tarnaičių“ nedarbas. Apskritai, kol Darbo biržoje buvo registruojama ne tik į viešuosius darbus, moterys bedarbės nedarbo statistikoje net dominavo.

Aptarti moterų nedarbą verta ir dėl kitų priežasčių, tai – skirtinga lyčių įtaka šeimos biudžetui, išskirtinė moterų padėtis nedarbo struktūroje ir skirtingos nedarbo pasekmės. Kodėl moterų užimtumas buvo didesnis? Pirmiausia, užimtumo padėtis pramonėje ir kituose sektoriuose (išskyrus aptarnavimą), kur dominavo darbininkai vyrai, bendro neužimtumo vyrų „naudai“ neatsvėrė, nes šiose ūkio šakose esančių darbo vietų skaičius buvęs

⁹⁰⁶ Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos Kermelitų skyriaus tarnaičių sekcijos prašymas jo ekscelencijai ponui Vidaus reikalų ministeriui, 1938 m. lapkričio 6 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, l. 92, 93.

⁹⁰⁷ TARULIS A., Nedarbas pas mus per š.m. pirmąjį pusmetį // Tautos ūkis, 1935, nr. 3.

⁹⁰⁸ Lietuvos gyventojai darbo sritimis ir tautybėmis 1926 m., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 11, l. 5.

⁹⁰⁹ Paskaičiuota remiantis informacija, esančia lentelėse X ir XI.

pernelyg menkas, kad atsvertų situaciją provincijoje. Išskirtinį moterų užimtumą žemės ūkyje iliustruoja ir tokie tarpukario spaudos pastebėjimai:

Darbininkės moterys, kurių miesteliuose yra nemaža, dirba laukų sezoninius darbus. Jos turi darbo iki nuo laukų ir daržų nenuvalomos daržovės, nuraunami linai ir kiti baigiami rudens darbai. Vyrai samdomi tam tikrais atsitikimais javų piūties, mėslovežės, remonto ar statybos darbų. Gi apie 9 mėnesius jie beveik jokio darbo nedirba. Juos maitina moterys.⁹¹⁰

1920–1922 m. atsiradus labiau apčiuopiamai Kauno nedarbo statistikai, paaiškėjo, kad didžiąją dalį bedarbių sudaro ne vyrai, o moterys – iki 75 % visų užsiregistravusių⁹¹¹. Jau bene pirmoje išsamesnėje Kauno darbo biržos veiklos apyskaitoje matyti, kad 1921 m. užregistruoti 2092 bedarbiai, iš jų 1566 – moterys⁹¹². 1922 m. pirmoje pusėje Kaune buvo užregistruotos 716 bedarbės moterys ir tik 279 vyrai⁹¹³, metų pabaigoje paaiškėjo, kad iš viso per metus darbo prašėsi 1,6 tūkst. moterų ir 566 vyrai. Žvelgiant į užregistruotų bedarbių profesijas matyti, kad $\frac{1}{3}$ sudarė tarnaitės⁹¹⁴. Panašios tendencijos išliko iki 1924–1925 m., kai buvo pradėti organizuoti viešieji darbai, kuriuose dirbo beveik vien vyrai. Kodėl taip atsitiko?

Vykstant kaimo darbininkų migracijai iš kaimo į miestą, vyrai tikėdavosi uždirbti prie fiziškai sunkių sezoninių darbų, dažniausiai statybų, o provincijos moterys vylėsi gauti tarnaičių, auklių ar virėjų vietą. Tačiau pats kėlimasis darbui į miestą silpnosios lyties atstovėms dėl įvairių priežasčių (ypač kultūrinių) buvo sudėtingesnis. Jos nuolatos ragintos atsižvelgti į viešąją nuomonę ir gerai pagalvoti, ar verta keltis į miestą: „pabuvus savaitę kitą, kada šie materialiai išsenka, vargšės pajunta tikrą skurdą. Skuba ieškoti darbo ir jo

⁹¹⁰ L. R., Miestelių bedarbių reikalu // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 27.

⁹¹¹ Kauno miesto darbo biržos ataskaita apie užregistruotus bedarbius 1921 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 1, l. 24.

⁹¹² Kauno miesto darbo biržos ataskaita už 1921 metus, KAA, f. 59, ap. 4, b. 14, l. 24.

⁹¹³ Socialės Apsaugos skyriaus vedėjo raštas Kauno miesto burmistrai dėl darbininkų frakcijos paklausimo 1922 m. birželio 22 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 219, l. 2.

⁹¹⁴ 1924 m. tarp moterų bedarbių buvo 1129 tarnaičių, 382 tarnaitės-virėjos, 143 virėjos, 88 auklės, 51 siuvėja, 50 auklių-tarnaičių, 46 „bonų“, 16 pardavėjų, 14 padavėjų, 12 paprastų darbininkų, 6 maitintojos, 5 raštininkės // Kauno miesto darbo biržos apyskaitos lapas už 1924 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 67, l. 2.

neranda. Nusivylusios įpuola į prieglobstį tokių apystovų, iš kurių nepažeistos dorinai veikia beištrunka⁹¹⁵.

Kaip paaiškinti vėlesnę lyčių įvairovę darbo rinkoje? Nedideliuose miestuose ir miesteliuose, kur vyravo paslėptasis nedarbas arba šeima iš savo sklypelio ir atsitiktinių darbų galėjo pragyventi aktyviai neįsitraukdama į darbo jėgos rinką, aktyvesnis bandymas ieškoti naujų pragyvenimo šaltinių nuvedavo į tolimesnes vietas. Išvykdavo dažniausiai vienas iš šeimos vyrų. Tai lėmė ne tik tai, kad vyrai apskritai daugiau uždirbdavo, bet ir tai, kad namuose moteriai likdavo vaikų priežiūra ir namų ūkio ruošos darbai, tradiciškai laikyti moteriškais užsiėmimais. Dėl šios priežasties, moteris net nebuvo vertinama kaip neturinti darbo. Tuo tarpu miestuose, kur didžioji dalis darbo vietų koncentravosi fabrikuose ir prie viešųjų darbų, pagrindiniai darbininkai, dažniausiai atliekantys paprastus fizinius darbus, buvo vyrai. Moteris vertinta kaip tolygi darbo rinkos dalyvė, kadangi namų ūkio darbai mieste nebuvo laikomi tokiais svarbiais kaip kaime. Darbo pasiūlos laukas moterims tiek pramonėje, tiek prekyboje ar amatuose buvo mažesnis. Todėl nenuostabu, kad išlikusiose Laikinosios sostinės bedarbių registracijos suvestinėse dominuoja moterys, ieškančios auklės, namų tarnaitės ar virėjos darbo. Toks bedarbių pasiskirstymas didmiesčiuose ir provincijoje yra ne vienintelė aptartina problema.

Iš pirmo žvilgsnio atrodytų, jog didesnis nuostolis šeimai buvo vyro nedarbas, kadangi nuostata apie vyrą-tėvą kaip pagrindinį šeimos maitintoją įsitvirtinusi nuo seno. Teiginį patvirtintų faktas, kad nominali tokį pat darbą dirbančios moters alga visuomet buvo mažesnė, taigi net ir dirbdama tiek pat kiek vyras, moteris negalėjo uždirbti tokios pačios sumos. Dėl tradicinio šeimos gyvenimo modelio moterys daugiausiai užsiimdavo namų ruošos darbais, todėl jos nebuvo tokios aktyvios darbo rinkoje⁹¹⁶. 1936–1937 m.

⁹¹⁵ V., Darbininkai–ės nepasiduokite miesto viliojimams // Darbininkas, 1925, nr. 3.

⁹¹⁶ „Pramonėje dirbančių vyrų žmonos dažniausiai rūpinasi namų ūkiu, o uždarbiauja tik joms patogiu metu“: GAIGALAITIS V., Krašte pasirodžiusio žemės ūkio darbininkų trūkumo klausimu // Žemės ūkis, 1940, nr. 1.

darbininkų šeimų tyrimo duomenimis, net 76,8 % darbininkų šeimos biudžeto sudarydavo vyro pajamos ir tik 6,2 % – moters⁹¹⁷. Amerikiečių mokslininkė C. Moehling⁹¹⁸, ištyrusi 1917–1919 m. ir Didžiosios ekonominės krizės JAV šeimų biudžetus bei vieno iš sutuoktinių galimo nedarbingumo įtaką šeimos pajamoms, nustatė, kad nemaža dalis šeimos gerovės priklausė nuo situacijos namų ūkyje, kuris laikėsi ant moters pečių (žinoma, kalbama tik apie miestų šeimas). Įvertinus namų ūkio darbus, kurie vėliau buvo atliekami JAV, pasitelkiant perkamas vaikų darželių, skalbyklų ir kepyklų paslaugas, matyti, kad moters indėlis formuojant šeimos biudžetą buvo žymiai didesnis.

Formaliai bedarbiams suteikiami darbai nebuvo rūšiuojami pagal darbininko lytį, todėl moterims neretai tekdavo atlikti tuos pačius fizinius darbus kaip ir vyrams. Tokia politika taikyta, nes moterys bedarbės retai registruotos į viešuosius darbus. Nepaisant to, 4 deš. viduryje Savivaldybių departamentas ėmėsi priemonių, kad moterims bedarbėms būtų suteikiami kitokio pobūdžio darbai: „tose vietose, kur yra registruotų bedarbių moterų, numatyti ir joms labiau tinkamų darbų“⁹¹⁹. Vis dėlto visuotinis planas, skirtas tik moterims bedarbėms, taip ir nebuvo priimtas, nors bedarbių moterų būta nemažai, o galimybių aprūpinti jas darbu ne tiek jau daug. Dėl šios priežasties reikalauta nedirbančias moteris ir vaikus aprūpinti darbu uždaroje patalpose, pagal jų jėgas⁹²⁰.

Aiškiai atsakyti, ar tarpukario Lietuvoje prostitucijos problema buvo tiesiogiai susijusi su nedarbo mastais ir jų kaita, – sunku, tačiau iš pabirų dalių įmanoma sulipdyti kiek patikimesnį vaizdinį. Iš spaudoje pasirodžiusių žinių galime spręsti, kad bedarbės moterys į prostitucijos pinkles patekdavo gana paprastu keliu. Pastabūs apžvalgininkai atkreipdavo dėmesį į tai, kad beveik

⁹¹⁷ Darbininkų, tarnautojų ir valdininkų šeimų biudžetų tyrinėjimo Lietuvoje 1936–1937 m. rezultatai, Kaunas, 1939, p. 16.

⁹¹⁸ MOEHLING C. M., Women's Work and Men's Unemployment // The Journal of Economic History, 2001, t. 61, p. 931, 932.

⁹¹⁹ Savivaldybių departamento raštas apskričių valdyboms ir pirmaeilių miestų burmistrams 1935 m. birželio 17 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 486, l. 103.

⁹²⁰ Darbininkų socialinės ekonominės sekcijos 1940 m. vasario 7 d. įvykusio pasitarimo protokolas, LCVA, f. 389, ap. 1, b. 11, l. 14.

visi vyrai, atvykę darbo į miestą ir jo neradę, sugrįždavo atgal į provinciją, tuo tarpu moterys, nepaisydamos dažnai sunkios materialinės padėties, dažniausiai čia pasilikdavo⁹²¹: „Gauti mieste padorų darbą labai sunku, beveik neįmanoma. Vienintelis darbas – tai tarnaitės vieta pas kokį poną, ypač viengungį. Bet grįžti į kaimą negaliu; mano savimeilei nebeleistų; užėstų visi. Ponia sugrįžo! – sakytų, – nusigyveno!..“⁹²²

Nors Darbo birža jaunų provincijos merginų, atvykusių darbo į didmiesčius (šiuo atveju Kauną), neregistravo, tačiau jos vis tiek plūdo į sostinę. Vyrai mieste darbą susirasdavo vaikščiodami į potencialias darbo vietas, pavyzdžiui statybų aikšteles, o moterims už nedidelį mokestį pagalbos ranką ištiesdavo nelegalios „faktorkos“, įdarbindavusios jas tarnaitėmis. Tačiau neretai vėliau paaiškėdavo kiti agentūrų tikslai. Dalis į miestą atvykusių merginų, neturėjusių čia nei artimųjų, nei pažįstamų ir, žinoma, pragyvenimo šaltinio, galiausiai pakliūdavo į sąvadautojų ir prostitucijos tinklą⁹²³. Nors nedarbo ir prostitucijos santykio sudramatinti nereikėtų, dažnai pats kėlimasis į miestą jau savaime traktuotas kaip nuodėmingas. Ši problema nuolatos nagrinėta, ji atsispindėjo ir literatūros kūriniuose, ir spaudos puslapiuose, taigi teigti, kad ji buvo neaktuali, negalime.

Aš jai visais atžvilgiais įrodinėju, jog kenksminga užsiimti prostitucija. Ji ir pati apie tai puikiai supranta. Bet kas daryti, neįmanoma? ⁹²⁴

Panašus atvejis – viena Kauno batų fabriko darbininkė, sužinojusi apie algų sumažinimą ir gresiantį nedarbą, pasakė, kad artimiausiu metu teks užmiršti mėsos skonį, o ateityje jos laukia arba gausūs Nemuno vandenys, arba nuodėmingas užsiėmimas vakarais⁹²⁵. Apie nuodėmingas nedarbo pasekmes užsiminęs net oficialus „Lietuvos aidas“, tiesmukai teigęs: „lietuvaitės

⁹²¹ NAUJOKYTĖ Z., Kas moteris verčia eiti nedorybės keliais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 20.

⁹²² TILVYTIS T., Ministerijos rožė, Vilnius, 1978, p. 31.

⁹²³ NAUJOKYTĖ Z., Kas moteris verčia eiti nedorybės keliais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 20.

⁹²⁴ Įspūdžiai iš Kauno batų kolonijos // Darbo balsas, 1929, nr. 22.

⁹²⁵ BLKCS, J. K., 2000 žmonių susirūpinę // Dienos naujienos, 1931, nr. 1.

praradusios gėdos jausmą, gyvenimo supurvintos, plaukia į gatvę, ten ieško „darbo“⁹²⁶. Viena didžiausių ir aktyviausių Lietuvos moterų organizacijų Šv. Zitos tarnaičių profesinė sąjunga net savo įstatuose skelbė:

Draugijos tikslas teikti miestan atvykusioms lietuvaitėms tarnaitėms ir darbininkėms dvasios ir kūno pagalbos. Sodžiaus mergaitė pakliuvusi miestan dažnai pakliūva į dvasios ir kūno skurdą – neturėdamos čia nei tėvų, nei globėjų, kurie ją turėtų savo globoje, patenka į išnaudotojų rankas, pražudydama ir savo dorą ir sveikatą.⁹²⁷

Apibendrinami galime pateikti tokią moters bedarbės dosjė:

- Amžius: 18–30 m., (jaunesnė nei bedarbis vyras), netekėjusi.
- Mieste pragyventas laikas: keleri metai.
- Ryšiai su provincija: turi giminystės ryšių provincijoje, tačiau jie nėra tokie artimi, kad prireikus (ištikus dideliu skurdu) galima būtų ten išvykti.
- Išsilavinimas: moka skaityti ir rašyti, tačiau oficialių mokymo įstaigų nėra baigusi, savamokslė. Be to, yra lankiusi organizuotus namų ruošos kursus.
- Gyvenamoji vieta: dirbdama glausdavosi šeiminkų bute, nedarbo metu nuomojasi kambarį priemiestyje.
- Profesija: profesijos neturi, dirbdavo aukle arba tarnaitė.
- Kaip ieško darbo: yra užsiregistravusi Darbo biržoje, tačiau darbo kol kas negavo, darbo ieško per privačias įdarbinimo agentūras.

⁹²⁶ MEDELIS R., Neleiskim skriausti lietuvaičių // Lietuvos aidas, 1940, nr. 150.

⁹²⁷ Palaimintas triūsas, Kaunas, 1928, p. 61.

4.5. Inteligentai bedarbiai

Kai jūs einate kur nors skubėdami dieną apie kokią 12 val. Laisvės alėjos bulvaru, be abejo pastebite veik ant kiekvieno suoliuko sėdint žmogų, pasirišusį labai pigų, kuo tik nebutaforinį kaklaraištį... Tai, brol, inteligentai bedarbiai.⁹²⁸

Lietuvos valdžia po Pirmojo pasaulinio karo iš Rusijoje esančių pabėgėlių pirmiausiai siekė susigražinti inteligentus ir techninių specialybių atstovus – gydytojus, mokytojus, teisininkus, matininkus, studentus, tarp kurių buvo ir kitų tautybių šviesuomenės atstovų, taip pat ir bankininkų, pramonininkų ir pirklių⁹²⁹. Tai buvo daroma sąmoningai, kadangi besikuriančiai valstybei trūko įvairių specialistų, gebančių savo administracinę, profesinę ir politinę patirtį panaudoti jaunos valstybės labui.

Realybėje ne viskas vyko taip sklandžiai, būta atvejų, kai valdžia inteligentus kritikavo, jog šie „tikrą savo amatą pamiršę, stveriasi viso ko ir nieko prideramai gerai neatlieka, neįstengia atlikti“⁹³⁰. Priekaištauta, kad inteligentai – tik savo specialybės amatininkai, dažnai ne pačios aukščiausios kvalifikacijos, ne itin apsiskaitę, su primityviu literatūros ir meno skoniu⁹³¹. Žiniasklaida aiškinusi, kad Lietuvos inteligentus neigiamai veikia iš rusų atsinešta uždara kultūrinė patirtis, intelektinių ryšių su užsieniu stoka. Pavyzdžiui, „Naujojoje Romuvoje“ skūstasi, kad įvairiose įstaigose įdarbinti skirtingo išsilavinimo lygio rekomenduoti inteligentai menkina visą Lietuvos kultūros lygį⁹³².

Vis dėlto sugrįžusiems vyresnės kartos inteligentijos atstovams pavyko susirasti pragyvenimo šaltinį ir nedarbas jiems negrėsė. Problema paaštrėjo 3 deš. viduryje, kai mokyklas ir gimnazijas baigė nauja absolventų karta (pavyzdžiui, 1924 m. gimnazijas baigė 1 tūkst., o 1925 m. – jau 1,5 tūkst.

⁹²⁸ V–AS, Al., Kaip gyvena inteligentai–bedarbiai // Sekmadienis, 1934, nr. 24.

⁹²⁹ Ten pat.

⁹³⁰ Nedarbas ar nesugebėjimas // Lietuva, 1926, nr. 52.

⁹³¹ Kas tai yra inteligentai? // Lietuvos aidas, 1931, nr. 269.

⁹³² Kultūros politika // Naujoji Romuva, 1939, nr. 4.

jaunuolių)⁹³³. Baigusieji, dėl lėšų stygiaus negalėdami įgyti aukštojo mokslo ar specialybės, buvo priversti ieškoti darbo, atsirado „vidurinės grandies“ inteligentų perteklius, be to, „per karą žymiai sumažėjo vertybių gamyba, o dabarties metu toji gamyba toli atsilieka nuo inteligentijos skaičiaus didėjimo“⁹³⁴. Tačiau tuo metu tiek valdžios dėmesys, tiek biudžetas pirmiausiai buvo skiriami politiniam ir ekonominiam šalies stabilizavimui, o ne visuomenės švietimo ir kultūrinimo darbui. Todėl nenuostabu, kad ėmė rasti inteligentų bedarbių grupė.

Tad ką gi anuomet reiškė sąvoka „inteligentas bedarbis“? Nors statuso apibrėžtis nuolatos kito, tačiau ilgainiui nusistovėjo tokios nuostatos: inteligentu bedarbiu laikomas asmuo, baigęs ne mažiau kaip 4 klases ir bent 3 metus dirbęs kokioje nors įstaigoje. Vėliau mokslo cenzas pakeltas iki 6 klasių⁹³⁵. Taigi inteligentais vadinami asmenys, kurių darbas yra susijęs ne su fiziniais, bet su protiniais gebėjimais. Į šios sąvokos reikšmių lauką patektų visų mokslo įstaigų mokytojai ir profesoriai, visų valstybės ir savivaldybės įstaigų valdininkai ir privačių įstaigų (bankų, draudimo draugijų ir t. t.) tarnautojai⁹³⁶. Nepaisant to, atsirasdavo norinčių tapti inteligentais bedarbiais ir dėl to, kad besikreipiantysis nebūdavo pratęs sunkiai dirbti („juodo darbo nesu pratęs iš pat mažens“⁹³⁷). Norint įgyti inteligento statusą nemenku privalumu buvo kilmė iš Vilniaus ar jo krašto – todėl daugelis ši skaudų faktą akcentuodavę savo gyvenimo aprašuose⁹³⁸. Darbo birža taip pat taikė atskiras taisykles asmenims, norintiems įsiregistruoti kaip inteligentai bedarbiai. 1936 m. papildžius Darbo biržos bedarbių registracijos taisykles, visi, norintys gauti inteligento statusą, turėjo pristatyti pažymą apie įgytą mokslą, tarnybos stažą,

⁹³³ KARAPŪZINAS P., *Inteligentų darbo reikalu* // *Darbininkas*, 1925, nr. 29.

⁹³⁴ *Lietuvos inteligentijos ateitis* // *Lietuvos aidas*, 1928, nr. 93.

⁹³⁵ *Kauno miesto savivaldybės raštas Germaniui Kaziui 1937 m.*, KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 113.

⁹³⁶ PAVABALKŠNIETIS, *Darbininkas ir poilsis* // *Darbininkas*, 1923, nr. 36.

⁹³⁷ *Germanio Kazio prašymas Lietuvos Respublikos Prezidentui 1937 m.*, KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 111.

⁹³⁸ V. Burneika pažymi, kad jis kilęs iš okupuotos Lietuvos – Švenčionių apskrities ir yra buvęs savanoris, negailėjęs savo jėgų ir turto kovose su lenkais, bet šiuo metu yra visų užmirštas ir be darbo // *Burneikos Vlado prašymas Ministerių kabinetui 1937 m.*, KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 24–25.

savo bei savo tėvų šeimos sudėtį ir turimą turtą⁹³⁹. Sugriežtinus taisykles, nebeužteko pačiam įsivardyti inteligentu arba atitikti tik vieną inteligento bedarbio apraše nurodytą sąlygą. Vėliau Darbo biržoje iš inteligentų bedarbių sąrašų nuspręsta išbraukti besimokančiuosius⁹⁴⁰. Atsisakymas juos registruoti gali turėti du paaiškinimus. Pirma, nuspręsta apsunkinti besimokančių jaunuolių įsidarbinimo galimybes Darbo biržoje, kad jie neužimtų vietos, kai kiti inteligentai stokoja paramos. Antra, siekta koncentruoti jaunimą tik į mokslą, kad kuris, susigundęs geresniu darbu, nemestų studijų ir nepapildytų ir taip jau gausios „pusinteligentių kastos“.

Inteligento bedarbio sąvoka neretai marginalizuota. Pasak „Lietuvos aido“ žurnalistinio tyrimo, Kauno savivaldybėje tarp pašalpų prašančių bedarbių buvo buvęs apskrities viršininkas, policijos nuovados vadovas, Rusijos armijos generolas, nusigyvenęs dvarininkas, pagyvenusi pianistė, alkoholikas gydytojas bei daugybė menkai žinomų menininkų, ryškių asmenybių su gana marga praeitimi⁹⁴¹. Itin spalvingai aprašoma ir šių bedarbių eilinė nedarbo diena:

Iš ryto jis „atsikelia“, stačiai kur nors... Apsivalo rūbus, kad atrodytų švarus, kaip pridera kiekvienam padoriam žmogui. Apie dvyliktą valandą, jo pilvas pareiškia savo neabejotinas teises. Pradedama kombinuoti, lakstyti pas visokius pažįstamus dėlei lito pietums „karališkoje“. Gauna – pavalgo ir tada laikinoji sostinė ir bendrai visas gyvenimas atrodo toks malonus, geras... Paskui vėl tiek pat laksto, galvoja, kol „iškombinuoja“ pokelį popirosų. Užsirūko – gyvenimas dar malonesnis... Tada jis yra patenkintas visais ir, bendrai, gerbia visą krašto santvarką [...] ⁹⁴²

Dėl aptartų realijų tarpukariu išsirutuliojusi savita, išskirtinė ir dabar jau nebeegzistuojanti inteligento bedarbio sąvoka. KAA galime aptikti per 400 bedarbių prašymų (1937 ir 1939 m.) valdiškai tarnybai gauti⁹⁴³. Kadangi tokia tarnyba susijusi su valstybės tarnautojo, administraciniu ir, žinoma,

⁹³⁹ Darbo biržos bedarbių registracijos taisyklių projektas 1936 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1035, l. 9.

⁹⁴⁰ Ten pat, l. 9.

⁹⁴¹ KLONIS J., Intelligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės // Lietuvos aidas, 1940, nr. 145.

⁹⁴² V–AS, Al., Kaip gyvena inteligentai–bedarbiai // Sekmadienis, 1934, nr. 24.

⁹⁴³ Piliečių prašymai Kauno miesto savivaldybei tarnybos gavimo reikalu 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 1–218; Prašymai darbo gavimo reikalu Kauno miesto savivaldybei 1939 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 918, l. 1–278.

raštvėdybos darbu, dauguma prašymų buvo parašyti inteligentų. Apžvelgus prašymus matyti, kad didesnioji dalis besikreipusiųjų buvo vyrai. Tiek jie, tiek ir besikreipiančios moterys buvo 30–40 m. amžiaus. Daugelis jų anksčiau jau buvo dirbę savivaldybės suteiktus darbus, kiti buvo korepetitoriais, įvairiais (dažniausiai valstybinių įstaigų) tarnautojais. Didesnioji dalis buvo pusiau (dėl lėšų trūkumo) arba visiškai baigę aukštąsias ar profesines mokyklas, iš tarnybos kariuomenėje sugrįžę šauktiniai. Iš inteligentų bedarbių kategorijos bene prasčiausia ekonomine padėtimi skūsdavosi studentai⁹⁴⁴ ir didelės šeimas išlaikantys asmenys.

Tarpukariu itin akcentuotas mokyklos vaidmuo ugdant jaunąją inteligentiją, kad ši sugebėtų įsitvirtinti ir prisitaikyti prie besikeičiančių gyvenimų sąlygų. Mokykla turėjo būti „gyvenimiška ir ruošti gyvenimui praktiškus, plačios iniciatyvos ir darbo nebijančius žmones, bet ne „baltarankius“ – pusiauinteligentus, kurių jau daug turime ir kurių pertekliaus susilaukėme ir dabar turime rūpintis jais, kaip bedarbiais, nes ne vienas jų dėl savo mokslo bedarbis pasidarė“⁹⁴⁵. Taigi susidurta su keblia problema: inteligentų tarsi ir trūko, bet „pusiau inteligentų“ būta pertekliaus. Vadinamųjų „pusiau inteligentų“ kontingentas tarpukario Kaune buvo toks didelis, kad jie buvo skatinami persikvalifikuoti, rinktis praktiškesnes profesijas: mieste bandyta suaktyvinti amatų mokyklų veikimą, skatinti inteligentus įgyti praktinių darbo įgūdžių.

Nepaisant reformuojamos švietimo sistemos, 4 deš. pastebėta, kad egzistuoja bendrojo išsilavinimo inteligentų perteklius, o tiksliosios pakraipos mokslų atstovų – matininkų, „kultūrtechnikų“, miškininkų, statybos dešimtininkų vis dar stinga“⁹⁴⁶. Intelligentai bedarbiai darbą galėjo susirasti mažesniuose miestuose ar miesteliuose, tačiau daugumos toks darbas

⁹⁴⁴ „Gyvenu savo draugų ir pažįstamų padedamas. Vieną dieną valgau pas vieną draugą, o kitą – pas kitą. Pergyvenu sunkiausią laikotarpį“ // Būto Mikalojaus prašymas Kauno miesto savivaldybei 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 42.

⁹⁴⁵ OBUOLĖNAS K., Inteligentų bedarbių reikalu // Savivaldybė, 1934, nr. 7.

⁹⁴⁶ Ko siekiama darbo rikiavimo įstatymu // Lietuvos aidas, 1940, nr. 133.

nedomino, nors 1940 m. duomenimis net apie 30 % inteligentų, užsiregistravusių Kauno darbo biržoje, į sostinę atvyko iš provincijos⁹⁴⁷.

1940 m. priėmus „Darbui rikiuoti ir darbo jėgai paskirstyti“ įstatymą, turėjo būti užtikrintas darbo jėgos paskirstymas: „orientuoti prieaugį į amatus ir profesijas“, „orientuoti inteligentines jėgas į specializavimąsi“⁹⁴⁸. Ieškodama inteligentų užimtumo didinimo būdų, valdžia pakeitė savo poziciją svetimtaučių valdininkų atžvilgiu. Vyriausybės įsakymu, „darbo leidimai svetimšaliams išduodami tik tuo atveju, jei prekybos departamentas ir socialinės apsaugos inspekcija pripažįsta, kad atitinkamam darbui mūsiškių specialistų nėra“⁹⁴⁹. Be to, priėmus į darbą svetimšalį, šis specialistas savo amato turi išmokyti bent vieną vietinį gyventoją. Dėl tokių suvaržymų užsienio darbininkų skaičius mažėjo, inteligentams ėmė rasti naujos galimybės įsidarbinti.

Kauno miesto savivaldybės duomenimis 1931 m. inteligentai bedarbiai įteikė 367 prašymus darbui, 1932 m. tokių prašymų jau buvo 844, 1933 m. – per 1 tūkst., o 1934 m. – 2,2 tūkst.⁹⁵⁰ Išanalizavus šiuos duomenis paaiškėjo, kad 573 inteligentai buvo savamoksliai, 319 anksčiau tarnavo ugniagesiais, 270 dar studijavo, 253 turėjo bendrąjį išsilavinimą, 225 dar tebebuvo moksleiviais, 126 buvo mechanikai, 83 – vairuotojai, 4 – inžinieriai, ir tik 20 asmenų turėjo aukštojo mokslo diplomą. Tarp šių inteligentų bedarbių buvo 42 atsargos karininkai ir 68 savanoriai kūrėjai⁹⁵¹. Panašios tendencijos išliko ir 1939 m.: iš 247 Kaune užregistruotų inteligentų bedarbių aukštąsias mokyklas buvo baigę 6, išklaušę universiteto kursą – 2, studentai – 23, baigusieji gimnazijas – 50, baigusieji 6 klases – 38, baigusieji 5 klases – 8, baigusieji 4 klases – 9, o likę 111 teturėjo valstybės tarnybos stažą. Keisčiausia, kad didelę dalį inteligentų bedarbių sudarė iš įvairių įstaigų pašalinti ir teismo nubausti

⁹⁴⁷ KLONIS J., Inteligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės // Lietuvos aidas, 1940, nr. 145.

⁹⁴⁸ Ko siekiama darbo rikiavimo įstatymu // Lietuvos aidas, 1940, nr. 133.

⁹⁴⁹ Kaip kovojame su nedarbu? // Savivaldybė, 1935, nr. 1.

⁹⁵⁰ Spaudai pateikta informacija apie bedarbius ir įvairius kitus klausimus, susijusiu su Kauno miesto savivaldybe, 1934 m. sausio 15 d., KAA, f. 219, ap.1, b. 958, l. 17.

⁹⁵¹ Ten pat, l. 17.

asmenys⁹⁵². Tačiau ir patys inteligentai bedarbiai, skaitant jų pateikiamus prašymus, pasirodo besantys ne itin raštingi (mokėjo tik gerą prašymą darbui parašyti): „Mažamoksliai, daugelis niekur netarnavę, visi viengungiai ir retas vyresnio amžiaus, kaip 30 metų; daugiausiai vyrai. Žiūrint prašytojų specialybės, kiek daugiau bus šoferių, keletas technikų, o kiti – raštininkai“⁹⁵³. Tokia inteligentų pasiūla ir kvalifikacijos stygius sunkino galimybę suteikti jiems „inteligentiško“ darbo. Taigi, didžiausią dalį inteligentų bedarbių sudarė kiek labiau nei eiliniai bedarbiai išsilavinę asmenys, tačiau be rimtesnės profesinės kvalifikacijos.

Inteligentai bedarbiai dažniausiai prašydavosi bet kokios tarnybos, tačiau labiausiai siekė konduktoriaus, šoferio, policininko, ugniagesio, raštininko ar dešimtininko (statybų prižiūrėtojo) pareigų. Bedarbių inteligentų prašymai, palyginus su kitų bedarbių, yra išsamesni, juose akcentuojamos teigiamos profesinės ar būdo savybės. Prašymuose kaip privalumas išskiriama tarnyba Lietuvos kariuomenėje, ypač buvimas Nepriklausomybės kovų meto savanoriu, gauti apdovanojimai. Inteligentai bedarbiai pabrėždavo savo išsilavinimą, įvairius baigtus kursus, kvalifikacijas. Raštininko, buhalterio ar stenografo darbinė patirtis ir įgūdžiai suteikdavo ypač daug privalumų. Žinia, itin svarbi ir darbinė patirtis, galimos rekomendacijos. Todėl prie prašymų randame ne tik rekomenduoti galinčių asmenų pavardes, bet ir jų atsiliepinimus, liudijimus, pažymas, kartais net po kelias. Tarp rekomendacijų pasitaiko visuomeninių organizacijų, kurioms priklausė bedarbis inteligentas, buvusių darboviečių ar kariuomenės dalių atstovų raštai. Jų būta įvairaus turinio ir rango. Retsykiais bedarbius rekomenduodavo viceministrai⁹⁵⁴ ar pulkininkai, įdarbinimo procesu domėjosi net prezidentas:

⁹⁵² KLONIS J., *Inteligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės* // Lietuvos aidas, 1940, nr. 145.

⁹⁵³ OBUOLĖNAS K., *Inteligentų bedarbių reikalu* // Savivaldybė. 1934, nr. 7.

⁹⁵⁴ Koženiausko Jono prašymas Kauno miesto savivaldybei 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 172.

Ponui Respublikos Prezidentui pavedus, čia siunčiamas Pono Burmistro dėmesiui Kosto Kazlauskio prašymas darbo gavimo reikalu ir prašoma išžiūrėti, ar nebūtų galima patenkinti šis prašymas. Rezultatus prašoma pranešti Ponui Prezidentui“⁹⁵⁵

Kiek vėliau atsiranda praktika prie dokumentų pridėti ir „gyvenimo kelią“. Prašymuose ne tiek akcentuojamas neturtas ir prasta prašančiojo padėtis (nors neretai ji tokia ir buvo), kiek asmeniniai pranašumai, darbinė patirtis ir kitokios teigiamos savybės: „esu blaivus, ne rūkantis ir sąžiningas kur gali parodyti mano nurodytos rekomendacijos“⁹⁵⁶. Beje, tik viename prašyme bedarbis inteligentas pažymėjo, kad moka tris kalbas.

Iki 4 deš. inteligentai bedarbiai buvo priimami dirbti viešųjų darbų prižiūrėtojais. Nurodyta, kad didžioji jų dalis yra atsargos karininkai, savanoriai, buvę tarnautojai, studentai, technikos mokyklos mokiniai⁹⁵⁷. Skirtingai nuo paprastų darbininkų, viešuosius darbus dirbusių lapkričio–birželio mėnesiais, inteligentai būdavo įdarbinami ištisus metus. Be to, inteligentai bedarbiai galėjo dirbti visas savaitės dienas ir taip gauti didesnę atlygį. 1935–1938 m. Kaune jų atlygis viešuosiuose darbuose buvo 8–10 % didesnis nei paprastų darbininkų⁹⁵⁸. Kai kur miestų savivaldybės nenorėdavo inteligentams leisti dirbti įprastinius viešuosius darbus, nes toks darbas, anot valdininkų, jiems yra per sunkus ir dėl to valstybei nenašus (kitose valstybėse, pavyzdžiui Vokietijoje, inteligentai bedarbiai dirbdavo fizinius viešuosius darbus kartu su kitais tokio rango bedarbiais). Todėl stengtasi optimizuoti įvairių įstaigų personalą, „liuosuoti“ reikiamos kvalifikacijos neturinčius valdininkus. Reorganizacija buvo būtina, nes, anot atskirų spaudos pranešimų, egzistuojant „mokyto proletariato“ nedarbui, Kaune pasitaikydavo įstaigų, kur

⁹⁵⁵ Prezidento kanceliarijos raštas Kauno miesto burmistrui 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 189.

⁹⁵⁶ Bežarskio Juozo prašymas Kauno miesto savivaldybei 1937 m., KAA, f. 219, ap. 1, b. 1080, l. 48.

⁹⁵⁷ Kauno informacinis biuras: bedarbiai inteligentai, 1927 m. vasario 10 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 542, l. 16.

⁹⁵⁸ 1935–1938 m. bedarbio inteligento viešųjų darbų vidutinis dienos atlygis buvo 4,76 Lt, o paprasto darbininko – 4,37 Lt // 1935–1938 m. Kauno darbo biržoje į viešuosius darbus įregistruoti bedarbiai-inteligentai, KAA, f. 100, ap. 1, b. 118, l. 7, 14 ir Darbo biržoje įregistruoti į viešuosius darbus inteligentai bedarbiai 1935–1938 m., KAA, f. 59, ap. 4, b. 167, l. 22, 45, 68, 90.

dirbo 50–80 % menko išsilavinimo, tik 4 klases baigę tarnautojai⁹⁵⁹. 1935 m., pradėjus inteligentų bedarbių registraciją, Kauno miesto savivaldybė parengė jiems skirtą viešųjų darbų planą vasaros sezonui. Bedarbius numatyta įdarbinti adresų biure, miesto archyve ir kitose įstaigose. Šiems darbams savivaldybė numatė skirti 22,5 tūkst. Lt, finansuoti 6,5 tūkst. darbo dienų, įdarbinti 130 asmenų⁹⁶⁰. Reikia pabrėžti, kad tik pusė Darbo biržoje įsiregistravusių inteligentų dirbo viešuosius darbus. Kiti buvo siunčiami į privačias įstaigas arba miesto savivaldybės skyrius.

Ilgainiui neatmesta galimybė steigti net inteligentų bedarbių darbo stovyklas. Tokie planai svarstyti dar 1934 m.⁹⁶¹ Stovyklos pagrindiniu tikslu įvardyta „išmokyti žmogų amato, išauklėti patvarumą darbe ir įsisąmoninti drausmės ir darbo prasmės supratimą“⁹⁶². Nors tokios stovyklos ir nebuvo kuriamos, bet prie šio klausimo svarstymo buvo nuolatos sugrįžtama.

Šiokių tokių duomenų apie inteligentus bedarbius galima rasti ir kitose Lietuvos vietovėse. Pavyzdžiui, Marijampolės miesto savivaldybės ataskaitoje minima, kad inteligentai bedarbiai miesto savivaldybėje nesiregistravo, nes savivaldybė vis tiek neturėjo jiems tinkamų darbų. Dokumente teigiama, kad tokios rūšies bedarbių mieste galėjo būti apie 50⁹⁶³.

Ši bedarbių grupė buvo išskirtinė, nes jai nebuvo siūlomi bet kokie darbai. Kauno miesto savivaldybė inteligentus darbino registruoti eismo judėjimą gatvėse bei plentuose, surašyti miesto butus ir trobesius, statistikos biure jiems būdavo siūloma apdoroti jau surinktą medžiagą⁹⁶⁴. Vėliau inteligentai bedarbiai būdavo įdarbinami adresų biure, miesto tvarkymo skyriuje, statybos skyriaus buhalterijoje, finansų skyriuje, apskrities policijoje, nekilnojamojo turto ir sveikatos skyriuose, miesto priešlėktuvinės saugos

⁹⁵⁹ SUNTAUTAS, Dėl „Bedarbių studentų klausimo“ // Lietuva, 1926, nr. 34.

⁹⁶⁰ 1935 m. Kauno miesto savivaldybės inteligentams bedarbiams rengiamas vasaros sezono viešųjų darbų planas, KAA, f. 218, ap. 1, b. 1228, l. 1–3.

⁹⁶¹ Darbo stovykla inteligentams bedarbiams // Savivaldybė. 1934, nr. 2.

⁹⁶² OBUOLĖNAS K., Inteligentų bedarbių reikalu // Savivaldybė, 1934, nr. 7.

⁹⁶³ Marijampolės miesto savivaldybės raštas savivaldybių departamentui dėl Marijampolės miesto bedarbių 1934 m., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 348, l. 51–52.

⁹⁶⁴ Raštas Kauno viešųjų darbų vedėjui 1936 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 141, l. 3, 64, 86.

komitete, Darbo biržoje, Kauno lombarde, Vidaus reikalų ministerijos Ūkio skyriuje, sekretoriате, Komunalinėje valdyboje⁹⁶⁵. Panašius darbus inteligentams bedarbiams siūlė ir kitos savivaldybės. Šios kategorijos bedarbiai būdavo ir „inteligentiškai“ šelpiami, t. y. gaudavo didesnę paramą, pašalpas. Kauno miesto savivaldybė prieš kiekvienas Kalėdas šiuos bedarbius stengėsi pamaloninti įvairiomis dovanomis⁹⁶⁶.

VI lentelė. Kauno inteligentų bedarbių pasiskirstymas pagal amžių ir lytį 1935–1938 m. (asm.)⁹⁶⁷

Amžius, lytis / Metai	15–21 m. v. / m.	22–35 m. v. / m.	36–45 m. v. / m.	46–55 m. v. / m.	Per 55 m. v. / m.
1935–1938	62 / 62	637 / 274	295 / 62	125 / 1	53 / 0

Vis dėlto savivaldybės nepajėgė užtikrinti, kad visi inteligentai gautų darbo, todėl jie remti pinigineis pašalpomis. 1939 m. Kaune tam skirta 120 tūkst. Lt, o 1940 m. – net 185 tūkst. Lt⁹⁶⁸. Nepaisant to, įvairios valstybės institucijos gaudavo daug skundų ir siūlymų, kaip pagerinti prastą inteligentų bedarbių padėtį. Pavyzdžiui, 1938 m. Seimui skirtoje peticijoje šios rūšies bedarbiai, matydami didžiulę neteisybę savo atžvilgiu, siūlė aukštų valdininkų šeimos narius, dvarų ir pramonės įmonių savininkus bei užsieniečius atleisti iš bet kokių valstybinių pareigų⁹⁶⁹.

Savivaldybių užimtumo ataskaitose dažnai pateikiami duomenys apie inteligentus bedarbius, tačiau nustatyti bendrą jų skaičių visoje Lietuvoje sunku, nes darbo netekę inteligentai retai registruodavosi. Tikslesnius skaičius

⁹⁶⁵ Kauno miesto savivaldybės statybos skyriaus 1917–1939 metų nuolatinio saugojimo bylų aprašas, KAA, f. 218, ap. 3.

⁹⁶⁶ Kauno miesto savivaldybės sušelpėtų bedarbių–inteligentų sąrašai 1939 m., KAA, f. 59, ap. 5, b. 425, l. 1–13.

⁹⁶⁷ Lentelė sudaryta remiantis: Kauno miesto statistikos metraštis 1935–1936, Kaunas, 1937, t. 3, p. 65; Kauno miesto statistikos metraštis 1937, Kaunas, 1938 t. 4, p. 73; Kauno miesto statistikos metraštis 1938, Kaunas, 1939, t. 5, p. 81.

⁹⁶⁸ KLONIS J., Inteligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės // Lietuvos aidas, 1940, nr. 145.

⁹⁶⁹ Inteligentų bedarbių peticija Lietuvos Respublikos Seimui 1938 m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1038, l. 45–47.

1933 m. yra paminėjęs tik Savivaldybių departamento vadovas K. Barkauskas – jo teigimu, šalyje galėjo būti apie 500 tokių asmenų⁹⁷⁰. Pavyzdžiui, Kaune inteligentų nedarbas nuosekliai imtas fiksuoti tik nuo 1935 m. liepos vidurio. Iki tol žinoma, kad 1930–1934 m. Kauno darbo biržoje buvo įregistruoti 405 inteligentai bedarbiai⁹⁷¹. Apibendrinami galime sakyti, kad 1935–1939 m. inteligentų bedarbių skaičius Kauno mieste svyravo nuo 300 iki 500 ir sudarė 6–8 % visų Kauno bedarbių. Tuo tarpu visoje Lietuvoje 1936–1938 m. jų būtų 400–600 – iki 2 % nuo visų užregistruotų nedirbančiųjų. Kiek daugiau inteligentų bedarbių, be Kauno, būta kituose didesniuose miestuose – Šiauliuose ir Marijampolėje. Moterys sudarė 1/3 šios rūšies bedarbių⁹⁷².

Inteligento bedarbio sąvoka yra unikali Lietuvos socialinės istorijos dalis. Pradėjus fiksuoti inteligentų nedarbą, jie buvo išskirti į kitą bedarbių kategoriją, turėjusią tam tikrą privilegijų (lengvesnį, ne fizinį darbą, geresnį atlygį). Ši išskirtinumą sąlygojo neišsistūravusi Lietuvos visuomenės sandara bei siekis efektyviau išnaudoti „rašto darbininkų“ galimybes.

⁹⁷⁰ Iš ekonomistų pasikalbėjimų // Tautos ūkis, 1933, nr. 12.

⁹⁷¹ Kauno miesto statistikos metraštis, 1934, t. 2, Kaunas, 1935. p. 33.

⁹⁷² Nedarbo duomenys 1936 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1935 m., Kaunas, 1936, p. 232; Nedarbo duomenys 1937 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1936 m., Kaunas, 1937, p. 230; Nedarbo duomenys 1938 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1937 m., Kaunas, 1938, p. 224; Nedarbo duomenys 1939 sausio 1 d. ūkio sritimis // Lietuvos statistikos metraštis 1938 m., Kaunas, 1939, p. 198.

V. NEDARBAS POLITINIŲ IR EKONOMINIŲ SUKRĖTIMŲ KONTEKSTE

5.1. 1926 metų perversmo ir autoritarinio režimo įtaka nedarbui

*Bedarbiai nedemoralizuojami, kaip Seimo laikais.
Bedarbių skaičius nedidelis. Vyriausybė bedarbius
visuomet pasiruošusi darbais remti.*⁹⁷³

1926 m. gruodžio 17-osios perversmas žymi vieno iš politinių debatų dėl socialinės ir nedarbo politikos etapų pabaigą. Taip politiškai laisvai ir įvairiai kaip 1920–1927 m. apie nedarbą daugiau nekalbėta. Nedarbas, kaip ir visi kiti pagrindiniai vidaus politikos akcentai, tapo vienu iš naujosios, autoritarinės, valdžios veikslių pasikeitimą žyminčių riboženklų. Autoritarinės valdžios santykis su nedarbo reiškiniu nebuvo vienodas. Iš pradžių problema netgi neigta, o vėliau, ją pripažinus (tai padaryti labiausiai padėjo ne ideologinės nuostatos, bet atėjusi ekonominė krizė) ir pasitelkus aiškia administracinių reguliavimų praktiką bei didėjančią valstybės įtaką socialiniams-ekonominiams procesams (ne veltui visi VRM vadovai po 1926-ųjų buvo karininkai), kryptingai su ja kovota. Tad galiausiai nedarbas buvo „suvalstybintas“. Nors manoma, kad socialinė ir ekonominė Lietuvos vidaus padėtis 1926 m. perversmui lemiamos įtakos nepadarė, tačiau dėl 1924–1925 m. ūkio krizės Seimo rinkimus laimėję kairieji griežtino taupymo politiką, ypač neįtikusią dešiniams⁹⁷⁴. Perversmą lėmė ne tik šalies ūkinės problemos, tačiau socialinės politikos ir nedarbo įtaka buvo didelė.

A. Merkelis yra priminęs, kad Seime diskutuojant apie kariuomenės sumažinimą, daug žibalo į ugnį įpylė socialdemokratas J. Plečkaitis, pasiūlęs ne tik mažinti kariuomenę, bet ir Šančių kareivines perduoti į Kauną

⁹⁷³ Kaip Lietuvoje kovojama su nedarbu? // Lietuvos aidas, 1932, nr. 153; BARKAUSKAS Pr., Nedarbas ir viešieji darbai // Savivaldybė, 1932, nr. 11.

⁹⁷⁴ BUTKUS Z., Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai // Lietuvos istorijos studijos, 2006, nr. 18, l. 73–74.

plūstantiems ir besipašalpaujantiems bedarbiams⁹⁷⁵. Teigti, kad viena iš Gruodžio 17-osios perversmo priežasčių yra tiesiogiai susijusi su bedarbiais, negalėtume, tačiau bendrų aplinkybių esti. Pirmiausiai reikėtų prisiminti 1926-ųjų birželio 13 d. įvykius Kaune. Šią dieną, iš esmės dar valdant senajai krikščionių demokratų koalicinei Vyriausybei, socialdemokratų aktyvistai Laikinosios sostinės rotušėje surengė bedarbių mitingą-susirinkimą, kurio metu iškeltos nedarbo problemos rezoliucijų pavidalu turėjo būti įteiktos įvairioms valdžios institucijoms. Susirinkimo metu į rotušės salę netikėtai įsiveržė komunistų agitatoriai, dalį „suvedžiotų“ bedarbių išsivedė į centrinę miesto aikštę ir ten sukėlė riaušes, užsitęsusias iki pat išnaktų⁹⁷⁶. Gana greitai šis įvykis tautininkų spaudoje, o vėliau ir istoriografijoje, buvo aplipdytas būtomis ir nebūtomis interpretacijomis, riaušes pateikiant kaip naujosios kairiųjų koalicijos nesugebėjimo tvarkytis valstybėje pavyzdį, įtikinėjant, jog visuomenės ir asmens laisvių suvaržymo panaikinimas ir politinių kalinių amnestavimas vedė ne į šalies gerovės stiprinimą, o bolševikinio perversmo link.

Vėliau Birželio 13-osios įvykiams, kurių metu valstybės jėgos struktūros iš esmės nesugebėjo užtikrinti viešosios tvarkos, buvo priešinama tų pačių metų lapkričio 21 d. vykusį dešiniųjų studentų demonstracija, su kuria policija susitvarkė gal ne efektyviai, bet tikrai ryžtingai. Po birželio ir lapkričio „šėlionių“ Kauno gatvėse, išsirutuliojo pasakojimas apie laisvai ir įžūliai gatvėmis vaikstančius komunistus, įžeidinėjančius ar kitaip akivaizdžiai demonstruojančius savo „raudonumą“ likusių piliečių atžvilgiu⁹⁷⁷. Taigi nekaltas Kauno bedarbių susirinkimas, kokius kairieji rengdavo gana dažnai, dėl komunistų įsikišimo pavirto gaivališka demonstracija, daugeliui į atmintį įsirėžusia kaip viena priežasčių imtis radikalių veiksmų valdžios atžvilgiu. Šis

⁹⁷⁵ MERKELIS A., Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla, New York, 1965, p. 320.

⁹⁷⁶ S., Sekmadienio įvykiai // Lietuvos žinios, 1926 06 15; Šalin provokatorius! // Socialdemokratas, 1926 06 17.

⁹⁷⁷ Raudonos gairės // Rytas, 1926 06 15.

požiūris atspindi buvusios valdžios atstovų, teisinusių Gruodžio perversmą, atsiminimuose:

Tuo laiku Kaune atsirado bedarbių minios, jų skaičius augo. Net iš tolimų provincijų vykdavo bedarbiai į Kauną, nes čia visi gaudavo pašalpas arba darbą prie viešųjų darbų. Prie viešųjų darbų pastatyti bedarbiai daugiau stovinėdavo, rūkydavo ir šnekučiuodavo, negu dirbo. Savivaldybės tarnautojai, viešųjų darbų vedėjai, bijojo bedarbius paraginti dirbti, nes jei kuris išdrįsdavo tai padaryti, tai bedarbiai jį apkuldavo. Toks darbininkų palaidumas fabrikuose ir prie viešųjų darbų ramius piliečius blogai nuteikdavo ir ne vienas prasiždavo, kad ir Lietuvoje atsirado „kerenščina“.⁹⁷⁸

Politiniuose kuluaruose 1925–1926 m. būta ir kitų nepasitenkinimo šaltinių, susijusių su užimtumo politika. Būdami opozicijoje, socialdemokratai ir jų remiami bedarbių komitetai nuolatos prašė didinti finansavimą viešųjų darbų vykdymui bei kitokiam bedarbių būklės gerinimui, lėšas imant iš sumažintų biurokratijos sąskaitų, apkarpančią kariuomenės bei Bažnyčios asignavimus. Tokia politika pradėta įgyvendinti 1926-ųjų antroje pusėje, nepaisant to, kad opozicijoje likę krikščionys demokratai jau kaltino socialdemokratus netesint rinkiminių pažadų – nesirūpinant bedarbiais, kurių skaičius tik auga. Anot jų, būdami opozicijoje socialdemokratai siūlydavo bedarbiams paskirstyti iki 5 mln. Lt, tačiau atėję į valdžią neskyrė nė trečdalis minėtos sumos, be to, nemokėjo ir žadėto dydžio pašalpu⁹⁷⁹. Vis dėlto finansavimas savivaldai ir viešųjų darbų vykdymui augo. Ar šie veiksniai tiesiogiai susiję su R. Skipičio pastabomis apie „bedarbių sužūlėjimą“, pasakyti sunku, tačiau iš vėlesnių dešiniųjų valdžios atstovų pasisakymų matyti, kad tokia trečiojo Seimo ir kitų Seimų vykdyta sąlygine nedarbo mažinimo politika nebuvo gėrimasi. Pavyzdžiui, apie viešųjų darbų organizavimą teigta, kad šie atsiradę partinių rietenų laikotarpiu (dėl politinių ir partinių motyvų) – todėl patys darbai ir jų organizavimas buvę nevykę. Toks viešųjų darbų organizavimas tik erzino visuomenę ir galutinai demoralizavo ir šiaip ne per daug į darbą linkusius miesto sluoksnius⁹⁸⁰. Atitinkamą

⁹⁷⁸ SKIPITIS R., Nepriklausomą Lietuvą statant, Chicago, 1961, p. 414.

⁹⁷⁹ Socialistų pyragai 1927 metams // Darbininkas, 1926, nr. 47.

⁹⁸⁰ Viešieji darbai plentų valdyboj 1935 m. rugsėjo 26 d., LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1708, l. 1.

autoritarinės valdžios politiką viešųjų darbų ir apskritai bedarbių atžvilgiu paliudija ir turima statistika. Pavyzdžiui, įvairiais skaičiavimais, 1928–1929 m.⁹⁸¹ viešųjų darbų mastai Kaune pagal dirbančiųjų skaičių, lyginant su 1926–1927 m., sumažėjo beveik 8 kartus, o finansavimas – net 7 kartus. Tuo tarpu 1931 ir 1932 m. viešieji darbai Laikinojoje sostinėje net neorganizuoti⁹⁸².

Ar pasikeitė valdžios politika nedarbo atžvilgiu po 1926 m. pabaigoje įvykusio perversmo? A. Merkelis manė, kad iki tol politinės partijos ir valdžia vis dar vadovavosi daugiau idėjiniais principais nei ekonominiais⁹⁸³. Socialinis klausimas, kaip ir Vakarų Europoje, tapo kovos lauku tarp dešiniųjų ir kairiųjų politinių jėgų. Partijos, besirūpinusios valiutos saugumu, kritikavo socialines prievoles ir pernelyg didelius įsipareigojimus dirbantiesiems, esą neproporcingų pašalpų bedarbiams mokėjimas galėjo suardyti biudžeto pusiausvyrą. Galbūt dėl to per visą Europą dažnai nusirisdavo „darbininkiškų“ vyriausybių griūtys, po kurių tekdavo stabilizuoti valiutą ir net apriboti socialinės garantijas. Ir vėlesniais metais įvairios buvusių seimų diskusijos apie socialinių problemų ir nedarbo sprendimo būdus autoritarinės valdžios atstovų buvo sutiktos gana priekabiausiai ir kritiškai. Vienas iš autoritarinės valdžios apologetų I. Tamošaitis, kalbėdamas apie įvairias problemas Lietuvoje iki perversmo (taigi ir apie paties perversmo priežastis), pastebėjo, kad tuometinės valdžios socialinį klausimą galėjo spręsti ne tik gerindamos darbo sąlygas, bet ir neužmiršdamos darbininko kvalifikacijos – darbo kokybės, kas anuomet, anot I. Tamošaičio, sąmoningai ar nesąmoningai nevertinta⁹⁸⁴. Panašiai, bet dar griežčiau, kalbėjo ir kiti tautininkų lyderiai, teigdami, kad seiminė Respublika pernelyg daug dėmesio skyrė darbininkijai, ją lepino švaistydama valstybės pinigus. 1932 m. Savivaldybių departamento vadovas K. Barkauskas pažymėjo, kad esama valdžia nekartos klaidų, darytų partiniu laikotarpiu, kai

⁹⁸¹ Finansavimas akivaizdžiai mažinamas nuo 1928 m. Tikėtina, kad 1927 m. viešųjų darbų asignavimų nespėta sumažinti.

⁹⁸² Apskaičiuota remiantis: Kauno miesto darbo biržoje įsiregistruoti bedarbiai, dirbę prie viešųjų darbų 1924–1933 m., KAA, f. 218, ap. 1, b. 1109, l. 16 ir Kauno miesto viešieji darbai 1925–1939 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 118, l. 3, 4, 5, 6, 10, 15.

⁹⁸³ MERKELIS A., Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla, New York, 1965, p. 314.

⁹⁸⁴ TAMOŠAITIS I., Tautos vienybės keliais // Lietuva 1918–1938, Kaunas, 1990, p. 15.

tarpusavyje besigrumdamos partijos didžiulį dėmesį skirdavo bedarbiams, bet vietoj suteikiamo darbo mokėdavo jiems pašalpas. Ypač kritikuotas seiminiu laikotarpiu taikytas padienis viešųjų darbų atlygis, vis dar kėlęs ypač daug pasipiktinimų, nes „[d]u dirba, o dešimtys pypkes rūko“⁹⁸⁵. O savaitraštis „Lietuva“ dar 1926 m. teigė, kad bedarbių egzistavimas rodo tik tai, kad „mes savo darbų nesugebame organizuoti“⁹⁸⁶. Nedarbo problemą oficialus įvardijo ir kaip dažno valdžių keitimosi rezultata. Panašiai valstybiniu mastu teigta ir vėliau: „viešieji darbai buvo pradėti ne tiek iš gyvo reikalo, kiek tam tikrais politiniais ar partiniais sumetimais“⁹⁸⁷. Apskritai pastebima, kad nuo 1927 m. bedarbių klausimas viešojoje erdvėje aptariamas vis rečiau⁹⁸⁸. Tai lėmusi ne tik gerėjanti ekonominė situacija⁹⁸⁹, bet ir politinės nuostatos nedarbo atžvilgiu. Pavyzdžiui, 1929 m. „Darbininke“ užsimenama, kad didelis nedarbas Lietuvoje buvo 1924–1925 m., tačiau dėl emigracijos ir viešųjų darbų politikos jis pažabotas, be to, pripažįstama, kad po perversmo ši problema žymiai menkesnė ir dėl „psichologiškai politiškios būklės“, nes nedarbas viešumoje negalys pasirodyti⁹⁹⁰.

Būtina paminėti politinės prigimties nedarbą, kai keičiantis valdžioms (vėlgi ryškiausias – 1926 m. perversmo pavyzdys) politiškai nepatikimi ir nelojalūs asmenys valdžios tarnyboje buvo pakeičiami savais. Tokius atvejus ypač gerai perteikia tuometiniai literatūrinių kūrinių herojai:

Pralaimėjus jų partijai Seimo rinkimus, atsirado labai daug į Domantą panašių bedarbių, o iš kitos pusės, sumažėjo privačių tarnybų skaičius. „Karštesieji“ ir pirmiausia atleisti valdininkai gavo šiek tiek tokias vietas, prisišliejo šiaip taip, savo vadų rekomenduoti.⁹⁹¹

Panašią situaciją regi ir J. Paukštelio romano „Pirmieji metai“ pagrindinis herojus mokytojas Giedrė, matantis gimnazijos, kurioje

⁹⁸⁵ BARKAUSKAS Pr., Nedarbas ir viešieji darbai // Savivaldybė, 1932, nr. 11.

⁹⁸⁶ Nedarbas ar nesugebėjimas // Lietuva, 1926, nr. 52.

⁹⁸⁷ Apie viešuosius darbus Plentų valdyboje 1935 m. rugsėjo 26 d., LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1708, l. 1.

⁹⁸⁸ Ar Lietuvoje gali būti bedarbių? // Darbo balsas, 1929, nr. 19.

⁹⁸⁹ 1929 m. Lietuvos eksportas siekė didžiausią 330 mln. Lt sumą per visą nepriklausomybės laikotarpį, o tų pačių metų valstybės biudžeto pajamos buvusios taip pat vienos didžiausių.

⁹⁹⁰ Ar Lietuvoje gali būti bedarbių? // Darbo balsas, 1929, nr. 19.

⁹⁹¹ GRUŠAS J., Karjeristai // Raštai, Vilnius, 1981, t. IV, p. 133.

dirbo, valdžios politinių nuostatų „viražus“ siekiant išsaugoti darbo vietas po Kaune įvykusio perversmo, bei T. Tilvyčio literatūrinis personažas Pumputis⁹⁹², kuris panašius siekius saugant aukštas pareigas, pasikeitus šalies valdžiai, matė Finansų ministerijoje.

5.2. Nedarbas, ekonominė krizė ir nedarbo suvalstybinimas

Lietuvoje

*Atėjo krizė, krizas, Dievo bausmė!*⁹⁹³

1928–1931 m. autoritarinės valdžios dėmesio į bedarbius nekreipimo politiką neabejotinai sąlygojo valstybės ekonominiai rodikliai. Šiuos metus galėtume pavadinti ekonomiškai turtingiausiais iš viso tarpukario. Štai keletas pavyzdžių: šiuo metu surinktas didžiausios valstybės biudžetas (1930), daugiausiai išleista (1931), pasiektas didžiausias eksportas (1929). Žemės ūkio produktų ir pramonės gaminių kainų indeksų santykis 1928–1929 m. taip pat buvo geriausias per visą nepriklausomybės laikotarpį. 1931–1932 m. įvairios kredito įstaigos išdavė daugiausiai paskolų – taigi šiuo metu daugiausiai investuota ir į gamybą, be to, pastebimas didžiausias gamybos indekso šuolis. Taigi manytina, kad bedarbių klausimo kėlimo sumažėjimas buvo ne tik principinis autoritarinės valdžios politikos, nukreiptos prieš tinginius, ar nedarbo neigimo rezultatas, bet visuotinio ekonominio pakilimo inspiruotas veiksnys. Situacija pasikeitė 1932–1933 m., kai ypač krito visi minėti valstybės ekonominiai parametrai, padaugėjo bankrotų ir varžytynių. Padienių darbininkų atlyginimas taip pat ėmė smarkiai kristi ir dugną pasiekė 1935 m. Įvairių produktų ir paslaugų kainos 1933–1935 m. krito maždaug 20 %, tačiau tai nekompensavo trečdaliu sumažėjusių algų⁹⁹⁴. Minėtu metu Vyriausybė pradėjo skatinti eksportą, reguliuoti kai kurių produktų kainas, formuoti

⁹⁹² TILVYTIS T., Ministerijos rožė, Vilnius, 1978.

⁹⁹³ MARCINKEVICIUS J., Benjaminas Kordušas, Kaunas, 1937, p. 173.

⁹⁹⁴ POVILAITIS B., Lietuvos žemės ūkis 1918–1940, Torontas, 1988, p. 214–215.

valstybinę žemės ūkio produkcijos rinką⁹⁹⁵. Be šių antikrizinių priemonių imta ne tik kalbėti apie nedarbą, bet ir skirti daugiau dėmesio bedarbiams. Šiuos pokyčius galime fiksuoti ir remdamiesi ekonominės tematikos periodiniais leidiniais. 1930 ar 1931 m. „Tautos ūkis“ ir „Savivaldybė“ apie bedarbius beveik ar visai nekalba, tačiau nuo 1932 m. tema itin aktualizuojama⁹⁹⁶. Be to, 1932 m. P. Šulaitis pripažįsta, kad Lietuvoje gali egzistuoti ir „masinis nedarbas“⁹⁹⁷.

Apie bedarbių skaičiaus išaugimą galime spręsti iš Kauno miesto nedarbo statistikos duomenų. 1932 m. Kaune viešuosius darbus dirbo beveik 6,5 tūkst. bedarbių (primintina, kad 1931 m. viešieji darbai nevykdyti), o 1933 m. – jau 10,5 tūkst., o tai apskritai didžiausias įdarbintų viešųjų darbų darbininkų skaičius. Darbo biržoje užregistruotų bedarbių, kurie buvo pasiūsti į viešuosius darbus, skaičius taip pat išaugo bene 5 kartus⁹⁹⁸. 1932 m. vasarą Vidaus reikalų ministerija informavo apskričių viršininkus ir pirmaeilį miestų burmistrus, jog 1931–1932 m. nedarbo sezonas buvo sunkesnis nei kad būta iki tol, o viešuosius darbus teko organizuoti net ir mažesniuose miestuose, kur anksčiau bedarbių nebuvo⁹⁹⁹. 1933 m. Kauno miesto burmistras Vyriausybei pateikė ištisą Lietuvos ūkio plėtros koncepciją, kurioje ypač daug dėmesio skirta nedarbo problemai. Dokumente siūloma Kaune steigti tarpininkavimo įstaigą, reguliuojančią žemės ūkio darbininkų paklausą ir pasiūlą, sudaryti ilgalaikį Lietuvos plentų ir kelių tiesimo ir taisymo projektą, galėsiantį darbu aprūpinti bent 5 tūkst. darbininkų, steigti cemento gamybos pramonę, plėsti amatų mokyklas ir amatininkystės kursus, sudaryti remtiną ir labiausiai krašto ūkiui reikalingą pramonės sąrašą, atleidžiant ją nuo mokesčių, griežtinti valiutos išvežimą iš Lietuvos, darbininkams ir valdininkams dalį algų mokėti

⁹⁹⁵ GRĖSKA J., Lietuvos ūkio raida XX a. pirmoje pusėje ir jos problemos, Vilnius, 1993. p. 26.

⁹⁹⁶ „Savivaldybėje“ šalia socialinės apsaugos ir ligonių kasų einamųjų reikalų aptarimo atsiranda ir nedarbo padėties klausimas.

⁹⁹⁷ ŠULAITIS P., Draudimas nuo nedarbo – visuomenės bei valstybės reikalas // Darbo sveikata, 1932, nr. 1–2.

⁹⁹⁸ Apskaičiuota remiantis: Kauno miesto Darbo biržoje įsiregistruoti bedarbiai, dirbę prie viešųjų darbų 1924–1933 m., KAA, f. 218, ap. 1, b. 1109, l. 16 ir Kauno miesto viešieji darbai 1925–1939 m., KAA, f. 100, ap. 1, b. 118, l. 3, 4, 5, 6, 10, 15.

⁹⁹⁹ VRM raštas apskričių viršininkams ir pirmaeilį miestų burmistrams 1932 m. liepos, 15 d., LCVA, f. 379, ap. 1, b. 130, l. 21.

orderiais produkcijai iš vietos kooperatyvų įsigyti. Taip pat siūlyta uždrausti dirbti antraeiles pareigas bei verstis papildoma privačia veikla valstybės tarnautojams, suteikti galimybę šeimoms įsigyti bent mažiausią sodybą su daržu (iš valstybinės žemės fondų), kur šeima galėtų bet minimaliai pramisti¹⁰⁰⁰.

Krizės pasekmės atsispindi ir naujausioje tuometinėje lietuvių grožinėje literatūroje. Geriausias to pavyzdys – 1937 m. išleistas V. Mykolaičio-Putino romanas „Krizė“:

Kaimo žmogus piktai raukiasi parvažiavęs iš turgaus tuščiomis kišenėmis, valdininkas liesai šventė Kalėdas be švenčių priedų, darbininkas niūriai žvalgėsi aplinkui, netekęs darbo, prekybininkas šykščiai skaičiavo liesą pelną, o valdžia laužė galvą, kaip subalansuoti staiga netekusį pusiausvyros biudžetą. Slinko metai, antri ir treči ir vis rūsčiau niauškė kaimietis, vis trumpiau spaudėsi karpomas valdininkas, vis garsiau reišė protestą bedarbis ir vis sunkiau visus slėgė biudžeto balansas.¹⁰⁰¹

Lietuvos požiūris stiprinant finansavimą bei plečiant viešųjų darbų programas Europoje neišsiskyrė. 4 deš. tokią pat politiką vykdė ne tik daugelio tyrinėtojų akcentuojamos Italija ar Vokietija, bet visos Rytų ir Vidurio Europos autoritarinės valstybės bei Liaudies fronto valdoma Prancūzija¹⁰⁰². Todėl toks nedarbo „suvalstybinimas“ ir savotiška „prievarta“ darbo reguliavimo srityje tik iš dalies buvo nulemta pakitusios valdžios ir jos vykdytos vidaus politikos. Savotiška „antidraudiminė nuo nedarbo“ nuotaika Lietuvos valdžią taip pat neatsitiktinai apėmė maždaug 4 deš. pradžioje, kadangi panašiu laiku Europoje prasidėjo draudimo nuo nedarbo sistemos krizė beveik visose ar net visose šį draudimą įsivedusiose šalyse. Todėl savotiška propaganda ir teiginiai, „aukštinantys“ viešųjų darbų sistemą, buvo paveikti ir tarptautinės padėties.

¹⁰⁰⁰ Kauno miesto burmistro Graurogo raštas VRM ministeriui 1933 m. gegužės 30 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 888, l. 137–140.

¹⁰⁰¹ MYKOLAITIS PUTINAS V., *Krizė, raštai*, Vilnius, 1993, t. VI, p. 236.

¹⁰⁰² PERRY M., *Bread and Unemployment: Social Policy and the Experience of Unemployment, 1918–1939*, London, 2000, p. 169.

Visi tinginiai, kurie gali darbą dirbti, bet nenori tyčiomis nuo darbo išsisukinėja, turėtų būti sumobilizuojami ir prievarta varomi į viešuosius darbus, o už tai duodama jiems, kaip ir kariuomenėj, išlaikymas; kita gi tokių mobilizuotųjų darbininkų dalis (jų darbas turėtų būti apmokamas pagal darbo rinką) įteikiama jo šeimai.¹⁰⁰³

Nuo 4 deš. pradžios valstybės užimtumo politika ėmė keistis – didžiausias dėmesys imtas skirtas viešųjų darbų plėtrai ir efektyvinimui, tikrųjų bedarbių atskyrimui nuo veltėdžių, darbo jėgos pasiūlos ir paklausos reguliavimui. Ankstesnės priemonės, kaip antai, bandymas įvesti nedarbo draudimą, užimtumo problemos sprendimas per savanorišką valstybės, darbdavio ir darbininko sandėrį Darbo biržoje ar bandymai gerinti nedirbančiųjų socialines garantijas, buvo pristabdyti ar išaldyti neribotam laikui.

4 deš. viešųjų darbų darbininkas tapo ne bedarbiu, kuriam suteikiama galimybė užsidirbti, bet samdomu valstybės darbininku konkreitiems užsakymams atlikti. Valstybiniuose dokumentuose netgi atsirado darbininko-bedarbio kategorija. Tad gali pagrįstai kilti klausimas, kodėl nepriklausomybės pradžioje taip energingai identifikavusi ir deklaratyviai skelbusi apie didžiules socialines permainas bei kovą su nedarbu valdžia gerokai stabtelėjo ir ėmė modeliuoti kitus užimtumo gerinimo scenarijus. Žinia, garsūs to meto ekonomistai teigė, kad stiprėjantis kapitalizmas pats pasiūlo įvairius problemų sprendimų variantus, o daugelis socialiai orientuotų įstatymų tėra jau ankstesnių kapitalizmo laimėjimų pasekmė, o ne atvirkščiai, todėl nesavalaikis socialinės gerovės įgyvendinimas gali net sukelti ekonomines bei politines krizes. Anot J. Schumpeterio, didesnė pragaištis yra ne pats nedarbas, bet negebėjimas deramai pasirūpinti bedarbiais nepažeidžiant tolimesnės ekonominės raidos. Kitaip tariant, ir neatsakinga parama bedarbiams gali sukelti neišsprendžiamų problemų¹⁰⁰⁴. Todėl kažin, ar nedarbo draudimas 1920 m. Lietuvoje būtų išsprendęs darbininkų problemas, nesukeldamas didžiulės ekonominės sumaišties. Be to, nuomonė dėl neatsakingos paramos bedarbiams

¹⁰⁰³ BAJERČIUS K. // Socialinio veikimo gairės, Darbininkas, 1932, nr. 2–3.

¹⁰⁰⁴ SCHUMPETER J. A., Kapitalizmas, socializmas ir demokratija, Vilnius, 1998, p. 81, 82.

žalingumo valdančiosios autoritarinės valdžios atstovų buvo ypač reiškiami po 1926 m.

Nepaisant to, 1927 m. vidaus reikalų ministro prerogatyva buvo įsteigta komisija bedarbių reikalams spręsti, kuriai vadovavo Savivaldybių departamento vadovas A. Šostakas¹⁰⁰⁵. Joje derintos atskirų ministerijų galimybės organizuoti viešuosius darbus valstybiniuose miškuose ir tiesiant kelius. Spręstas Darbo biržos reorganizavimo klausimas¹⁰⁰⁶. Valstybės indėlio augimas centralizuotai sprendžiant socialines problemas jaučiamas nuo 4 deš. ekonominės krizės pradžios. 1932 m. ypač suintensyvėjo tarp institucijų vykę pasitarimai nedarbo ir viešųjų darbų klausimu, o miestų savivaldybės įspėtos, kad 1932–1933 m. nedarbo našta nesumažės, todėl būtina sistemiškai pasiruošti viešųjų darbų įgyvendinimui¹⁰⁰⁷. Vidaus reikalų, Žemės ūkio ir Susisiekimo ministerijų bei Kauno savivaldybės valdininkų pasitarimuose konstatuota, kad Lietuvoje gali būti apie 5 tūkst. bedarbių¹⁰⁰⁸.

Valdžios galių išaugimas vykdant darbo politiką pastebėtas ir valstybės konstitucijose. Iš esmės visose Lietuvos Respublikos nuolatinėse konstitucijose buvo įteisinta piliečio teisė į darbą bei valstybės pareiga rūpintis bedarbiais. 1922 m. pirmosios nuolatinės Lietuvos Respublikos Konstitucijos XI skyriuje (Valstybės ekonomikos pagrindai) rašoma, kad „visose ūkio srityse kiekvienam piliečiui laiduojama darbo ir iniciatyvos laisvė. Ši laisvė tegali būti suvaržoma įstatymo keliu esant viešajam reikalui. Ūkio gyvenimas tvarkomas

¹⁰⁰⁵ Šostakas Aleksandras – asmuo, be kurio neįsivaizduojamas Lietuvos Respublikos socialinės politikos kūrimas ir vykdymas. Gimė 1882 m. Kaune, baigęs Vilniaus mokytojų institutą ir karo mokyklą iki 1918 m. dirbo mokytoju Kaune, 1919–1920 m. ėjo Kauno miesto milicijos vado pareigas, nuo 1920 m. – Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktorius, su trumpomis pertraukomis šia pareigą ėjęs iki departamento panaikinimo. 1924 m. paskirtas į vyriausiojo darbo inspektoriaus pareigas, be šio darbo, nuo 1926 m. laikinai užėmė socialinės apsaugos inspektoriaus pareigas. Tais pačiais metais paskirtas Vyriausiojo socialinio draudimo valdybos pirmininku. 1928–1929 m. užėmė Savivaldybių departamento direktoriaus pareigas. Nuo 1934 m. paskirtas viešųjų darbų komisijos nariu. Po metų pradėjo dirbti vyriausiojo darbo ir socialinės apsaugos inspektoriumi, atkūrus Socialinės apsaugos ir darbo departamentą 1937 m. vėl buvo paskirtas jo vadovu. Apdovanotas Gedimino III laipsnio ordinu // *Buv. Socialinės apsaugos departamento direktoriaus Šostako Aleksandro tarnybos lapas surašytas 1940 m. rugpjūčio 24 d., LCVA, f. 1787, ap. 3, b. 1413, l. 20–23.*

¹⁰⁰⁶ „R“, *Bedarbių reikalai // Darbininkas, 1927 01 23.*

¹⁰⁰⁷ VRM raštas apskričių viršininkams ir pirmaeilių miestų burmistrams 1932 m. liepos 15 d., LCVA, f. 379, ap. 1, b. 130, l. 21.

¹⁰⁰⁸ Savivaldybių departamento raštas Kauno miesto burmistruui 1932 m. liepos 26 d., KAA, f. 219, ap. 1, b. 805, l. 4.

taip, kad kiekvienas pilietis turėtų darbo“; o XIII skyriuje (Socialinė apsauga) skelbiama, kad „žmogaus darbo pajėga yra tam tikrų įstatymų saugojama ir globojama. Valstybė saugoja atskirais įstatymais darbininką ligoje, senatvėje, nelaimingais atsitikimais ir darbo trūkstant“¹⁰⁰⁹. Taigi matyti, kad valstybė konstituciškai buvo įsipareigojusi vykdyti tokią politiką, kad nebūtų nedarbo, o jam atsiradus rūpintis, jog bedarbiai nepatirtų didesnių ekonominių sunkumų.

Anot prieškarinio konstitucinės teisės žinovo M. Riomerio, priėmus 1928 m. Lietuvos Respublikos Konstituciją, išryškėjo tam tikras „nepalankumas socialiniam dėsniui ekonominių teisių srity“¹⁰¹⁰, nors Konstitucijos XI ir XIII skyriai, kuriuose kalbama apie darbo sampratą ir socialines darbininkų teises, tebebuvo beveik nepakeisti. Teisininkas pripažino, kad 1922 m. Konstitucijos tekstas turi tiek liberalizmo, tiek „solidaristinės“ valstybės politikos apraiškų. Tuo tarpu iš 1928 m. teksto galima suprasti, kad „liberalistinis“ pradas yra kiek pakirstas¹⁰¹¹. 1938 m. Konstitucijoje aiškiai matyti, kad valstybės indėlis rikiuojant darbo klausimus žymiai išaugęs – pagrindiniame valstybės įstatyme atsirado net atskiras skyrius, apibrėžiantis darbą: „Kiekvienas darbas yra visuotinės kūrybos dalis ir lygiai gerbtinas. Valstybę laiko nepaliaujamas darbas. Piliečio darbo galia yra kartu ir Valstybės turtas. Piliečiui auklėjama darbo meilė ir kūrybinė darbo dvasia“. Be to, teigiama, kad „Valstybė siekia, kad galintieji dirbti turėtų darbo. Vengiančius darbo Valstybė gali priversti dirbti“. Tautos ūkio skyriuje skelbiama, kad „Valstybė gali nustatyti darbo prievolę viešajam reikalui“. Tuo tarpu apibrėžiant sveikatos ir socialinės apsaugos esmines nuostatas nebelieka teiginio, kad valstybė saugo ar globoja darbo netekusį asmenį. Taigi, vietoj aiškiai deklaruoto siekio įvesti keturis socialinius draudimus, valstybės tikslu darbo srityje tapo darbo jėgos suvaldymas ir racionalus jo paskirstymas¹⁰¹².

¹⁰⁰⁹ Lietuvos valstybės konstitucija su paaiškinimais, Kaunas, 1922, p. 17, 19.

¹⁰¹⁰ RIOMERIS M., Lietuvos valstybės konstitucijos reforma, Kaunas, 1928, p. 41.

¹⁰¹¹ RIOMERIS M., Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, Vilnius, 1990, p. 432–433.

¹⁰¹² RAČKAUSKAS K., Lietuvos konstitucinės teisės klausimais, New York, 1967, p. 78, 79.

Besibaigiant Didžiajai ekonominei krizei dauguma Europos vyriausybių ėmė intensyviau reguliuoti ekonomiką ir darbo santykius, perorganizuoti darbo jėgos paskirstymą, didinti jos efektyvumą. Ypač tuo pasižymėjo nuo demokratinio kelio nukrypusios valstybės, kurių įtaka darbo jėgos rikiavimui pasiekė iki tol neregėtą mastą. Visa ši valstybinė intervencija reiškėsi darbo prievolių, stovyklų ar bendrų darbo institucijų (darbininkų klubų, darbo rūmų) kūrimu, žymiai išaugusiu viešųjų darbų bei įvairių talkų organizavimu. Sustiprinta kova idėjiniame fronte – darbas akcentuotas kaip nepaliaujamas valstybės ir tautos gerovės šaltinis, o darbo prievolė įtraukta į vyriausybės programas ar net šalių konstitucijas. Tokioje aplinkoje kalbėti apie nedarbą kaip normalų socialinį-ekonominį reiškinį buvo nepatogu ir vengtina, o bedarbis vis labiau vaizduotas kaip gudragalvis tinginys, nesusipratęs pilietis ar net tautos išdavikas. Tokie pokyčiai buvo patogūs atskirų šalių vyriausybėms, kurios dėl kilusios savotiškos „darbo isterijos“ sugebėjo mobilizuoti milžiniškus gyvosios darbo jėgos išteklius ir panaudoti juos didžiuliams valstybiniam užsakymams, žinoma, už žymiai mažesnę nei rinkos kainą.

Nedarbo suvalstybinimo procesai matomi ir Lietuvoje. 1935 m. pabaigoje įsteigti Darbo rūmai (pirmieji svarstymai juos įsteigti pasirodė dar 1925 m.) turėjo vienyti samdomus darbininkus ir rūpintis jų kultūriniais, ekonominiais ir socialiniais reikalais¹⁰¹³. Nors rūmų vadovybė teigė, jog šie atsiradę darbininkų iniciatyva, iš tiesų rūmai buvo įsteigti aiškiai „iš viršaus“¹⁰¹⁴. Bedarbių reikalai taip pat įtraukti į šios institucijos akiratį, su tuo pačiu „tautininkišku“ ir valstybei naudingą tikslu – vienytis net ir likus be darbo (pradiniam darbo rūmų veiklos apraše buvo galvojama net apie mažų dirbtuvėlių įrengimą įvairių profesijų bedarbiams). Nuo pat rūmų įkūrimo, remiant valdžiai jų įtaka pamažu augo tiek darbininkijos, tiek visuomenės akyse. Darbo rūmuose vyko ir kiti gana aktyvūs darbai bei diskusijos socialine tematika. Pavyzdžiui, 1940 m. direktorius konstatavo, kad darbininkus

¹⁰¹³ Darbo rūmų įstatymas // Vyriausybės žinios, 1934, nr. 505.

¹⁰¹⁴ Ekonomistas D. Cesevičius pamini ir netiesioginę valstybės įtaką, pasireiškiančią per panašias į Darbo rūmus įstaigas – Prekybos, Pramonės ir amatų rūmus // CESEVIČIUS Domas, Lietuvos ekonominė politika 1918–1940, Vilnius, 1995, p. 93.

labiausiai erzina „darbo nenormalumai“, kurių sutvarkymui reikia priimti jau anksčiau rūmų teiktus įstatymų projektus dėl visuotinės Darbo biržos įsteigimo, dėl darbo teismų formavimo bei darbininkų taupymo (kasų) įvedimo¹⁰¹⁵, dėl apsaugos nuo galimų masinių darbininkų atleidimo iš darbo¹⁰¹⁶.

Panašiu tikslu – suvienyti darbininkų jėgas, 1934 m. pradžioje įkurta elitinė darbininkų profesinė sąjunga – Lietuvos darbininkų susivienijimo organizacijos generalinė atstovybė (toliau – LDSOGT). Buvo skelbiama, kad organizacija steigiama, nes Lietuvos darbininkai neturi jungiančio centro, normalaus atstovavimo. Atstovybė deklaravo besilaikanti valstybės reikalų supratimo principo¹⁰¹⁷. Nors steigiant profesinę sąjungą akcentuota, kad jos pagrindinė veiklos kryptis – ekonominė, tačiau neabejotina, kad prie jos atsiradimo prisidėjo atitinkamos valdžios institucijos¹⁰¹⁸. Apskritai tuometiniu laikotarpiu sunku įsivaizduoti tokio kalibro organizaciją, besisteigiančią be valdžios įsikišimo. Visa tai rodo, kad Vyriausybei apribojus jai neįtikusių profesinių sąjungų veiklą, buvo įkurta nauja, valdžios remiama profesinė sąjunga, pretenduojanti į darbininkų visuotinį atstovavimą, besistengianti ne tik kaupti ir vienyti tautiškai nusiteikusias darbo rankas, bet ir sekti darbininkų nuotaikas. Be to, vienu pagrindinių atstovybės išsikeltų tikslų buvo kova su nedarbu: „nes tik susitelkę ir vieningi darbininkai galėjo siekti, kad visi darbininkai ir tarnautojai turėtų darbo“¹⁰¹⁹.

Stiprėjant valstybiniam šalies ekonominių procesų reguliavimui, 1934 m. užsiminta apie galimybę priimti įstatymą dėl tautinio darbo sutvarkymo. Būtent nuo 1934 m. iš esmės prasideda darbo „suvalstybinimas“ ir kelias į valstybės reguliuojamą ekonomiką. Galiausiai net 4 deš. pabaigoje buvo

¹⁰¹⁵ Greičiausiai galvoje turimas privalomas algos taupymas darbo sezono metu, norint išvengti skaudžių nepritekliaus pasekmių per galimą sezoninį nedarbą.

¹⁰¹⁶ Raštas jo ekselencijai ponui Vidaus reikalų ministrui 1940 m., LCVA, f. 389, b. 1, ap. 1, l. 5.

¹⁰¹⁷ Mūsų žodis – mūsų tikslas // Darbininkų atstovybės balsas, 1934, gegužės mėn.

¹⁰¹⁸ Pagrindiniai steigiamojo LDSOGT susirinkimo iniciatoriai buvo Darbo inspekcija su vyr. Kauno inspektoriumi Liutermoza priešakyje. Be to, jau steigiamojo susirinkimo metu daug dėmesio skirta žalingai streikų praktikai išgyvendinti.

¹⁰¹⁹ Lietuvos gamyklų darbininkų ir šiaip darbininkų atstovų, konferencijos, įvykusios Kauno darbo inspektoriaus rūmuose 1934 m. vasario 18 d. protokolas // Darbininkų atstovybės balsas, 1934 05 01.

pripažinta, kad valstybė dar nežino, kiek yra galinčiųjų dirbti ir ar jų darbo jėga tikslingai paskirstyta bei panaudota. Vėlgi iškelta idėja apie steigimą centrinės (ne darbo biržos) institucijos, kuri turėtų apimti visą šalį ir siektų tikslingai paskirstyti ir panaudoti darbo jėgą¹⁰²⁰. Nuo 4 deš. vidurio ypač sustiprėjo darbo stovyklų steigimo idėja, norėta dideles grupes bedarbių (dažniausiai iš didesnių miestų) siųsti į provinciją atlikti tam tikrų darbų¹⁰²¹.

Galiausiai ir viešieji darbai imti suvokti ne kaip tradicinė pagalba bedarbiams, o kaip eilinė valstybės ūkio dalis šalia pramonės ar susisiekimo. O jų darbininkai imti vertinti ne kaip šelpiami bedarbiai, o kaip eiliniai valstybiniuose projektuose įdarbinti žmonės¹⁰²².

5.3. Nedarbas Klaipėdoje 1923–1939 metais ir Vilniuje 1939–1940 metais

*Buvo didžiosios ekonominės krizės metai. Nedarbas apėmė plačius gyventojų sluoksnius. Neturintis pinigų ir vilties susirasti darbą po studijų baigimo universiteto jaunimas buvo apimtas radikalių nuotaikų. Radikalios nuotaikos – kraštutiniai dešinieji ir kairieji, kurie savaip suprato esamą situaciją, tačiau panašiais būdais siekė įgyvendinti savo tikslus.*¹⁰²³

Klaipėdos regionas savo istorine, politine, ekonomine ir socialine sankloda tapo išskirtine Lietuvos teritorijos dalimi. Kitokia čia buvo ir nedarbo struktūra bei paplitimas. Viena vertus, tai sąlygojo aukštesnis vietos pramonės išsivystymas, aiškiai išsisluoksniavusi ūkinė infrastruktūra. Antra vertus, prie

¹⁰²⁰ JAKOBAS A., Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje, Kaunas, 1939, p. 64.

¹⁰²¹ Reikalinga centralinė darbo birža // Darbininkų atstovybės balsas, 1935 02 01.

¹⁰²² GAIGALAITIS V., Krašte pasirodžiusio žemės ūkio darbininkų trūkumo klausimu // Žemės ūkis, 1940, nr. 1.

¹⁰²³ MILOŠAS Č., Pavergtas protas, Vilnius, 2011. p. 154. Č. Milošo minimą radikalėjimą puikiai perteikia P. Cvirka, reaguodamas į kitą lūžinę tarpukario Lietuvos situaciją – Vilniaus grąžinimą: Atsakymas į „Mes be Vilniaus nenurimsim“: „Ne, kareivi, ne prieš brolių šiandien buriams, / Ne už Vilnių, ne už buožių turtą ir dvarus. / Tas kulkas pasiūsim kakton mes buržujams, / Kurie sėja mums bedarbę, badą ir karus“: CVIRKA P., Mes be Vilniaus nenurimsim // Raštai V, Vilnius, 1985, p. 111.

Klaipėdos regiono augimo prisidėjo ir nemenkas čia atvykstančių lietuvių darbininkų skaičius. Manoma, kad vien 1929–1936 m. į Klaipėdą atvyko apie 8 tūkst. padienių darbininkų¹⁰²⁴. Pastarieji Lietuvos uostamiestį nesidrovėdami vadino „lietuviškąja Amerika“¹⁰²⁵, kadangi vien tik darbo užmokestis čia buvo 25–35 % didesnis¹⁰²⁶. Krašto išskirtinumą, dar iki jam atitenkant Lietuvai, su tam tikru nerimu akcentavo ir politikai. 1921 m. svarstant interpeliaciją Ministrų kabinetui dėl politikos Klaipėdos krašto atžvilgiu, Seimo narys S. Kairys užsiminė, jog socialinė darbininkų padėtis ir apsauga Klaipėdos krašte yra žymiai geresnė negu Lietuvoje, ir ateityje reikėtų galvoti, kaip tas sąlygas išlaikyti nepablogėjusias¹⁰²⁷. Po 1923 m., siekiant įtvirtinti Lietuvos Vyriausybės pozicijas, akcentuota, kad svarbiausiu pirmojo gubernatoriaus J. Budrio rūpesčiu busių būtent ekonominiai krašto klausimai¹⁰²⁸.

Taigi, viena vertus, po 1924 m. prijungtas kraštas ekonominiu potencialu smarkiai prisidėjo prie Lietuvos ūkinio pajėgumo didinimo, antra vertus, sukėlė ir papildomų problemų išsaugant krašto socialinės politikos tęstinumą. O problemų tikrai būta. Jau 1924 m. rudenį Finansų ministerija gavo Klaipėdos krašto direktorijos laišką su planuojamų viešųjų darbų sąrašu bei prašymu 100 tūkst. Lt skirti bedarbių šelpimui, kadangi Klaipėdoje esanti didelė „bedarbė“¹⁰²⁹. Po metų Klaipėdoje darbo ar paramos tikėjosi 800 bedarbių. Direktorijos pirmininkas E. Borchertas tuometinę situaciją apibūdino vaizdingu posakiu: „badas geležį laužia“¹⁰³⁰. Tais pačiais metais Klaipėdos krašto Medžių pramonininkų ir medžio eksporterių sąjunga informavo Lietuvos Vyriausybę, kad nedarbas Klaipėdoje gali sukelti katastrofą, todėl būtina daugiau dėmesio kreipti kritiškoje padėtyje atsidūrusio krašto situacijos

¹⁰²⁴ Žinios apie Klaipėdos krašto bedarbius 1937 m., LCVA, f. 932, ap. 1, b. 1201, l. 4.

¹⁰²⁵ PAKŠTAS K., Kultūra, Civilizacija, Geopolitika, Vilnius, 2003, p. 243.

¹⁰²⁶ POVILAITIS B., Lietuvos žemės ūkis 1918–1940, Torontas, 1988, p. 215.

¹⁰²⁷ Steigiamojo Seimo darbai, Seimo stenogramos, 138–as posėdis, 1921 m. lapkričio 8 d., Kaunas, 1920–1922, p. 35.

¹⁰²⁸ ŠLEKYS J., Jonas Žilius, biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys, Vilnius, 2011, p. 252.

¹⁰²⁹ Klaipėdos krašto Direktorijos prašymas finansų ministerijai 1924 m. spalio 27 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1170, l. 443.

¹⁰³⁰ Slaptas direktorijos pirmininko laiškas ministrui pirmininkui 1925 m. gegužės 27 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 446, l. 184.

pagerinimui – šiuo atveju derėtasi dėl medienos tiekimo į Klaipėdą palengvintomis sąlygomis¹⁰³¹. Po metų Klaipėdos krašto Seimelis, skųsdamasis bloga ekonomine padėtimi bei skųsdamas Lietuvos valdžią Tautų Sąjungai, nepraleido progos priminti, kad didžiulė „bedarbė“ yra kelias į nestabilumą, kuriuo gali pasinaudoti bolševikai¹⁰³².

Nedarbo klausimo sprendimas Klaipėdos krašte turėjo ne tik ekonominių ar socialinių aspektų, bet ir stiprių tautinių niuansų. Vokietijai prijaucianti gyventojų dauguma kartu su krašto Seimeliu stengėsi kuo labiau varžyti darbo migraciją – riboti naujų darbininkų atvykimą į Klaipėdą (dažniausiai atvykdavusių iš Lietuvos). Todėl ne tik bedarbiai, bet ir visi vietos darbininkai dar iki 1933 m. buvo skirstomi į dvi rūšis. „Pirmarūšiai“ (krašto senbuviai) turėjo teisę į pigesnę gyvenamąją būstą, nedarbo atveju jiems mokėtos pašalpos, organizuojami viešieji darbai. „Antrarūšiams“ darbininkams, daugiausiai išeiviams iš Didžiosios Lietuvos, kurių skaičius 4 deš. pradžioje siekė apie 6 tūkst., parama dažniausiai neteikta. Lietuvių bedarbių, neturėjusių pragyvenimo šaltinių, skaičius nuolatos augo, aptariamuoju laikotarpiu jų jau suskaičiuojama iki 400. Krašto gubernatorius Lietuvos Vyriausybei ne sykį skundėsi, kad lietuviai bedarbiai diskriminuojami, dėl įvestų cenzų negali tikėtis jokios socialinės paramos. Dėl šios priežasties VRM nuolat pasiekdavo prašymai papildomai finansuoti lietuviškos darbininkijos įsitvirtinimą Klaipėdos krašte¹⁰³³. Žinia, perdėti dėl tautinės diskriminacijos procesų Klaipėdoje neturėtume. Aiški ir griežta socialinės apsaugos politika galėjo būti kiek neįprasta Didžiosios Lietuvos darbininkams, kurie dėl „neįprastumų“ galėjo regėti diskriminaciją ten, kur jos nebuvo.

Kuo gi oficialių Klaipėdos krašto bedarbių padėtis skyrėsi nuo likusios Lietuvos? Pirmiausia, čia jau nuo 1889 m. egzistavo Vokietijos civilinių

¹⁰³¹ Klaipėdos Medžių ir medžių eksporterių sąjungos laiškas ministrui pirmininkui 1925 m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 440, l. 489, 491.

¹⁰³² Klaipėdos Seimelio partijų skundas Tautų Sąjungai // Lietuva, 1926 01 16.

¹⁰³³ Laiškas Vidaus reikalų ministrui nuo Klaipėdos krašto darbininkų ir amatininkų susivienijimo centro valdybos, 1932 m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1189, l. 40.

įstatymų rinkinys¹⁰³⁴. Savo laiku tai buvo vienas moderniausių socialinės apsaugos įstatymų Europoje. Antra, Klaipėdoje nuo 1920 m. veikė prancūzų administracijos įvestas draudimas nuo nedarbo (glaudžiai susietas su vietos ligonių kasomis, administruojamas vietinės darbo įstaigos „Arbeitsamt“)¹⁰³⁵. Pusę šio draudimo sumos įnešdavo darbininkai, trečdalį sumokėdavo darbdaviai, o likusią dalį padengdavo savivaldybė ir valstybė. Darbo nustojęs darbininkas, išgyvenęs Klaipėdoje mažiausiai trejus metus bei per paskutinius metus dirbęs 10–20 savaitių, galėjo tikėtis neprastos (lyginant su Lietuva) pašalpos: savaitei vedęs, bet neauginantis vaikų asmuo – 16 Lt, turintis vaikų – papildomai po 4 Lt už atžalą. Taigi draudiminė išmoka sudarydavo panašią sumą kaip lietuvių, dirbusių Susisiekimo ministerijos valdomose uosto įmonėse, atlygis.

¹⁰³⁴ Moderni socialinė sauga atsirado Vokietijoje, 1882–1889 m. vokiečiai sukūrė pirmąją modernią šalpos sistemą ligų, nelaimingų atsitikimų ir senatvės atvejais, . neabejotinaNeabejotina, kad nauja sistema, kaip ir Vokietijoje, ėmė veikti ir Mažojoje Lietuvoje. Ir tik vėliau tam tikras draudimo rūšis įsivedė Italija, Danija, Belgija ir Austrijos–Vengrijos imperija. Žr.; EISEBERG C., The comparative view in labour history old and new interpretations of the english an german labour movements before 1914 // *International Review of Social History* 1984, t. 34, p.116.

¹⁰³⁵ Yra žinoma, kad 1937 m. Klaipėdos krašte buvo apsidrausta virš 32 tūkst. asmenų // Bedarbių klasuimu Klaipėdos krašte, 1938 m. balandžio 19 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1201, l. 47; KAIRYS J., Kova su nedarbu kitur ir Lietuvoje // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 27; ŽOSTAUTAITĖ P., Socialinis draudimas Klaipėdos krašte 1923–1939 m. // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1989, nr. 2. p. 45–57.

XIII lentelė. Klaipėdos mieste užregistruotų ir pašalpomis paremtų bedarbių skaičius 1929–1937 m. (asm.)¹⁰³⁶

Metai / Mėnuo	1929	1930	1931	1932	1933	1934	1935	1936	1937
Sausis	587 / 0	912 / 914	605 / 332	1148 / 773	1744 / 826	1552 / 938	1597 / 865	1884 / 1309	2453 / 1426
Vasaris	743 / 0	1104 / 866	677 / 493	1210 / 809	1603 / 1101	1246 / 885	1580 / 866	1912 / 1134	2522 / 1538
Kovas	781 / 0	984 / 1057	466 / 508	1076 / 881	1259 / 984	972 / 723	1300 / 805	1755 / 1147	1995 / 1532
Balandis	276 / 0	485 / 536	228 / 298	521 / 493	747 / 455	475 / 297	890 / 622	1316 / 884	1415 / 1532
Gegužė	200 / 0	400 / 335	129 / 132	540 / 249	355 / 188	282 / 32	594 / 179	1004 / 574	863 / 535
Birželis	231 / 0	308 / 244	165 / 76	635 / 239	418 / 158	214 / 22	599 / 173	883 / 535	628 / 343
Liepa	208 / 0	384 / 222	160 / 57	607 / 235	425 / 90	252 / 19	562 / 288	826 / 442	620 / 267
Rugpjūtis	734 / 0	393 / 218	163 / 59	366 / 218	256 / 48	264 / 14	675 / 315	588 / 412	519 / 303
Rugsėjis	664 / 0	376 / 212	133 / 38	468 / 168	270 / 31	626 / 14	778 / 304	891 / 334	744 / 295
Spalis	496 / 0	460 / 220	325 / 60	646 / 173	493 / 45	941 / 32	1141 / 532	1391 / 477	991 / 373
Lapkritis	749 / 0	861 / 234	759 / 101	1146 / 115	1262 / 77	1603 / 110	1896 / 824	2020 / 664	1771 / 442
Gruodis	1052 / 0	847 / 279	1122 / 317	1497 / 331	1851 / 453	1894 / 457	2365 / 1210	2361 / 840	2143 / 702
Metų vidurkis	564 / 0	627 / 447	411 / 208	822 / 385	890 / 371	861 / 295	1165 / 582	1403 / 729	1389 / 774

Miesto magistrato ar krašto Seimelio iniciatyva sąlygos pašalpoms gauti buvo ir toliau sunkinamos, tačiau ne tik dėl ekonominių, bet ir dėl tautinių sumetimų. Vokiečių kontroliuojama Klaipėdos miesto savivaldybė bedarbiams šelpti leido tokias taisykles, kad iš Didžiosios Lietuvos atsikėlę darbininkai,

¹⁰³⁶ Klaipėdos magistrato bedarbių statistika 1929–1937 m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1201, l. 48.

nors ir išgyvendavo Klaipėdos krašte kelerius metus, pašalpos arba negaudavo, arba gaudavo tik išimtiniais atvejais. Pašalpų prašytojai turėdavo įrodyti, kad Klaipėdoje gyvena ne trumpiau kaip nuo 1929 m., bei įteikti bent 200 socialinio draudimo „markučių“, t. y. patvirtinimų, kad mokėdami socialinio draudimo mokesčius išdirbo mažiausiai 200 savaičių. Be to, reikalauta patvirtinimo, kad paskutinius devynis mėnesius asmuo dirbo tik vietos pramonėje¹⁰³⁷. Dėl šių priežasčių lietuvių bedarbiai socialinės paramos ar užtarimo vis dažniau kreipdavosi į vietos lietuvių labdaringas organizacijas, neretai vieninteles, besirūpinusias jų padėti. Pavyzdžiui, Šaulių sąjungos vadovybė gana aktyviai reagavo į savo narių atleidimus iš darbo ir kartais netgi imdavosi priemonių, kad šauliai nebūtų atleisti iš valstybinių institucijų. 1932 m. Klaipėdos I šaulių būrio vadas kreipėsi į rinktinės vadą prašydamas tarpininkauti, jog iš uosto nebūtų atleisti keli šauliai darbininkai, kurie pavyzdinčiai tarnauja sąjungai¹⁰³⁸. Panaši situacija susiklostė ir bendrovėje „Darbas“, kurios darbininkai šauliai pasiskundė vadovybei, kad iš darbo „liuosuojami“ organizacijos nariai, netgi atvirai įtariant vietos vokiečių diskriminaciją jų atžvilgiu¹⁰³⁹. Bedarbių, senelių ir ligonių globos, savišalpos, darbo paieškos funkcijas buvo išsikėlęs Klaipėdos krašte veikęs lietuviškas Krašto darbininkų, remastininkų ir mažžemių susivienijimo komitetas¹⁰⁴⁰.

Nepaisant Lietuvos valstybės finansinių injekcijų minėtoms lietuviškoms organizacijoms, ypač neramino vis didėjantis jų šelpiamų darbininkų skaičius. Draugijoms atrodė, kad valstybė joms padeda per mažai, kad ji nesistengia apriboti darbininkų migracijos¹⁰⁴¹. Ši padėtis inspiravo

¹⁰³⁷ Klaipėdos Krašto gubernatoriaus Slaptas pranešimas VRM, 1932 m. gruodžio 12 d., LCVA, 923, ap. 1, b. 189, l. 78.

¹⁰³⁸ Klaipėdos I šaulių būrio vado raportas rinktinės vadui 1932 m. lapkričio 2 d., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1832, p. 10.

¹⁰³⁹ Šaulio Stasio Paliuočio pareiškimas XX rinktinės I būrio Pirmininkui 1932 m., balandžio 16 d., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1832, p. 14.

¹⁰⁴⁰ Klaipėdos krašto, darbininkai, remastininkai ir mažžemiai, LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1832, p. 129.

¹⁰⁴¹ „Augant Klaipėdos miestui ir plečiantis pramonei, kasmet daugėja darbininkų skaičius, kuris toli gražu neproporcingas jų poreikavimui prie darbo. Dėl šitos priežasties kasmet Klaipėdos krašte didėja nedarbas, lygiai ir dirbantieji vien konkurencijos dėlei atlyginami taip, kad jų pajamos nepasiekia paties paprasčiausio minimumo. Šį faktą patvirtina ir dabartinis autonominių įstaigų nuolatinis Klaipėdos krašto pasų atiminėjimas iš darbininkų, beveik išimtinai lietuvių, neuždirbančių per mėnesį 120 lt, atvykę darbininkai iš Didžiosios Lietuvos, nesusirasdami čia darbo, gavę jo tik

Lietuvos Vyriausybę organizuoti tiesioginę paramą ir viešuosius darbus darbininkams, nepatekusiems į krašto socialinės paramos veikimo ribas. 1935 m. Ministrų kabinetas leido VRM išduoti 13 tūkst. Lt, skirtų paremti (pašalpomis ir viešaisiais darbais) Klaipėdos krašto bedarbius, neturinčius vietos gyventojų požymių¹⁰⁴². Vien 1939 m. viešųjų darbų kreditavimams Klaipėdoje iš Vyriausybės prašyta per 250 tūkst. Lt. Išmokėtų bedarbių pašalpų suma nuo 75 tūkst. Lt 1930 m. išaugo iki 300 tūkst. Lt. 1937-aisiais¹⁰⁴³.

Neabejotina, kad išskirtinis Vyriausybės bei gubernatoriaus dėmesys Klaipėdos bedarbiams (lyginant su likusia Lietuva) turėjo ir politinių motyvų. Nepaisant darbo jėgos pertekliaus, darbininkų atvykimas į uostamiestį neoficialiai vertintas palankiai ar net skatintas. Klaipėdos krašte nediskutuota dėl neigiamo provincijos darbininkų antplūdžio poveikio, kaip tai nuolatos daryta Lietuvoje. Pagrindine šios neoficialios politikos priežastimi tapo noras silpninti vietos gyventojų vokiečių diasporą, kitaip tariant, didinti Lietuvos valdžiai palankių piliečių skaičių, pritraukiant juos gyventi į Klaipėdą. Tokių tikslų įgyvendinimui netiesiogiai pasitelkti net bedarbiai. Pavyzdžiui, 1938 m. Krašto gubernatorius kreipėsi į Lietuvos Vyriausybę, kad ši, atsižvelgdama į artėjančius krašto Seimelio rinkimus ir, žinoma, siekdama daugiau politinių nei socialinių dividendų, būtinai paremtų bedarbius lietuvius, turinčius balsavimo teisę¹⁰⁴⁴. Stengtasi solidarizuotis su krašto bedarbiais, teigiant, kad dėl jų nelaimių kaltas nedarbo problemos nesugebantis išspręsti vokiškas krašto Seimelis, o ne lietuviška administracijos dalis. Štai 1925 m. pabaigoje „Lietuvos“ dienraštyje rašoma, kad Seimelis rūpinosi ne 700 bedarbių, bet „svarbesniais“ reikalais – t. y. kaip atstatydinti neseniai paskirtą direktorijos pirmininką. Solidarizuodamasis su bedarbiais, vietos gubernatorius, matyt,

laikiniai ar labai mažai apmokamą, sunkia našta gula ant lietuviškų organizacijų pečių, įstaigų ir t. t., tačiau jokio politinio vaidmens jie vaidinti negali, o ir patys skursdami negali prisidėti prie krašto lietuviškumo plėtojimo. Reikia rasti būdų kaip tą masinį lietuvių darbininkų plūdimą į Klaipėdą sustabdyti, be to geriau jau geriau aprūpinti čia jau esančius darbininkus“ // Klaipėdos krašto darbininkų ir amatininkų centro valdybos kreipimasis į ministrą pirmininką 1938 m. lapkričio 12 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 308, l. 192, 193.

¹⁰⁴² Ministrų kabineto posėdžio protokolas, 1932 m. gruodžio 19 d., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 750, l. 178.

¹⁰⁴³ Žinios apie Klaipėdos krašto bedarbius 1937 m., LCVA, f. 932, ap. 1, b. 1201, l. 4.

¹⁰⁴⁴ Raštas lietuvių bedarbių reikalu Klaipėdoje, 1938 m. kovo 17 d., LCVA 923, ap. 1, b. 1082, l. 346.

mielai išklausydavo ir pritardavo pastarųjų raginimams „spirti savivaldybes bei krašto valdžią daugiau rūpinti bedarbiais“. Lietuvių darbininkų skatinimas vykti į uostamiestį buvo apgalvotas Lietuvos Vyriausybės žingsnis. Apie tokios politikos būtinumą liudijo Klaipėdos gubernatorius J. Navakas¹⁰⁴⁵ ir šio krašto „krikštaitė“ E. Galvanauskas:

Pramonės ugdymas buvo pati svarbiausia priemonė Klaipėdos kraštui sulietuvinti. Esančių įmonių plėtimas ir naujų kūrimas pareikalautų daugiau darbininkų. Iš Lietuvos atvykusiems darbininkams jau pačioje pradžioje reikėjo sudaryti tinkamas pragyvenimo sąlygas: nauja ateivių banga galėjo atmiešti suvokiantą Klaipėdą.¹⁰⁴⁶

Politiniai ir tautiniai krašto užkulisiai nesutrukdė funkcionalios oficialių bedarbių registracijos. Klaipėdoje jie buvo remiami pagal gana tvirtą ir stabilią tvarką. Darbo ieškančiųjų statistika bei bedarbių, gavusių paramą, skaičiai yra taip pat pakankamai aiškūs ir tvarkingi, nors nežinia, ar iki galo patikimi. Nepaisant visų politinių ir tautinių peripetijų, iki pat 1939 m. nepertraukiamai veikė funkcionuojanti draudimo nuo nedarbo sistema – vienintelė tokio pobūdžio visoje Lietuvoje. Apskritai, Klaipėdos krašto bedarbiai (nepriklausomai nuo tautybės) buvo žymiai organizuotesni, savo atstovus siuntė ne tik į įvairias valdžios institucijas, bet ir į stambesnes vietos pramonės įmones, neretai rinkdavosi ir posėdžiaudavo, keldavo įvairius reikalavimus.

1939 m. pavasarį praradus Klaipėdos kraštą, nemažai ten gyvenusių lietuvių buvo priversti kraustytis gyventi į Lietuvą. Šie asmenys prarado tiek užgyventą turtą, tiek turėtą darbą, todėl valstybei iškilo nemenka problema dėl pabėgėlių aprūpinimo parama bei darbu. Reaguodami į susidariusią situaciją, VRM bei Savivaldybių departamentas išleido skubų aplinkraštį apskričių valdyboms ir pirmaeilį miestų burmistrams dėl susidariusios padėties¹⁰⁴⁷.

¹⁰⁴⁵ Gubernatorius, vetuodamas krašto Seimelio įstatymą dėl draudimo samdyti darbininkus, neturinčius darbo knygelių (iš esmės draudimas buvo nukreiptas prieš atvykstančius iš Didžiosios Lietuvos), pareiškė, kad įstatymas nukreiptas „prieš Didžiosios Lietuvos darbininkus, kurie čia atvyksta ne tik uždirbti, bet ir kelia lietuviybę“ // Bedarbių klausimu Klaipėdos krašte 1937 m., LCVA, f. 923, ap. 1, b. 1201, l. 25–28.

¹⁰⁴⁶ GALVA G., Ernestas Galvanauskas, politinė biografija, Čikaga, 1982, p. 373.

¹⁰⁴⁷ VRM raštas Apskričių Valdyboms ir Pirmaeilį Miestų Burmistrams 1939 m. kovo 30 d., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1350, p. 51.

Rašte prašoma tarpininkauti pabėgėliams susirandant darbą tiesioginiu būdu arba per darbo biržas ir Savivaldybių departamento žemės ūkio darbininkų samdos agentūras. Nutarta stokojančiuosius darbo be eilės priimti į viešuosius darbus. Taip pat kontroliuota, kad buvę žemės ūkio darbininkai neapsigyventų miestuose, bet samdytūsi pas ūkininkus. Dėl ekstremalios padėties numatyta peržiūrėti savivaldybių finansavimą. Be kita ko, žygiai dėl klaipėdiečių aprūpinimo darbu vykdyti pasitelkiant Prekybos, pramonės ir amatų rūmus¹⁰⁴⁸. VRM po Klaipėdos tragedijos ragino apskričių valdybas ir pirmaeilį miestų burmistrus tarpininkauti iš Klaipėdos krašto pasitraukusiems lietuvių darbininkams surandant darbą žemės ar miškų ūkiuose, dėti pastangas, kad šie neapsigyventų miesteliuose ir taip nedidintų vietos bedarbių gretų. Tik išskirtiniais atvejais, pavyzdžiui, dėl šeimos gausumo, leista juos įtraukti į viešųjų darbų darbininkų sąrašus¹⁰⁴⁹. Būta ir radikalesnių reikalavimų – tikrinti didesnių miestų įmonių darbininkų sąrašus ir asmenis, turinčius nekilnojamojo turto ar kitą pragyvenimo šaltinį, tiesiog šalinti iš darbo atlaisvinant vietą klaipėdiečiams¹⁰⁵⁰. Klaipėdos krašto nukentėjusiems šelpiti komitetas gavo kelis šimtus prašymų sušelpiti lietuvių pabėgėlius, kurie Klaipėdą paliko nespėję pasirūpinti ne tik turtu ar santaupomis (paskutiniu atlyginimu¹⁰⁵¹), bet ir kasdienės apyvokos daiktais – drabužiais, apavu, kitais reikmenimis¹⁰⁵². Nemaža dalis pabėgusių buvo kvalifikuoti darbininkai ar net tarnautojai, kuriems buvo ypač sunku naujai susirasti darbą, priprasti prie naujų gyvenimo sąlygų ir standartų. Nedarbas tapo skaudžia šių pabėgėlių kasdienybės

¹⁰⁴⁸ Savivaldybių Departamento direktoriaus raštas LŠS vadui 1939 m. balandžio 18 d., LCVA, f. 561, ap. 12, b. 1350, p. 50.

¹⁰⁴⁹ Vidaus Reikalų ministerijos raštas Apskričių Valdyboms ir Pirmaeilį Miestų Burmistrams dėl lietuvių darbininkų iš Klaipėdos 1939 m. lapkričio 17 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 80, l. 6.

¹⁰⁵⁰ Faktai ir idėjos // Naujoji Romuva, 1939, nr. 17.

¹⁰⁵¹ „Kaip atbėgau iš Klaipėdos, kovo mėn. 23 d. iki šiol dar nedirbu, ir nežinau kada gausiu darbo“ // Žaibaus Stasio prašymas Klaipėdos Pabėgėlių šelpimo komitetui 1939 m. balandžio 12 d., LCVA, f. 1740, ap. 1, b. 3, l. 212.

¹⁰⁵² „Prašau suteikti man pašalpą, dėl pradėjimo naujo gyvenimo, nes iš Klaipėdos išbėgau kaip stoviu, palikdama visą savo turtą. Kaip tai drabužius, patalynę, indus, lovą ir kitas smulkmenas be kurių gyvendama negaliu apsieiti“ // S. Butavičaitės prašymas Klaipėdos Pabėgėlių šelpimo komitetui 1939 m. balandžio 12 d., LCVA, f. 1740, ap. 1, b. 3, l. 275.

dalimi¹⁰⁵³: „Dabar noriu vykti į provinciją ieškotis kokio nors darbo, bet neturėdamas pinigų negaliu be cento niekur apsistoti“¹⁰⁵⁴. Tokiais ir į juos panašiais pabėgėlių prašymais baigėsi „Lietuviškosios Amerikos“ istorija.

Kitokia situacija susiklostė Vilniuje ir Vilniaus regione. 1918–1920 m. apie nedarbo situaciją Lietuvos sostinėje kalbėti sunku, nes per porą metų valdžia mieste pasikeitė net keletą kartų. Nors atsimenama, kad 1918–1919 m. sandūroje Lietuvos inteligentai vyko į Vilnių ieškotis sau tinkamo darbo¹⁰⁵⁵, tačiau jau 1919 m. pradžioje Vilnių nuo tokių problemų „išvadavo“ Darbininkų ir valstiečių raudonoji armija. Būtent pirmoji sovietinė Lietuvos valdžia 1919 m. fiksavo, kad Vilniuje esama 10 tūkst. bedarbių¹⁰⁵⁶. Nors buvo teigiama, kad bedarbiais bolševikiniame Vilniuje ir okupuotoje Lietuvos dalyje buvo išskirtinai rūpinamasi (įvestas nedarbo draudimas), tačiau tai geriausiu atveju tebuvo tik dalinis bedarbių šelpimas pinigais, produktais ar viešųjų darbų organizavimas¹⁰⁵⁷.

1920 m. rugsėjį Lietuvos Ministrų kabinetas išklaušė Respublikos Prezidento atstovo Vilniuje pranešimą apie tai, kad Vilniuje žymiai išaugęs bedarbių skaičius, todėl būtina imtis konkrečių priemonių nedarbo problemai spręsti. Galimais sprendimo variantais įvardyti: vesti išsamią miesto gyventojų registraciją; į valstybines tarnybas priimti maksimalų tarnautojų skaičių; taip pat siūlyta šalinti nuo svetimų valstybių valdymo užsilikusius valdininkus, vietoj jų priimant saviškius (lojalius Lietuvos Vyriausybei); siekta, kad sostinė pasektų Kauno pavyzdžiu ir imtų organizuoti viešuosius darbus¹⁰⁵⁸. Tuometinė situacija Vilniuje apibūdinta gana grėsmingai:

¹⁰⁵³ „Esu pabėgėlis iš Klaipėdos krašto, ir dabar neturint darbo, su mano sena motina, kurią aš turiu išlaikyti atsidūrėm sunkioje padėtyje“ // Čivilio Jurgio prašymas Klaipėdos pabėgėlių šelpimo komitetui 1939 m. balandžio 12 d., LCVA, f. 1740, ap.1, b.3, l. 300.

¹⁰⁵⁴ Bertašiaus Kazio prašymas Klaipėdos pabėgėlių šelpimo komitetui 1939 m. balandžio 12 d., LCVA, f. 1740, ap.1, b.3, l. 292.

¹⁰⁵⁵ KRUPAVIČIUS M., *Atsiminimai*, Chicago, 1972, p. 346.

¹⁰⁵⁶ VITKAUSKAS P., *Lietuvos tarybų socialistinių respublika 1918–1919*, Vilnius, 1988, p. 129.

¹⁰⁵⁷ VAITKEVIČIUS B., *Socialiniai–ekonominiai pertvarkymai Lietuvoje 1918–1919 metais*, Vilnius, 1959, p. 27.

¹⁰⁵⁸ 1920 m. rugsėjo 6 d. Ministrų kabineto posėdžio protokolas, LCVA, f. 923, ap. 1, b 86, l. 278.

Šis klausimas vienas opiausių dienos klausimų, nes darbininkams turint darbą, mažėja skaičius pavargėlių ir prieglaudų. Man teko kelius kartus susidurti darbo biržoje ankstybu rytą, kame jų būdavo iki 1000 žmonių, ieškančių darbo. Gi darbo gaudavo nuo 200–300 žmonių. Kiti gi nervuodamiesi grįždavo namo, neturėdami skatiko tai dienai išmaitinti šeimas. Nežinau ar tikrai, ar ne, bet iš pačių darbininkų ir jų atstovų teko sužinoti, kad Vilniuje buvo arti 20000 darbininkų, kurių 12000 gaudavo darbą. Dabar daugumos dirbtuvių savininkams išvažiavus, jos uždarytos ir reiktų greičiau į tai kreipti domės, kad paleisti šias dirbtuves, nes ne iš visų išvežtos mašinos; kitose net daug likta žaliosios medžiagos, pavyzdžiui, Naujojoje Vilnioje yra brolių Mozerių dirbtuvės, kur darbą galėtų gauti apie 1500 darbininkų. Taip pat, rodos dirbti gali Tiškevičių dirbtuvės prie Žaliojo tilto. Todėl reikalingi gabūs darbo inspektoriai. Kol nebus paleistos dirbtuvės, reikia kurti darbininkų rajonuose pigias valgyklas. Ypač sunki padėtis geležinkeliečių tarpe.¹⁰⁵⁹

1920 – 1923 m. Pietryčių Lietuvos teritoriją įtraukus į Lenkijos sudėtį, šis kraštas buvo įjungtas į bendrą Lenkijos ūkinį-ekonominį gyvenimą. Teritorija Lenkijos mastu išsiskyrė kaip itin agrarinė. Lyginant 3 deš. vidurio vaivadijų gyventojų užimtumo duomenis ūkio sektoriais, Vilniaus vaivadija pagal darbininkų skaičių buvo trečia nuo galo (23 tūkst. darbininkų, 8,2 % visų gyventojų), o nedarbo lygis buvo vienas didesnių (1925 m. – 4,4 tūkst.)¹⁰⁶⁰. Po poros metų, 1927 m., minima, kad Vilniuje galėjo būti daugiau nei 5 tūkst. bedarbių¹⁰⁶¹, 1931 m. mieste oficialiai užfiksuota jau 8,9 tūkst. ieškančiųjų darbo¹⁰⁶². Žinoma, kad 1937 m. Vilniaus mieste buvo 6–9 tūkst. bedarbių¹⁰⁶³ – panašus skaičius išsilaikęs iki 1939 m. rudens. Tuo tarpu pati Lenkija pagal kaimo gyventojų skaičių ir žemės ūkio naudmenų potencialą buvo labiausiai agrarinis kraštas Europoje¹⁰⁶⁴, provincijos darbo jėga dėl itin didelės pasiūlos buvo pigi. Todėl ypač kriziniais 1929–1936 m., kai ūkininkų išlaidos krito bene tris kartus, o daugelis ūkių išsidalijo ir susismulkino taip, kad jiems

¹⁰⁵⁹ Ponui Vidaus reikalų ministeriui, Vyriausiasis tremtinių ir belaisvių grąžinimo inspektoriaus Kubiliaus pareiškimas 1920 m. rugsėjo 9 d., LCVA, f. 928, ap. 2, b. 288, l. 134–135.

¹⁰⁶⁰ Ruch zawodowy w polsce zarys dziejów, Warszawa, 1980, p. 30, 35.

¹⁰⁶¹ Kiek bedarbių Vilnių // Darbininkas, 1927, balandžio 17 d.

¹⁰⁶² Vilniaus miesto istorija nuo Spalio revoliucijos iki dabartinių laikų, Vilnius, 1971, p. 63.

¹⁰⁶³ Rocznik Statystyczny Wilna, 1937, p. 89.

¹⁰⁶⁴ Įvairiais tiek šiuolaikiniais, tiek anuometiniais skaičiavimais perteklinė darbo jėga kaime sudarė nuo 4 iki 7 mln gyventojų: DAVIES N., Dievo žaistas Lenkijos istorija II, Vilnius, 2002, p. 456; Šalčius P., Darbo klausimai žemės ūkyje // Ekonomika, 1939, nr. 3, p. 227.

neberekėjo samdomų darbininkų, iš Lenkijos kasmet emigruodavo¹⁰⁶⁵ apie 200 tūkst. gyventojų¹⁰⁶⁶. Kalbant apie tarpukario Vilnių ir jo nedarbą, užsimenama, kad lietuviškos žinios apie tai buvo gana ribotos (nors, pavyzdžiui, „Lietuvos aidas“ be paliovos pateikdavo Vilniaus nedarbo „naujienas“), dažnai paveiktos antilenkiškų nuotaikų. Bedarbių skaičius, matyt, kartais būdavo ir sąmoningai padidintas ar sureikšmintas. Pavyzdžiui, net ir dabar galime rasti informacijos, kad 1935 m. Vilniaus krašte galėjo būti net iki 20 tūkst., o 1937 m. – apie 37 tūkst. bedarbių¹⁰⁶⁷. Vis dėlto, nors nedarbas Vilniuje ir buvo didesnis, tačiau bedarbiai čia registruoti akyčiau, čia veikė Lenkijoje 1924 m. įvesta privaloma draudimo nuo nedarbo sistema, apėmusi apie 20 % dirbančiųjų. Iš išlikusių bedarbių registracijos sąrašų matyti, kad jų profesinė ir tautinė sandara buvo įvairesnė nei Lietuvoje – buvo muzikų, pianistų, buhalterių, inžinierių, medicinos darbuotojų, agronomų, farmacininkų, sekretorių, vairuotojų ir žymiai mažiau paprastų darbininkų bei žemdirbių¹⁰⁶⁸. Tai rodo išskirtinę tiek ūkinę, tiek kultūrinę krašto situaciją.

1939 m. daliai Pietryčių Lietuvos sugrįžus į Lietuvos teritorijos sudėtį, socialiniai Vilniaus miesto ir regiono klausimai tapo itin aktualūs. Sumaištį didino ne tik politinės krašto priklausomybės pasikeitimas, bet ir besitęsiantis karas, į regioną suplūdęs didžiulis skaičius karo pabėgėlių. Prie teritorijos nuskurdinimo ypač prisidėjo keletą savaičių trukusi sovietų okupacija. Jos metu užsidarė didžioji dalis prekybos ir pramonės įmonių. Todėl po Vilniaus prijungimo prie Lietuvos prognozuota, kad netrukus gali tecti pasirūpinti apie 10 tūkst. bedarbių, kurių pirminei globai – viešųjų darbų organizavimui (pradėti vykdyti nuo lapkričio) – papildomai iš valstybės biudžeto reikės bent 600 tūkst. Lt¹⁰⁶⁹. 1939 m. pabaigoje į viešuosius darbus priėmus 4 tūkst. naujų

¹⁰⁶⁵ Vien 1931–1935 m. iš Lenkijos emigravo beveik 1 mln. gyventojų // MLONEK K., *Bezrobocie w polsce w Świetle Badan*, Warszawa, 1999, p. 20.

¹⁰⁶⁶ ORCZYK J., *The main features of the agricultural crisis in Poland in the years 1929–1935*// *Studia Historiae Oeconoicae*, t. 3, 1968, p. 232, 244.

¹⁰⁶⁷ CICĖNAS J., *Vilnius tarp audrų*, Vilnius, 1993, p. 251.

¹⁰⁶⁸ *Wykazy bezrobotnych otzymyjących zapomogę na literę (1933 m).*, LCVA, f. 156, ap. 1, b. 378, l. 3–15.

¹⁰⁶⁹ *Vidaus reikalų ministro raštas Ministrui pirmininkui dėl viešųjų darbų plano 1939 m. spalio 27 d.*, f. 923, ap.1, b. 1064, l. 17.

darbininkų, miestą užplūdo dar didesnės pabėgėlių minios¹⁰⁷⁰. 1940 m. Lietuvos biudžete sostinės viešųjų darbų programai įgyvendinti buvo numatyta jau 3,8 mln. Lt¹⁰⁷¹, o tai sudarė panašią sumą, kuri buvo skiriama likusiai Lietuvai. Vilniaus miesto savivaldybė 1940 m. pavasarį net svarstė galimybę „biednuomenei“ dalyti žemės sklypus, kad šie užsiaugintų sau bent daržovių¹⁰⁷². Taigi dėl politinių aplinkybių Lietuva susidūrė su išties didele nedarbo problema.

Sunkią ekonominę padėtį komplikavo ir kitos socialinės problemos. 1940 m. žiemą Lietuvos administracija turėjo ieškoti pagalbos 12,7 tūkst. miestiečių, neišgalėjusių susimokėti už būstą, 63,6 tūkst.~ pritrūkusiems maisto ir 47,7 tūkst. stokojusiems drabužių¹⁰⁷³. Be to, 1939–1940 m. sandūroje Vilniuje atsirado nauja bedarbių grupė – buvę Lenkijos valdininkai ir tarnautojai, darbo netekę dėl karo, sovietinės invazijos ar net lietuviškos administracijos pradėtos vykdyti kadrų politikos. Pavyzdžiui, 1940 m. gegužę iš darbo Vilniuje atleista apie 600 mokytojų, beveik tūkstantis valdininkų ir 2 tūkst. geležinkelio darbuotojų. Netgi atsirado terminas „Vilniaus ubagai“, pašėpiantis buvusius Stepono Batoro universiteto profesorius ir studentus, važiuojančius į Kauną prašyti pašalpų. Būta užuominų net apie lenkų darbininkų diskriminaciją tautiniu atžvilgiu prašantis į darbą¹⁰⁷⁴. Iš viso iš įvairių tarnybų ir darboviečių buvo atleista per 6,8 tūkst. tarnautojų ir, nors pagal galiojusius Lenkijos įstatymus jiems priklausė 3 mėn. darbo užmokesčio dydžio kompensacijos, Lietuva šio įstatymo nevykdė ir apsiribojo tik vienkartinėmis pašalpomis¹⁰⁷⁵. Lietuvos saugumo organai konstatavo, kad 1940-ųjų pradžioje ypač sunkioje situacijoje atsidūrė buvusių lenkų tarnautojų ir karininkų šeimos („lenkų žmonių padėtis“), kurių vyrai atleisti iš darbo, žuvę kare ar yra internuotųjų stovyklose. Pastebima, kad šios šeimos, norėdamos

¹⁰⁷⁰ CICĖNAS J., Vilnius tarp audrų, Vilnius, 1993, p. 252.

¹⁰⁷¹ Vilniaus miesto aktualieji reikalai ir darbai // Vilniaus balsas, 1940 01 12.

¹⁰⁷² Nemokami žemės sklypai varguomenei // Darbininkas, 1940 05 05.

¹⁰⁷³ ŽEPKAITĖ R., Vilniaus istorijos atkarpa, Vilnius, 1990, p. 57, 60.

¹⁰⁷⁴ BUCHOWSKI K., Litvomainai ir Polonizuotojai: mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, Vilnius, 2012, p. 449, 454, 459.

¹⁰⁷⁵ ŽEPKAITĖ R., Vilniaus istorijos atkarpa, Vilnius, 1990, p. 55.

išgyventi, išparduoda savo paskutinį turtą, o jų padėtis kasdieną tik blogėja¹⁰⁷⁶. Nors saugumas akcentavo, kad bežemių ir mažžemių Vilniaus apylinkių gyventojų ūpas kykla, tačiau padėtį sunkino dvarininkų atleidžiamų kumečių padėtis. Nepaisant visų Lietuvos Vyriausybės pastangų sprendžiant krašto socialinius ir ekonominius klausimus, dėl prasidėjusios sovietų okupacijos Lietuva vykdytos politikos rezultatų nesulaukė.

5.4. Antrojo pasaulinio karo poveikis nedarbui Lietuvoje

Organizuoti darbo talkas tautos ūkio darbams vykdyti ir įvesti priverstinį darbą jo vengiantiems, nustatyti darbo sritis, kuriose darbo jėga galės būti samdoma tik per tam tikras įstaigas (darbo biurus ir darbo punktus).¹⁰⁷⁷

Artėjančio, o galiausiai ir prasidėjusio Antrojo pasaulinio karo ypatumai, Klaipėdos netektis ir Vilniaus sugrįžimas į Lietuvos sudėtį sujaukė šalies politinį ir ūkinį gyvenimą, suintensyvėjo darbo jėgos sureguliuojimo problemos. Todėl 1939 m. balandį buvo įvesta vienoda ir griežta darbo pasiūlos bei paklausos reguliavimo tvarka. VRM paskelbė, kad visoje šalyje viešųjų darbų vykdymas nuo gegužės 15 d. visiškai nutraukiamas, o kitam nedarbo sezonui griežtai registruojami tik tie bedarbiai, kurie atitinkamame mieste yra išgyvenę ne mažiau 3 metus, o vasaros metu yra dirbę pas Lietuvos ūkininkus. Norėdami tą įrodyti, bedarbiai privalėjo pateikti konkrečius įrodymus – darbo knygelę su parašais ir antspaudais iš valsčių savivaldybių¹⁰⁷⁸. Šio potvarkio dingstis nebuvo nauja – siekta sureguliuoti darbininkų srautus, kad vasarą ūkininkai nestokotų darbo jėgos, o žiemą miestai nebūtų apgulti

¹⁰⁷⁶ Vilniaus apskrities policijos viršininko žinių santrauka apie gyventojų būklę apskrityje vasario mėn. laikotarpiu, 1940 m. kovo 18 d., LCVA, f. 401, ap. 5, b. 5, l. 167; Vilniaus apskrities policijos viršininko žinių santrauka apie gyventojų būklę apskrityje kovo mėn. laikotarpiu, 1940 m. balandžio 15 d., ten pat, p. 200.

¹⁰⁷⁷ Darbo parūpinimas ir darbo jėgos rikiavimas // Savivaldybė, 1940, nr. 5.

¹⁰⁷⁸ VRM raštas Apskričių Valdyboms ir Pirmaeilių Miestų Burmistrams 1939 m. balandžio 23 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 80, l. 33.

pašalpų ir darbo prašančiais bedarbiais. Aplink siaučiant karui, bet kokia socialinė sumaištis grėsė šalies stabilumui.

Lietuvoje vis dažniau nedarbo priežastimis įvardytos ir tarptautinės realijos (tuo galutinai pripažįstant tarptautinės ekonomikos sąsajas su Lietuvos ūkiu): dvišalių ekonominių santykių blogėjimas, tarpvalstybiniai neramumai, protekcinė muitų politika, blokados, boikotai ir kariniai konfliktai¹⁰⁷⁹. Įveikus Pirmo pasaulinio karo pasekmes, Lietuvos ūkį labiausiai sąlygojo dvišalių santykių dinamika, ypač su Vokietija, kadangi šie santykiai nuo 1933 m. nebuvo tik ekonomine logika paremta partnerystė. Pavyzdžiui, 1929 m. pasaulį ištikusios didžiausios ligtolinės ekonominės krizės pasekmės Lietuvoje pasirodė gana pavėluotai, tik įsibėgėjus 4 deš. Tuo metu valdininkai jau pastebėjo naujos Vokietijos valdžios įtaką pasaulinei ekonomikai:

Pasauliniam ūkiui nieko gero nežadėjo ir nacionalistų ūkis bei finansų politika: atsisakymas net pilnai procentus už komercines paskolas mokėti, naujų muitų ir kitų importą varžančių priemonių padidinimas ir vadinamų „skripsų“ pagalba savojo eksporto dirbtinis skatinimas (vidutinis dumpingas) nei pasauliniam ūkiui, nei juo labiau Vokiečių kaimynams nieko gero nežadėjo.¹⁰⁸⁰

Šios pranašystės Lietuvoje išsipildė su kaupu, kadangi su Vokietija turėta nemažai prekybinių sandėrių. Iki 1933 m. net 50 % Lietuvos užsienio prekybos vyko su šia šalimi, tačiau 1933–1936 m. dėl politinių priežasčių eksportas sumenko 5 kartus. Šie pokyčiai negalėjo neatsiliepti Lietuvos ūkiniai padėčiai – tai iš dalies lėmė ir nedarbo išaugimą. Antai, 1933 m. pabaigoje apskričių viršininkams susirinkus ir aptarus ekonominę situaciją, konstatuota, kad gana sunki padėtis yra Marijampolės apskrityje, kur ūkininkai, negalėdami pelningai realizuoti savo produkcijos, yra smarkiai įsiskolinę, galbūt dėl to čia užregistruojama ir daug bedarbių¹⁰⁸¹.

Dėl vidinių ir išorinių sukrėtimų Lietuvoje, kaip ir didžiojoje dalyje Europos 4 deš. viduryje, užgimė darbo stovyklų kaip „draugijinio gyvenimo

¹⁰⁷⁹ GUSTAINIS V., Kaip apsiginti nuo nedarbo // Savivaldybė, 1926, nr. 6–7.

¹⁰⁸⁰ Kauno miesto savivaldybės 1933 m. veiklos apyskaita, LCVA, f. 379, ap. 1, b. 1704, l. 45.

¹⁰⁸¹ Ką kalbėjo apskričių viršininkai apie krizį? // Darbininkas, 1932, nr. 48.

formas“ idėja¹⁰⁸². Šių idėjų ištakų galima ieškoti net ir šalies konstitucijose. Po A. Smetonos įsigalėjimo valdžioje, kaskart priimant svarbiausią šalies įstatymą (1928 m. ir 1938 m.), valstybės galia reguliuojant darbo santykius vis augo, be to, Vyriausybė, įvesdama darbo prievolę, vykdė naujausios 1938 m. Konstitucijos nuostatas¹⁰⁸³. Darbo prievolė viešiesiems darbams įvesta 1939 m. rugsėjo 7 d. priėmus nepaprastojo meto įstatymo pakeitimus¹⁰⁸⁴. Nepaisant šio sprendimo¹⁰⁸⁵, poreikis intensyviau koncentruoti darbą, didinti produktyvumą, kontroliuoti, kad darbas nebūtų vykdomas tiesiog „dėl darbo“ vis augo. 1940 m. balandžio 23 d. buvo priimtas „Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymas“¹⁰⁸⁶, turėjęs „skirstyti darbo jėgą, nustatyti darbo jėgos samdymo tvarką, nustatyti darbo sritis, kuriose darbo jėga gali būti samdoma tik per tam tikras įstaigas, nustatyti privalomą registravimąsi, įvesti darbo knygeles, įvesti priverstinį darbą jo vengiantiems, varžyti darbo jėgos samdymą mažai naudingose tautos ūkiui srityse“ ir „organizuoti darbo talkas tautos ūkio darbams dirbti“¹⁰⁸⁷.

Pažymėtina, kad privaloma bedarbių registracija keitė iki tol buvusią tvarką, kuomet registravimasis Darbo biržoje buvo neprivalomas. Įvesta darbo prievolė reiškė, kad viešieji darbai yra svarbūs dėl jų reikalingumo, o dėl to, kad būtų parūpinta darbo vietų¹⁰⁸⁸. Pirmiausiai ši prievolė pritaikyta darbams, susijusiems su krašto gynybos reikalais, gyventojų gyvybės ir turto apsauga, valstybės įstaigų bei įmonių normaliu veikimu¹⁰⁸⁹. Darbo prievolė buvo taikoma tiems, kurie neturėjo nuolatinio darbo ar užsiėmimo, bet dar tiksliau – ji privertė dirbti asmenis, kurie iki šiol darbo vengė. Vyriausybė, įvesdama darbo prievolę ir darbo talkas, pareiškė, kad „nenusižiūrėjo šios idėjos iš kitų,

¹⁰⁸² Darbo stovyklų organizavimo klausimu (1939 m.), LCVA, f. 377, ap. 10, b. 379, l. 46.

¹⁰⁸³ Darbo problema ir darbo prievolė // Savivaldybė, 1939, nr. 11.

¹⁰⁸⁴ Nepaprastojo meto įstatymo pakeitimas // Vyriausybės žinios, 1939, nr. 662.

¹⁰⁸⁵ Įstatyme skelbiama, kad atlikti šią prievolę galėjo būti pakviesti asmenys nuo 16 iki 60 m., išskyrus šaukiamuosius į karo tarnybą. Už darbą numatyta mokėti atlyginimą visiems, išskyrus tuos, kurie gauna nuolatinį atlyginimą iš kitų šaltinių.

¹⁰⁸⁶ Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymas // Vyriausybės žinios, 1940, nr. 703.

¹⁰⁸⁷ Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymą priėmus // Savivaldybė, 1940, nr. 5;

¹⁰⁸⁸ Darbo jėgos paskirstymo ir darbo prievolės klausimas // Savivaldybė, 1939, nr. 9.

¹⁰⁸⁹ Ten pat.

kur darbo tarnyba yra lyg karo prievolė¹⁰⁹⁰. Tačiau jau pradėjus organizuoti darbo talkas buvo teigiama, kad „talkininkų gyvenimas bus tvarkomas karinės drausmės pagrindais“, bus įvestos „sankcijos drausmės nesilaikantiems“ ir net karinė mankšta, paskaitos¹⁰⁹¹. Nenuostabu, kad šis įstatymas priminė savotišką sukarintą darbo prievolę. Priimant įstatymą, Vyriausybė tikėjosi ne tik sklandžiau organizuoti svarbius viešuosius darbus visos valstybės mastu, bet ir mažinti nusikalstamumą, didinti darbo drausmę ir našumą. Kartu su darbo prievole atsirado ir siekis tolygiai pasiskirstyti darbo jėgą. Teigtina, kad Vyriausybė ėmė maksimaliai stengtis organizuoti viešuosius darbus taip, kad šie atneštų kuo didesnę naudą valstybei bei paskatintų ar priverstų (priklausomai nuo situacijos) visus galinčius asmenis dirbti. Vis dėlto šio įstatymo priėmimas rodė ne išskirtinį ir pakitusį socialinių-ekonominių problemų sprendimo būdą, bet greičiau artėjančio karo nuojautas bei būtinybę galimų grėsmių akivaizdoje mobilizuoti visuomenę.

Darbo prievolė buvo suskirstyta į paprastąją ir nepaprastąją. Į paprastąją turėjo būti šaukiami visi 18 m. sulaukę darbingi jaunuoliai, o prievolės atlikimas galėjo būti atidėtas arba sutrumpintas esant išskirtinei situacijai, be to, atskirais atvejais jaunuoliams už tarnybą numatytas ir menkas atlygis. Tuo tarpu į nepaprastąją darbo prievolę šaukiami asmenys, atleisti nuo karo prievolės, bausti areštu ar kalėjimo bausmėmis iki 3 mėn., taip pat tie, kurie ilgesnį laiką neturi darbo ir konkretaus pragyvenimo šaltinio, savanoriai bei šalies piliečiai nuo 16 iki 60 metų amžiaus. Greta darbo prievolės atsirado ir naujas reiškinys – darbo talkos, kurios buvo telkiamos viešiesiems darbams nudirbti. Darbo talkos ir tai, kaip žmonės į jas susirinks, priklausė nuo dviejų sąlygų: „nuo darbo vietos ir darbo objekto pasirinkimo“¹⁰⁹², nes manyta, jog savanoriai darbininkai labiau norės dirbti tada, kai darbai nėra itin sunkūs ar sudėtingi.

¹⁰⁹⁰ Į Darbo talką // Lietuvos aidas, 1939, nr. 295.

¹⁰⁹¹ Šiandien susirenka darbo talka // Lietuvos aidas, 1939, nr. 355.

¹⁰⁹² Darbo problema ir darbo prievolė // Savivaldybė, 1939, nr. 11.

VII iliustracija. Molų statyba Šventosios uoste. L. Girčio nuotrauka¹⁰⁹³

Pirmieji darbo prievolės rezultatai buvo panaudoti 1939 m., organizuojant darbo talką Šventosios uosto statymui ir darbams tiesiant kelią ties Raudone. Vėliau prievolė naudota Vilniuje ir Pietryčių Lietuvoje. Netrukus buvo suvokta, kad prievolę reikia plėsti, padaryti visuotine ir privaloma visiems darbingiems asmenims. Be to, Vyriausybė buvo numačiusi ir pagrindinius darbus, kuriuos būtų galima atlikti pasitelkus prievolės suteiktas galias – tai naujų geležinkelių linijų tiesimas, uosto Šventojoje plėtra (tai buvo sėkmingai įgyvendinta), šalies elektrifikacija, melioracija. Taip pat manyta, kad reikia sutvarkyti viešuosius kelius, gerinti miškų būklę juos atsodinant, aktyviai statyti mūrinius pastatus. Be visa ko, dar įsakmiau griežtintas viešųjų darbų organizavimas ir darbo jėgos migracija:

Bedarbiai, kurie vasaros metu nesiima jokio rimtesnio darbo mieste, o darbo biržos siūlomi išvykti ūkio darbams pas ūkininkus atsisako, bedarbiai, kurie dykaduoniauja ir maitinasi tėvų, žmonių arba mažamečių pripuolamais uždarbiais, o rudens ir žiemos metu prašosi priimti į miesto viešuosius darbus nebus priimti.¹⁰⁹⁴

¹⁰⁹³ Molų statyba Šventosios uoste, data nenurodyta, I.Girčio nuotr. // LCVA, saug. vienet. nr.: P-04172.

¹⁰⁹⁴ Kauno miesto burmistro skelbimas Kauno miesto darbo biržoje užsiregistravusiems darbininkams 1939 m. // Prieiga per internetą:

Karas Europoje gerokai pakoregavo Lietuvos darbo rinką. Dėl to 1939 m. pabaigoje VRM prognozavo, kad dėl statybinių medžiagų stokos gerokai sumažės statybų apimtys, tad 1939–1940 m. žiemą tikėtasi bedarbių skaičiaus išaugimo. Manoma, kad Lietuvos teritorijoje (be Vilniaus) gali atsirasti iki 6 tūkst. naujų bedarbių, papildomiems viešųjų darbų asignavimams 1939 m. spalio pabaigoje prašyta beveik 1,3 mln. Lt¹⁰⁹⁵. Savivaldybės ragintos dar kartą optimizuoti viešųjų darbų vykdymą, griežtinti darbininkų registraciją ir ypač atsižvelgti į bedarbio materialinę būklę¹⁰⁹⁶. Be to, darbo inspektoriai įpareigoti kartu su kitais pareigūnais tikrinti įmones, kurios dėl žaliavų trūkumo ketina atleisti darbininkus – pagal naujai parengtą tvarką atleidimai turėjo būti daromi tik gavus inspektorių sutikimą¹⁰⁹⁷.

1939–1940 m. sandūroje Lietuvos ūkininkams ėmus dar intensyviau ir aiškiau kalbėti apie samdomų darbo rankų trūkumą, į iškilusią problemą dėmesį atkreipė ir aukščiausios valdžios institucijos. VRM tvirtindama 1940 m. valstybinių ūkio darbų planą deklaravo, kad vykdant melioracijos ir kelių tiesimo bei remonto darbus (ketinta įdarbinti 2 tūkst. darbininkų) bus griežtai samdomi darbininkai tik iš miestų. Samda bus įgyvendinama tik per miestų savivaldybes ir darbo biržas¹⁰⁹⁸. Be to, 1939 m. vasarą VRM apskričių valdyboms išplatino raštą, reikalaudama rinkti informaciją apie tai, koks yra darbo pasiūlos ir paklausos santykis konkrečiose vietovėse. Taip tikėtasi kiek galima greičiau nustatyti žemės ūkio darbininkų trūkumo mastą bei pagreitinti problemos sureguliovimą¹⁰⁹⁹. Po ministerijos sprendimų pradėta mėnesinė

<http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/LNB/C1R0000123469>. (Žiūrėta 2012 m. rugpjūčio 12 d.).

¹⁰⁹⁵ Vidaus reikalų ministro raštas Ministrui pirmininkui dėl viešųjų darbų plano 1939 m. spalio 30 d., f. 923, ap.1, b. 1064, l. 6.

¹⁰⁹⁶ Lietuvos Respublikos VRM Savivaldybių departamento raštas Apskričių valdyboms ir pirmaeiliių miestų burmistrams, 1939 m. rugsėjo 27 d., LCVA, f. 1362, ap. 3, b. 80, l. 11.

¹⁰⁹⁷ VRM spaudos ir draugijų skyrius, projektas, 1940 m. pradžia, LCVA, f. 377, ap. 10, b. 379, l. 61; Pavyzdžiui, vienas iš daugelio tuo metu departamente gaunamų prašymų: „Turiu garbės prašyti Poną Darbo inspektorių, kad galėčiau paleisti darbininkus, nes žiemos laiku neturiu darbo“ // Savininko Felikso Raškinio prašymas Utenos apygardos darbo inspektoriui 1940 m. vasario 13 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1389, l. 127.

¹⁰⁹⁸ Lietuvos VRM ministerio raštas pirmaeiliių miestų savivaldybėms 1940 m. balandžio 20 d., LCVA, f.862, ap. 1, b. 3673, p. 190.

¹⁰⁹⁹ VRM raštas apskričių valdyboms dėl darbininkų paklausos ir pasiūlos, 1939 m. liepos 15 d., LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3674, p. 13.

Lietuvos ūkių darbo jėgos poreikio registracija. Jau 1939 m. pabaigoje paaiškėjo, kad, pavyzdžiui, Šiaulių apskrities ūkiams trūksta 4,6 tūkst. darbininkų (merginų 1,9 tūkst., bernų 1,3 tūkst.)¹¹⁰⁰. 1940 m. balandžio 1 d. toje pačioje apskrityje jau dairytasi į Vilniaus darbininkiją, nes vis dar trūko kelių šimtų darbininkų¹¹⁰¹. 1939 m. Savivaldybių departamentas ir toliau ragino valsčių savivaldybes aktyvinti tarpininkavimą samdant žemės ūkio darbininkus pagal 1937 m. VRM įvestą žemės ūkio darbininkų pasiūlos ir paklausos registracijos reglamentą¹¹⁰². 1940 m. kovo 20 d. Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktorius informavo, kad dėl šaltos ir užsitęsios žiemos ir pakitusio pragyvenimo lygio darbdaviai privalo išmokėti 4–6 darbo dienų uždarbio dydžio priedus, o balandžio 15 d. paskelbta, kad tiems, kurie pramonės įmonėse uždirba iki 5 Lt per dieną, reikia pakelti algas 15 %, o uždirbantiems 5–7 Lt – 10 %¹¹⁰³.

Darbo jėgos paskirstymo problema spręsta valstybiniu lygmeniu dar ir dėl to, kad atsirado galimybė išnaudoti perteklinę atgautos Pietryčių Lietuvos darbo jėgą. Įvairių Lietuvos vietovių ūkininkai nuo 1939 m. gruodžio iki 1940 m. liepos Vilnijuje steigė savo įdarbinimo agentūras, siuntė atstovus ir verbavo darbininkus. Lietuvos Vyriausybė prie šių procesų prisidėjo apmokėdama darbininkų atvykimo į konkrečią vietovę išlaidas¹¹⁰⁴. Kai pavyzdį pateikiame E. Galvanausko svarstymus apie ekonominės prigimties nedarbą, kurio autorius nesieja su pokarine sumaištimi, prigimtiniu skurdu ar emigracija:

¹¹⁰⁰ Žinios apie reikalingą darbo jėgą Šiaulių apskrityje 1939 m., LCVA, f.862, ap. 1, b. 3674, p. 51.

¹¹⁰¹ Šiaulių apskrityje reikalingų žemės ūkio darbininkų poreikis 1940 m. balandžio 1 d., LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3673, p. 103.

¹¹⁰² Lietuvos Respublikos VRM Savivaldybių departamento raštas Apskričių valdyboms ir pirmaeilių miestų burmistrams, 1939 m. sausio 12 d., LCVA, f. 1362, ap. 1, b. 676, l. 15; Lietuvos Respublikos VRM Savivaldybių departamento raštas Apskričių valdyboms ir pirmaeilių miestų burmistrams, 1937 m. kovo 1 d., LCVA, f. 1262, ap. 3, b. 73, l. 77.

¹¹⁰³ Darbo ir socialinės apsaugos departamento direktoriaus raštas visiems darbo inspektoriams 1940 m. kovo 20 d., ir balandžio 13 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1391, l. 9, 12.

¹¹⁰⁴ Darbo ministro raštas apskrities valdyboms ir pirmaeilių miestų burmistrams dėl žemės ūkio darbininkų iš Vilniaus krašto samdymo 1940 m. liepos 29 d., LCVA, f. 862, ap. 1, b. 3673, p.103; Įgaliotų asmenų pažymėjimas suteikiantis teisę samdyti darbininkus Vilniaus krašte 1940 m. sausio 30 d., LCVA, f.862, ap. 1, b. 3673, p. 6; Utenos apygardos darbo inspektorius raštas Darbo ir socialės apsaugos departamentui, 1940 m. sausio 31 d., LCVA, f. 928, ap. 1, b. 1391, l. 17.

1939 m. pabaigoje jos [kainos] pašoko net 30 proc., o darbininkų atlyginimas pakeltas tik 5–15 proc. Vilniaus krašte gruodžio mėn. pradžioje buvo 8815 bedarbių; daugiau kaip pusė jų politiniam pakitimui neprisitaikiusi šviesuomenė. Streikų buvo nedaug, bet 1940. II. 8 įvykę viešųjų darbų darbininkų neramumai Lampėdžiuose sudrumstė rimtį ir kai kuriose pramonės įmonėse. Reikalauta 35 proc. pakelti atlyginimą, o miestiečiai atsisakė dirbti miškuose. Pramonės įmonių gamybos siaurinimas padidino bedarbių skaičių.¹¹⁰⁵

Nepaisant komplikotos situacijos, su kuria Lietuvos valstybė sunkiai, bet įstengė dorotis, nedarbas ypač greitai ir masiškai „išaugo“ po 1940-ųjų birželio 15-osios ir vėlesnių politinių įvykių. Tuomet susibūrusi imitacinė politinė jėga – Lietuvos darbo sąjunga – tų pačių metų liepą eidama į rinkimus jau „demaskavo“ pagrindinius buvusio „fašistinio režimo“ padarinius:

Nedarbas – gėdingas smetoninio režimo palikimas, Naujojoje Lietuvoje, kuriai pamatus statote Jūs patys, rinkdami į Seimą Lietuvos Darbo Sąjungos sąrašo kandidatus, neturės, negalės, būti ir nebus bedarbių žmonių be duonos kąsnio ir šiltos pastogės. Šis reikalas bus patikrintas keliais ir priemonėmis, kurias nurodys Liaudies Seimas.¹¹⁰⁶

VIII iliustracija. Buvusios bedarbės darbo biržoje gauna nukreipimus į darbą. Kaunas, 1940 m.¹¹⁰⁷

¹¹⁰⁵ GALVA G., Ernestas Galvanauskas, politinė biografija, Čikaga, 1982, p.403.

¹¹⁰⁶ Lietuvos Darbo Sąjungos atšaukimas kviečiantis balsuoti už jos kandidatus renkant Liaudies Seimą 1940 m.: „Į Laisvosios Lietuvos Respublikos darbininkus ir darbininkes – valstiečius ir valstietes, karius ir darbo inteligentus“. Prieiga per internetą: <http://www.epaveldas.lt/object/recordDescription/KVB/C130000489328> (Žr.: 2013 m. birželio 2 d.).

¹¹⁰⁷ Buvusios bedarbės darbo biržoje gauna nukreipimus į darbą. Kaunas, 1940. Fotografas nenurodytas // LCVA, saug. vien. nr.: 0–039463.

Birželio 24-osios „darbininkijos“ mitinge Kaune jau visu garsumu skambėjo raginimas: „Tuč tuojau pagalba bedarbiams“¹¹⁰⁸. Keista, bet bedarbių gausumu niekada nepasižyminčiais vasaros mėnesiais nedarbo mastai ir problemos eskalavimas vis labiau augo. 1940 m. liepos 21 d. Liaudies Vyriausybė paskelbė deklaraciją „Apie valstybės santvarką“, kur dar kartą įvardijo katastrofišką netolimos praeities darbininkijos būklę: „Miesto ir kaimo darbininkų likimu buvo: nedarbas, netikrumas dėl ryt dienos, badas, medžiaginiai trūkumai ir nacionalinė nelygybė“¹¹⁰⁹. Tačiau tam atėjo galas: „1940 metų revoliucija atidavė valdžią darbo žmonėms. Buvo panaikinta kapitalistinė sistema ir visos priežastys sukėlusios perprodukciją, infliaciją, krizes ir nedarbą“¹¹¹⁰. Nenuostabu, kad 1941-ųjų pavasarį P. Cvirka nurodė ir tikruosius nedarbo skaičius. Anot jo, tikroji padėtis 1939–1940 m. buvo dar blogesnė nei anksčiau manyta: „200 tūkstančių bedarbių, 400 tūkstančių beraščių ir mažaraščių paliko mums ankstesnioji santvarka drauge su gilia ūkio ir kultūros krize. Traukiasi į praeitį nedarbas; socialistinės kultūros audringo kilimo epocha keičia sustingimo ir nuosmukio metus“¹¹¹¹.

Ir vėliau dėl ideologinių užmačių praeities bedarbių skaičius nuolatos augo, nuo mokyklų¹¹¹² iki meninių erdvių (literatūros, kino, dailės)¹¹¹³ buvo kuriamas grėsmingas buvusio nedarbo įvaizdis. Apie šio įvaizdžio paveikumą galime spręsti iš ne vieno gana reikšmingo atvejo. Pavyzdžiui, 1959 m. V. Žalakevičius pagal V. Sirijos Giros romaną „Buenos Airės“ sukūrė filmą „Adomas nori būti žmogumi“. Tai buvo pirmasis tiek paties režisieriaus, tiek lietuvių meninis filmas, davęs pradžią visai sovietinės Lietuvos kinematografijai. Filme vaizduojami nuskurdę „smetoninio Kauno“ darbininkai ir bedarbiai, svajojantys apie emigraciją bei poilsį palmių

¹¹⁰⁸ Pirmoji didelė darbininkų demonstracija Kaune // Darbininkas, 1940 06 30.

¹¹⁰⁹ Deklaracija apie valstybės santvarką // Vyriausybės žinios, 1940, nr. 719.

¹¹¹⁰ BERESNEVIČIUS P., Prašė duonos, gavo kulų // Gimtasis kraštas, 1975, nr. 4.

¹¹¹¹ CVIRKA P., Pirmasis bolševikinis pavasaris // Raštai, Vilnius, 1986, t. VII, p. 74.

¹¹¹² Pavyzdžiui A. Gaigalaitės ir R. Žepkaitės Lietuvos TSR istorijos vadovėlyje X–XI klasėms (1970), skirtame 1917–1965 m. laikotarpiui, viena pagrindinių „buržuazinės“ Lietuvos temų – nedarbas ir bedarbiai. Tema atsispindi ne tik tekste, bet ir iliustracijose.

¹¹¹³ PETKEVIČIUS V., Priemiesčio žmonės, Vilnius, 1959.

atokaitoje¹¹¹⁴. Sunku atsakyti į klausimus, kiek šios priemonės buvo paveikios tuomet, ir kiek jos sąlygoja dabartinį visuomenės suvokimą apie 1918–1940 m. socialinį-ekonominį gyvenimą, be to, nenorėdami išsiskleisti interpretacijų laukuose, neįeinančiuose į šios temos chronologines ribas, platesnius apibendrinimus palikime kitiems tyrinėtojams.

Galime apibendrinti, kad prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir dėl to sutrikusi tarptautinė prekyba sujaukė nusistovėjusią Lietuvos darbo pasiūlos ir paklausos rinką. Šios priežastys išryškino ne tik nedarbo mastus miestuose, bet ir darbo jėgos trūkumą provincijoje. Dėl šių priežasčių valstybė ėmėsi dar labiau reguliuoti darbo jėgos santykius, griežtai riboti savarankišką darbo migraciją, galiausiai administracinėmis priemonėmis siekta suvaldyti ir tinkamai panaudoti Klaipėdos krašto pabėgėlius ir atgautą perteklinę Vilniaus darbo jėgą. Nepaisant šių ir ankstesnių priemonių, sovietinė valdžia po 1940-ųjų „nedarbo kortą“ nuolat naudojo pabrėždama „antidarbininkišką smetoninės valdžios pobūdį“.

¹¹¹⁴ Apie tokį siužetą ir neigiamai ryškų ekonominį ir socialinį darbininkijos vaizdą iki 1940-ųjų okupacijos išraiškingai prisiminė filmo premjeroje dalyvavęs V. Žalakevičiaus draugas E. Gudavičius: „Jeigu nebūčiau bijojęs, būčiau atsistojęs ir išėjęs vidury seanso[...] Aš gyvenau toje tarybinėje sistemoje ir gerai žinojau, kas yra tikrasis išnaudojimas, kai fabriko darbininkui buvo nuolatos keliamos normos, kad tik jis neuždirbtų kokį rublį daugiau. Mano darbo diena trūko 14–16 valandų... Darbininkai manęs nekenė, nes iš dešimties buvo aštuoni tinginiai... Ir gyvenant šitame marazme Žalakevičius man rodo filmą – va, kokia buvo anoji Lietuva, kurią jis sugebėjo sukišti į baržą“ // TAPINAS L., Laiškanešys pasiklydęs dykumoje, Vytauto Žalakevičiaus gyvenimo ir kūrybos pėdsakais, Vilnius, 2008, p. 75.

IŠVADOS

I. Nedarbas 1918–1940 m. Lietuvoje buvo neatsiejamas nuo šalyje vykusios ekonominės ūkio pažangos, naujo darbo santykių reglamentavimo etapo ir savarankiškų valstybės žingsnių įgyvendinant socialinę politiką. Todėl nedarbą Lietuvoje reikia suvokti ne tik kaip konkrečią socialinę problemą, bet ir kaip reiškinį – neatskiriamą ir neišvengiamą pramoninio perversmo ir visuotinio socialinio-ekonominio modernėjimo sudėtinę dalį.

Nedarbą Lietuvoje sąlygojo vietinės ir globalios (būdingos visam Vakarų ekonominiam pasauliui) priežastys: valstybės socialinės politikos aktyvumas, prekybos, kapitalo ir darbo jėgos judėjimo (mobilumo) išaugimas, pramonės, prekybos bei aptarnavimo sektoriaus plėtra, ekonominės konkurencijos sklaida, ūkio nuosmukiai ir neigiamos socialinės bei ūkinės Pirmojo pasaulinio karo pasekmės. Lietuvos nedarbo struktūrą lėmė savita istorinė patirtis ir visuomenės socialinės raidos išskirtinumas: ilgalaikė priklausomybė Rusijos imperijai ir jos vykdyta ekonominė pasienio gubernijų politika, ūkinė krašto sandara – vyraujantis žemės ūkis, vėlyvas baudžiatvora ir luominių santykių suirimas.

II. Per visą nepriklausomybės laikotarpį valstybei nepavyko vesti tikslios ir visapusiškos nedarbo statistikos. Valdžios pateikiami duomenys apie bedarbius ne atspindėjo realų nedarbo lygį, bet parodė bedarbių skaičių, kuriuo valstybė buvo pajėgi teisiškai ir finansiškai pasirūpinti. Griežtomis bedarbių registravimo taisyklėmis buvo siekiama ne tiek tikslios nedarbo statistikos vedimo ar efektyvaus bei kryptingo bedarbių darbo jėgos išnaudojimo, kiek pasirūpinti labiausiai socialiai pažeidžiamais asmenimis. Bedarbių skaičiaus augimas ir tikslesnės nedarbo statistikos atsiradimas XX a. 4 deš. rodė ne tik dėl pasaulinės ekonominės krizės pablogėjusią Lietuvos ūkinę ir socialinę padėtį, bet ir sunormintą teisinę, ekonominę, socialinę ir netgi mentalinę darbo reglamentaciją, kuri leido pradėti kaupti išsamesnę statistinę informaciją. Tai itin svarbu, nes nepriklausomybės pradžioje valstybė nepajėgė imtis tinkamų priemonių apsaugai nuo nedarbo ne tik dėl lėšų trūkumo, bet ir dėl to, kad

nedarbas nebuvo iki galo suvoktas ir įsisaŃmonintas reiškinys. Tuo tarpu Vakarų šalyse prigiję socialinės politikos elementai, kaip antai, darbo biržų plėtra, Lietuvos agrarinėje aplinkoje neprigijo. Todėl Lietuvos valstybė kūrė savitą užimtumo gerinimo politiką. Galime teigti, kad Lietuvoje 4 deš. šaltuoju metų laiku buvo iki 12 tūkst., o vasarą iki 2 tūkst. bedarbių. Nedarbo pasekmės labiausiai išryškėjo penkiuose didžiausiuose Lietuvos miestuose: Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Marijampolėje ir Panevėžyje.

III. Nepaisant valstybės, savivaldybių ir visuomeninės iniciatyvos bei skiriamų lėšų, nedarbas 4 deš. tapo viena pagrindinių socialinių-ekonominių šalies problemų. Didžiausius nuostolius valstybei atnešė ne tiesioginės išlaidos, skiriamos bedarbių socialinei globai ar užimtumui, bet nepakankamai veiksmingas darbo jėgos paskirstymas bei išnaudojimas, atsiradęs dėl paslėptojo ir sezoninio nedarbo. Tai rodo, kad Lietuvos ūkinė struktūra dar nebuvo išsisluoksniavusi – žemės ūkyje ir provincijoje ūkine veikla užsiėmė pernelyg daug gyventojų, priklausomų nuo sezoninių darbų. Didžiausia tarpukario Lietuvos problema buvo ne 2–12 tūkst. „oficialių“, o iki 300 tūkst. sezoninių bedarbių.

IV. Atsižvelgiant į socialines-ekonomines ir politines aplinkybes, Lietuvos valstybės požiūris į nedarbą kito visu tarpukariu. Nors nedarbas Lietuvos teritorijoje pirmą kartą užfiksuotas dar XX a. pradžioje, tačiau problema iš esmės aktualizuota tik nepriklausomoje Lietuvoje. Galime išskirti tokius nedarbo įveikos politikos etapus:

a) Pokariniaisiais metais (1918–1924) nedarbas suvoktas kaip laikina pasibaigusio konflikto pasekmė, kitaip tariant, laikinas globalių kataklizmų rezultatas, o ne Lietuvą veikiančių pasaulinių socialinių-ekonominių procesų padarinys. Šiuo laikotarpiu su nedarbu kovota kuriant darbo biržas, nestructūruotai vykdant viešuosius darbus ir šelpiant nepasiturinčiuosius.

b) 1924–1927 m. Lietuvoje pradėta aktyviai įgyvendinti viešųjų darbų vykdymo programa. Šalies Seimuose vyko aktyvios diskusijos dėl socialinių draudimų (taip pat ir nedarbo) įgyvendinimo.

c) Ekonominio pakilimo metais (1927–1931), sutapusiais su autoritarinio valdymo pradžia ir įsitvirtinimu, nedarbas vertintas kaip menka ir galbūt atsitiktinė problema, atsiradusi dėl netinkamos parlamentinės valdžios vykdytos socialinės-ekonominės politikos.

d) 1932 m. Lietuvoje pradėjus reikštis ekonominei krizei, nedarbas tapo aktuali ir skaudžia šalies problema. Valstybės indėlis sprendžiant nedarbo problemą – tai viešųjų darbų politikos reformavimas ir stiprinimas, darbo pasiūlos bei paklausos santykio reguliavimas, socialinio draudimo bazės plėtimas, vyriausybės kontroliuojamos darbininkų savivaldos kūrimas. Valstybės politikos pasikeitimus bene geriausiai nužymi viešųjų darbų organizavimo politikos pokyčiai. Iki perversmo viešuosius darbus vykdžiusi kaip savotišką bedarbių šelpimą bei vis dar siekusi sukurti valstybės, visuomenės ir konkretaus bedarbio savitarpio susitarimu pagrįstos savišalpos ir socialinės globos sistemą, valstybė bedarbius oficialiai „suvalstybino“ juos įdarbindama masiškai organizuojamuose viešuosiuose darbuose. Tokia politika žymėjo ne tik vietinę specifiką, bet ir europines 4 deš. nedarbo įveikos tendencijas. Į viešųjų darbų fondą surenkamų lėšų skaičius per 4 deš. išaugo beveik 3 kartus – iki 4 mln. Lt.

e) 1939–1940 m. nedarbo politiką sąlygojo ryškios tarptautinės ir vidinės politinės realijos – Klaipėdos netektis, prasidėjęs Antrasis pasaulinis karas ir Vilniaus krašto atgavimas. Pastaruoju etapu valstybės indėlis reguliuojant darbo santykius išaugo. Nepaisant minėtų realijų ir pablogėjusios socialinės-ekonominės padėties (Vilniaus socialinėms problemoms skirta tiek pat valstybės biudžeto lėšų kaip ir likusiai Lietuvai), Lietuvos užimtumo politika pakito nežymiai bei išliko nuosekli.

V. Nepriklausomoje Lietuvoje 1918–1940 m. teisė į darbą buvo reglamentuota visose nuolatinėse šalies Konstitucijose, o darbo santykiai imti reguliuoti remiantis tiek Lietuvos, tiek tarptautine teise. Šiuo laikotarpiu buvo kuriama ligos, senatvės ir nelaimingų atsitikimų socialinio draudimo bazė bei valstybės institucinis aparatas socialinei politikai įgyvendinti. Nepaisant politinės raidos netolygumų, savita ir veiksminga užimtumo politika jau 4 deš. pradžioje tapo neatskiriama valstybės vidaus politikos dalimi. Tai rodo ne tik valstybės sugebėjimą tvarkytis su tam tikromis socialinėmis-ekonominėmis problemomis bei augančią vyriausybės įtaką šalies vidaus gyvenimui, bet ir tai, kad šalies ūkyje normalizavosi ir plėtojosi darbo pasiūlos bei paklausos santykiai, aktyvėjo prekyba bei rinka. Atsirado ne tik politinės, bet ir socialinės teisės bei pareigos pagrįsta pilietybė.

VI. Lietuvos nedarbo struktūra atitiko tipinį agrarinės šalies modelį, kur dėl vyraujančio žemės ūkio sektoriaus ir darbų sezoniškumo egzistavo sezoninis ir paslėptasis nedarbas. Todėl pagrindiniu nedarbo šaltiniu buvo ne pramonės ir prekybos gamybos nuosmukiai, bet socialiniai-ekonominiai procesai agrariniame sektoriuje. Todėl žemės reforma buvo vienu pagrindinių veiksnių, padariusių įtaką Lietuvos gyventojų užimtumui 1922–1940 m. Reformos įgyvendinimas didesnei kaimo gyventojų daliai užtikrino minimalų pragyvenimo šaltinį bei galimybę plėtoti ekonominius-prekybinius santykius. Tačiau dėl smulkios žemėvaldos ir išaugusios konkurencijos gamyboje bei darbo rinkoje, dėl vidinės migracijos dalinis provincijos neužimtumas ėmė ryškėti miestuose. Dėl šių priežasčių taip pat išaugo emigracijos iš Lietuvos mastai. Viena vertus, tai didino bedarbių skaičių bei socialines problemas didmiesčiuose, kita vertus, rodė ekonominiams santykiams pagrįstos darbo rinkos formavimąsi, glaudžią miesto ir kaimo prekybinių ryšių sąsają. Galiausiai, kad savo reikmėms pritaikytą namų ūkį pakeitė į pajamas ir didesnę ekonominę naudą orientuoti ūkiai, kuriems papildomos darbo rankos buvo reikalingos ne tik atskirais mėnesiais, bet visais metų laikais. Dėl šių procesų ne tik buvo

įtvirtintas žemės ūkio darbininkų teisinis reglamentavimas, bet ir ėmė rasti agrarinis nedarbas.

VII. Pagrindiniais nedarbo įveikos momentais turėtume laikyti keturias nepriklausomoje Lietuvoje įvykdytas reformas. Pirmoji – žemės reforma – buvo daugialypė ir ilgalaikė, orientuota į ekonominius ir socialinius pokyčius ne tik artimoje, bet tolimoje ateityje. Antroji – viešųjų darbų reforma (atskiri įstatymai priimti 1926 ir 1933 m.) – buvo nukreipta į trumpalaikes pasekmes, socialinės įtampos mažinimą einamuoju metu. Trečioji – žemės ūkio darbininkų samdos įstatymas (1929) – pirmą kartą teisiškai reglamentavo didžiausios Lietuvos darbininkų dalies darbo santykius ir tuo pačiu „teisę“ į nedarbą. Ketvirtoji reforma – socialinių draudimų bazės plėtra ligos (įstatymai priimti 1926 m. ir 1931 m.) ir nelaimingų atsitikimų atvejais (įstatymas priimtas 1936 m.), ištraukė nedarbą iš bendrųjų socialinio skurdo priežasčių ir patalpino į ekonominių reiškinių tarpą. Darbo neturintis, bet dirbti galintis ir norintis asmuo imtas traktuoti kaip bedarbis.

VIII. Viešųjų darbų vykdymą (planavimą, reglamentavimą ir mastą) galėtume įvardyti vienu sėkmingiausių Lietuvos valstybės 1918–1940 m. inicijuotų ir įgyvendinamų projektų. Lietuvoje 1933–1939 m. viešuosius darbus šaltuoju metų laiku nuolatos dirbdavo apie 5–7 tūkst. bedarbių.

Viešieji darbai, kaip ir kitos vyriausybės priemonės, neišsprendė nedarbo problemos, tačiau užtikrino sąlyginę socialinę rimtį, padėjo vargingiausiems darbininkams ne tik pragyventi, bet ir integruotis į kuriamą valstybės socialinės globos sistemą.

IX. Nepriklausomybės pradžioje pagrindinių Lietuvos partijų programose atsispindėjo ryškūs idėjiniai krašto socialinės ir ekonominės politikos prioritetai. Nepaisant to, dauguma partijų siekių liko neįgyvendinti ne tik dėl parlamentinės valstybės ekonominio ir politinio nestabilumo ar autoritarizmo įsigalėjimo, bet ypač dėl agrarinės krašto socialinės-ekonominės kasdienybės, kuri reikalavo ne idėjinių diskusijų, bet praktinių sprendimo

būdų. Po valstybinio perversmo socialinės raidos kryptys iš esmės nepasikeitė, nors ir neliko realios alternatyvos valstybės vykdomai politikai. Sprendžiant socialines-ekonomines problemas sustiprėjo valstybės įtaka, išaugo ideologinė darbo propaganda, tačiau šiuos pokyčius nulėmė ne politinės valdančiųjų nuostatos, o veikiau ekonominės šalies ir tarptautinės realijos. Politinių jėgų programose buvusi nuostata dėl nedarbo draudimo įvedimo liko neįgyvendinta, tačiau Viešųjų darbų fondo įkūrimą (1933) dalis valdančiųjų traktavo kaip šio draudimo atitikmenį.

X. Bedarbių problemų sprendimą neretai lėmė pačių bedarbių gebėjimas organizuotis. Tačiau vienijimasi sąlygojo ne išankstinis ir ilgalaikis bedarbių nepasitenkinimas, bet konkrečių iškilusių problemų gilumas ir aktualumas. Todėl dauguma organizuotų bedarbių veiksmų (mitingų, demonstracijų, eitynių) kildavo stichiškai, be išankstinio planavimo ar strategijos, dažniausiai būdavo keliami tik konkretūs ir trumpalaikiai reikalavimai. Neradus kompromisų tarp organizuotų darbininkų grupių ir valdžios atstovų, bedarbių veiksmai neretai peraugdavo į mažiau kontroliuojamas akcijas, pasibaigiančias fiziniiais susidūrimais su teisėsauga (didžiausio atgarsio susilaukė bedarbių mitingai Kaune 1925 ir 1934 m). Nepaisant to, valstybės saugumo organai didesnio pavojaus bedarbių organizuotoje veikloje nežvelgė. Nedarbas, bedarbių skaičiaus didėjimas ar išaugęs jų organizuotumas nesąlygojo didesnių vidaus problemų, kurios galėjo vienaip ar kitaip paveikti ilgalaikę šalies raidą ar net sąlygoti valstybingumo praradimą.

XI. Didžiąją daugumą registruotų bedarbių sudarė menko išsilavinimo asmenys, neturintys profesinių darbo įgūdžių. Tarp jų vyravo darbingo amžiaus vyrai, gyvenantys didesniuose miestuose, anksčiau dirbę nekvalifikuotą ir nereguliarų darbą. Toks bedarbio portretas per visą 1918–1940 m. laikotarpį mažai tepakito. Tačiau per 20 metų itin pasikeitė darbo jėgos mobilumas ir savivoka, gebėjimas prisitaikyti darbo rinkoje, supratimas, kaip ir kur galima tikėtis uždarbio. Bedarbių kasdieninės problemos pradėtos identifikuoti valstybės institucijų dokumentuose, aktualizuotos spaudos puslapiuose bei

grožinės literatūros kūrinuose. Be to, išsisluoksniavo bedarbių grupės, tipai. Tarpukario Lietuvoje egzistavo bedarbio-inteligento kategorija, tačiau pastarųjų nedarbas, nors ir labiau pastebimas visuomenėje, nebuvo didelis ir tesiekė 2–8 % visų užregistruotų bedarbių.

XII. Visuomenės požiūris į nedarbą ir bedarbius per nepriklausomybės metus nuolatos kito. Pirmuoju dešimtmečiu bedarbiai suvokti ir vertinti kaip nepaslanki visuomenės grupė, atsiradusi dėl ilgalaikių socialinių priežasčių. Bedarbiai gretinti su kitomis labiausiai socialiai pažeidžiamos beturčių, elgetų, dėl ligos ar senatvės negalinčių dirbti gyventojų grupėmis, kurių padėtį nulėmė socialinės, o ne ekonominės priežastys. Antruoju nepriklausomos valstybės gyvavimo dešimtmečiu dėl valstybės vykdomos socialinės-ekonominės politikos bedarbiai pradėti traktuoti kaip pragyvenimo šaltinio laikinai neturintys dėl ekonominių (bankrotų, krizių ar konkurencijos darbo rinkoje), o ne dėl socialinių gebėjimų. Tai patvirtina darbe keliamą hipotezę apie visuomenės modernėjimo tendencijas bei valstybinės socialinės-ekonominės politikos įtaką Lietuvos gyventojams.

ŠALTINIŲ IR LITERATŪROS SĄRAŠAS

I. Nepublikuoti šaltiniai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas

1. Valstybinė įdarbinimo tarpininkavimo įstaiga Vilniuje (Państwowy Urząd Pośrednictwa Pracy w Wilnie). F. 156, ap. 1, b. 378.

2. Vidaus reikalų ministerija. F. 377, ap. 7, b. 140, 170.

Ap. 10. B. 379.

3. Vidaus reikalų ministerijos Valstybės saugumo departamentas. F. 378, ap. 5, b. 3381.

ap. 3, b. 3426, 3499, 4551, 4557, 4627.

ap. 5, b. 3381.

ap. 10, b. 89, 186.

ap. 12, b. 231.

4. Vidaus reikalų ministerijos Savivaldybių departamentas. F. 379. Ap. 1. B. 130, 308, 1704, 1707, 1708, 1711

Ap. 2, b. 16, 22, 30, 93, 104, 189, 567, 750, 1182.

Ap. 3, b. 66.

5. Darbo rūmai. F. 389, ap. 1, b. 1, 4, 11, 91.

6. Vidaus reikalų ministerijos Policijos departamentas. F. 394, ap. 1, b. 57, 95, 561, 659, 1120.

Ap. 5, b. 299.

7. Šaulių sąjunga. F. 561, ap. 12, b. 1350, 1717, 1747, 1817, 1832.

8. Šiaulių apskrities savivaldybė. F. 862, ap. 1, b. 3064, 3344, 3673, 3674.

9. Lietuvos Respublikos Ministrų kabinetas. F. 923, ap. 1, b. 26, 86, 189, 333 a., 428, 440, 446, 466, 713, 750, 1032, 1064, 1090, 1170, 1082, 1132, 1182, 1189, 1201.

Ap. 10, b. 32.

10. Darbo ir socialinės apsaugos, socialinio draudimo bei aprūpinimo institucijos. F. 928, ap. 1, b. 8, 10, 11, 22, 45, 62, 67, 120, 158, 174, 288, 506, 586, 587, 713, 811, 848, 851, 948, 968, 969, 993, 995, 1098, 1131, 1139, 1314, 1318.

Ap. 2, b. 157, 158, 162, 165, 193, 200, 207, 210, 267, 288, 308, 310.

11. Lietuvos Respublikos profesinės sąjungos. F. 1078, ap. 2, b. 92, 109, 115, 116.

Ap. 3, b. 37, 45, 53.

12. Ukmergės miesto savivaldybė. F. 1262, ap. 1, b. 676, ap. 3, b. 33, 39, 47, 49, 51, 51a, 52, 53, 64 a, 69, 69a, 73, 77 a 80.

13. Panevėžio miesto savivaldybė. F. 1264, ap. 1, b. 604.

Ap. 3, b. 49.

14. Utenos miesto savivaldybė. F. 1297, ap. 1, b. 124.

15. Marijampolės apskrities ir valsčių savivaldybės. F. 1361, ap. 1, b. 318.

16. Marijampolės miesto savivaldybė. F. 1362, ap. 1, b. 50, 105, 261, 333, 348, 435, 436, 486, 546, 553, 618, 639, 643, 650, 676.

17. Biržų apskrities savivaldybė. F. 1381, ap. 1, b. 265.

18. Lietuvos krikščionių darbininkų sąjunga. F. 1404, ap. 1, b. 17.

19. Kauno miesto policijos II nuovada. F. 1439, ap. 1, b. 407.

20. Biržų miesto savivaldybė. F. 1600, ap. 3, b. 88.

21. Joniškio miesto savivaldybė. F. 1626, ap. 2, b. 94.

22. Tauragės miesto savivaldybė. F. 1746, ap. 1, b. 76.

23. Pensijų ir pašalpų skyrimo dokumentų kolekcija. F. 1787, ap. 3, b. 1413.

24. Lietuvos valstybės centrinis archyvo fotodokumentų skyrius.

Kauno apskrities archyvas

25. Kauno miesto savivaldybės Socialinės apsaugos skyrius. F-59, ap. 4, b. 67, 91;

ap. 5, b. 6, 7, 217, 224, 425.

26. Kauno miesto savivaldybės Statistikos biuras. F. 100, ap. 1. B. 102, 103, 118, 141.

27. Kauno miesto savivaldybės Statybos skyrius. F. 218, ap. 1, B. 1109.

28. Kauno miesto savivaldybė. F. 219, ap. 1, b. 2019, 261, 348, 396, 397, 406, 408, 419, 420, 436, 494, 542, 805, 888, 918, 956, 967, 969, 1000, 1001, 1002, 1003, 1035, 1080.

II. Publikuoti šaltiniai

29. Darbininkų, tarnautojų ir valdininkų šeimų biudžetų tyrinėjimo Lietuvoje 1936-1937 m. rezultatai, Kaunas, 1939.
30. International Labour Conventions and Recommendations 1919-1981, Geneva, 1982.
31. Leono XIII enciklika Rerum novarum apie darbininkų klausimą, Klaipėda, 1921.
32. Lietuvių kalbos žodynas, Vilnius, 1970, t.VIII.
33. Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos pamatiniai programos dėsniai ir organizacijos įstatai, 1919.
34. Lietuvos socialistų liaudininkų demokratų partijos pamatiniai programos dėsniai ir organizacijos įstatai, Kaunas, 1919.
35. RIMKA A., Žemės reformos komisijos Pamatiniai dėsniai žemės reformos įstatymui rengti ir paaiškinamasis raštas (kartu su Mykolu KRUPAVIČIUM), Kaunas, 1919.
36. RUHIG P., Littauisch- Deutsches und Deutsch- Littauisches Lexicon... : nebst einer historischen Betrachtung der Littauischen Sprache : Wie auch einer gründlichen und erweiterten Grammatick... Königsberg, 1747.

III. Statistiniai ir vyriausybiniai leidiniai

29. Kauno miesto statistikos metraštis (1935-1939 m.).
37. Lietuvos statistikos metraštis (1927-1940 m.).
38. Rocznik Statystyczny Wilna, 1937.
39. Statistikos biuletiniai (1923-1940 m.).
40. Socialinio draudimo statistikos 1935-1937 m. metraštis, Kaunas, 1939.
41. Socialinio draudimo statistikos metraštis 1938, Kaunas 1939.
42. Vyriausybės žinios (1918-1940 m.).

IV. Spauda

43. AJR. J., Ar Lietuvoje gali būti bedarbių? // Darbo balsas, 1929, nr. 19.
44. Ankieta krizes klausimais // Tautos ūkis, 1932, nr. 9.
45. Ar Lietuvoje gali būti bedarbių? // Darbo balsas, 1929, nr. 19.
46. Atsargiau su padėvėtais rūbais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 25.
47. AUDICKAS J., Visuotinio ekonominio švietimo reikalu // Tautos ūkis, 1934, nr. 9.
48. BAJERČIUS K. // Darbininkas, Socialinio veikimo gairės, 1932, nr. 2-3.
49. BALSYS VI., Dėl priemonių kovojant su darbininkų bėgimu iš kaimo // Tautos ūkis, 1939, nr. 22.
50. BALTRUŠAITIS J., Lietuvių tauta ir jos ateitis // Naujoji Romuva, 1939, nr. 21-22.
51. BANIONIENĖ M., Namų pramonė // Amatininkas, 1938, nr. 24.

52. BARKAUSKAS Pr., Nedarbas ir viešieji darbai // Savivaldybė, 1932, nr. 11.
53. Bedarbės moterys ir viešieji darbai. Darbo knygelių įvedimo proga // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 1.
54. Bedarbiai // Darbo jaunimas, 1934 04 30.
55. Bedarbiai ir darbininkų stoka // Darbo jaunimas, 1935, nr. 2.
56. Bedarbiai žiemą // Socialdemokratas, 1933, nr. 5.
57. Bedarbių motinos // Lietuvos žinios, 1922, nr. 219.
58. Bedarbių skaičius Kaune mažėja // Darbininkas, 1925, nr. 7.
59. BERESNEVIČIUS Paulius, Prašė duonos, gavo kulku // Gimtasis kraštas, 1975, nr. 4.
60. Biudžetą priėmus // Socialdemokratas, 1927 01 06.
61. BLKCS J. K., 2000 žmonių susirūpinę // Dienos Naujienos, 1931, nr. 1.
62. BRAZDŽIONYTĖ Ap., Darbininkų globėjai – išnaudotojai // Darbininkų atstovybės balsas, 1934 11 01.
63. B-TIS A., Kaip kovojama su nedarbu? // Darbininkų atstovybės balsas, 1935 04 01.
64. BUČAS J., Socialinio draudimo organizacijos klausimu // Ekonomika, 1937, nr. 1.
65. DAMSKIS A., Bedarbiai prie miško darbų // Socialdemokratas, 1933, nr. 8.
66. Dar apie bedarbių bruzdėjimą Neries ir Nemuno santakoje // Lietuvos žinios, 1934, nr. 25.
67. Dar bedarbių reikalais // Darbas, 1937, nr. 14.
68. Dar bedarbių reikalu // Darbininkas, 1925, nr. 28.
69. Dar dėl elgetaujančių vaikų // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 21.
70. Darbininkų riaušės Klaipėdoje // Lietuvos aidas, 1933, nr. 24.
71. Darbininkų stoka // Lietuvos aidas, 1939, nr. 265.
72. Darbininkų, norinčių vykti į Prancūziją, žiniai // Darbininkas, 1924, nr. 48.
73. Darbo birža ir „faktorkos“ // Lietuva, 1924, nr. 81.
74. Darbo biržų uždaviniai // Savivaldybė, 1936, nr. 9.
75. Darbo ir socialinės apsaugos būklė Lietuvoje // Vairas, 1934, nr. 4.
76. Darbo jėgos paskirstymo ir darbo prievolės klausimas // Savivaldybė, 1939, nr. 9.
77. Darbo parūpinimas ir darbo jėgos rikiavimas // Savivaldybė, 1940, nr. 5.
78. Darbo pasiūlimai ir pajieškojimai // Lietuvos aidas, 1933, nr. 34.
79. Darbo problema ir darbo prievolė // Savivaldybė, 1939, nr. 11.
80. Darbo stovykla inteligentams bedarbiams // Savivaldybė. 1934, nr. 2.
81. Darbui parūpinti ir darbo jėgai rikiuoti įstatymą priėmus // Savivaldybė, 1940, nr. 5.
82. Dėl darbininkų vykimo į Latviją // Darbininkas, 1927 m. 04 24.
83. Dr. SRUOGA Kazys, Finansai, eksportas ir nedarbas // Vairas, 1935, nr. 6.
84. Drabužių įtaka darbui ir kišeniui... // Darbo sveikata, 1930, nr. 4.
85. Draugijinės sanlygos Lietuvoje // Lietuvos darbininkas, 1896, nr.1.
86. Ekonominio Lietuvos gyvenimo kronika // Lietuvos ūkis, 1927, nr. 1.
87. EKONOMISTAS [Domas Cesevičius], Baisus skurdas // Lietuvis, 1926, nr. 49.
88. Faktai ir idėjos // Naujoji Romuva, 1939, nr. 17.

89. GAIDŽIŪNAS Balys, Žemės ūkio darbininkų klausimas // Vairas, 1939, nr. 5.
90. GAIGALAITIS V., Krašte pasirodžiusio žemės ūkio darbininkų trūkumo klausimu // Žemės ūkis, 1940, nr. 1.
91. GARMUVIENĖ Olga, Žemės ūkio darbininkės ūkininkų ūkiuose Biržų apskrityje // Lietuvos žemės ūkio akademijos metraštis, 1938, t. XII, sąs. 1.
92. GARŠVA B., Svetimšaliai darbo srity Lietuvoje // Tautos ūkis, 1930, nr. 1.
93. GRAUOKAS A., Kauno m. burmistras, Lietuvos ekonominė krizė ir kova su ja // Savivaldybė. 1933, nr. 11.
94. G-TĖ O., Moterų pastangos teisių lygybę įgyvendinti // Naujoji vaidilutė, 1936, nr. 12.
95. GUSTAINIS V., Kaip apsiginti nuo nedarbo? // Savivaldybė, 1926, nr. 6-7.
96. GUSTAINIS V., Kova su nedarbu // Savivaldybė, 1926, nr. 1.
97. I-LIS J., Laukiant kaliošų fabriką atidarant // Socialdemokratas, 1933, nr. 22.
98. Iš ekonomistų pasikalbėjimų nedarbo klausimais Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 12.
99. Iš Šiaulių miesto savivaldybės darbuotės // Darbo balsas. 1929, nr. 16.
100. Į Darbo talką // Lietuvos aidas, 1939, nr. 295.
101. Į N. Romuvos anketą // Naujoji Romuva, 1939, nr. 21-22.
102. Įspūdžiai iš Kauno butų kolonijos // Darbo balsas, 1929, nr. 22.
103. Įspūdžiai iš Kauno butų kolonijos // Darbo balsas, 1929, nr. 23.
104. JANUŠKA J., Savaitinė užsienio darbininkų gyvenimo apžvalga // Darbininkas, 1930, nr. 50.
105. K. K., Nedarbas // Darbas, 1936, nr. 38.
106. Kaip gyvena barakuose // Savivaldybė, 1930, nr. 6.
107. Kaip kovojame su nedarbu? // Savivaldybė, 1935, nr. 1.
108. Kaip Lietuvoje kovojama su nedarbu? // Lietuvos aidas, 1932 07 09.
109. KAIRIŪNAITIS L., Socialės apsaugos reikalai, Kauno miesto rajoniniai globos komitetai // Savivaldybė, 1923, nr. 3.
110. KAIRYS J., Kova su nedarbu kitur ir Lietuvoje // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 21.
111. KAIRYS J., Kurie bedarbiai aprūpinami viešaisiais darbais // Darbo žinios, 1935 12 29.
112. KAPSAS, „einu darbo ieškoti“ // Socialdemokratas, 1927, nr. 2.
113. KARAPŪZINAS P., Inteligentų darbo reikalu // Darbininkas, 1925, nr. 29.
114. Kas atsitiko ties Kauno rotuše // Lietuvos žinios, 1925, nr. 16.
115. Kas bus su bedarbiais? // Darbininkas, 1925, nr. 2.
116. Kas ištikrųjų ties Kauno rotuše 19 d. įvyko // Lietuvos žinios, 1925, nr. 17.
117. Kas ką linki 1940 mt. Lietuvos darbininkams // Darbininkas, 1939, nr. 52.
118. Kas tai yra inteligentai? // Lietuvos aidas, 1931, nr. 269.
119. KASAKAITIS, Emigracija iš Lietuvos // Tautos ūkis, 1930, nr. 3.
120. Kauno bedarbiai // Lietuvos darbo balsas, 1933, nr. 16.

121. Kauno bedarbiai nerimauja // Lietuvos darbo balsas, 1933, nr. 11.
122. Kauno kronika // Lietuvos žinios, 1935, nr. 137; Savivaldybių įstaigų revizija // Savivaldybė, 1933, nr. 9.
123. Ką kalbėjo apskričių viršininkai apie krizį? // Darbininkas, 1932, nr. 48.
124. Kelkim bedarbių judėjimą į aukštesnę kovos laiptą // Tiesa, 1934, nr. 1.
125. KEMĖŠIS F., Lauko darbininkų atlyginimas Lietuvoje 1925-1926 m. // Žemės ūkio akademijos metraštis, 1930.
126. KEMĖŠIS F., Socialinė bei kultūrinė lauko darbininkų būklė Lietuvoje 1925-1926 m. // Žemės ūkio akademijos metraštis, 1931.
127. Kiek bedarbių Vilniuj // Darbininkas, 1927 04 17.
128. Klaipėdos Seimelio partijų skundas Tautų Sąjungai // Lietuva, 1926 01 16.
129. KLONIS J., Intelligentai bedarbiai – gyvenimo palaužti žmonės // Lietuvos aidas, 1940, nr. 145.
130. K-NAS Ch., Draudimas nedarbo atveju // Sveikata ir darbas, 1936, nr. 10.
131. K-NAS P., Ar tai ne per žiauru? // XX amžius, 1937 08 08.
132. Ko siekiama darbo rikiavimo įstatymu // Lietuvos aidas, 1940, nr. 133.
133. Kokius viešus darbus šiemet dirbs Kauno darbininkai // Darbininkas, 1940 04 21.
134. Kova su nedarbu // Savivaldybė, 1926, nr. 1.
135. KRIKŠČIŪNAS J., Nedarbo klausimu Lietuvoje // Tautos ūkis, 1933, nr. 2.
136. Kultūros politika // Naujoji Romuva, 1939, nr. 4.
137. Kur sutalpinti tautos prieauglį // Darbininkų atstovybės balsas, 1935 m. gruodis.
138. L. R., Miestelių bedarbių reikalu // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 27.
139. L. Žn., Kiek uždirba Kauno bedarbiai? // Darbininkas, 1934, nr. 2.
140. Latvija neįsileis lietuvių darbininkų // Darbininkas, 1932, nr. 7.
141. Lietuvių darbininkų judėjimas // Varpas, 1904, nr. 2.
142. Lietuvos inteligentijos ateitis // Lietuvos aidas, 1928, nr. 93.
143. Lietuvos piliečiai! // Lietuvos aidas, 1918 11 13.
144. Lietuvos žemės ūkis ir žemės reforma // Lietuvos ūkis, 1923, nr. 4.
145. LINKEVIČIUS Mykolas // Naujoji Romuva, 1937, nr. 18.
146. Literatūros naujienos // Naujoji Romuva, 1937, nr. 9.
147. MANČINSKAS Feliksas, Nedarbas džiugina vien tinginį // Lietuvos ūkis, 1991.
148. Marvelės bedarbiai prašo pašalinti provincijos darbininkų konkurenciją // Lietuvos žinios, 1938, nr. 117.
149. MEDELIS R., Neleiskim skriausti lietuvių // Lietuvos aidas, 1940, nr. 150.
150. Miestelių bedarbių reikalu // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 27.
151. Miesto ir kaimo darbininkai // Lietuvos darbininkas, 1898, nr. 2.
152. Mūsų žodis – mūsų tikslas // Darbininkų atstovybės balsas, 1934, gegužės mėn.
153. NAUJOKYTĖ Zosė, Kas moteris verčia eiti nedorybės keliais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 20.
154. Nedarbas ar nesugebėjimas // Lietuva, 1926, nr. 52.

155. Nedarbas ir jo statistika Lietuvoje // Lietuvos ūkis, 1928, nr. 5
156. Nedarbas ir kelių taisymas // Savivaldybė, 1925, nr. 11.
157. Nedarbas ir kova su juo // Lietuvos aidas, 1930 11 14.
158. Nedarbo daviniai Lietuvoje 1927 m. // Lietuvos ūkis, 1927, nr. 12.
159. Nedarbo problema // Lietuvos aidas, 1930 08 30, nr. 197.
160. Nekvalifikuoti darbininkai // Darbas, 1937, nr. 19.
161. Nemokami žemės sklypai varguomenei // Darbininkas, 1940 05 05.
162. NERAMUOLIS V., [Gervelis V.], Pragyvenimas ir darbas // Darbininkas, 1925, nr. 2.
163. NERAMUOLIS V., [Gervelis V.], Rūpinkimės bedarbiais // Darbininkas, 1924, nr. 34.
164. OBUOLĖNAS K., Inteligentų bedarbių reikalai // Savivaldybė, 1934, nr. 7.
165. PAGRANDIS., Luomų antagonizmas // Varpas, 1900, nr. 11.
166. Panevėžio bedarbiai pas burmistrą // Lietuvos Žinios, 1932, nr. 273.
167. Pasaulinis ūkis ir užsienio kronika // Tautos ūkis, 1935, nr. 3.
168. PAŠKEVIČIUS A., Viešieji darbai ir bedarbiai // Savivaldybė, 1940, nr. 1.
169. PAVABALKŠNIETIS, Darbininkas ir poilsis // Darbininkas, 1923, nr. 36.
170. PIKČILINGIS J., Viešieji darbai // Vairas, 1939, nr. 7.
171. Pirmoji didelė darbininkų demonstracija Kaune // Darbininkas, 1940 06 30.
172. POŽĖLA A., Socialinė nelygybė tarp kaimo ir miesto // Sveikata ir darbas, 1938, nr. 6.
173. PRIETELIUS, [Jakštas Petras], Nedarbo klausimu (straipsnis diskusinis) // Darbas, 1936, nr. 25.
174. PUTINĖLIS A., [Strakauskas Pranciškus], Balsas iš provincijos, dėl ko mes blogesni? // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 34.
175. RADŽVILAS Jonas, Bernas Literatūroj. Plastinės studijos šikicis // Trečias frontas, 1930, nr. 3.
176. RAGIS M., Didžiosios mūsų slogos ir ką mums reikia daryti // Šviesa, 1890.
177. RAILA Bronys, 20.000.000 fotomontaže // Trečiasis frontas, 1931, nr. 4.
178. RAILA Povilas, Lampėdžių streikas // Kauno tiesa, 1984, nr. 32.
179. Rangovai samdo provincijos darbininkus // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 26.
180. RAPALIUKAS, Ne vienas kenčiu // Darbininkas, 1935, nr. 46.
181. Raudonos gairės // Rytas, 1926 06 15.
182. Reikalinga centralinė darbo birža // Darbininkų atstovybės balsas, 1935 02 01.
183. Reikalingos darbo knygelės // Rytas, 1934 12 28.
184. Rekošo fabrikas Kaune // Lietuvos darbininkas, 1898, nr. 2.
185. Rezoliucija plėsti socialinį draudimą // Darbo sveikata, 1930, nr. 3.
186. RUDAITIS L., Duokim darbininkams žemės // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 33.
187. RUDAITIS L., Reikia susirūpinti Kauno bedarbiais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 25.

188. Rūpinamasi bedarbių reikalais // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 24.
189. RUSECKAS Z., Žemės ūkio darbininkų klausimu // Vairas, 1939, nr. 16.
190. S., Sekmadienio įvykiai // Lietuvos žinios, 1926 06 15.
191. SAKELIS Alf., Bedarbis // Darbininkas, 1934, nr. 3.
192. Savivaldybių įstaigų revizijos // Savivaldybė, 1933, nr. 9.
193. Savivaldybių veikimas // Savivaldybė, 1927, nr. 5.
194. SKARDŽIUS P., Bedarbė, belaisvė ir betvarkė // Aidai, 1977, nr. 9.
195. Skelbimas: kas ieško darbo teuzsirašo Krikš. Darbininkų darbo biržoj // Darbininkas, 1920, nr. 7.
196. SKOMSKIS P., Socialinio aprūpinimo Lietuvoje istorinė apžvalga // Savivaldybė. 1928, nr. 1.
197. Socialinio veikimo gairės // Darbininkas, 1931, nr. 51.
198. Socialinis draudimas Lietuvoje // Savivaldybė, 1934, nr. 4.
199. Socialistų pyragai 1927 metams // Darbininkas, 1926, nr. 47.
200. Socializmas ir mūsų ekonomiškos užduotys // Varpas, 1896, nr. 4.
201. SRUOGA Kazys, Finansai, eksportas ir nedarbas // Vairas, 1935, nr. 6.
202. SUNTAUTAS, Dėl „Bedarbių studentų klausimo“ // Lietuva. 1926, nr. 34.
203. Svarbus klausymas // Varpas, 1896, nr. 4.
204. ŠALČIUS Matas, Elgetavimo sutvarkymo klausimu // Savivaldybė, 1928, nr. 1
205. ŠALČIUS P., Darbo klausimai žemės ūkyje // Ekonomika, 1939, nr. 3.
206. Šalin provokatorius! // Socialdemokratas, 1926 m. 06 17.
207. Šiandien susirenka darbo talka // Lietuvos aidas, 1939, nr. 355.
208. ŠIAULIŲ AINIS, Bedarbiai ir viešieji darbai // Lietuva, 1926 01 29.
209. Šiaulių bedarbiai gaus „darbo“ // Darbininkas, 1932, nr. 51.
210. ŠIMANAUSKAS Stasys, Socialinis draudimas Lietuvoje // Ekonomika, 1937, nr. 2.
211. ŠOSTAKAS A., Socialinė apsauga Lietuvoje // Savivaldybė, 1933, nr. 6.
212. ŠULAITIS Pranas, Draudimas nuo nedarbo – visuomenės bei valstybės reikalas // Darbo sveikata, 1932, nr. 1-2.
213. TAMOŠAUSKAS Al., Ko jie bėga? // Darbininkas, 1935, nr. 7.
214. TARULIS A., Nedarbas pas mus per š.m. pirmąjį pusmetį // Tautos ūkis, 1935, nr. 10.
215. TARULIS A., Nedarbas pas mus per š.m. pirmąjį pusmetį // Tautos ūkis, 1935, nr. 3.
216. TOMAS D., Alytaus darbininkų būklė // Darbininkas, 1934, nr. 1.
217. Tūbelio kalba visuotiniame tautininkų s-gos suvažiavime // Tautos ūkis, 1935, nr. 1.
218. V. Ž., Darbininkų trūksta, o bedarbiais rūpinamės // Ūkininko patarėjas, 1932, nr. 49.
219. V., Darbininkai-ės nepasiduokite miesto viliojimams // Darbininkas, 1925, nr. 3.
220. V-AS, Al., Kaip gyvena inteligentai-bedarbiai // Sekmadienis, 1934, nr. 24.
221. Vėliausios žinios // Lietuvos žinios, 1922, nr. 205.

222. Vėliausios žinios // Lietuvos žinios, 1924, nr. 230.
223. Viešieji darbai ir bedarbiai // Darbas, 1936, nr. 12.
224. Viešųjų darbų fondo veikimas // Savivaldybė, 1934, nr. 2.
225. VILEIŠIS V., Mūsų emigracija // Tautos Ūkis, 1931, nr. 2.
226. VILIŪNAS V., Praktiškas valkatų darbo kolonijos tvarkymas // Darbas, 1936, nr. 42.
227. Vilkaviškio darbininkai nori darbo // Darbininkų atstovybės balsas, 1935, nr. 25.
228. Vilkaviškio dvarų darbininkų suvažiavimo 1919. 27 – 28. XII rezoliucijos // Darbininkas, 1920, nr. 6.
229. Vilniaus miesto aktualieji reikalai ir darbai // Vilniaus balsas, 1940 01 12.
230. VILŪNAS VI., Darbo namai ir visuomenės iškrypėliai // Darbas, 1936, nr. 2.
231. VILŪNAS VI., Pradėkime kovoti su nedarbu miestuose // Darbo žinios, 1935 12 22.
232. VINGAUDAS, Savivaldybes puola // Savivaldybė ir kooperacija, 1923, nr. 3.
233. Viršelis // Kultūra, 1935, nr. 10.
234. Viršelis // Kultūra, 1935, nr. 12.
235. Viršelis// Kultūra, 1935, nr. 6-7.
236. „R“, Bedarbių reikalai // Darbininkas, 1927 01 23.
237. „Viešųjų darbų“ darbininkų išstojimas Kaune // Tiesa, 1934, nr. 1.
238. „Visos įstaigos ieškokite sau darbininkų per Juozapiečių Darbo biržą“, // Darbininkas, 1920, nr. 5.
239. 1934 m. vasario 18 d. protokolas // Darbininkų atstovybės balsas, 1934 05 01.
240. 300 butų Kauno varguomenei // Lietuvos aidas, 1940, nr. 151.

V. Atsiminimai

241. ANDRIUŠIS Pulgis, Kelionių užrašai, Vilnius, 2012.
242. GEDVILAS Mečislovas, Lemiamas posūkis, Vilnius, 1975.
243. KAIRYS S., Tau, Lietuva, Bostonas, 1964.
244. KAIRYS S., Lietuva budo, New York, 1957.
245. KRUPAVIČIUS Mykolas, Atsiminimai, Chicago, 1972.
246. LELEŠIUS Justinas Grafas, Partizano kapeliono dienoraštis, Kaunas, 2006.
247. MUSTEIKIS Kazys, Prisiminimų fragmentai, Vilnius, 1989.
248. PREIKŠAS Kazys, Vilnius, 1964.
249. SKIPITIS Rapolas., Nepriklausomą Lietuvą statant, Chicago, 1961.
250. SKIPITIS Rapolas, Nepriklausoma Lietuva: atsiminimai, Chicago, 1967.

VI. Grožinė literatūra

251. BILIŪNAS Jonas, Lazda, Vilnius, 1959.
252. CVIRKA Petras, Mes kalbam apie tvaną // Raštai, Vilnius, 1985, t. V.

253. CVIRKA Petras, Pirmasis bolševikinis pavasaris // Raštai, Vilnius, 1986, t. VII.
254. CVIRKA Petras, Raštai, Vilnius, 1985, t. VI.
255. GRUŠAS Juozas, Karjeristai // Raštai, Vilnius, 1981, t. IV.
256. GRUŠAS Juozas, Sunki ranka, Kaunas, 1937.
257. JANONIS Julius, Pyslėtos rankos, Vilnius, 1966.
258. KATILIŠKIS Marius, Miškais ateina ruduo, Vilnius, 1991.
259. Darbas: pirmoji rinktinė knyga, Kaunas, 1932.
260. MARCINKEVIČIUS Jonas, Benjaminas Kordušas, Kaunas, 1937.
261. MILOŠAS Česlovas, Pavergtas protas, Vilnius, 2011.
262. MYKOLAITIS-PUTINAS Vincas, Krizė, Vilnius, 2009.
263. PAUKŠTELIS Juozas, Pirmieji metai, Kaunas, 1936.
264. PETKEVIČIUS Vytautas, Priemiesčio žmonės, Vilnius, 1959.
265. RADAUSKAS Henrikas, Visi eilėrašėiai, Vilnius, 2007.
266. RAILA Bronys, Barbaras rėkia, Kaunas, 1930.
267. SINCLAIR Upton, Džiunglės, Vilnius, 2012.
268. SIRIJOS GIRA Vytautas, Golas į ateitį, Kaunas 1931; Buenos Airės, Vilnius, 1956.
269. VENCLOVA Antanas, Jaunystės atradimas, Vilnius, 1970, Draugystė, Vilnius, 1979.
270. VENCLOVA Antanas, Draugystė, Vilnius, 1979.
271. VENVLOVA Antanas, Žmonės tarp piuklų // Trečias frontas, 1930, nr. 1.
272. VIENUOLIS Antanas, Brazilijon..! // Raštai, Vilnius, 1985, t. II.
273. WRAGG Arthur (with an introduction by Vern Bartlett), Jesus wept, London, 1935.
274. ŠIMKUS – NĖLIS Jonas, Už durų, Klaipėda, 1927.

VII. Istorinė literatūra

275. AIDUKAITĖ Jolanta, BOGDANOVA Natalija, GUOGIS Arvydas, Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? Vilnius, 2012.
276. AIDUKAITĖ Jolanta, PIVORIENĖ J., MIKALAUŠKIENĖ D., Tarpukario Lietuvos socialinės apsaugos sistemos formavimasis // Socialinis darbas. 2005, nr. 4 (1), p. 87-94.
277. AKELAITIS V., Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje, Kaunas, 1935.
278. AKELAITIS V., Įstatymai darbo srityje Lietuvoj, Kaunas, 1927.
279. AKELAITIS V., VILPERTAS L., Veikiantieji Lietuvoj įstatymai darbo srityje: žemės reformos įstatymas, Kaunas, 1922.
280. AKELAITIS Vincas, Socialinė apsauga Lietuvoje // Lietuva 1918-1938, Kaunas, 1990.
281. ALDCROFT Derek H., Europe's Third World. The European Periphery in the Interwar Years, Leicester, 2006.
282. ALEKSA Jonas, Lietuvių tautos likimo klausimu, Kaunas, 1933.
283. ALEKSANDRAVIČIUS E. ir KULAKAUSKAS A., Carų valdžioje Lietuva XIX amžiaus Lietuva, Vilnius, 1996.
284. ALEKSANDRAVIČIUS Egidijus, Karklo diegas, lietuvių pasaulio istorija, Vilnius, 2013.

285. AMBROSIUS Gerold and HUBBARD William H., A social and Economic History of Twentieth-Century Europe, London, 1989.
286. ANIČAS Jonas, Jonas Vileišis 1872-1942, Vilnius, 1995.
287. ARENDT Hannah, Žmogaus būklė, Vilnius, 2005.
288. AULEYTNER Julian, biržų Polish social policy the forging of a social order, Warszawa, 2006.
289. BALEVIČIUS Zenonas, Darbininkų padėtis buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1960.
290. BALEVIČIUS Zenonas, Darbininkų išnaudojimas buržuazinėje Lietuvoje, Vilnius, 1950.
291. BALKELIS T., Lietuvos vyriausybė ir Pirmojo pasaulinio karo pabėgėlių repatriacija į Lietuvą, 1918-1924 m. // Oikos, Lietuvių migracijos ir diasporos studijos. 2006, nr. 2.
292. BALKELIS Tomas, Moderniosios Lietuvos kūrimas, Vilnius, 2012.
293. BANKIETIENĖ Virginija, GRUŽEVSKIS Boguslavas, POCIUS Arūnas, Lietuvos darbo rinkos statistikos raida, 2009, t. 48; Lietuvos statistika XX amžiuje, Vilnius, 1999.
294. BAXANDALL P., Explaining differences in the political meaning of unemployment across time and space // The journal of socio-economics, 2002, t. 31.
295. BEVERIDGE H, A Seventeenth-Century Labour Exchange // The Economic Journal, t. 24, nr. 95, Sep., 1914 .
296. BEVERIDGE W. H., Full Employment in a Free Society, London, 1944.
297. BEVERIDGE W. H., Unemployment: A Problem of Industry, London, 1909.
298. BIKULČIUS Jonas, Panevėžio miesto savivaldybės veiklos bruožai 1918-1940 // Panevėžys nuo XVI a. iki 1990 m., Panevėžys, 2003.
299. BITINAS A., LITVAITIENĖ J., TARTILA J. // Socialinės apsaugos teisė, Vilnius, 2011.
300. BITINAS Audrius, TARTILAS Juozas, LITVAITIENĖ Jovita, Socialinės apsaugos teisė: vadovėlis, Vilnius, 2011.
301. BLANCHARD Olivier, Makroekonomika, Vilnius, 2007.
302. BLAŽYTĖ – BAUŽIENĖ Danutė, TAMOŠAITIS Mindaugas, TRUSKA Liudas, Lietuvos Seimo istorija XX-XXI a. pradžia, Vilnius, 2009.
303. BOGDANOVA Natalija, GUOGIS Arvydas, Gerovės valstybės kūrimas Lietuvoje: mitas ar realybė? Vilnius, 2012.
304. BONNELL V., Roots of rebellion. Workers politics and organizations in St. Petersburg and Moscow 1900-1914, London, 1983.
305. BOWDEN S., HIGGINS D. M., PRICE C. A very peculiar practise: Underemployment in Britain during the interwar years // European Review of Economic History, 2006, t. 10, p. 89-108.
306. BUCHOWSKI Krzysztof, Litvomainai ir Polonizuotojai: mitai, abipusės nuostatos ir stereotipai lenkų ir lietuvių santykiuose pirmoje XX amžiaus pusėje, Vilnius, 2012.
307. BUDRYS St., Juozas Zikaras, Vilnius, 1960.
308. BURNETT John, Idle hands: The Experience of Unemployment 1790-1990, London, 1994.

309. BUTKUS Zenonas, Valstybiniai perversmai Baltijos šalyse (1926 ir 1934 m.): panašumai ir skirtumai // Lietuvos istorijos studijos, 2006, nr. 18, p. 69-82.
310. CESEVIČIUS Domas, Lietuvos ekonominė politika 1918-1940, Vilnius, 1995.
311. CICĖNAS Jeronimas, Vilnius tarp audrų, Vilnius, 1993.
312. COHEN M., VANAGON M., Politics, industrialization and citizenship: unemployment policy in England, France and The United States 1890-1950 // International Review of Social History, Cambridge, 1996, p. 91-129.
313. Lietuvos Respublikos ministrai pirmininkai (1918-1940 m.), ČEPAS Rimantas (sud.), Vilnius, 1997.
314. ČEPĖNAS Pranas, Naujųjų laikų Lietuvos istorija, t. 2, Chicago, 1986.
315. ČEPULIENĖ Stefanija, Už kovingas profsąjungas: LKP vaidmuo organizuojant profsąjunginį judėjimą buržuazinėje Lietuvoje (1919-1940 m.).
316. ČERNIAUSKAS Norbertas, Bedarbių organizuotumas ir veikla Lietuvoje XX a. 3–4-ajame dešimtmetyje // Istorija, 2012, t. 85.
317. ČERNIAUSKAS Norbertas, Kada Lietuvoje atsirado nedarbas // Lietuvos istorijos studijos, 2011, nr. 28.
318. ČERNIAUSKAS Simonas, Profsąjunginio judėjimo vystimasis Lietuvoje 1927-1940 metais, Vilnius, 1966.
319. ČIUŽAS, A., RATKEVIČIENĖ, V., Požiūrio į darbą kitimas // Filosofija. Socialogija, 2003, nr. 4.
320. DAHRENDORF Ralf, Modernusis socialinis konfliktas, Vilnius, 1996.
321. DAMBRAUSKIENĖ Genovaitė, MAČERNYTĖ-PANOMARIOVIENĖ Ingrida, Tarptautinė Darbo Organizacija ir Lietuva: konvencijų priėmimas, ratifikavimas, vykdymas, Vilnius, 2001.
322. DANILIAUSKAS Antanas, Kauno proletarų butai XIX a. pabaigoje – XX a. // Lietuvos TSR mokslų akademijos darbai, A serija, t. 1 (29), 1969.
323. DANILIAUSKAS Antanas, Šiaurės Rytų Lietuvos pramonės darbininkų materialinė kultūra, Vilnius, 1970.
324. Darbo apsaugos įstatymai Lietuvoje, Kaunas, 1935.
325. DIELININKAITIS Pranas, Pijus XI ir socialinė katalikų doktrina, Kaunas, 1937.
326. DIRVELĖ E., Klasių kova Lietuvoje 1926 metais, Vilnius, 1961.
327. DAVIES Norman, Dievo žaislas: Lenkijos istorija II, Vilnius, 2008.
328. Domas Cesevičius (Sud. V. LUKOŠEVIČIUS ir M. TREINYS), Vilnius. 1998.
329. Dvaras modernėjančioje Lietuvoje XIX a. antra pusė – XX a. pirmą pusę, Vilnius, 2005.
330. EICHENGREEN Barry, HATTON T. J., Interwar Unemployment in International Perspective, Cambridge, 1987.
331. EIDINTAS Adolfas, Emigracijos biurų veikla Lietuvoje 1920-1940 metais // Istorija, 1986, nr. 25.
332. EIDINTAS Alfonsas, Lietuvių Kolumbai: lietuvių emigracijos istorijos apybraiža, Vilnius, 1993.

333. EISENBERG Christiane, The comparative view in labour history old and new interpretations of the english and german labour movements before 1914 // *International review of Social History* 1984, t. 34, p. 403-432.
334. ELZBERGAS Stasys, Lietuvos žemės reforma (diplominis darbas), Kaunas, 1935.
335. ESPING-ANDERSEN, G., *The three Worlds of Welfare Capitalism*, Cambridge, 1990.
336. GAIGALAITĖ Aldona, Darbininkų judėjimo pakilimas Lietuvoje 1929-1934 metais, Vilnius, 1957.
337. GALVA Gediminas, Ernestas Galvanauskas politinė biografija, Čikaga, 1982.
338. GALVANAUSKAS Ernestas, Pramonės įmonių ūkio mokslas, Šiauliai, 1939.
339. GARRATY John A., *Unemployment in History: Economic Thought and Public Policy*, New York, 1978.
340. GERSHUNY, J., *Changing Times: Work and Leisure in Postindustrial Society*, Oxford, 2003.
341. GLICKMAN Rose L., *Russian Factory Women: Workplace and Society 1880-1914*, London, 1984.
342. GLOVACKIS Sergėjus, Profesinės Sąjungos, prieiga per internetą: http://www.seti.lt/?_nm_mid=TXI3eExEQXNNQ3d3&_nm_lid=0&session=no, (žiūrėta 2009 m. kovo 14 d.).
343. GRANVILLE B., LEONARD C. S., BORODKIN L. *The Rural/Urban Wage Gap in the Industrialisation of Russia, 1884-1910* // *European Review of Economic History*, 2008, t. 12, 67-95.
344. GRAŽIŪNAS Albinas, *Krikščioniškoji Demokratija Lietuvoje*, Vilnius, 1994.
345. GREBLIŪNAS A., *Pasaulio ūkio raida XX a.*, Kaunas, 2001, p. 15-16.
346. GREGORAUSKAS V., *Tarybų Lietuvos žemės ūkis 1940-1960*, Vilnius, 1960.
347. GRĖSKA Jeronimas, *Lietuvos ūkio raida XX a. pirmoje pusėje ir jos problemos*, Vilnius, 1993.
348. GRUŽEVSKIS B., POCIUS A., BANKIETIENĖ V., *Lietuvos darbo rinkos statistikos raida* // *Lietuvos statistikos darbai*, 2009, t. 48.
349. HOBBSWAN Eric, *Kraštutinių amžių*, Vilnius, 2000.
350. HUGH Macmillan, *Men Without Work*, Cambridge, 1938.
351. ILGŪNAS Gediminas, *Steponas Kairys*, Vilnius, 2002.
352. YLA Stasys, *Dvasinė kaimo krizė ir kunigas*, Kaunas, 1940.
353. JABLONSKIS Jonas, *Rinktiniai raštai*, Vilnius, 1959, t. II.
354. JAKOBAS Antanas, *Darbo apsaugos įstatymų raida Lietuvoje*, Kaunas, 1939.
355. JAKOBAS Antanas, *Darbo samda ir darbo apsaugos įstaigos Lietuvoje*, Kaunas, 1938.
356. JONAITIS Marijus, *Poetas ir visuomenė XIX-XX amžių sankirtose*, Klaipėda, 1994.
357. JUČAS M., LUKŠAITĖ I., MERKYS V., *Lietuvos istorija nuo seniausių laikų iki 1917 metų*, Vilnius, 1988.
358. Juozas Zikaras: *kūrybos paroda 100-sioms dailininko gimimo metinėms*, Vilnius, 1982.

359. JURĖNIENĖ Virginija, Darbo rinka ir moterys tarpukario Lietuvoje // Lyčių studijos ir tyrimai, 2006, nr. 2, p. 28-37.
360. JUREVIČIŪTĖ Aušra, Lietuvos kariuomenės kūrėjų savanorių sąjunga ir jos vaidmuo vidaus politikoje 1927 – 1940 metais // Karo archyvas, Vilnius, 2003, t. XVIII, p. 209-255.
361. JURGINIS J., MERKYS V., TAUTAVIČIUS A., Vilniaus miesto istorija, Vilnius, 1968.
362. JURGINIS Juozas, Istorija ir poezija, Vilnius, 1969.
363. KASPERAVIČIŪTĖ Vitalija, Lietuvos Respublikos emigracijos politika 1918-1940 metais (daktaro disertacija), Kaunas, 2011.
364. KAUBRYS Saulius, Lietuvos mokykla 1918-1939 m.: galios gimtis, Vilnius, 2000.
365. KEYNES John. M., The General Theory of Employment, Interest and Money, 1936.
366. KEMĖŠIS Fabijonas, Socialinės bei politinės ekonomijos įvadas, Kaunas, 1938.
367. KIESELBACH Thomas, WINEFIELD H. Anthony, BOYD Caroline and ANDERSON Sarah, Unemployment and Health // International and Interdisciplinary Perspectives, Sydney, 2006.
368. Klasės ir politinės partijos Lietuvoje 1919-1926 metais (atsakinga redaktorė ŽEPKAITĖ Regina), Vilnius, 1978.
369. KNIURAITĖ Vida, 1922 metų žemės reforma Lietuvoje, Vilnius, 1992.
370. KOCKA J., RANK G., Economic Theory and History, Budapest, 1985.
371. KOMINE A., Beveridge on unemployment in 1909: three inflows and outflows // Bulletin of Niigata Sangyo University Faculty of Economics, Niigata, 2002, nr. 25, p. 1-37.
372. KORPI W, PALME J., The Paradox of Redistribution and Strategies of Equality: Welfare State Institutions, Inequality and Poverty in the Western Countries // American Sociological Review, 1998, nr. 63, p. 661-687.
373. KRUPAVIČIUS Algis, Nuo ištakų - į rytdieną: valstiečiams liaudininkams 100 metų, Vilnius, 2005.
374. KRUPAVIČIUS Mykolas, Žemės klausimas Lietuvoje, Kaunas, 1919.
375. KUBILIUS A. K., Lietuvos ūkio perspektyvos, Kaunas, 1930.
376. KUBLICKIENĖ Lilija, Laisvalaikio sociologija: paradigmos skirtumai, Filosofija. Sociologija, 2001, nr. 2, p. 35-42.
377. KUDIRKA V., Lieukime bėge į Ameriką // Raštai, Vilnius, 1990, t. II.
378. KUODYS Modestas, Diskusijos apie butų nuomą Kaune XX a. 4 dešimtmečio Lietuvos spaudoje // Kauno istorijos metraštis, 2012 (nr. 12), p. 65-91.
379. LAZUTKA Romas, Pensijų sistemų raida Lietuvoje // Filosofija. Sociologija, Vilnius, 2007, t.18, nr. 2, p. 64-80.
380. LEONAS Petras, Raštai, Vilnius, 2005, t. III.
381. LEONAS Petras, Sociologijos paskaitos, Kaunas, 1939.
382. Lietuva 1918-1938, Kaunas, 1990.
383. Lietuvių nacionalinio išsivadavimo judėjimas ligi 1904 metų. Vilnius, 1987.
384. Lietuvos istorija. Devynioliktas amžius: valdžia ir visuomenė, Vilnius, 2011.
385. Lietuvos istorija. Nepriklausomybė (1918-1940 m.), Vilnius, 2013.

386. Lietuvos Respublikos Seimų I (1922-1923), II (1923-1926), III (1926-1927), IV(1936-1940) narių biografinis žinynas, Vilnius, 2007.
387. Lietuvos TSR istorija nuo seniausių laikų iki 1917 m., Vilnius, 1985.
388. Lietuvos TSR istorija. Nuo 1917 iki 1940 metų (vyr. red. ŽIUGŽDA J.), Vilnius, 1965.
389. Lietuvos ūkio paskutinis dešimtmetis, Kaunas, 1938.
390. Lietuvos valstybės konstitucija su paaiškinimais, Kaunas, 1922.
391. Lietuvos vidaus reikalų istorija (atsakomasis red. Nerijus ŠEPETYS), Vilnius, 2008.
392. Lito ir Lietuvos ekonomikos tėvai, Vilnius, 1989.
393. MACEINA Antanas, Socialinė filosofija // Raštai, t. 2, Vilnius, 1992.
394. MAKAREVIČIUS Algirdas, REKEVIČIENĖ Valerija, Lietuvos Respublikos ekonomika 1918-1940 metais, Kaunas, 1990.
395. MANČINSKAS Česlovas, Socialinis draudimas Lietuvoje ir kova dėl jo 1919-1940 metais, Vilnius, 1971.
396. MANČINSKAS Feliksas, Nedarbas džiugina vien tinginį // Lietuvos ūkis, 1991, 29-31.
397. MARTINKUS Bronius, ŽILINSKAS Vytautas, Ekonomikos pagrindai, Kaunas 2001.
398. MARTIŠIUS Stanislovas, Lietuvos ekonomikos mokslo ir studijų raida XX amžiuje // Ekonomika, 2000, nr. 50, p. 7-18.
399. MATULEVIČIUS Jurgis, Miestų ir apskritai pramoninos darbininkų klausimas, Kaunas, 1909.
400. MERKELIS Aleksandras, Antanas Smetona: jo visuomeninė, kultūrinė ir politinė veikla, New York, 1965.
401. MERKYS V., Lietuvos valstiečių ir žemės ūkio darbininkų judėjimas 1901-1904 metais, Vilnius, 1959.
402. MEŠKAUSKAS Juozas, Lietuvos medicinos istorija, Chicago, 1987.
403. MEŠKAUSKAS K., PURONAS V., MEŠKAUSKIENĖ M., JURGINIS J., Lietuvos pramonė ikisocialistiniu laikotarpiu, Vilnius, 1976.
404. MEŠKAUSKAS Kazimieras, Lietuvos ūkis 1900-1940, Vilnius, 1992.
405. MLONEK Krystina, Bezrobocie w polsce w Świetle Badan, Warszawa, 1999.
406. MOEHLING Carolyn M., Women's work and men's unemployment // The Journal of Economic History, 2001, t. 61, nr. 4, p. 926-949.
407. MOLIENĖ Ona, Lietuvos darbo statistikos raida // Lietuvos statistika XX amžiuje, Vilnius, 1999.
408. MORAWSKA E., Labor Migrations of Poles in the Atlantic World Economy, 1880-1914 // Comparative studies in society and history, 1989, t. 31, p. 237-272.
409. MORKŪNAITĖ-LAZAUSKIENĖ Aistė, Kauno savivaldybės ir centrinės valdžios santykiai // Kauno miesto metraštis, 2010 (nr. 9), p. 35-48.
410. NEFAS Mindaugas, Šauliai valstybės tarnyboje ir valstybinėse įmonėse Klaipėdos krašte 1923–1939 m. // Istorija, 2012, nr. 2, p. 3-10.
411. NYKA – NILIŪNAS, Alfonsas, Temos ir variacijos, 1996.
412. NORKUS Z., Kokia demokratija, koks kapitalizmas, Vilnius, 2008.

413. NORKUS Z., Lietuvos visuomenės klasinės sudėties kaita 1923-2009 metais: trys pjūviai neovėberiškosios socialinės istorijos požiūriu // Lietuvos istorijos studijos, 2013, nr. 31, p. 9-68.
414. NORKUS Z., Kapitalizmo raidos Lietuvoje bruožai ir etapai (iki 1940 m.) postmarksistiniu požiūriu // Lietuvos istorijos studijos, 2012, nr. 29, p. 9-36.
415. NORKUS Z., Kooperacija prieš rinkos ir valdžios nesėkmes, arba kaip anksčiau laiko sukurti gerą kapitalizmą // Problemos, 2012, nr. 82, p. 27-58.
416. NORKUS Z., Agrarinių reformų Pirmoje ir Antroje Lietuvos respublikose lyginamoji istorinė sociologinė analizė // Sociologijos teorija ir metodologija, 2012, nr. 30, p. 5-52.
417. ORCZYK Jozef, The main features of the agricultural crisis in Poland in the years 1929-1935 // Studia Historiae Oeconoicae, t. 3, 1968, p. 221-241.
418. PAKŠTAS Kazys (sud. GAIŽIŪNAS Silvestras), Kultūra. Civilizacija. Geopolitika, Kaunas, 2003.
419. PAKŠTAS Kazys, Kultūra, Civilizacija, Geopolitika, Vilnius, 2003.
420. PALTAROKAS K., Socialinis Klausimas, Kaunas, 1921.
421. PATCH William L., Christian Trade Unions in the Weimar Republic 1918-1933, London, 1985.
422. PERRY Matt, Bread and Unemployment: Social Policy and the Experience of Unemployment, 1918-1939, London, 2000.
423. PIGOU A. C., The Theory of Unemployment, London, 1933.
424. PIGOU A. C., Unemployment, London, 1914.
425. POCIUS Arūnas, Darbo rinka ir jos statistika tarpukario Lietuvoje // Filosofija. Sociologija, 2000, nr. 3.
426. POLANY Karl, Didžioji transformacija. Politinės ir ekonominės mūsų laikų ištakos, Vilnius, 2002.
427. POVILAITIS Bronius, Lietuvos žemės ūkis 1918-1940, Torontas, 1988.
428. Profsąjungos ir TDO, Vilnius. 1935.
429. PRUSKUS Valdas, Katalikų socialinė mintis Lietuvoje (XIX a. antroje pusėje – XX a. pradžia), Vilnius, 1995.
430. PRUSKUS Valdas, Socialinė katalikybė tarpukario Lietuvoje, Vilnius, 2001.
431. PRUSKUS Valdas, Verslininkystės idėjų raiška Lietuvoje, Vilnius, 1997.
432. RAČKAUSKAS Konstantinas, Lietuvos konstitucinės teisės klausimais, New York, 1967.
433. RAUDELIŪNIENĖ G., Klerikalinės darbininkų ir tarnaičių draugijos Lietuvoje 1905-1940 // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1978.
434. RIMKA A., Aušros-Varpo 1883-1893 m. ekonomistai, Kaunas, 1932.
435. RIMKA A., Lietuvos ūkis prieš didįjį karą, Vilnius, 1918.
436. RIMKA A., Lietuvos ūkis: statistikos tyrinėjimai, Kaunas, 1922.
437. RIMKA A., Socioekonominė statistika, Kaunas. 1933.
438. RIMKA A., Stambusis ir smulkusis žemės ūkis, Kaunas, 1920.
439. RIMKA A., Statistika: teorija ir metodai, Kaunas, 1939.
440. RIOMERIS M., Lietuvos konstitucinės teisės paskaitos, Vilnius. 1990.

441. RIOMERIS M., Lietuvos valstybės konstitucijos reforma, Kaunas, 1928.
442. Ruch zawodowy w polsce zarys dziejów, Warszawa, 1980.
443. SABEL Ch., F., Work and Politics The Division of Labor in Industry, Cambridge, 1982.
444. SAVICKA Aida, Darbas ir laisvalaikis: naujos jų tarpusavio ryšio sampratos paieškos // Kultūrologija, nr. 13, 2006, p,183-204.
445. SCHUMPETER J. A., Kapitalizmas, socializmas ir demokratija, Vilnius, 1998.
446. SEIDMAN Michael, Workers against Work Labour in Paris and Barcelona during the popular fronts, Berkeley. 1991.
447. SIMUTIS A., The Economic Reconstruction of Lithuania After 1918, New York, 1942.
448. SIREIKA Jonas, Lietuvos Savivaldybės ir savivaldybininkai 1918-1931 metais, Šiauliai, 1998.
449. SKARDŽIUS P., Bedarbė, belaisvė ir betvarkė // Aidai, 1977, nr. 9.
450. SMITH M. A., SIMPKINS A. F., Unemployment and Leisure: A Review and Some Proposals for Research. U.K.: The Centure for Leisure Studies, 1980.
451. Socialdemokratai Lietuvos Respublikos seimuose, Vilnius, 2006.
452. Socialinė apsauga. Tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra, Vilnius, 1998.
453. SRUOGA Kazys, Tautiškos vyriausybės ūkio ir finansų politika, Kaunas, 1937.
454. SRUOGA Kazys, Die Wirtschaft der Republik Litauen und Ihre Notenemission, Kaunas, 1930.
455. SURBLYS Konstantinas, Tarybų Lietuvos visuomenės socialinės klasinės struktūros raida: iš Lietuvos komunistų partijos patirties formuojant išsivysčiusią visuomenę socialistinę visuomenę, Vilnius, 1985.
456. STANKEVIČIUS Petras, Lietuvos pramonės transformacijos ir jų socialinės-ekonominės pasekmės, Vilnius, 2009.
457. STRIMAITIS K., Tarptautinė Darbo Organizacija, Kaunas, 1936,
458. ŠALČIUS Petras, Ekonomikos pagrindai, Kaunas, 1933.
459. ŠALČIUS Petras, Kooperacija Lietuvoje: bendra apžvalga ligi 1937 m., Kaunas, 1937.
460. Lietuvos istorija, ŠAPOKA Adolfas (red.), Vilnius, 1989.
461. ŠAULYS Kazimieras, Sociologija: trumpas to mokslo vadovėlis, Kaunas, 1920.
462. ŠLEKYS Jonas, Jonas Žylius biografija, visuomeninės veiklos ir kūrybos metmenys, Vilnius, 2011.
463. Šleževičius Mykolas (straipsnių rinkinys) ,Chicago, 1954.
464. ŠTARAS Povilas, Visuotinis politinis darbininkų streikas Kaune 1936, Vilnius, 1956.
465. Darbo santykių santvarkos pagrindai ir darbo teismai, ŠULAITIS Pr. (red.), Kaunas, 1937.
466. ŠULAITIS Pr., Darbo sutartis, Kaunas, 1936.
467. ŠVOBA Jonas, Seiminė ir prezidentinė Lietuva, Cleveland, 1985.
468. TAMOŠAITIS I., Tautos vienybės keliais // Lietuva 1918-1938, Kaunas, 1990.

469. TAMOŠIŪNAS J., Lietuvos žemės ūkio raida ir jos problemos (kapitalizmo ir socializmo epocha), Vilnius, 1974.
470. Tarpukario Lietuva, Kaunas, 2007.
471. TAPINAS Laimonas, Laiškanešys pasiklydęs dykumoje, Vytauto Žalakevičiaus gyvenimo ir kūrybos pėdsakais, Vilnius, 2008.
472. TARVYDAS Stanislovas, Geopolitika, Kaunas, 1939.
473. TILVYTIS Teofilis, Ministerijos rožė, Vilnius, 1978.
474. TOMLINSON J. D., Unemployment and Government Policy between the Wars: A Note // Journal of Contemporary History, t. 13, no. 1, 1978, p. 65-78.
475. TUČKUS P., Darbininkų klausimu, Vilnius, 1918.
476. ULYTĖ-GRIGELEVIČIENĖ V., Kaip tarpukariu kovota su nedarbu // IQ, 2011, nr. 11.
477. VAITIEKŪNAS Stasys, Lietuvos gyventojai per du tūkstantmečius, Vilnius, 2006.
478. VAITIEKŪNAS V., Quadragesimo anno santykiai su Rerum novarum // Aidai, 1951, nr. 6.
479. VAITKEVIČIUS Bronius, Socialiniai-ekonominiai pertvarkymai Lietuvoje 1918-1919 metais, Vilnius, 1959.
480. VANAGAS Vytautas, Realizmas lietuvių literatūroje, Vilnius, 1978.
481. VANTHEMSCHE Guy, Unemployment Insurance in Interwar Belgium // International Review of Social History, 1990, t. 35, p. 349-376.
482. VASKĖLA Gediminas, Darbo užmokestis ir darbininkų bei tarnautojų šeimų gyvenimo lygis Lietuvoje, Latvijoje ir Estijoje 1938-1940 metais // Lituania, 2007, t. 53, nr. 4.
483. VASKĖLA Gediminas, Lietuva 1939-1940 metais. Kursas į valstybės reguliuojamą ekonomiką, Vilnius, 2002.
484. VASKĖLA Gediminas, Lietuvos kaimo gyventojai 1920-1940. Vilnius, 1992.
485. VASKĖLA Gediminas, Žemės reforma Lietuvoje 1919-1940 m. Vilnius, 1998.
486. Veikiantieji Lietuvoj įstatymai darbo srityje, Kaunas, 1922.
487. VITKAUSKAS P., Lietuvos tarybų socialistinę respubliką 1918-1919, Vilnius, 1988.
488. WALTERS Williams, Unemployment and Government: Genealogies of Social, London, 2000.
489. ŽEPKAITĖ R., Vilniaus istorijos atkarpa, Vilnius, 1990.
490. ŽOSTAUTAITĖ P., Socialinis draudimas Klaipėdos krašte 1923-1939 m. // Lietuvos TSR Mokslo akademijos darbai, serija A, 1989, nr. 2.
491. ŽOSTAUTAITĖ Petronėlė, Klaipėdos kraštas 1923-1939, Vilnius, 1992.

Bedarbio sveikinimas ir linkėjimas 1940-ųjų proga:

„Atrodytu, kad kai kur galėtų dirbti dvigubas darbininkų skaičius, o darbą gauna mažiau reikalingi žmonės. Mes, kurie neturime iš ko pagyventi, norėtume 1940 metais teisingiausio darbo sutvarkymo, kad mūsų Tėvynėje išnyktų visi bedarbiai“¹¹¹⁵.

¹¹¹⁵ Bedarbio sveikinimas ir linkėjimas 1940-ųjų proga: kas ką linki 1940 mt. Lietuvos darbininkams // Darbininkas, 1939, nr. 52.